

**A ROUGON-MACQUART CSALÁD**  
**XIV. KÖTET.**  
**(EGY CSALÁD TERMÉSZETRAJZA ÉS SZOCIÁLIS TÖRTÉNETE**  
**A MÁSODIK CSÁSZÁRSÁG KORÁBAN)**  
**TIZENNEGYEDIK KÖTET**

**ZOLA**

**A MESTERMŰ**  
**(L'OEUVRE)**

**FORDITOTTA**  
**ÉBER LÁSZLÓ**

**BUDAPEST**  
**RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET R.-T. KIADÁSA**

---

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

---

Elektronikus változat:  
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013  
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.  
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya  
ISBN 978-615-5406-20-1 (online)  
MEK-11884

## I.

Claude elhaladt a városház előtt, amelynek órája éppen hajnali kettőt ütött, midőn a zivatar kitört. Ily sokáig kóborolt a nagy vásárcsarnokban ez izzó júliusi éjszakán, mert művész létére szeretett elbarangolni és szerelmes volt az éjjeli Párisba. Hirtelen oly kövér és sűrű cseppekben kezdett esni, hogy futásnak eredt és eszeveszetten rohant a Quai de la Grève hosszában. A Louis-Philippe-hídnál azonban megállott: elfulladásá felbőszítette és oktalannak tartotta a víztől való félelmét. Sűrű sötétségben, a felhőszakadás zuhogásában, amely elhomályosította a gázlámpákat, lassan, kezeit lóbálva ment át a hídon.

Egyébiránt már csak néhány lépést kellett megtennie. Midőn a Quai de Bourbonra, az Ile Saint-Louisba befordult, egy hatalmas villám a Szajna előtt, a keskeny út szélén sorakozó régi úri házak egyenes és lapos sorát világította meg. A visszfénytől kigyúltak a magas ablakok, amelyek nem voltak táblákkal ellátva; látni lehetett a régi homlokzatok szomorú előkelőségét, élesen felismerhető részleteikkel, egy köerkéllyel, egy terrasz feljárójával, egy orom faragott füzérével. Itt volt a festő műterme, a régi Du Martoy-ház legtetetjén, a Rue de la Femme-sans-Tête sarkán. A folyópart, amely egy pillanatra láthatóvá vált, ismét sötétségbe merült és hatalmas mennydörgés rázkódtatta meg az álomba merült városrészt.

Midőn házának régi, hajlott és alacsony kapuja elé ért, amely vasveretekkel volt ellátva, Claude, az esőtől elvakulva, tapogatózva kereste a csengetyű gombját, de rendkívül meglepődött, összerezsent, midőn a kapunyílásban a kapu fájához símuló eleven testhez ért. Azután, egy második villám cikázó fényénél, magas leányalakot pillantott meg, fekete ruhában és máris átázva, félelemtől dideregve. Miután a mennydörgés mindkettőjüket megremegettette, Claude felkiáltott:

- Ejha, micsoda meglepetés! Ki maga és mit akar?

Már nem látta a leányt, csak hallotta zokogását és hebegését.

- Ó uram, ne bántson... A kocsis, akit a pályaudvaron fogadtam és aki itthagytott e kapu közelében és aki erőszakoskodott velem... Igen, egy Nevers felől jövő vonat kisiklott. Négyórás késésünk volt és már nem találkoztam az illetővel, akinek meg kellett volna várnia... Istenem! első ízben jövök Párisba, uram, nem tudom, hol vagyok...

Vakító villám szakította félbe szavát és tágra nyílt szemei rémülettel futottak végig az ismeretlen város e zugán, mely valami fantasztikus város ibolyaszínű tüneményének látszott. Már nem esett. A Szajnán túl a Quai des Ormes húzódott, apró, szürke házainak sorával, alul a boltajtók összevisszaságával, felül egyenlőtlenül kiemelkedő tetőkkel, míg a szemhatár kitágult és láthatóvá vált, balra a városház tetőinek kék palafedéséig, jobbra a Saint-Paul-templom ólommal borított kupolájáig. De főleg a folyó medre rémítette el a leányt, a mély árok, amelyben itt a Szajna folyt, feketén, a Mária-híd nehéz pilléreitől a könnyű íveken emelkedő új Louis-Philippe-hídig. Idegenszerű tömegek népesítették be a vizet, a csónakok és dereglyék szunnyadó raja, egy úszó mosóház és egy kotró-hajó, a rakodóparthoz erősítve, továbbá odább, a másik partnál, szénnel telt uszályhajók, terméskövel megterhelt bárkák, amelyek fölött egy emelődarú óriási vaskarja emelkedett ki. Minden eltűnt.

- Ej, valami jómadár, - gondolta Claude, - valami lotyó, akit kidobtak és aki férfit keres.

Gyanakvó volt a nőekkel szemben: az egész história, a megkéssett vonat, az erőszakos kocsis nevetséges koholmánynak tűnt fel előtte. A mennydörgésre a leány ijedtében újra behúzódott a kapu szögletébe.

- De hát mégsem toltheti itt az éjt, - szólalt meg Claude hangosan.

A leány még erősebben sírt, dadogott:

- Uram, kérem, vigyen el Passyba... Passyba akarok menni.

Claude vállat vont: hát ostobának nézi őt? Gépiesen a Quai des Célestins felé fordult, ahol bérkocsiállomás volt. Egyetlen kocsi lámpájának fénye sem látszott.

- Passyba, kedvesem, miért nem mindjárt Versaillesba?... Hol az ördögbe csípjén el az ember kocsit ilyenkor és ilyen időben?

De a leány, újabb villámtól elvakítva, felkiáltott. Most újból megpillantotta a tragikus várost, vérözönbe merülve. Óriási üreg tárult fel, a folyó két vége beláthatatlan messzeségbe veszett, tűzvész vörös izzása közepette. A legapróbb részletek is elötűntek, meg lehetett különböztetni a Quai des Ormes ablakainak zárt táblácskáit, a Rue de la Masure-t és a Rue du Paon-Blanc-t, amint megszakították a homlokzatok sorát; a Mária-híd közelében meg lehetett volna számolni a nagy platánfák leveleit, amelyek ott oly pompásan zöldelő csoportot alkotnak, míg a másik oldalról, a Louis-Philippe-híd alatt, a Mailnél, fellángoltak a négy sorba rendezett bárkák, amelyek sárga almák rakományával voltak színültig megterhelve. Látni lehetett még a víz örvénylését is, a mosó-hajó magas kéményét, a kotró-hajó mozdulatlan láncát, szemközt, a parton, homokrakásokat, a dolgok rendkívüli tömkelegét, egész világot, amely megtöltötte az óriási folyóvizet, az egyik szemhatártól a másikig húzódó árkot. Az ég kialudt, az ár immár csak árnyakat hömpölygetett a mennydörgés robajában.

- Ó Istenem, végem van... Ó Istenem, mi lesz velem?

Az eső most újból megeredt, oly hevesem, oly erős szélről korbácsolva, hogy megnyitott zsilip erejével söpört végig a parton.

- Rajta, hadd menjek be, - szólt Claude - ezt már nem lehet kiállani.

Mindketten bőrig áztak. A Rue de la Femme-sans-Tête sarkán levő gázlámpa homályos fényénél Claude látta, hogy a leány csuromvíz, hogy ruhája csak úgy tapad testéhez az özönvízben, amely a kaput csapkodta. Szánalom fogta el: hiszen egyszer, ilyen zivataros estén, egy kutyát szedett fel a járdáról! De bosszankodott ellágyulásán. Sohasem hozott lakására leányokat, olyan legényember módjára bánt velük, aki nem ismeri őket, szenvedő félnépséggel, amelyet hencegő durvaság alá rejtett. Ez a leány ugyancsak butának tartotta őt, hogy ilyen módon beléakaszkodott bohózatba illő kalandjával. Végül mégis így szólt:

- No, most elég, menjünk fel... Nálam fog aludni.

A leány még inkább megijedt, ellenkezett.

- Önnél, Istenem! Nem, nem, ez lehetetlen... Kérem, uram, vigyen el Passyba, összetett kezekkel kérem.

Ekkor dühbe jött. Mire való ez a teketória, mikor az utcáról szedi fel. Már kétszer húzta meg a csengettyűt. Végre kinyílt a kapu és ő betolta az ismeretlent.

- Nem, nem, uram, mondom, hogy nem...

De egy újabb villám elvakította és a mennydörgésre rémülten, egy ugrással benn termett. A súlyos kapu bezárult és a leány a tágas kapuboltozat alatt, teljes sötétségben állott.

- Josephné, én vagyok! - kiáltott oda Claude a házmesternének.

És halkán így szólt:

- Adja ide a kezét, át kell mennünk az udvaron.

A leány odanyújtotta kezét, - elkábulva, megsemmisülve, már nem ellenkezett. Újból az özönlő esőbe jutottak, egymás mellett rohanva. Óriási urasági udvar volt, a sötétben elmosódó kőívezetekkel. Majd keskeny pitvarba értek, amelynek nem volt ajtaja. Itt Claude eleresztette a leány kezét és ez hallotta, hogy gyufát akart gyújtani, miközben káromkodott. Valamennyi gyufa nedves volt, tapogatódzva kellett felmenniük.

- Fogja meg a korlátot és vigyázzon, a lépcsőfokok magasak.

Az igen szűk lépcsőnek, amely egykor cselédlépcsőül szolgált, három túl magas emelete volt, amelyeket a leány botrogva, fáradt, ügyetlen lábakkal mászott meg. Azután Claude figyelmeztette, hogy hosszú folyosón kell végigmenniük és a leány mögötte haladt, két kezével érintve a falakat, vég nélkül továbbmenve a folyosón, amely a part felé néző homlokzatra tért vissza. Azután még egy lépcső következett, de már a fedélszékekben, recsegő falépcső, korlát nélkül, rozoga és meredek fokokkal, akár egy malom gyalulatlan deszkákból összerótt létrája. Fölül a lépcsőtér oly kicsiny volt, hogy a leány a fiatalemberbe ütközött, amint ez kulcsát kereste. Végre ajtót nyitott.

- Ne jöjjön, várjon. Különben megint nekimegy valaminek.

És a leány nem mozdult. Lihegett, dobogó szívvel, zúgó füllel, kimerülve a vaksötétben való kapaszkodástól. Úgy érezte, mintha órák óta jött volna fölfelé, olyan útvesztő közepette, az emeletek és fordulók olyan tömkelegében, hogy soha sem lesz képes a visszavezető utat megtalálni. A műteremből nagy léptek, tapogatódzás zaja hallatszott, különféle tárgyak felborulása, tompa felkiáltás kíséretében. Az ajtó kivilágosodott.

- Lépjen be hát, itthon vagyunk.

A leány belépett, nézett, de nem látott. Az egyetlen gyertya fénye elenyészett ez öt méter magas padlástérben, amely tele volt mindenféle holmival; ezek nagy árnyékai furán ütöttek el a szürkére festett falaktól. A leány nem volt képes semmit sem megkülönböztetni, szemét a beüvegezett nyílás felé emelte, amelyen az eső siketítően kopogott, mint a dobpergés. De éppen ebben a pillanatban villám borította tűzbe az eget és a mennydörgés oly hirtelen követte, hogy a tetőzet szinte széthasadt. A leány némán, halotthalványan hanyatlott egy székre.

- A teremtésit! - mormogta Claude, aki szintén elsápadt egy kissé, - ez ugyan nem messze ütött be... Ideje volt, mégis jobb itt, mint az utcán, nemde?

És az ajtóhoz ment, amelyet zajosan bezárt, kétszer ráfordítva a kulcsot, míg a leány bámészkodva csak nézte.

- Így! itthon vagyunk.

Különben már vége is volt, már csak távolról villámlott és csakhamar a zápor is megszűnt. Claude, akin most elfogultság vett erőt, lopva vizsgálgatta a leányt. Nem tehetett csunya és bizonyára fiatal, legfeljebb húsz éves. Ez még bizalmatlanabbá tette, noha öntudatlan kétség ragadta meg, tétova érzés, hogy talán nem is hazudott mindenben. De mindenesetre, akár milyen ravasz is, csalódik, ha azt hiszi, hogy megfogta őt. Túlozta érdes modorát és erős hangon szólalt meg:

- Nos? feküdjünk le, így majd megszáradunk.

Az aggodalom talpraállította a leányt. Ő is vizsgálgatta Claudeot, anélkül, hogy egyenesen reánézett volna és ez a sovány fiatalember, csomós izületeivel, szakállas, erős fejével fokozta félelmét, mintha csak valami rablótörténetből való alak lett volna fekete nemezkalapjával és gesztenyebarna régi felöltőjével, amelynek színét az esők zöldre változtatták.

- Köszönöm, jól vagyok így, ruhástul fogok aludni, - mormogott a leány.

- Ugyan, ruhástul, így csuromvizesen?... Ugyan ne bolondozzon, vetközzék le azonnal.

És Claude székeket tologatott és félrehúzott egy félig kilyukasztott spanyolfalat. E mögött a leány öltözőasztalt vett észre és egy kis vaságyat, amelynek terítójét Claude eltávolítani készült.

- Nem, nem, uram, nem érdemes, esküszöm, hogy itt maradok.

Ekkor Claude méregbe jött, hadonázott, ökleivel csapkodott.

- Végre is, hagyjon nekem békét! Átengedem önnek ágyamat, mi panasza lehet még?... És ugyan ne adja a vadat, ez hiábavaló. Én majd a pamlagon fogok aludni.

Fenyegető ábrázattal közeledett a leány felé, aki megrettent, abban a hiszemben, hogy meg akarja verni és remegve vette le kalapját. A földön csak úgy csurgott a víz szoknyáiról. A férfi még mindig dörmögött. Mégis mintha eszébe jutott volna valami és engedményképen végre is odavetette:

- Tudja, ha talán utálná, szívesen kicserélem az ágyneműt.

Máris kirántotta és a műterem másik végében levő pamlagra hajította a holmit. Azután egy szekrényből tiszta ágyneműt vett elő és maga újból megvetette az ágyat, az ilyen munkához szokott legényember ügyességével. Gondos kézzel hajította vissza a takarót a falfelőli oldalra, megveregette a párnát, kitárta a lepedőket.

- No, megvan, most már bubukálhat!

És mivel a leány mitsem szólt, hanem még mindig mozdulatlanul állott és tétova ujjjaival tapogatta ruhaderekát, de nem volt képes magát elhatározni, hogy kigombolja, Claude a spanyolfal mögé rekesztette... Istenem! milyen szemérmes! Hirtelen maga is lefeküdt: a lepedőket kiterítette a pamlagra, ruháit egy régi festőállványra akasztotta és hanyattfekve azonnal kinyújtózott. De abban a pillanatban, midőn el akarta fujni a gyertyát, arra gondolt, hogy a leány majd nem lát és várakozott. Eleinte nem hallotta, hogy megmozdult volna: kétségkívül állva maradt ugyanazon a helyen, a vaságnak támaszkodva. Majd most egy kis ruhasuhogást hallott, halk és elfojtott mozdulatokat, mintha tízszer is előlről kezdte volna, maga is hallgatódzva, nyugtalankodva a világosság miatt, amely nem aludt ki. Végre, hosszú percek után, a derékálj halkán nyikorgott és mély csönd állott be.

- Minden rendben van, kisasszony? - kérdezte Claude igen megszelidült hangon.

A leány alig hallható lehelettel válaszolt, hangja a felindulástól remegett.

- Igen, uram, köszönöm.

- Akkor jó éjszakát.

- Jó éjszakát.

Claude elfujta a gyertyát, újból csend állott be, még mélyebb csend. Fáradtsága ellenére szemei csakhamar újból kinyíltak és álmatlanságában a beüvegezett nyíláson át a levegőbe bámult. Az ég ismét igen tiszta lett, látta a csillagok ragyogását az izzó júliusi éjszakában. A vihar ellenére a hőség oly nagy maradt, hogy be sem takart meztelen karokkal is csak úgy izzott. Ez a leány foglalkoztatta, elfojtott tusa viharzott benne, a megvetés, amelyet oly szívesen fitogtatott, a rettegés, hogy nyügöt vesz magára, ha enged, a félelem, hogy nevetségesnek tűnik fel, ha nem használja fel az alkalmat; de végre is a megvetés győzött és ő igen erősnek ítélte magát, egész regényt gondolt ki nyugalma ellen, vigyorogva, hogy kijátszotta a kísértést. Még erősebben szenvedett a hőségtől és kidugta lábait, míg nehéz fejjel, a félálom hallucinációjában, a csillagok tündöklésének mélyén nők szerelmes meztelenségét találta meg, a nő egész élő testét, amelyet imádozott.

Azután gondolatai még inkább összezavarodtak. Mit csinál a leány? Soká azt hitte, hogy elaludt, mert még csak nem is lélegzett és most azt hallotta, hogy megfordul, mint ő, végtelen elővigyázatossággal, amely fojtogatta. Csak kevéssé volt járatos asszonyi dolgokban és igyekezett kiokosodni azon a történeten, amelyet a leány mesélt volt neki és amelynek némely apró részlete most szöveget ütött fejébe. De logikája teljesen cserbenhagyta és minek is törné fejét hiába? Akár igazat mondott, akár hazudott, ugyan mi gondja rá, hiszen mitsem akar tőle! Holnap majd elmegy: jónapot, jóestét és vége a dolognak, soha többé nem látják egymást. Már nappalodott, a csillagok elhalványultak, midőn sikerült elaludnia. A spanyolfal mögött a leány, - bár holtfáradtan az utazástól, - még egyre hánykolódott, a nyomasztó levegőtől gyötörve, a tető áthévült bádogfedése alatt. Már kevésbé tartotta magát vissza és ideges türelmetlenség rázta meg hirtelen, a szűzleány felindult sóhaja, a közelében alvó férfi okozta nyugtalanságában.

Reggel Claude, kinyitván szemét, pislogatni kezdett. Igen késő volt, a napfény szélesen áradt be az üvegezett nyíláson keresztül. Theoriáinak egyike volt, hogy a *plein air* fiatal festőinek azokat a műtermeket kell kibérelniök, amelyek az akadémikus festőknek nem kellenek, azokat, amelyeket a nap sugarainak eleven lángjával látogat meg. De hirtelen elámult és meztelen lábszárakkal leült. Mi az ördög, hogy itt feküdt a pamlagon? és szemeit, amelyeket az álom még elhomályosított, körüllegeltette, midőn, a spanyolfaltól félig elrejtve, egy csomó szoknyát vett észre. Vagy igen, ez a leány, most már emlékezett! Hallgatózott, hosszú és szabályos lélekzetvételt hallott, amely édes, gyermeki álmot árult el. Helyes! a leány még mindig alszik, még pedig oly nyugodtan, hogy kár lenne felköltetni. Zavarban volt, vakarta lábszárait, bosszantotta a kaland, amelybe megint belekerült és amely el fogja rontani délelőtti munkáját. Haragudott magára lány szíve miatt: legjobb lesz felrázni, hadd kotródjék azonnal. Mégis óvatosan húzta fel nadrágját, papucsba bujt és lábujjhegyen járt.

A falióra kilencet ütött és Claude nyugtalan mozdulatot tett. Semmi sem moccant, a halk lélekzés egyre tartott. Ekkor úgy gondolta, hogy legjobb, ha ismét hozzáát nagy képéhez: reggelizni majd később fog, mikor már szabadon mozoghat. De nem határozta el magát. Őt, aki oly szörnyű rendtelenségben élt itt, bántották azok a szoknyák, amelyek a földre estek. Víz folyt ki belőlük, a ruhadarabok még nedvesek voltak. És - dörmögését elfojtva - végül is egyenkint felszedte és székekre teregette őket a nap fényébe. Hát szabad mindent így összevissza dobálni? Sohasem fog ez megszáradni és ő sohasem fog elmenni! Ügyetlenül forgatta ide-oda ezeket a női ruhadarabokat, belebonyolódott a fekete gyapjú-ruhaderékba, négykézláb kereste a harisnyákat, amelyek egy régi festővászon mögé estek. Fil d'Écosse-harisnyák voltak, hamvasszürke színűek, hosszúk és finomak. Mielőtt felakasztaná, Claude vizsgálta őket. A ruha szegélye ezeket is átnedvesítette; Claude kihúzta és meleg kezei között kisímtotta a harisnyákat, csak hogy a leányt mielőbb elküldhesse.

Mióta felkelt, Claude szerette volna félrevonni a spanyolfalat, hogy lásson. Ez a kíváncsiság, amelyet ostobának tartott, fokozta rossz kedvét. Végre szokott vállvonogatásával összeszedte ecseteit, midőn fehérnemű erős suhogása közben dadogó szokat hallott, majd a szabályos lélekzés újból megindult és Claude ez alkalommal engedett, otthagyta ecseteit és bedugta fejét. De amit látott, helyéhez szegezte és komolyan, elragadtatva mormogott:

- Teringettét! Teringettét!

A leány a melegházi hőségben, amely az ablakon át beáradt, ledobta magáról a takarót és - megsemmisülve az álmatlanul töltött éjszakák kimerültségében - aludt, fénytől elárasztva, oly öntudatlanul, hogy egyetlen hullám sem rezgett át tiszta meztelenségén. Álmatlanságának lázában ingének vállain kinyílhattak a gombok és az egész bal ujj lecsúszott, fedetlen hagyva keblét. Aranyos test volt ez, selyemfinomságú, tavaszi test, két kis kemény mellel, amelyek nedvtől duzzadoztak és halvány rózsákban csúcsosodtak ki. Bal karját nyaka alá vonta,

álomba merült feje hátrahanyatlott, keble bizakodón tárta fel magát, az odaadás imádásra méltó vonalával, míg fekete haja kibomolva, sötét köpennyel takarta be.

- Az áldóját! veszettül helyes!

Ez volt, egészen ez volt az alak, amelyet hiába keresett képe számára, még pedig majdnem ugyanabban a helyzetben. Kissé vékony, kissé gyermeki karcsúságú, de milyen hajlékony, milyen üde és fiatal! És amellet már érett keblekkel. Hova az ördögbe dugta az este ezt a keblet, hogy ő nem találta ki? Valóságos felfedezés!

Claude fürgén odahozta pasztell-dobozát egy nagy lap papírral együtt. Azután egy alacsony szék szélére kuporodva, papírtáblát helyezett térdeire és mélységesen boldog arccal kezdett rajzolni. Egész nyugtalansága, érzéki kíváncsisága, leküzdött vágya feloldódott művészi csodálatában, a szép színekért és jól nyélbeütött izmokért való lelkesedésében. Már megfeledkezett a leányról, elbűvölve a kebel hófehérségétől, amely megvilágította a vállak gyengéd borostyán-színét. Nyugtalan szerénység törpítette el a természet előtt, magához szorította könyökét, ismét kis fiú volt, igen illedelmes, figyelmes és tisztességtudó. Majdnem egy negyedóráig tartott ez, olykor abbahagyta, szemét hunyorította. De félt, hogy a leány megtalál mozdulni és sietve folytatta munkáját, visszatartván lélekzetét, nehogy felébressze őt.

Közben ismét töprengések ébredtek fel benne, míg átengedte magát a munkának. Ki lehet ez a leány? Bizonyára nem valami lotyó, ahogy gondolta, mert túlságos üde volt. De miért mesélt neki oly kevésbé hihető történetet? És Claude más történeteket eszelt ki: egy kezdő, aki szeretőjével Párisba tévedt és akit a férfi elhagyott, vagy talán valami kispolgárnő, akit egy barátnője rossz útra csábított és most nem mer szüleihez visszatérni, vagy talán még bonyolultabb drámáról van szó, egyszerű és rendkívüli fordulatokkal, szörnyű dolgokkal, amelyeket sohasem fog megtudni. Ezek a feltevések még növelték bizonytalanságát; az arcot kezdte vázolni, gondosan tanulmányozva azt. Az arc felső része nagy jóságra, szelídségre vallott, a homlok derült, egységes, mint a tiszta tükör, az orr kicsiny, idegesen finom cimpákkal; és a szemhéjak alatt érezni lehetett a szemek mosolygását, oly mosolyt, amely az egész arcot megvilágíthatta. Az arc alsó része azonban elrontotta a gyengédségnek e sugárzását, az állkapocs kiállt, túlerős, vérdús ajka mögül erős, fehér fogak tűntek elő. Mintegy a szenvedély kitörése, a nyugtalankodó és öntudatlan serdültség rejlett e lágy, gyermeki gyöngédségű vonások mögött.

Hirtelen borongás futott végig a leány selymes bőrén. Talán megérezte végre a férfi tekintetét, amely fürkészve nézte. Tágra nyitotta szemét és felkiáltott:

- Ó Istenem!

Megdermedt rémületében: ez az ismeretlen hely, ez a fiatalember, aki ingujjban kuporgott előtte és felfalta szemével! Majd eszeveszett kapkodással magára húzta a takarót, két karjával kebléhez szorította és vérét az aggódó szemérem annyira felkorbácsolta, hogy arcának égő pirossága rózsaszínű hullámmal futott el keble halmainak csúcsáig.

- Nos, mi az? - kiáltott Claude elégedetlenül, felemelve jobb kezét, - mi lelte?

A leány nem szólt, nem moccant, nyakához szorította a takarót és összehúzódva, összezugorodva alig domborodott ki az ágyból.

- Talán csak nem eszem meg... Ugyan legyen kedves, helyezkedjék el úgy, ahogy azelőtt volt.

Újabb vérártól piroslottak a leány fülei. Végre is dadogni kezdett:

- Ó nem, ó nem, uram!

De Claude megharagudott, hirtelen düh fogta el, ami gyakran megesett vele. A leány makacskodása ostobának tűnt fel előtte.

- Mondja csak, mit árthat ez önnek? Ugyan nagy szerencsétlenség, ha megtudom, milyen a testalkata!... Láttam én már olyat.

Ekkor a leány zokogásban tört ki, míg Claude egészen nekibőszült, kétségbeesett rajza miatt, magánkívül arra a gondolatra, hogy nem készülhet el, hogy e leány szemérmessége megfosztja a képéhez szükséges jó tanulmánytól.

- Hát csakugyan nem akar? hisz ez butaság! Ugyan kinek néz engem?... Hát megérintettem-e még csak egy ujjal is, mondja? Ha ostobaságokra gondoltam volna, jó alkalmam lett volna az éjjel... Sokat is törődöm vele, kedvesem! Bátran mutathat meg mindent... És aztán, hallja, nem éppen kedves, hogy megtagadja ezt a szívességet, mert hiszen felszedtem és tulajdon ágyamba fektettem.

A leány még erősebben sírt és fejét a párnába temette.

- Esküszöm, hogy szükségem van reá, különben nem zaklatnám.

A leány könnyei meglepték, szégyenkezni kezdett nyersesége miatt és zavarában elhallgatott, várt, hogy az kissé lecsillapodjék, azután igen szelid hangon újból kezdte:

- Nézze csak, ha annyira ellenére van, ne beszéljünk róla többet... Pedig ha tudná! A képemen van egy alak, amely sehogy sem halad és ön oly jól megfelelt volna. Ha arról az átkozott festésze-tről van szó, képes lennék apámat, anyámat meggyilkolni. Hát úgy-e, megbocsájt?... És nézze, milyen kedves lenne, ha néhány percet adna még. Nem, nem, ne nyugtalankodjék! nem a törzset, nem is kérem a törzset! A fejet, csak a fejet! Ha legalább a fejet be tudnám fejezni... Kérem, legyen oly jó, tartsa a karját úgy, mint azelőtt és hálás leszek érte, higgye el, egész életemben hálás leszek érte!

Most már könyörgött, szánalmasan hadonázva az ujja között tartott pasztellkrétával, annyira izgatta művészi vágyakozása. Egyébiránt nem mozdult el helyéről, még mindig ott kuporgott az alacsony széken, a leánytól távol. Ekkor ez rászánta magát és kitakarta lecsillapodott arcát. Mit tehetett volna? Hiszen a férfi hatalmában volt és az olyan szerencsétlen arcot vágott! Mégis habozott még, küzdött szégyenérzetével. És lassan, szó nélkül kidugta meztelen karját, újból feje alá helyezte, míg másik kezével, amely rejtve maradt, gondosan tartotta a nyaka köré gyömöszölt takarót.

- Ó milyen jó ön!... Majd sietek, mindjárt szabad lesz.

Rajzára hajolt és már csak a festő átható szemével nézett a leányra; a nő eltűnt és csak a modellt látta maga előtt. Kezdetben a leány ismét elpirult, bántotta karja meztelenségének tudata, noha testének ezt a részét elfogulatlanul mutatta volna meg, ha bálban lett volna. Csakhamar azonban a fiatalember oly megnyugtatónak tűnt fel előtte, hogy lecsillapodott és ajka a bizalom tétova mosolyában nyílt meg. És félig lehunyt szemével most vizsgálgatni kezdte őt. Hogy megijesztette még az éjjel, hatalmas szakállával, nagy fejével, heves mozdulataival! Pedig nem volt csunya; barna szemeinek mélyén nagy gyengédséget fedezett fel és különösen finom orra lepte meg, valóságos női orr, amely bozontos bajuszában veszett el. Mintha valami ideges nyugtalanság remegtetné meg, szüntelen hév, amely mintegy életet adott a vékony ujjai között tartott krétának. Ez nagyon meghatotta a leányt, anélkül, hogy tudta volna, miért. Nem lehet rossz ember, csak azért olyan erőszakos, mert félénk. Mindezt nem különböztette meg teljes világossággal, de megérezte és mindinkább úgy találta magát, mint valami baráttal szemben.

Igaz, hogy a műterem még mindig kissé ijesztő volt előtte. Óvatosan körülnézegetett, elképedve ekkora rendetlenség és elhanyagoltság láttára. A kályha előtt még a múlt tél óta ott maradt egy rakás hamu. Az ágyon, a kis öltözőasztalon és a pamlagon kívül nem volt egyéb bútor a műteremben, csak egy rozzant tölgyfa-szekrény és egy nagy fenyőfa-asztal, megrakva ecse-

tekkkel, festékekkel, piszkos tányérokkal és egy borszesz-forralóval, amelyen még ott volt a serpenyő valami maradék metélttésztaival. Lyukas szalmaszékek váltakoztak rozoga festő-állványokkal. A sarokban, a pamlag mellett ott hevert a tegnapi gyertya a padlón, amelyet havonként egyszer seperhettek. Semmi egyéb, csak még a falióra, óriási nagyságú, festett piros virágokkal, oly vidám és helyes, amint ércesen ketyegett. De leginkább megijedt a vázlatoktól, amelyek keret nélkül lógtak a falakon, a vázlatok hatalmas áradatától, amely a padlóig ért le és itt az össze-visszadobált festővásznak tömkelegével érintkezett. Sohsem látott a leány ilyen rettenetes festményeket; durvák és rikítóak voltak, olyan vad színekkel, amelyek sértették, mintha csak valami fuvaros káromkodásai ütötte volna meg fülét egy csapszék ajtajában. Lesütötte szemét és mégis vonzotta egy megfordított kép, a nagy kép, amelyen a festő dolgozott és amelyet minden este odatolt a falhoz, hogy másnap, az első pillantás frissességével annál jobban megítélhesse. Mit rejtegethetett ez, hogy még csak meg sem merik mutatni? És a tágas helyiséget áthatotta az izzó nap árja, mely az ablakon át behatolt, amelyet semmiféle függöny sem tompított és folyékony aranyként vont be az egész csonka bútort, kiemelve ennek nyomorúságos elhanyagoltságát.

Claude végre is nyomasztónak találta a hallgatást. Szeretett volna valamit mondani, akármit, csak éppen udvariasságból, és főleg, hogy szórakoztassa a leányt munka közben. De semmi sem jutott eszébe, végre is csak ezt tudta kérdezni:

- Mi a neve?

A leány kinyitotta szemét, amely becsukódott volt, mintha újra álomba merült volna.

- Christine.

Claude elcsodálkozott. Hiszen még maga sem mondta meg a nevét. Tegnap óta itt voltak egymás mellett és nem ismerték egymást.

- Az én nevem Claude.

Ebben a pillanatban a leányra nézve, látta, hogy az kedves nevetésben tör ki. A felnőtt és mégis még gyerekleány vidámsága volt. Furának tartotta, hogy csak ily későn mondják meg nevüket. Majd egy másik gondolat mulattatta.

- Nini! Claude, Christine, ugyanazzal a betűvel kezdődik.

Újra csend állott be. Claude pislogott, szórakozott lett, semmi egyéb nem jutott eszébe. De mintha valami türelmetlen kedvetlenséget vett volna észre a leányon és félve, hogy meg talál mozdulni, vaktában, csakhogya foglalkoztassa, megszólalt:

- Kissé meleg van.

Ez alkalommal a leány elfojtotta nevetését, természetes vidámságát, amely akarata ellenére is felújult és előtört, mióta biztonságban érezte magát. A hőség oly nagy lett, hogy úgy érezte magát az ágyban, mintha fürdőben lenne, bőrét nedvesség lepte el és meghalaványodott, a kaméliák tejszerű halaványságával.

- Igen, kissé meleg, - válaszolt komolyan, míg szeme vidáman csillogott.

Claude ekkor kedélyes arckifejezéssel kinyilatkoztatta:

- A naptól van, amely besüt. De hiszen ez jót tesz, a jó napocska, ha rásüt a bőrre... No úgy-e az éjszaka elkelte volna nekünk a kapu alatt.

Mindketten elnevették magukat és Claude, megörülve, hogy talált végre társalgási tárgyat, kikerdezte kalandja felől, noha nem volt kíváncsi, alapjában keveset törődött az igazi igazsággal és csakis azt óhajtott, hogy kihúzhassa az ülést.

Christine egyszerűen, néhány szóval mondta el az egészet. Tegnap reggel indult el Clermont-ból, hogy Párisba utazzék, ahol mint felolvasónő készül beállni egy tábornok özvegyéhez, Vanzadenéhoz, igen gazdag öreg hölgyhöz, aki Passyban lakott. A vonatnak a menetrend szerint kilenc óra tízkor kellett volna megérkeznie és minden intézkedés megtörtént, egy szobaleánynak kellett reá várnia, sőt levélben még a jelben is megállapodtak, hogy felismerjék, a fekete kalapján levő szürke tollban. Vonatjának azonban, valamivel Nevers fölött, útját állotta egy tehervonat, amelynek kisiklott és összetört kocsijai elzárták a pályát. Ekkor egymást érték a kellemetlenségek és késések, először végnélküli veszteglés a mozdulatlan vasuti kocsikban, majd kényszerű kiszállás, a podgyász hátrahagyása és az utasok kénytelenek voltak három kilométert gyalogolni, míg elértek egy állomáshoz, ahol rászánták magukat, hogy segélyvonatot állítsanak össze. Két órát veszítettek és további két órát vesztek még a zavar következtében, amelyet a baleset a vonal egész hosszában okozott, úgyhogy négy órai késéssel, már csak hajnal felé érkeztek be a pályaudvarba.

- Nincs szerencséje! - szakította félbe Claude, aki még mindig hitetlenkedett, de mégis megintgott már, mert meglepte a természetesség, amely e történet bonyodalmait megoldotta. - És persze senki sem várta már?

Csakugyan, Christine nem találkozott Vanzadené szobaleányával, aki kétségkívül megunta a várakozást. És elmondta, mily rosszul érezte magát a lyoni pályaudvarban, az ismeretlen, fekete, üres csarnokban, amely e késő éjjeli órában csakhamar kiürült. Eleinte nem mert kocsit fogadni és utazótáskájával kezében fel s alá járt, abban a reményben, hogy majd csak jön valaki. Majd elhatározta magát, de már későn, mert már csak egy igen piszkos kocsis volt ott, akiből csak úgy dőlt a borszag és aki ott sompolygott körülötte, ingerkedő modorral kínálkozva.

- Igen, egy csavargó, - szólt Claude, akinek érdeklődése most már felébredt, mintha csak valami mese megvalósulását élné át. - És ön beszállt a kocsiba?

A mennyezetre szegezve szemét, Christine tovább beszélt, de nem mozdult meg:

- Ő kényszerített reá. Kicsikéjének nevezett, félttem tőle... Mikor megtudta, hogy Passyba készülök, megharagudott és oly erősen ostromozta lovát, hogy a kocsiajtókba kellett kapaszkodnom. Azután kissé megnyugodtam, a bérkocsi csendesen gurult kivilágított utcákon át, embereket láttam a járdákon. Végre felismertem a Szajnat. Sohasem jártam még Párisban, de megnéztem térképét... Azt gondoltam, hogy a kocsi végig fog menni a partok hosszában, midőn újra félelem fogott el, észrevevén, hogy hídon megyünk át. Éppen akkor kezdett esni és a bérkocsi, amely igen sötét pontra ért, hirtelen megállott. A kocsis leszállott a bakról és be akart jönni hozzám a kocsiba... Azt mondta, hogy nagyon esik...

Claude elnevette magát. Nem kételkedett többé, a leány nem találhatta ki ezt a kocsist. Christine megzavarodva hallgatott.

- Persze, persze! a huncut tréfálkozott, - jegyezte meg Claude.

- A másik kocsiajtón át azonnal kiugrottam a kövezetre. Erre a kocsis káromkodott, azt mondta, hogy megérkeztünk és hogy leveszi fejéről a kalapot, ha ki nem fizetem... Az eső csak úgy dőlt, a part teljesen elhagyott volt. Elvesztettem fejemet, egy öt frankosat vettem elő és a kocsis rávágott lovára és elhajtott, magával vivén kis utazótáskámat; amelyben szerencséire nem volt egyéb, csak két zsebkendő, egy fél kalács és útközben elmaradt málhám kulcsa.

- De hát meg szokás nézni a bérkocsi számát! - kiáltott a festő felháborodva.

Most visszaemlékezett, hogy egy lóhalálában vágató bérkocsi surolta őt, amint átment a Louis-Philippe-hídon, a zivatar zuhogásában. És elcsodálkozott, mily valószínűtlen gyakran a valóság. Ahogy ő képzelte el a dolgot, a maga logikus egyszerűségében, merő hülyeség volt az élet végtelen kombinációinak e természetes láncolata mellett.

- Képzelteri, milyen boldog voltam az alatt a kapu alatt, - fejezte be elbeszélését Christine. - Tudtam, hogy nem vagyok Passyban, itt kell hát töltenem az éjt ebben a rettenetes Párisban. És azok a mennydörgések és villámlások, ó! azok a hol kék, hol vörös villámok, amelyek irtózatot dolgokat világítottak meg!

Szemei újból lecsukódtak s borongós sápadtság futott át arcán, ismét maga előtt látta a tragikus várost, a rakodópartok ürét, amely tűzkemencék izzó vörösségébe sülyedt, a folyó mély árkát, amely ólmos vizet hömpölygetett és amelyet nagy fekete testek leptek el, holt cethalakhoz hasonló bárkák, amelyekből mozdulatlan emelődaruk meredtek az égnek, akasztófa-karokkal. Hát ez volt az Istenhozott?

Csend állott be. Claude folytatta rajzát. De Christine megmozdult, karja elszibbadt.

- Kérem, kissé lejjebb a könyökét.

Azután, érdeklődő arccal, mintegy mentségül így szólt:

- Szülei ugyan megrémülhettek, ha értesültek a szerencsétlenségről.

- Nincsenek szüleim.

- Ugyan! sem apja, sem anyja?... Egyedül áll?

- Igen, teljesen.

Tizennyolc éves volt és Strassburgban született, egész véletlenül, atyjának, Hallegrain kapitánynak két áthelyezése között. Midőn tizenegyedik évét betöltötte, atyja, aki gascognei volt, Montaubanból való, Clermontban, ahol lábainak bénulása következtében kénytelen volt nyugdíjba menni, meghalt. Közel öt éven át anyja, aki párisi nő volt, ott élt a vidéken, sovány nyugdíjával takarékoskodva és dolgozott, legyezőket festett, csak hogy kisasszonynak nevelhesse leányát. Tizenöt hónappal ezelőtt anyja is meghalt és egyedül hagyta a világon, egy garas nélkül, és egyetlen baráti támasza az volt, hogy egy apáca, a Visitatio nővéreinek főnöknője, megtartotta nevelőintézetükben. Egyenesen a zárdából érkezett, miután a főnöknő ezt a felolvasónői helyet találta számára régi barátnőjénél, Vanzadenénál, aki majdnem teljesen megvakult.

Claude elnémult ez újabb részletek hallatára. A zárda, a jól nevelt árvaleány, a kaland, amely regényessé vált, újból felkeltette zavarát, mozdulatainak és szavainak ügyetlenségét. Már nem dolgozott és vázlatára sütötte le szemét.

- Clermont csinos város? - kérdezte végre.

- Nem nagyon, fekete város... Különben nem is tudom, alig jártam ki.

A leány felkönyökölt és igen halkán folytatta, mintha magában beszélt volna, még gyászának zokogásától megtört hangon:

- Anyám, aki nem volt erős, a robottal tönkretette magát... Elkényeztetett, semmi sem volt túlságos szép számomra, mindenre voltak tanárain; és oly kevés hasznát vettem, előbb megbetegedtem, majd nem hallgattam oda, mindig nevetésen, bolondságon járt az eszem... a zene untatott, a zongoránál görcs fogta el karomat. Még legjobban ment a festés...

Claude felemelte fejét és felkiáltással szakította félbe.

- Tud festeni?

- Ó nem, semmit sem tudok, éppen semmit... Anyám, aki igen tehetséges volt, a vízfestésben oktatót kissé és olykor segített meg neki a legyezők háttérének festésénél... Oly szépeket festett!

Önkénytelenül körülhordozta tekintetét a műteremben, végig az ijesztő vázlatokon, amelyek a falakon lángoltak és tiszta szemében ismét zavar tünt fel, nyugtalan csodálkozás e durva festés fölött. Távolról és visszajáról látta a tanulmányt, amelyet a festő róla vázolt, rikító színekkel tarkázva, az árnyékokban odavágott pasztellvonalakkal és nem merte megkérni, hogy mutassa meg közlőrl. Különb rosszul érezte magát ebben az ágyban, ahol majd elolvadt, mind nyugtalanabb lett és az a gondolat gyötörte, hogy elmenjen, hogy véget vessen mindennek, ami tegnap óta álom gyanánt tünt fel előtte.

Claude kétségkívül tudatára jött a leány ideges kimerültségének. Hirtelen szégyenkezés lepte meg és sajnálattal töltötte el. Abba hagyta befejezetlen rajzát és igen gyorsan így szólt:

- Köszönöm szépen szívességét, kisasszony... Bocsásson meg, igazán visszaéltem... Keljen fel, keljen fel, kérem. Ideje, hogy dolgoi után lásson.

Nem értette meg, miért nem határozza el magát és miért húzza be elpirulva meztelen karját, minél jobban buzgólkodott előtte és ismételte, hogy keljen fel. Majd homlokára ütött, visszaállította a spanyolfalat és a műterem másik végébe ment, ahol, a szemérmességet túlozva, zajosan hozzálátott az edények rakosgatásához, hogy a leány kiugorhassék az ágyból és felöltözhessék, anélkül, hogy félnie kellene, hogy meghallják.

Zörgés, csörömpölés közben nem hallotta meg tétovázó hangját.

- Uram, uram...

Végre odahallgatott.

- Uram, ha szíves volna... Nem találom harisnyáimat.

Odarohant. Hol is jár az esze? mit gondolt, hogy mi lesz vele, egy szál ingben a spanyolfal mögött, harisnyái és szoknyái nélkül, amelyeket ő teregetett ki a napra? A harisnyák megszáradtak. Claude meggyőződött róla, gyengéden dörzsölve őket; azután átnyújtotta azokat a keskeny résen és utoljára vette észre a meztelen, üde és kerek, gyermeki bájú kart. Azután bedobta a szoknyákat az ágy végére, betolta a cipőket és csak a kalapot hagyta a festőállványon lógva. A leány megköszönte, nem szólt többet és Claude alig különböztette meg a fehérenmő suhogását, a víz halk csobogását. De ő tovább foglalkozott vele.

- A szappan egy alsócsészében van az asztalon... Nyissa ki a fiókot és vegyen ki egy tiszta törölközőt... Nincs még vízre szüksége? Majd beadom a kancsót.

A gondolat, hogy megint ügyetlenkedik, hirtelen elkeserítette.

- Ejnye, hát már megint zaklatom!... Tegyed úgy, mint odahaza.

Visszatért háztartási teendőihez. Kétség izgatta. Megkínálja-e reggelivel? Alig lehet így útnak bocsájtani. Másrészt így sohasem lesz vége és bizonyára el fogja veszíteni délelőtti munkaidéjét. De nem határozott, meggyújtotta a borszesz-forralót, kimosta a serpenyőt és csokoládét kezdett főzni, mert ezt előkelőbbnek tartotta és kissé szégyelte metéltjeit, ezt a tésztát, amelybe kenyeret aprított és amelyet - délfrancia módra - olajjal öntött le. Azonban még a csokoládét morzsolta bele a lábasba, midőn felkiáltott:

- Hogyan! máris!

Christine volt, aki hátratolta a spanyolfalat és előtűnt, rendesen és gondosan felöltözve, fekete ruhájában, befűzve és begombolva, készen egy pillanat alatt. Rózsás arcán már meg sem látszott a víz nedvessége, nehéz kontya tarkójához símult és még csak egy fűrtöcske sem bujt

ki belőle. Claude elbámult a fürgeség e csodája előtt, hogy kis gazdasszony módjára oly gyorsan és jól öltözött fel.

- Az ördögbe is, ha mindent így csinál!

Nagyobbnak és szebbnek találta, mintsem hitte volna. A nyugodt elszántság kifejezése lepte meg leginkább. Úgy látszott, mintha elhagyván a rendetlen ágyat, amelyben védtelennek érezte magát, cipőivel és ruhájával újból felöltötte volna fegyverzetét. Mosolygott, egyenesen nézett a férfi szemébe. És ez kimondta, amit még habozott kimondani:

- Velem fog reggelizni, úgy-e bár?

De a leány nem fogadta el.

- Nem, köszönöm... A pályaudvarra szaladok, ahova málhám már bizonyosan megérkezett, azután kocsin megyek ki Passyba.

Hiába ismételte Claude, hogy bizonyára éhes, hogy nem okos dolog így éhgyomorral távozni.

- Akkor lemegyek és bérkocsit hívok.

- Nem, kérem, ne fáradjon.

- De nézze, nem tehet meg ily nagy utat gyalog. Engedje meg legalább, hogy a bérkocsi-állomásig kísérem, hiszen nem ismerős Párisban.

- Nem, nem, nincs szükségem önre... Ha kedves akar lenni, engedje meg, hogy egyedül távozzam.

Szilárd elhatározása volt ez. Kétségkívül visszatetsző volt neki a gondolat, hogy férfivel lássák együtt, még ha idegenek is: elhallgatja éjszakáját, majd hazudik egyet és magában őrzi meg a kaland emlékét. Claude, dühös mozdulattal, úgy tett, mintha pokolba kívánná. Csak-hogy megszabadul tőle! Milyen jó, hogy nem kell lemennie. De alapjában meg volt sértve, hálátlannak tartotta a leányt.

- Végre is, ahogy önnek tetszik. Nem erőszakoskodom.

E szavakra Christine tétova mosolya erősebb lett és finoman lefelé görbítette ajkainak gyengéd szögletét. Mítsem szólt, fogta kalapját, tekintetével tükröt keresett, de nem talált és így elhatározta magát, hogy találmra köti meg a kalap szalagjait. Két könyökét megemelve, sietőség nélkül fogta össze, húzta meg a szalagokat, miközben arcát a nap aranyos visszfénye érte. Claude, meglepetve, már nem ismerte fel azokat a gyermeki gyengédségű vonásokat, amelyeket az imént rajzolt: mintha elmerült volna az arc felső része, a tiszta homlok, a gyengéd szemek; most az alsó rész lépett előtérbe, a szenvedélyes állkapocs, a vérdús száj, szép fogai-  
val. És mindig a titokzatos leányos mosoly, amely gúnyolódott talán.

- Mindenesetre, - szólalt meg Claude érzékenyen, - nem gondolom, hogy szemrehányást tehetne nekem.

Ekkor a leány nem volt képes a nevetését visszatartani, valami könnyű, ideges nevetést.

- Nem, nem, uram, legkevésbé sem.

Claude még egyre nézte, újból feltámadt benne félnkségének és tapasztalatlanságának harca és attól tartott, hogy nevetséges volt. Hát mit tudott ez a nagy kisasszony? Kétségkívül annyit, amennyit a nevelőintézetben tudnak a leányok, mindent és semmit. Kifürkészhetetlen ez, a test és szív homályos megnyílása, ahova senki sem hatolhat be. Talán ebben a szabad, művészi környezetben felébredt ez a szemérmesen érzéki leány, a férfi iránt való bizonytalan kíváncsiságában és félelmében? Most, midőn már nem reszket, talán elfogja az a kissé megvető meglepetés, hogy hiába reszketett? Hogyan! semmi udvarlás, még csak egy csók sem ujjai

hegyére! E legényember érdes közömbössége, amelyet megérezett, felingerelhette benne a nőt, holott nem volt még nő; és így megy el, megváltozva, kimerülve, bosszúságában adva a bátrát és magával viszi oly ismeretlen és rettenetes dolgok fölött való sajnálkozását, amelyek nem történtek meg.

- Ön azt mondja, - szólalt meg a leány ismét komolyan, - hogy a kocsiállomás a híd végén van, a másik parton?

- Igen, ott, ahol egy facsoport van.

Már megkötötte kalapja szalagjait, elkészült, keztyűsen, lelógó kezekkel, mégsem távozott, maga elé nézett. Szeme rávetődött a fal felé fordított nagy vászonra, szeretne volna megkérni a festőt, hogy mutassa meg, de nem merte. Semmi sem tartotta már vissza, mégis mintha keresett volna valamit, mintha az az érzése lett volna, hogy otthagya valamit, valamit, amit nem lett volna képes megnevezni. Végre az ajtó felé tartott.

Claude ajtót nyitott és egy sütemény, amely oda volt támasztva, beesett a műterembe.

- Látja, - szólt Claude, - velem reggelizhetett volna. A házmesterném hozza ezt fel minden reggel.

A leány egy fejmozdulattal újból visszautasította. A lépcsőházban megfordult, egy pillanatra mozdulatlan maradt. Vidám mosolya visszatért, ő nyújtott elsőnek kezét.

- Köszönöm, köszönöm szépen.

Claude a keztyűs kis kezét széles, pasztellfoltos kezébe vette. A két kéz néhány szempillantásig így maradt, erős szorítással s jó barátságban rázva meg egymást. A leány még mindig mosolygott Claudera, akinek ez a kérdés lebegett ajkán: „Mikor fogom viszontlátni?” De a szégyen nem engedte, hogy beszéljen. Ekkor, várakozás után, a leány kiszabadította kezét.

- Isten önnel, uram.

- Isten önnel, kisasszony.

Christine, fel nem emelve fejét, már lefelé ment a malomlétrán, melynek fokai recsegték és Claude hirtelen bement, becsapta az ajtót és igen hangosan így szólt:

- Ó ezek az istenadta nők!

Dühös volt, felbőszülve maga ellen, felbőszülve mindenki ellen. Lábával taszigálva az útjába eső bútorokat, azzal könnyítette magán, hogy fennhangon beszélt. Mennyire igaza volt, hogy sohasem hozott ide egyet sem magával! Ezek a lotyók csak arra jók, hogy szamarat csináljanak az emberből! Így, ki áll jól érte, hogy ez a leány, ártatlan ábrázatával, nem tartotta veszettül lóvá? És még ő olyan buta volt, hogy hitt a dajkamesékben: valamennyi kételye visszatért, sohasem fogják beadni neki a tábornok özvegyét, sem a vasúti balesetet, sem főképpen a kocsist. Hát megesnek-e ilyen históriák? Egyébiránt olyan szája volt, amely sokat elárult és fura arcot vágott, mikor elotródott. És ha még értette volna, hogy miért hazudott! de nem, egészen haszontalan, megmagyarázhatatlan hazugságok, csak éppen hogy hazudják! Ó, hogy nevetetett e pillanatban!

Hevesen összehajította a spanyolfalat és egy sarokba hajította. Micsoda rendetlenséget hagyhatott itt! És midőn megállapította, hogy mindent rendbehozott, a mosdótálat, a törülközőt, a szappant, igen tisztán, dühbe jött, mert nem vetette meg az ágyat. Maga látott hozzá, túlzott erőfeszítéssel, mindkét karjával megragadta a derékaljat, amely még langyos volt, mindkét öklével megveregette az illatos párnát, elkábítva e langyosságtól, az ifjúság e tiszta illatától, amely az ágyneműből felszállott. Azután bő vízben megmosakodott, hogy felfrissítse halántékait és a nedves törülközőben ugyanazzal a bódító illattal találkozott, a szűzleány lehelletével,

amelynek a műteremben elszórt, terjengő édessége reánehazedett. Káromkodva ette meg csokoládéját a lábasból, a festés olyan lázának, dühének hatalmában, hogy sietségében nagy falat kenyereket nyelt le.

- De hiszen itt meghal az ember! - kiáltott fel hirtelen. - A meleg tesz beteggé.

A nap elhúzódott, kevésbé volt meleg.

És Claude, kinyitva a tető szintjében levő kis ablakot, mélységes megkönnyebbülés kifejezésével szíttá be a beáradó forró szelet. Elővette rajzát, Christine fejét és önfeledten, hosszan nézte.

## II.

Déli harangszó után Claude festményén dolgozott, midőn valaki otthonosan, erősen kopogtatott az ajtón. A festő ösztönszerű mozdulattal, amelynek nem volt ura, mappába csúsztatta Christine fejét, amely után a nagy női alakot átdolgozta. Azután rászánta magát, hogy ajtót nyisson.

- Pierre! - kiáltott. - Már itt vagy?

Pierre Sandoz, Claude gyermekkori barátja, huszonkétéves, igen barna ifjú volt, gömbölyű és akaratos fejjel, szögletes orral, szelíd szemekkel erélyes arcában, amelyet serkedő szakáll vett körül.

- Korábban reggeliztem, - válaszolt, - jókora ülést szántam neked... Az ördögbe! ez ugyan halad!

Odaállott a kép elé és azonnal megjegyezte:

- Nini, megváltoztatod a nő arcát!

Hosszú hallgatás állott be. Mindketten mozdulatlanul néztek. Három méter magas, öt méter széles vászon volt, festékkel teljesen bevonva, azonban még csak egyes részei emelkedtek ki némileg a vázlatos állapotból. Ez a vázlat, amely egyszeriben volt odavetve, pompás erőt, izzón élő színeket mutatott. Egy erdei zúgba, tömött zöld faltól körülvéve, napfény áradt be, csak balfelől nyúlt befelé egy sötét faszor, egy fényfolttal, igen mélyen. Itt, a fűvön, a júniusi növényzet közepette, meztelen nő feküdt, egyik karjával feje alatt, kiemelkedő kebellet; és mosolygott, de nem nézett, szemét lehunyva, az aranyesőben, amely elárasztotta. A háttérben még két kis női alak, az egyik barna, a másik szőke, mindkettő meztelen, nevetve birkózott egymással és a levelek zöldjének közepette a női test imádásra méltó jelenségét adta. És minthogy az előtérben a festőnek fekete ellentétre volt szüksége, igen keresetlenül tett ennek eleget, odaültetvén egy urat, aki egyszerű bársony-kabátot viselt. Ez az úr hátat fordított, nem látszott belőle egyéb, csak balkeze, amelyre támaszkodott.

- Igen szépen van jelezve a női alak! - szólalt meg végre Sandoz. - De, teremtuccse! szépecskén lesz munkád mindezzel!

Claude kigyúlt szemmel nézte művét, majd bizakodást fejezett ki mozdulatával.

- Ugyan! elég időm van a Salonig. Hat hónap alatt ugyan sok mindennel megbirkózik az ember! Ez alkalommal talán sikerül majd bebizonyítanom önmagamnak, hogy nem vagyok marha.

És hangosan kezdett füttyülni, elragadtatva - bár nem mondta - a vázlattól, amelyet Christine fejről készített. A remény nagy lendülete emelte fel, a hasonló fellángolások után azonban csak annál súlyosabban esett vissza a természet iránt való szenvedélytől emésztett művész aggodalmai közé.

- Rajta, ne lustálkodjunk! - kiáltott fel. - Minthogy itt vagy, lássunk hozzá.

Sandoz, barátságból és hogy megkímélje a modellel járó költségektől, felajánlotta, hogy majd ül neki az előtérben levő férfialakhoz. Négy vagy öt vasárnap alatt - csak ezen a napon volt szabad - az alak fel lesz rakva. Már magára vette a bársonykabátot, midőn hirtelen eszébe jutott valami.

- Mondd csak, te nem reggeliztél komolyan, hiszen dolgoztál... Szaladj le és egyél meg egy szeletet, majd megvárlak itt.

A gondolat, hogy időt veszítsen, felháborította Claudeot.

- De igen, reggeliztem, nézd csak a lábast!... És aztán, hiszen látod, hogy maradt egy karéj kenyerem. Majd megeszem... Rajta, rajta, ülj le, te lusta!

Élénken vette kezébe palettáját, markolta fel ecseteit és megjegyezte:

- Dubuche eljön értünk ma este, úgy-e?

- Igen, öt óra felé.

- Helyes! igen jól van, akkor mindjárt lemegyünk ebédelni... Elkészülsz-e végre? A kezedet, kissé balra, hajtsd le erősebben a fejedet.

Miután elrendezte a párnákat, Sandoz a pamlagra telepedett, a megkivánt beállításban hátat fordított, de a beszélgetés egy darabig még folytatódott, mert Sandoz aznap reggel levelet kapott Plassansból, a provencai városkából, ahol a festő és ő megismerkedtek volt egymással, még a nyolcadik osztályban, midőn első nadrágjukat nyűtték el a kollégium padjain. Azután mindketten elhallgattak. Az egyik dolgozott, kiemelkedve a világból, a másik a hosszú mozdulatlanság elálmósító fáradságában zsibbadozott.

Claude kilencéves volt, midőn az a jószerencse érte, hogy elhagyhatta Párist és visszatérhetett a Provence ama zugába, ahol született. Anyja, jóra való mosónő, akit naplopó atyja az utcára tett ki, férjhez ment egy derék munkáshoz, aki belebolondult a szép szőke teremtésbe. De elszántságuk ellenére sem voltak képesek boldogulni. Ezért tehát örömmel egyeztek bele, midőn egy odaváló öreg úr jelentkezett és elkérte tőlük Claudeot, akit a kollégiumba akart járatni, maga mellett tartani: nagylelkű hóbort volt ez a különös részéről, aki szerette a képeket és akit megleptek azok a figurák, amelyeket a fiúcska pepecselt volt. Ilyképen Claude hét éven át, a retorikai osztályig, lenn maradt Délfranciaországban, eleinte mint bennlakó, azután mint bejáró, aki pártfogójánál lakott. Egy reggel azonban halva találták az öreg urat ágyában. Szélütés érte. Végrendeletében ezer frank évi járadékot hagyott a fiatalemberre, azzal a joggal, hogy huszonötéves korában a tőke fölött is rendelkezessen. Claude, akit már akkor elfogott a festészet szeretetének láza, haladék nélkül otthagyta a kollégiumot, még csak meg sem akarta kísértetni, hogy letegye az érettségét és Párisba sietett, ahova barátja, Sandoz, már előbb elment volt.

A plassansi kollégiumban, a nyolcadik osztály óta ők hárman: Claude Lantier, Pierre Sandoz és Louis Dubuche elválhatatlanok voltak, - így is nevezték őket. Három különböző világból kerültek ki, természetük ellentétes volt, csak éppen ugyanabban az évben születtek, néhány hónapnyi eltéréssel és összekerültek, hirtelen és örökre. Valami titokzatos erő vonzotta őket egymáshoz, a közös becsvágnak még lappangó ösztöne, magasabb rendű értelmiségük ébredése, körülvéve a komisz gyerkőcök otromba seregétől, akik verték őket. Sandoz atyja, aki spanyol volt és valami politikai mozgalom következtében menekült Franciaországba, Plassans közelében papirgyárat alapított, amelyben általa feltalált új gépek működtek; azután meghalt, keserűségtől eltelve, mint a vidéki gonoszság áldozata és özvegyét oly bonyolult helyzetben hagyta hátra, a kétes perek oly tömegével, hogy a szerencsétlenség egész vagyonukat felemésztette; anyját, aki bourgognei nő volt, mély ellenszenv töltötte el a provencaiakkal szemben és őket okolta még lassan fokozódó bénaságáért is, amelyben szenvedett. Párisba menekült tehát fiával, aki sovány hivatalával tartotta fenn anyját, míg agyát az irodalmi dicsőség gondolata kerítette hatalmába. Ami Dubuchet illeti, aki egy pékmesterné legidősb fia volt, ez anyjától, szigorú, igen becsvágyó nőtől ösztönözve, csakhamar követte barátait, mint építésznövendék, az École des Beaux-Arts-t látogatta és kuporgatva élt az utolsó ötfrankosokból, amelyeket szülei, valóságos zsidó kitartással, beléje fektettek, háromszáz százalékra számítva le jövőjét.

- Az istenit! - mormogott Sandoz a nagy csendben, - ugyancsak kényelmetlen ez az ülés, szinte eltöri a csuklómat. Megmozdulhatok?

Claude megengedte, hogy kihúzza magát, de nem felelt. A festő a bársonykabátra tért át, széles ecsetvonásokkal. Azután hátrálva, szemhunyorítva harsogó nevetésben tört ki. Egy hirtelen felmerülő emlék mulattatta.

- Mondd csak, emlékszel-e, mikor a hatodikban Pouilland gyertyákat gyújtott annak a hülye Lalubienek a szekrényében? Ó, hogy megijedt Lalubie, midőn, mielőtt a katedrára felmászott, kinyitotta szekrényét, hogy könyveket vegyen ki belőle és meglátta azt a kivilágított kápolnát!... Ötszáz vers az egész osztálynak!

- Ó, Pouillaud, az az állat!... Tudod, éppen ma reggeli levelében értesít Lalubie házasságáról. Az a vén gebe tanár csinos leányt vesz el. De hiszen ismered, Galissardnak, a rőfösnek leánya, a kis szőke, akinek éjjeli zenéket adtunk valamikor!

És előtódultak a régi emlékek, Claude és Sandoz nem fogtak ki belőlük. Amaz lázas igyekezettel, növekvő hévvel festett, ez a fal felé fordulva, hátra beszélt, míg vállait kitörések rázták meg.

Először a kollégium került sorra, az egykori dohos kolostor, amely a sáncokig húzódott, a két udvar, óriási platánfaival, a mohától zöldellő öblös medence, amelyben megtanultak úszni és a földszinti osztályok nyirkos téglapadlójukkal és a refektorium, amelyet a mosogatóvíz örökös undok zsírszaga fertőzött meg és a kicsinyek hálóterme, amely híres volt borzalmairól és a fehérműkamara és a betegszoba, amelyet gyengéd nővérek népesítettek be, feketeruhás apácák, akik oly szelídek voltak fehér fejkötőik alatt! Milyen esemény volt, midőn Angela nővér, akinek szüzi alakja forradalmat idézett elő a nagy fiúk szívében, egy szép reggel eltűnt Hermelinezzel, egy nagy kamasszal a retorikai osztályból, aki csupa szerelemből tollkésével megvagdalta kezét, csak hogy a betegszobába kerüljön és Angela nővér rakja sebeire az angolflastromot!

Azután az egész személyzet felvonult, siralmas, fura és rettenetes menet, a gonoszság és szenvedés torzképei: az igazgató, aki vendégségekkel tette tönkre magát, csak hogy férjhez adja leányait, két szép, nagy, elegáns leányt, akiket szörnyűséges rajzok és feliratok gyaláztak meg minden falon; Pifard, a felügyelő, akinek nevezetes orra ott rejtőzött az ajtók mögött, akár egy tábori ágyú és már messziről elárulta jelenlétét; a tanárok litániája, mindegyikök valami csúfnévvel bemocskolva, a szigorú Rhadamanthys, aki sohasem nevetett, a Zsiros, aki fejének állandó odadörgölése által feketével vont a székeket, Adèle, te megcsaltál, a fizika tanára, a híres megcsalt férj, akinek a tacsókák tíz nemzedéke vágta szemébe felesége nevét, mert - a legenda szerint - egykor egy karabélyos karjai közt lepte meg őt; és még mások, sokan, Spontini, a vérszomjas pedellus, korzikai késével, amelyet mutogatni szokott és amely szerinte három unokatestvére véréből rozsdásodott; a kis Pitypalaty, aki olyan jó fiú volt, hogy séta közben megengedte a dohányzást; még a kis kukta és a mosogatóleány is, akiknek a Parabulumenos és Parallelluka neveket adták és akiket konyhabéli idillel vádoltak meg.

Azután következtek a csinyek felbukkanó emlékei, a huncutságok, amelyek gondolatára évek multán is pukkadoztak. Ó, az a reggel, midőn a kályhában elégették Halál-Mimi, más néven Csontváz-Bejáró, egy sovány fiú cipőit, aki csempészet útján az egész osztályt ellátta tubákkal! És a téli este, midőn gyufát mentek lopni a kápolnába, az örök mécs mellől, hogy száraz gesztenyeleveleket szíjjanak nádból készült pipákból! Sandoz, aki ennek a csínynek hőse volt, most bevallotta verejtékes rémületét, midőn a sötétségben legurult a szentélyből. És az a nap, midőn Claudenak az a jó gondolata támadt, hogy padjának fiókjában cserebogarakat pörköljön meg, mert meg akarta tapasztalni, meg lehet-e enni őket, mint mondták! Olyan átható bűz, olyan sűrű füst áradt ki a padból, hogy a pedellus kancsót ragadott, mert azt hitte, tűz ütött ki.

És a portyázás, a hagymaföldek fosztogatása séta közben; a bedobált ablakok, midőn is nagy virtus volt az üveg töréseiből ismert térképeket nyerni; a görög feladatok, amelyeket előre, nagy betűkkel írtak fel a fekete táblára, úgyhogy az összes nebulók folyékonyan olvashatták azokat, anélkül, hogy a tanár észrevette volna; az udvar padjai, amelyeket elfűrészeltek és mint valami lázadás áldozatait körülhordoztak a medence körül, hosszú menetben, halotti énekekkel. Ó, ez igazán nagyszerű volt! Dubuche, aki a papságot képviselte, a medence fenekére mászott le és sapkájával vizet akart meríteni, szenteltvíz gyanánt. De a legfurább, a legjobb az az éjszaka volt, midőn Pouillaud a hálóterem valamennyi éjjeli edényét ugyanahhoz a kötélhez erősítette, mely az ágy alatt húzódott, reggel pedig, éppen a nagy szünidő reggelén, az egészet maga után húzta, végigszáguldván a folyosón és a lépcső három emeletén ezzel a szörnyű uszályal, amely ott ugrált mögötte és ezer darabra tört!

Claude maga elé tartotta ecsetét, jókedvűen nevetett és felkiáltott:

- Pouillaud, az az állat!... És írt neked? mit mível most Pouillaud?

- Éppen semmit, öregem! - felelt Sandoz, aki a párnákon igazgatta magát. - Micsoda buta levél!... Jogot végez, azután átveszi apja ügyvédi irodáját. És ha látnád, hogy már most is milyen hangot használ, - a tollasodó nyárspolgár egész együgyű fontoskodása!

Ujból csend állott be. És még megjegyezte:

- Ó mi, látod öregem, mi meg voltunk ettől óva.

Ekkor más emlékek támadtak fel bennük, olyanok, amelyek megdobogtatták szívüket, a szép napok, amelyeket a szabad ég és nap alatt éltek át amott, a kollégiumon kívül. Már kiskoruktól, a hatodik osztálytól kezdve a három elválhatatlan rajongott a hosszú sétáért. A legkisebb szünetet is felhasználták, mérföldeket tettek meg, minél nagyobbak lettek, annál inkább neki-bátorodtak, végre is bebarangolták az egész környéket és útjaik gyakran több napig is tartottak. És ott háltak meg, ahová a jószerecsse vezette őket, sziklaüreg mélyén, a döngölt, még forró szérún, ahol puha fekvőhelyet adott nekik a kicsévelt búza szalmája, valamely elhagyott kunyhóban, melynek padmalyát fodormenta- és levendula-ággal borították. Menekülés volt, ki a világból, ösztönszerű elvonulás az édes természet ölébe, fiúk öntudatlan imádata a fák, vizek, hegyek és ama határtalan öröm iránt, hogy egyedül vannak és szabadok.

Dubuche, aki bennlakó volt, csak szünnapokon csatlakozott a másik kettőhöz. Különben is nehéz lábai voltak és álmatag teste, mint afféle magoló jó tanulónak. De Claude és Sandoz sohasem fáradt el, - minden vasárnap már négy órakor felkeltették egymást, kavicsokat dobva ablaktábláikra. Főleg nyáron a Viorneről álmodoztak, a hegyi folyóról, amelynek vékony ere öntözi Plassans lapos mezőit. Alig voltak tizenkét évesek, már tudtak úszni és valóságos dühvel lubickoltak az üregekben, amelyekben a víz összegyűlt, egész napokat töltöttek ott, teljesen meztelenül, az izzó homokon szárították meg magukat, hogy azután ismét alábukjanak, a folyóban éltek, hol hátton, hol hason fekve, átkutatva a partok növényzetét, fülig elmerülve és óraszám lesve az angolnák búvóhelyeit. A tiszta folyóvíz, amely teljes napfényben áztatta testüket, meghosszabbította gyermekségüket és pajkos fiúk üde kacagásával ajándékozta meg őket akkor is, midőn már mint fiatal emberek júliusi esték bódító hőségében tértek vissza a városba. Később a vadászszenvédély kerítette őket hatalmába, a vadászat, ahogy azt e vad nélküli vidéken gyakorolják, ahol hat mérföldnyi út után fél tucat apró madarat ejtettek el és hatalmas kirándulásaikról gyakran tértek haza üres tarisznyákkal vagy egy vigyázatlan denevérral, amelyet a külváros szélén lőttek le találomra. Szemeik megnedvesedtek e pazar gyaloglások emlékére: viszontlátták a végtelenbe húzódó fehér utakat, amelyeket a por vastag hóréteg gyanánt takart; azokat járták mindig, mindig, boldogan, hogy vastag cipőik nyikorgását hallhatták, majd szántóföldeken vágtak át, vastartalmú vörös földeken, rohanva tovább, tovább; ólmos ég alatt, egyetlen árnyék nélkül, csak törpe olajfák, csak ritka lombozatú mandulafák

között; és minden visszatérés alkalmával érezték a fáradtság gyönyörűsége elhülyülését, a diadalmas hencegést, hogy többet gyalogoltak, mint multkor, az elragadtatást, hogy már nem is érezték lábaikat, hanem csak az elért erővel mentek előre és rettenetes bakanótákkal ösztö-kélték magukat, amelyek úgy elringatták őket, mintha álmom mélyéből jöttek volna.

Claude már ekkor lópor- és töltény-tartója mellett vázlatkönyvet is vitt magával, amelybe egyes tájrészleteket rajzolgatott, míg Sandoz zsebében mindig ott volt valamelyik költő könyve. Romantikus őrjöngés volt, szárnyaló versszakok, amelyek kaszárnnyai trágárságokkal váltakoztak, az izzó levegő fénytől áthatott nagy reszketésébe hajított ódák; és ha forrásra bukkantak, négy fűzfára, amely szürke foltot alkotott a vakító földön, ott feledkeztek, míg csak fel nem tűntek a csillagok, eljátszották a drámákat, amelyeket betéve tudtak, megvasta-gítva hangjukat a hősök számára, míg a naivák és királynék szerepeit egész vékony, vissza-fojtott hangon szinte fuvolázták. Ezeken a napokon békében hagyták a verebeket. Azon a félreeső vidéken, a kis városok álmos butaságának közepette, már tizennégy éves koruk óta éltek így, lelkesedve, az irodalom és művészet lázától emésztve. Hugo költészetének roppant díszletei, képzeletének óriási szüleményei, amelyek az ellentétek örökös harca közben mozog-nak ott, eleinte az eposz légkörébe csábították őket és hadonáztak, megnézték, mint áldozik le a nap romok mögött, az élet folyását hamis és pompázó világításban látták, mint a drámák ötödik felvonásában. Azután Musset kavarta fel lényüket, szenvedélyével és könnyeivel, saját szívük verését hallgatták öbenne, emberibb világ tárult fel előttük és hódította meg őket a könyörület, a nyomor örök kiáltása által, amelynek hangja ezentúl minden dologból feléjük szállott. Különben nem voltak válogatóságok, az ifjúság egészséges falánksága élt bennük, az olvasás dühös étvágya, mely mind a kitűnőt, mind a legrosszabbat felhabzsolta és csodálatuk oly mohó volt, hogy gyakran szörnyű rossz dolgok is a tiszta remekművek elragadtatását idéz-ték elő lelkükben.

És - mint Sandoz most mondotta - a nagy vándorlások szeretete, ez a mohó olvasás óvta meg őket a környezet legyőzhetetlen poshadásától. Sohsem jártak kávéházba, irtózatot tanúsítottak az utcákkal szemben, sőt fitogtatták is, hogy elpusztulnak ott, mint a kalitkába zárt madarak, midőn iskolatársaik már a kis asztalok márványán koptatták kabátjuk ujjait és a fizetségért kártyáztak. Ez a vidéki élet, amely a gyermekeket már zsenge koruktól fogva gépezetének fogas kerekével elragadja, a kaszinó látogatása, az ujság, amelyet a hirdetésekig végigbetűz-nek, a szünet nélkül újból kezdett dominójátszmák, ugyanaz a séta, ugyanabban az órában, ugyanabban a fasorban, a végleges elbutulás a malomkő alatt, mely az agyakat ellapítja, mindez visszataszította, tiltakozásokra indította őket és felmászta a szomszédos dombokra, hogy ismeretlen, magányos helyeket keressenek fel ott, szakadó esőben verseket szavaltak, anélkül, hogy menedéket kerestek volna, mert gyűlölték a várost. Azt tervezték, hogy ott tábo-roznak majd a Viorne partján, mint vadak élnek ott, folytonos fürdőzés örömeiben, nem töb-bel, mint öt-hat könyvvel, ami elég lett volna nekik. Számúzva volt még a nő is; félénksé-güket, ügyetlenségüket szigorúsággal magasztalták fel, felsőbbrendű gyermekifjak módjára. Claudeot két éven át emésztette a szerelem egy kalaposleány iránt, akit minden este távolról kísért, de sohasem volt oly vakmerő, hogy megszólítsa; Sandoz álmokat táplált, hölgyekről, akikkel utazás közben találkozik, igen szép leányokról, akik ismeretlen erdőben tűnnek eléje, egy egész napon át átengedik magukat, majd, alkonyatkor, szétfoszlanak mint az árnyak. Egyetlen lovagi kalandjuk még ma is mulattatta őket, oly ostobának tűnt fel előttük: két kis-asszonykának adott éjjeli zenék, abban az időben, midőn résztvettek a kollégium zenekarában; egy ablak alatt töltött éjszakák, klarinét- és kürtszóval; szörnyű hangzavar, amely felbőszítette a városrész polgárait, addig az emlékezetes estéig, midőn a felháborodott szülők reájuk ürítet-ték a család valamennyi vizesedényét.

Ó, a boldog idők! és ellágyulva nevettek a legcsekélyebb emléken is. A műterem falait éppen egy sor vázlat borította, amelyeket a festő egy újabb utazása alkalmával készített ott. Mintha

csak körülöttük lettek volna a régi tájak, az izzó kék ég a rőt vidék fölött. Ott róna terült el, szürkés kis olajfák nyájával, a távoli dombok rózsaszínű csipkézetéig. Itt leperzselt, rozsdaszínű halmok között a Viorne leapadt vize száradt ki egy régi híd íve alatt, amelyet lisztszerű por borított és nem volt egyéb zöltség, csak szomjan halt bokrok. Odább az Infernets-szoros nyílása tátongott, középen villámsujtotta sziklák omlása között óriási káosz, kietlen sivatag, mely a végtelenig hömpölygette hőhullámain. Azután mindenféle jól ismert zugok: a Repentance völgye, szűk és árnyas, üde mint egy bokréta a kiégett földek közepette; a Trois-Bons-Dieux-erdő, melynek kemény, fényes zöld fenyői gyantakönnnyeket sírtak a nap hevében; a Jas de Bouffau, fehérén mint egy mecset, kiterjedt földek közepén, amelyek véres mocsarakhoz voltak hasonlóak; mások, még mások, vakító, kanyargós utak részletei, szakadékok, amelyekben a hőség mintegy hólyagokat idézett elő a kavicsok lesült bőrén, szikkadt homoknyelvek, amelyek az utolsó cseppig felisszák a folyót, vakondtúrások, kecskék ösvényei, az ég kékjébe meredő csúcsok.

- Nini! - kiáltott fel Sandoz egy tanulmány felé fordulva, - hát ez hol van?

Claude méltatlankodva rázta meg palettáját.

- Hogyan! hát nem emlékszel?... Hiszen majdnem összetörtük ott csontjainkat. Tudod, azon a napon, midőn Dubuche-sel másztunk fel Jaumegarde felől. Síkos volt mint a tenyerem, körmeinkkel kapaszkodtunk meg, olyannyira, hogy az út kellő közepén nem voltunk képesek sem felfelé menni, sem lefelé... Azután fönn, mikor arról volt szó, hogy a szeleteket megsüssük, majdnem összeverekedtünk, te és én.

Sandoz most már emlékezett.

- Ó igen, ó igen! mindegyikünknek a magáét kellett sütnie rozmarinpálcikákon és minthogy az én pálcáim égtek, te kihoztál sodromból, mikor gúnyolódta megsezenesedett szeletem fölött.

Őrült nevetés rázkódtatta meg őket. A festő visszatért képéhez és komolyan jegyezte meg:

- Mind ennek lóttek, öregem! Itt most már nem lehet kódorogni.

Igaz, mióta a három elválhatatlan megvalósította álmát, hogy együtt legyenek Párisban, amelyet meg akartak hódítani, az élet szörnyű nehézzé vált. Megpróbálkoztak ugyan, hogy újból megkezdik az egykori nagy sétákat, bizonyos vasárnapokon gyalog elindultak a fontainebleau-i sorompón át, bejárták a verrière-i irtásokat, egész Bièvreig előnyomultak, áthaladtak a Bellevue-i és Meudoni erdőkön, azután Grenellen át tértek vissza. De megvádolták Párist, hogy tönkreteszi lábaikat és már alig hagyták el kövezetét, teljesen küzdelmüknek élve.

Sandoz hétfőtől szombatig az ötödik kerület előljáróságánál senyvedt, a születések hivatalának sötét zugában és csak az tartotta ott vissza, hogy anyjára gondolt, akit százötven frank fizetésével szegényesen eltartott. Dubuche, aki a maga részéről kénytelen volt szüleinek megfizetni a beléje fektetett összegek kamatait, az École des Beaux-Artsban folytatott tanulmányai mellett építészeknél alsórendű munkákat vállalt. Claude, hála ezer frank járadékának, szabad volt, de micsoda rettenetes hónapvégek, főleg, ha megosztotta, ami zsebeiben maradt! Szerencsére máris eladogatott kis olajfestményeket, amelyek darabját Malgras apó, a ravasz képáros tíz-tizenkét frankért vásárolta meg és különben is inkább éhendöglött volna, semhogy a kereskedelmi üzemhez folyamodjék és polgári arcképeket gyártson, selejtes szentképeket, függönyöket vendéglők és címtáblákat bábaasszonyok számára. Visszatérte után az Impasse des Bourdonnaisban igen tágas műterme volt, azután takarékoságból a Quai de Bourbonra költözött. Vadember módjára élt ott, teljesen megvetett mindent a festészetén kívül, haragban volt családjával, amelyet utált, szakított egy nagynénjével, aki hentesné volt a vásárcsarnok-

ban, mert túlságos jól ment a dolga, de szívében titkos sebet rejtegetett, anyjának lezüllése miatt, akit a férfiak kiéltek és az útszélre taszigáltak le.

Hirtelen odakiáltott Sandoznak:

- Ugyan kérlek, ne tehénkedj úgy oda!

De Sandoz kijelentette, hogy tagjai teljesen elszibbadtak és leugrott a pamlagról, hogy lábait jártassa. Tíz perc szünetet tartottak. Egyébről beszéltek. Claude enyhe hangulatban volt. Ha munkája haladt, lassankint tűzbe jött, beszédes lett, ő, aki összeszorított fogakkal, elfojtott dühvel festett, mihelyt érezte, hogy a természet cserbenhagyja. Így, alig ült le ismét barátja, kiapadhatatlan szóáradattal folytatta a beszélgetést, anélkül, hogy egyetlen ecsetvonást vesztett volna.

- No, öregem, ugy-e halad? Jó alakot adsz... Ó a hülyék, ha ezt vissza találnák utasítani! Szigorúbb vagyok magammal szemben, mint ők magukkal szemben, az bizonyos és ha én elfogadom egy képemet, látod, az komolyabb dolog, mintha a világ valamennyi juryje előtt átment volna... Tudod, vásárcsarnoki képem, a két siheder a zöldségrakásokon, igen, lekapartam bizony: nem sikerült, átkozottul nagy dologba másztam bele, amely túlságosan súlyos még az én vállaimnak. Ó, majd újra elveszem egyszer, mikor majd tudok és még másokat is festek, akkorákat, hogy ámulatukban valamennyien földre potyognak!

Nagy kézmozdulatot tett, mintha tömeget akarna elsöpörni; egy tubus kék festéket nyomott ki palettájára, majd vigyorogva kérdezte, milyen arcot vágna festménye előtt első mestere, Belloque apó, a félkezű volt kapitány, aki egy negyedszázad óta tanította a múzeum egyik termében a képárnyékolásra a plassansi sihedereket. Különben Párisban Berthou, a *Nero a Circusban* híres festője, akinek műtermét hat hónapon át látogatta, nem ismételte-e húszszor is, hogy sohasem fog semmit sem csinálni! Ó, mennyire sajnálja most azt a hat hónapot, amelyet ostoba tapogatódzással, együgyű gyakorlatokkal töltött el e jó ember vezénylete alatt, akinek kobakja annyira eltért az övétől! Azután a Louvreban való munka ellen szónokolt és azt mondta, hogy inkább levágná a kezét, semhogy oda visszatérjen és szemét ama másolatok egyikével rontsa meg, amelyek örökre bemocskolják annak a világnak meglátását, melyben élünk. Vajjon a művészetben lehet-e szó egyébről, mint kiadni, ami az ember gyomrában van? Vajjon nem redukálható-e minden arra, hogy magunk elé állítunk egy nőt és úgy adjuk vissza, ahogy érezzük? Vajjon egy köteg sárgarépa, igen, egy köteg sárgarépa! amelyet behatóan tanulmányozunk, naivul megfestünk, abban az egyéni jellegben, amelyben látjuk, nem ér-e fel az akadémia örökös mesterkedéseivel, azzal a bagólével való festéssel, amelyet előírás szerint, szegyenletes módon kotyvasztanak? Eljön az idő, midőn egy egyetlen eredeti sárgarépa forradalom csiráját fogja magában hordani. Ezért éri be most azzal, hogy a Boutin-féle műterembe megy festeni, szabad műterembe, amelyet egy volt modell tart fenn a Rue de la Huchetteben. Ha lefizette húsz frankját a felügyelőnek, annyi meztelen testet talál ott, férfiakat, nőket, hogy jóllakhat velük a maga szögletében; és éhséget, szomjúságot feledve, pihenés nélkül küzködve a természettel, örülten nekifeküdt a munkának, jeles ifjak mellett, akik tudatlan lustasággal vádolták és akik elbizakodottan beszéltek saját tanulmányaikról, mert egy mester felügyelete alatt orrokat és szájakat másoltak.

- Hallgass ide, öregem, ha ama fickók egyikének sikerül egy törzset úgy felépíteni, amilyen ez itt, eljöhet megmondani és beszélünk róla.

Ecsetje végével egy akt-tanulmányra mutatott, amely az ajtó közelében a falon függött. Nagyszerű volt, mesteri kézzel szélesen odavetve; és mellette más csodálatraméltó darabok is voltak, leánykáknak gyengéd természetességű, finom lábai, kivált egy női has, selymes, borzongó felületével, amelynek életet adott a bőr alatt folyó vér. Elégültsége ritka óráiban büszke volt e néhány tanulmányra, az egyedüliekre, amelyek kielégítették, amelyek nagy

festőre vallottak, aki csodálatosan tehetséges volt, de hirtelen és érthetetlen gyengeségek nyugózték le.

Hevesen folytatta, nagy ecsetvonásokkal vágva oda a bársonykabátot és mindjobban belelovalta magát türelmetlenségébe, amely senkit sem kímélt:

- Mindannyian garasos képek mázolóí, lopott hírességek, ostobák vagy kópék, akik térdreborulnak a közönség butasága előtt! Egyetlen kemény legény sincs köztük, aki pofon sózná a nyárspolgárokat!... Íme, Ingres apó, tudod, mennyire gyomromban van nyálkás festésével? Nos, mégis csak veszettül derék ember és jó koponya és kalapot emelek előtte, mert fütyült mindenre és istenverte rajzmodorát erőszakkal beadta a hülyéknek, akik azt hiszik ma, hogy értik őt... Ez után, hallod! csak ketten vannak még: Delacroix és Courbet. A többi már csak sőpredék... Nemde? a romantikus vén oroszlán, milyen büszke jelenség! Díszítő festő, aki ugyancsak ragyogtatta színeit! És micsoda ökö! Elborította volna Páris falait, ha neki adták volna őket: palettája forrott és túláradt. Tudom, hogy mindez csak szemfényvesztés, de hiába! ez izgat és szükség volt reá, hogy felgyujtsa az Iskolát... Azután eljött a másik, a kemény munkás, e század legigazibb festője, tökéletesen klasszikus mesterségével, amit egy sem érzett e hülyék közül. Hogy üvöltöttek, hogy ordítottak szentségtörést, realizmust, holott az a hírhedt realizmus alig rejtett egyébben, mint a tárgyakban, míg a meglátás a régi mestereké maradt, a festés módja pedig átvette és továbbvitte múzeumaink szép darabjait... Mindketten, Delacroix és Courbet, a kellő órában állítottak be. Mindegyikük megtette a maga lépését előre. És most, ó most...

Elhallgatott, visszalépett, hogy megítélje munkájának hatását, egy darabig annak szemléletébe merült, majd így folytatta:

- Most másra van szükség... Mire, voltaképp magam sem tudom! Ha tudnám és birnám, nagyon erős lennék. Igen, nem lenne más, csak én... De érzem, hogy Delacroix nagy romantikus díszlete repedezik és bedől és Courbet fekete festésmódja is megmérgezi a műterem elzárt, dohos levegőjét, amelybe a nap nem hatol be soha... Érted, talán a napra van szükség, szabad levegőre, világos és fiatal festészetre, az élettelen dolgokra és élő lényekre, ahogy az igazi világosságban jelennek meg, szóval, - hogy is mondjam? - a mi festészetünkre, arra a festészetre, amelyet a mi mai szemünknek kell létrehoznia és néznie.

Hangja újból elakadt, dadogott és nem volt képes kifejezni a jövő rejtett fakadását, amely benne ébredezett. Mély csend állott be, mialatt felindulástól remegve, fejezte be a bársonykabát vázolását.

Sandoz végighallgatta, anélkül, hogy helyzetéből kimozdult volna. És, háttal fordulva feléje, mintha csak álmában a falnak beszélne, így szólalt meg:

- Nem, nem, nem tudja az ember, tudni kellene... Én, valahányszor egy tanár reám akart erőszakolni egy igazságot, bizalmatlanságomban fellázadtam, mert arra gondoltam, hogy vagy csal, vagy csalódik. Gondolataik kihoznak sodromból, az igazságot nagyobbbszabásúnak tartom... Ó, mily szép lenne, ha az ember egész életét egy műnek szentelné, amelybe igyekezne beléhelyezni a dolgokat, az állatokat, embereket, az egész Noé-bárcáját! Még pedig nem a bölcséleti kézikönyvek rendszerében, azzal az együgyű rangsorral, amellyel büszkeségünk legyezgeti magát, hanem az egyetemes élet hatalmas folyása szerint, mint oly világban, amelyben mi magunk is csak véletlen vagyunk, amelyben a mellettünk elszaladó kutya, sőt az úton fekvő kő is kiegészítenek, magyaráznak bennünket, szóval a nagy mindenség, az előkelő és aljas, a piszkos és tiszta képzelet nélkül, ahogy működik... Kétségtelen, hogy a regényíróknak és költőknek a tudományhoz kell fordulniuk, - ez ma az egyetlen lehető forrás. De vajjon mit kell belőle meríteni, mint kell vele karöltve haladni? (Úgy érzem, hogy legott belegabalyodom.)... Ó, ha tudnám, tudnám, a könyvek micsoda sorozatát vágnám a tömeg fejéhez!

Most ő is elhallgatott. A múlt télen tette közzé első könyvét, Plassansból hozott kedves vázlatok sorozatát, amelyek között csak néhány nyersebb vonás jelezte a forradalmárt, aki az igazságért és erőért hevül. És azóta tapogatózott, tépelődött a még zavaros gondolatok tusájában, amelyek agyát gyötörték. Eleinte óriási alkotások lebegtek szeme előtt és a világegyetem fejlődésének menetét tervezte három szakaszban: az első korszak a teremtés, a tudomány szerint kifejtve, majd az emberiség története, amely az élő lények láncolatában a szintérre lép, mihelyt ideje elérkezett, végre a jövő, a szünet nélkül egymást követő lények, amelyek az élet végtelen munkájával befejezik a világ teremtését. De a harmadik korszak túlságosan kockáztatott feltevései lehűtötték és szűkebb, emberibb keretet keresett, amelybe mégis belefoglalhatná hatalmas ambícióját.

- Ó, mindent látni, mindent megfesteni! - folytatta Claude hosszú hallgatás után. - Ha volnának az embernek falfelületei, amelyeket festményeivel boríthatna, ha kifesthetné a pályaudvarokat, a vásárcsarnokokat, az előljáróságokat, mindazt, amit építeni fognak, ha az építésszek nem lesznek többé hülyék! És csak egészséges izmokra és fejre van szükség, mert tárgyakban ugyan nincs hiány... Ime az élet, ahogy az utcákon lejátszódik, a szegények és gazdagok élete, a vásárokon, lóversenyeken, boulevardokon, a népes utcácskák mélyén; és valamennyi mesterség üzeme és minden egyéb szenvedély, teljes világításba állítva és a parasztok, az állatok, a földek!... Majd meglátják, majd meglátják, hacsak nem vagyok ökö! Kezeim bizseregnek. Igen! az egész modern élet! Oly magas falképek, mint a Pantheon! A festmények veszett özöne, hogy pukkadjon meg tőlük a Louvre.

Mihelyt együtt voltak, a festő és az író, rendszerint elérték az elragadtatás e fokát. Kölcsonosan sarkalták egymást, megmámorosodtak a dicsőségtől és az ifjúságnak oly kitörése volt ebben, a munkának oly láza, hogy utóbb maguk is mosolyogtak e büszke álmok fölött, új elszántságot nyerve, mintegy gyarapodva erőben és szívósságban.

Claude, aki most a falig hátrált, magába merülve támaszkodott oda. Ekkor Sandoz, az üléstől megtörve, felkelt a pamlagról és melléje állt. Majd mindketten néztek, újból némán. A bárszonykabátos úr teljesen fel volt vázolva; keze, mely tovább volt fejlesztve az egyéb részeknél, igen érdekes, vonzó üdeségű hatást keltett a fűben; hátának sötét foltja oly erővel emelkedett ki, hogy a háttér kis alakjai, a napfényben birkózó nők, még távolibbaknak tűntek fel, míg a nagy alak, a meztelen fekvő nő, még csak alig jelezve, ott lebegett, mint álombeli test, mint a vágyak Évája, a földből születve, nem néző, csak mosolygó arccal, lehunyt szemmel.

- De igaz, minek nevezed ezt? - kérdezte Sandoz.

- *Plein air*, - válaszolt Claude röviden.

Ez a cím azonban nagyon is szakszerűnek tűnt fel az író előtt, aki olykor önkénytelenül is abba a kísértésbe esett, hogy irodalmat vigyen be a festészetbe.

- *Plein air*, ez mitsem mond.

- Nem is szükséges, hogy mondjon valamit... Erdőben, napon pihenő nők és férfiak. Hát ez nem elég? Eredj, elég ahhoz, hogy remekművet lehessen belőle csinálni.

Hátravetette fejét és fogai között dünnyögött:

- A kutya-fáját, még mindig fekete! Az az átkozott Delacroix van a szememben. Ez pedig, látod, ez a kéz itt Courbettől való... Ó, mindannyian benn vagyunk még a romantikus mártásban. Túlságos sokat lubickoltunk benne ifjú korunkban és állig bekentük magunkat vele. Derekas mosakodásra lesz szükségünk.

Sandoz kétségbeesetten vont vállat: ő is fájlalta, hogy Hugo és Balzac összefolyásánál született. Claude azonban most, a jól haladó munka boldog izgalmaiban, elégedett volt. Ha barátja

még két-három hasonló vasárnapot szentelhetne neki, a férfialak elkészülne, még pedig alaposan. Most elég volt belőle. Tréfálkoztak, mert halálra szokta gyötörni modelljeit és csak ájultan, holtfáradtan bocsájtotta el őket. Ő maga is majdnem összeesett, lábai inogtak, hasa üres volt. És midőn ötöt ütött a falióra, rávetette magát maradék kenyerére és felfalta. A kimerüléstől remegő ujjai között tördelte a kenyeret, alig rágta meg és visszatért képe elé, ismét gondolata hatalmában, azt sem tudva, hogy eszik.

- Öt óra, - szólalt meg Sandoz, felemelt karokkal nyújtózkodva. - Ebédelni megyünk... Épp itt jön Dubuche.

Kopogtattak és Dubuche lépett be. Jól megtermett fiatalember volt, szabályos, pufók arccal, rövidre nyírt hajjal, fejlett bajusszal. Kezet adott, majd megütközött arccal állott meg a festmény előtt. Alapjában véve ez a szabályellenes festés sértette egyensúlyozott természetét, tiszteletét, amelyet jó tanuló módjára a megállapított elvek iránt táplált és rendesen csak a régi barátság akadályozta meg kritikáit. Ez alkalmából azonban szemmeláthatóan egész lénye fellázadt.

- Nos, mi az? talán nincs ínyedre? - kérdezte Sandoz, aki szemmel tartotta.

- De, de, ó igen jól van megfestve... Csak...

- Köpd ki hát. Mi az, ami bánt?

- Csak ez az úriember, egészen felöltözve, meztelen nők közepette... Ki látott ilyet?

A másik kettő felkacagott erre. Hát a Louvrebán nincs-e száz ilyformán komponált kép? És aztán, ha még nem láttak ilyet, majd meg fogják látni. Ugyan fütyülnek a közönségre!

Anélkül, hogy e dühös válaszok kihozták volna sodrából, Dubuche nyugodtan hajtogatta:

- A közönség nem fogja megérteni... A közönség disznóságnak fogja tartani... Igenis, ez disznóság.

- Ronda nyárspolgár! - kiáltott Claude magánkívül. - Ó, nagyon alaposan elhülyítenek az Écoleban, azelőtt nem voltál ily buta!

Mióta Dubuche az École des Beaux-Artsba járt, ez volt két barátja tréfáinak állandó tárgya. Ekkor megkezdte a visszavonulást, kissé nyugtalanul, hogy a civódás oly hevessé vált és abban keresett menekülést, hogy a festőket kezdte ütni. Azt joggal mondhatják, hogy a festők nagy hülyék az iskolában. De ami az építészeket illeti, a kérdés más alakot ölt. Ugyan mit gondolnak, hol folytassa tanulmányait? Kénytelen volt vele, hogy ezen túlessen. Később ez nem fogja abban megakadályozni, hogy ne legyenek saját gondolatai. És igen forradalmi húrokat kezdett pengetni.

- Jól van, - szólt Sandoz. - Mihelyt mentegetőzől, menjünk ebédelni.

De Claude gépiesen ecsetet vett elő és visszatért munkájához. Most a bársonykabátos úr mellett a női alak nem tarthatta magát. Ideges kimerültségében, türelmetlenül, erőteljes vonallal vette körül, hogy visszavigye abba a síkba, ahova tartozott.

- Jössz? - ismételte barátja.

- Azonnal! az ördögbe is, semmi sem siettet... Hadd jelezzem még ezt, azután rendelkezetek velem.

Sandoz lehajtotta fejét, majd szelíden, félve, hogy még inkább feldühösíti, így szólt:

- Rosszul teszed, hogy így nekivadulsz, öregem... Igen, ki vagy merülve, éhendöglesz és még elrontod a dolgot, mint multkor.

A festő ingerült mozdulattal vágott szavába. Mindig így volt vele: nem volt képes a munkát abbahagyni, szinte megmámorosodott tőle, szükségét érezvén annak, hogy közvetlen bizonyosságot nyerjen. Saját maga előtt akarta bebizonyítani, hogy remekműve végre kezei között van. Kétségek lepték meg a sikeres munka fölött való örömeiben: helyesen tette-e, hogy oly jelentős szerepet adott a bársonykabátnak? meg fogja-e találni azt az uralkodó ragyogást, amelyet a fekvő alaknak szánt? Inkább meghalt volna, semhogy ne tudja meg azonnal. Lázasan kereste elő Christine fejének rajzát a mappából, amelybe rejtette volt és összehasonlítva azt a képpel, e természet után készült tanulmányt vette segítségül.

- Nini! - kiáltott fel Dubuche, - hol rajzoltad ezt? Ki ez?

Claudeot kellemetlenül érintette ez a kérdés, nem válaszolt, majd - ő, aki mindent el szokott mondani barátainak - gondolkodás nélkül hazudott, valami különös, gyengéd szeméremérzet hatása alatt nem akarta kalandját elárulni.

- Nos, ki ez? - ismételte az építész.

- Ó, senki, egy modell.

- Igazán, modell? Úgy-e egész fiatal? Nagyon helyes... Megadhatnád címét, nem a magam, hanem egy szobrász számára, akinek Psychére van szüksége. Megvan itt a címe?

És Dubuche odafordult a szürke falhoz, ahol összevisszaságban krétával fel voltak írva a modellek nevei. Kivált a nők hagyták itt, nagy, gyerekes írással, névjegyüket. Zoé Piédefer, Rue Campagne-Première, 7. szám, jól megtermett barna nő, lógó hassal, kettévágta a kis Flore Beauchampt, Rue de Laval, 32. szám és Judith Vaquert a kis zsidólányt, Rue du Rocher, 69. szám, akik mindketten elég üdék, de nagyon is soványak voltak.

- Mondd, megvan a címe?

Ekkor Claude dühbe jött.

- Ugyan hagyj békében!... Mit tudom én?... Kellemetlen vagy, ne zaklass, ha dolgozom!

Sandoz nem szólt semmit, eleinte csodálkozott, azután mosolygott. Ő hamarabb átlátott a szítán, mint Dubuche, intett neki, majd tréfálkozni kezdtek. Bocsánat! Ha az úr éppenséggel a maga kizárólagos használatára akarja megtartani, senki sem kéri tőle kölcsön. Ő a huncut, micsoda szép leányokra tesz szert! És ugyan hol szedte fel? Talán a Montmartre valamelyik csapszékeiben vagy a Place Maubert járdáján?

A festőnek mind kellemetlenebb lett a dolog, felizgult.

- Milyen buták vagytok, Istenem! Ha tudnátok, mily buták vagytok!... De most elég, ne bántsatok!

Hangja oly komoly lett, hogy a két barát azonnal elhallgatott, Claude pedig ismét levakarta a meztelen alak fejét és Christine feje után újból megrajzolta és megfestette, izgatottan, bizonytalan kézzel. Azután az alak keblét kezdte festeni, amely a tanulmányon alig volt jelezve. Izgalma növekedett, a szüzies ifjú szenvedélye volt a női test iránt, a megkívánt és sohasem birt meztelenség szerelme, a tehetetlenség, hogy kielégítse magát, hogy úgy teremtsen meg ezt a testet, ahogy féktelen két karjával átölelni vágyott azt. Azokat a leányokat, akiket kikergetett műterméből, képeiben imádta, dédelgette, megejtette és sírt kétségbeesésében, hogy nem tudta őket elég szépre, elevenre festeni.

- Még csak tíz perc, ugy-e? - ismételte Claude. - Holnapra előkészítem a vállakat, azután lemehetünk.

Nem lehetett megakadályozni, hogy ne ölje így magát, - Sandoz és Dubuche tudták ezt, belenyugodtak tehát. Az utóbbi pipára gyújtott és elterült a pamlagon: csak ő dohányzott, míg a

másik kettő sohasem szokta meg a dohányt és erős szivar mindig rosszulléttel fenyegette őket. Hátán fekve, a füstfelhőkbe merült szemmel saját magáról kezdett beszélni, hosszasan, egyhangú mondatokban. Ő ez az átkozott Páris, mennyire tőnie kell magát az embernek, hogy elérjen valamit! Megemlékezett ötnegyedéves tanulóidejéről, gazdájánál, a hírneves Dequersonnière-nél, a nagy díj egykori nyertesénél, aki ma előkelő építész, a becsületrend tisztje, az Institut tagja és akinek mesterműve, a Saint-Mathieu-templom, félig pástétomformára, félig empire-órára emlékeztet: egyébiránt jó ember, akit kifigurázott, noha osztotta a régi klasszikus szabályok iránt való tiszteletét. Társai nélkül különben nem sokat tanult volna a Rue de la Fourban lévő műtermükben, ahol a gazda hetenkint háromszor egy pillanatra megfordult; kegyetlen fickók a társai, akik eleinte ugyancsak megkeserítették életét, de legalább megtanították, hogyan kell a papírt a rajztáblára ragasztani, hogyan kell a terveket megrajzolni és kifesteni. Hányszor kellett reggelire egy csésze csokoládéval és egy süteménnyel beérnie, csak hogy kifizethesse a felügyelőnek a huszonöt frankot! Hány rajzot kellett nagy kinnal kipiszmognia, hány órát eltöltenie könyvei fölött, odahaza, mielőtt az École des Beaux-Artsban jelentkezni mert! És mégis majdnem visszautasították, akárhogy iparkodott is ő, a szorgalmas munkás: nem volt képzelőtehetsége és írásbeli dolgozata, egy kariatida és egy nyári ebédlő, mindkettő igen közepszerű, az utolsók közé sorozta. Igaz, hogy a szóbeli vizsga, a logaritmusszámítás, a mértani rajz és történelem segített rajta, mert a tudományos részben igen erős volt. Most, midőn az École-t látogatta, mint a második osztály növendékének, nyúznia kellett magát, hogy elnyerje az első osztály oklevelét. Micsoda kutyaélet! Sohasem lesz vége!

A pamlag párnáin szétterpesztette lábait és erősebben, szabályosan pipált.

- Perspektivai tanfolyam, leíró mértani tanfolyam, stereotómiai tanfolyam, szerkezzetani tanfolyam, művészettörténet, ó mennyi papírt pocsékoltnak el az emberrel, hogy jegyzeteket készítsen... És havonként egy építészeti pályázat, hol egyszerű vázlat, hol terv. Nem mulatság, ha az ember át akar esni a vizsgákon és elcsípni a szükséges osztályzatokat, kivált, ha ezeken a munkákon kívül még arra is időt kell találnia, hogy kenyerét megkeresse... Én beledöglöm...

Egy párna a földre csúszott, - két lába segítségével felemelte.

- De én még szerencsés vagyok. Hány társam van, akik meg akarnának állni a lábukon és semmit sem találnak! Tegnapelőtt egy építészre bukkantam, aki egy nagy vállalkozó számára dolgozik; nem, nem lehet arról fogalmatok, hogy egy építész ilyen tudatlan lehet, valóságos napszámos, aki még a másolással sem boldogul. Huszonöt sou ad nekem óránként, én meg talpra állítom házáit... Ez éppen jól jön, mert anyám jelezte, hogy teljesen szárazon van. Szegény anyám, mennyivel tartozom neki!

Dubuche nyilván csak magának beszélt és mindennapi gondolatain, azon az állandó gondján kérődzött, miképpen csinálhatna mielőbb szerencsét, Sandoz tehát nem tartotta érdemesnek, hogy meghallgassa. Kinyitotta a kis tetőablakot és odaült, mert hova-tovább szenvedni kezdett a hőségtől, amely a műteremben uralkodott. Végre is azonban félbeszakította az építész.

- Mondd csak, eljössz-e csütörtökön ebédre?... Valamennyien ott lesznek, Fagerolles, Mahoudeau, Jory, Gagnière.

Minden csütörtökön Sandoznál jött össze az egész kompánia, a plassansi pajtások, mások, akikkel Párisban ismerkedtek meg, mindannyian forradalmárok, akiket a művészetnek egyenlő szeretete hevített.

- Jövő csütörtökön, nem hiszem, - válaszolt Dubuche. - Egy családhoz kell mennem, ahol tánc lesz.

- Talán azt reményled, hogy hozományt csípsz el?

- No lám, nem is lenne bolondság!

Bal tenyerén kiverte pipáját és hirtelen felkiáltott:

- Elfelejtettem... Levelet kaptam Pouillaudtól.

- Te is!... Ugyan kipakkolt az a Pouillaud! Mondhatom, jól fejlődött!

- Ugyan miért? Apjának utóda lesz és odahaza, szép nyugodtan fogja pénzét élvezni. Levele igen értelmes, mindig azt mondtam, hogy mindannyiunknak leckét fog adni, akármilyen jó pofa is... Pouillaud, az az állat!

Sandoz dühösen akart felelni, midőn Claude kétségbeesett káromkodása szakította őket félbe. Mióta a festő csökönyösen beletemetkezett munkájába, ki sem nyitotta száját. Mintha nem is hallotta volna őket.

- Az Úristenit! már megint elrontottam... Kétségtelen, hogy barom vagyok, soha sem fogok semmit sem csinálni!

És az örült düh rohamában egy ugrással rá akarta vetni magát a vászonra, hogy öklével kilyukassza. Barátai visszatartották. Micsoda gyerekeség az ilyen harag! Ugyan sokra menne vele, ha majd azután halálosan sajnálná, hogy művét tönkretette. De Claude még remegve, ismét hallgatásba merült és felelet nélkül nézte a képet, izzó és merő tekintettel, amelyben tehetetlenségének szörnyű gyötrelme égett. Semmi világos és élő nem került ki már ujjai alól; a nő keblén a vastagon felrakott festék sötét tónusokat adott, ezt az imádott testet, amelyet ragyogónak álmodott, bepiszkolta és még arra sem volt képes, hogy a maga síkjába helyezze. Mi lehetett koponyájában, hogy szinte csikorogni hallotta hasztalan erőlködésében? Talán szemeinek valami sérülése akadályozta meg abban, hogy helyesen lásson? Talán kezei már nem az övéi, hogy nem akarnak neki engedelmeskedni? Még dühösebb lett és felbőszült azon az átöröklött ismeretlen, amely néha oly szerencsés alkotáshoz segítette, míg máskor természetlenséggel busította el, annyira, hogy a rajz első elemeit is elfelejtette. És érezni, hogy egész lény a szédület rosszulletében forog és mégis ott maradni, az alkotás dühével, midőn minden rohan, folyik maga körül, a munka büszkesége, az álmodott dicsőség, az egész lét!

- Hallod, öregem, - szólalt meg Sandoz, - nem mintha szemedre akarnám hányni, de már fél hét van és el hagysz pusztulni az éhségtől... Legyen eszed, gyere le velünk.

Claude szesszel megtisztította palettájának egy sarkát, újabb festéktubusokat nyomott ki reá és dörgő hangon, egyetlen szóval válaszolt:

- Nem!

Tíz percig senki sem beszélt; a festő magánkívül küzdött a festménnyel, a másik kettő megzavarodva és búsan látta ezt a rohamot, amelynek lecsillapítására nem találtak módot. Majd midőn kopogtattak, az építész ment ajtót nyitni.

- Nini, Malgras apó!

A képkereskedő vastag ember volt, régi, zöld, egész piszkos, hosszú kabátban, amely kopott bérkocsisra emlékeztetett, úgyszintén felálló fehér haja és lila foltokkal tarkított vörös arca is. Pálinkaízú hangon szólalt meg:

- A parton mentem erre, szemközt... Az ablaknál megláttam az urat és feljöttem...

Félbeszakította magát, észrevéve a festő hallgatását, aki türelmetlen mozdulattal újra vászna felé fordult. Különben nem jött zavarba, sőt igen otthonosan érezte magát, amint erős lábain szélesen állott ott és vérrel aláfutott szemeivel vizsgálta a megkezdett festményt. Tartózkodás nélkül mondott ítéletet róla, egy mondattal, amelyben ironia és gyengédség egyesült.

- Micsoda nagy lepedő!

Mivel pedig senki sem szólt egy szót sem, nyugodtan, kis léptekkel sétálgatott a műteremben és végignézett a falakon.

Malgras apó a vastag pizsokréteg alatt igen furfangos fickó volt, aki értette és megszimatozta a jó festést. Sohasem tévedt a középszerű piktorokhoz, egyenesen, ösztönszerűen az egyéni művészekhez ment, akiket még nem ismertek el, de akiknek nagy jövőjét lángoló iszákos orra már messziről megérezte. Emellett kíméletlen üzleti elvei voltak és vademberhez méltó cselt alkalmazott, hogy olcsón megkaparintsa a festményt, amelyet megkívánt. Azután már mérsékelt nyereséggel érte be, húsz, legfeljebb harminc százalékkal, mert üzletét kis tőkájének gyors forgatására alapította és sohasem vásárolt reggel úgy, hogy ne tudja, képkedvelői közül melyiknek fog este eladni. Különben remekül hazudott.

Az ajtó mellett, a Boutin-féle műteremben festett akt-tanulmányok előtt megállva, néhány percig hallgatagon szemlélte őket, miközben szemeit, amelyek műértő élvezettől csillogtak, nehéz szemhéjai alá rejtette. Milyen tehetség, az életnek milyen megértése van abban a hóbor-tosban, aki óriási dolgokra pazarolja idejét, pedig azok senkinek sem kellenek! A kis leány finom lábai, de főleg a csodálatos női has bámulatra indították. De ez nem jó portéka és ő már választott egy kis vázlatot, Plassans környékének egy részletét, amely éppoly erőteljes volt, mint finom. Malgras úgy tett, mintha nem látná, végre közeledett hozzá és hanyagul oda-vetette:

- Hát ez micsoda? Igen, igen, a délvidékről való dolgainak egyike... Túlságos nyers, még mindig nálam van a kettő, amelyeket öntől vettem.

És lágy, végeérhetetlen mondatokban folytatta:

- Talán nem fogja nekem elhinni, Lantier úr, ilyesmit sehogy sem lehet eladni, sehogy sem. Egy szobám tele van velük és mindig félek, hogy belebökök valamibe, ha megfordulok. Lehetetlen folytatnom, becsületszavamra! Kénytelen leszek felszámolni és a szegényházban fogom életemet befejezni... Úgy-e ismer engem, a szívem nagyobb a zsebemnél és csak az a vágyam, hogy lekötelezzem az olyan tehetséges fiatalembereket, amilyen ön. Ó, ami ezt illeti, önnek van tehetsége, folyton kiabálom nekik. De mit akar, nem akarnak beleharapni, nem akarnak!

Megindultságot színlelt, azután olyan ember lendületével, aki valami bolondot csinál, így folytatta:

- De végre is, hogy ne jöttem légyen hiába... Mit kíván ezért a vázlatért?

Claude bosszankodva, ideges rángásokkal festett. Száraz hangon válaszolt, meg sem fordítva fejét:

- Húsz frankot.

- Hogyan, húsz frankot? Hát megbolondult? A többinek darabját tíz frankért adta el nekem... Ma nem adok többet nyolc franknál, egy garassal sem többet!

A festő rendszerint azonnal engedett, mert e nyomorúságos civódások megszégyenítették és fárasztották s alapjában boldog volt, hogy e kis pénzhez is hozzájutott. De ez alkalommal makacskodott, sértéseket vágott a kereskedő fejéhez, ez pedig letegezte, megtagadott tőle minden tehetséget és mint hálátlan fiút szemrehányásokkal árasztotta el. Végre is három öt-frankos pénzdarabot szedett ki zsebéből, egyiket a másik után és mint valami játékkorongokat, távolról az asztalra dobta őket, ahol a tányérok között megcsörrentek.

- Egy, kettő, három... Eggyel se több? érted? mert eggyel már úgyis több és majd visszaadod nekem, majd más alkalommal levonom, becsületszavamra!... Tizenöt frank ezért! Fiatskám, rosszul teszed, csúnya fogás ez, amelyet meg fogsz még bánni!

Claude kimerülve engedte, hogy a festményt leakassza a szegről. Mintegy varázsűtésre eltűnt a nagy zöld kabátban. Talán valami különös zseb mélyébe csúsztotta? vagy a kabát hajtókája alatt pihent? Semmiféle kidudorodás sem árulta el.

Megkötve a vásárt, Malgras apó az ajtó felé tartott, hirtelen lecsendesedve. De meggondolta magát, visszament és jószagos modorával így szólt:

- Hallja-e, Lantier, egy tengeri rákra van szükségem... No? ezzel tartozik nekem, miután úgy kiszípolyozott... Elhozom önnek a rákot és majd csendéletet fest nekem róla, a rákot pedig megtarthatja fáradságáért és barátaival megeszheti... Megegyeztünk, úgy-e bár?

Erre az ajánlatra Sandoz és Dubuche, akik mindeddig kíváncsian hallgattak, úgy elkacagták magukat, hogy a kereskedő is felvidult. Ezek a kiaszott festők sohasem fálnak semmi jót, felfordulnak éhen. Mi lett volna belőlük, az átkozott naplopókból, ha Malgras apó időről-időre nem hozott volna nekik egy-egy szép ürücombot, friss tokot vagy tengeri rákot petrezselyembokrétájával?

- Hát meglesz a rákom, úgy-e bár? Lantier... Köszönöm szépen.

Újból megállott a nagy vászon előtt, gúnyos csodálatának kifejezésével. És végre távozott, ismételve:

- Micsoda nagy lepedő!

Claude még ekkor is újra elő akarta venni palettáját és ecseteit. De lábai meginogtak, karjai megmerevedve hanyatlottak le, mintha magasabb erő kötötte volna őket testéhez. A komor, mély csendben, amely a vita kitörése után beállt, megtántorodott, elvakulva, megzavarodva formátlan műve előtt. Ekkor így hebegett:

- Ó, nem birom tovább, nem birom tovább... Ez a disznó végzett velem!

Éppen hetet ütött a falióra. Claude nyolc óra hosszat dolgozott, anélkül, hogy egy darab kenyérnél egyebet evett, anélkül, hogy egy pillanatig pihent volna, állva, lázasan remegve. Most a nap lemenőben volt, árnyék kezdte elhomályosítani a műtermet, ahol a nap vége szörnyű melankóliát öltött. Midőn a világosság így eltávozott, rossz munka után, úgy tűnt fel előtte, mintha az sohasem térne többé vissza, miután magával vitte az életet, a színek zengő szépségét.

- Gyere, - könyörgött Santoz testvéri szánalom ellágyulásával. - Gyere, öregem.

Dubuche is megjegyezte:

- Holnap majd tisztábban látsz. Gyere ebédelni.

Claude egy darabig még vonakodott megadni magát. A padlóhoz gyökerezve maradt, süketen baráti szavaikkal szemben, vad csökönyösségében. Mit akart csinálni, most, hogy, megmerevedett ujjai közül kiesett az ecset? Nem tudta, de ha nem is tudott már, őrjöngő vágy emésztette, hogy tudjon még, hogy azért is alkosson. És ha nem is csinál semmit, legalább marad, nem hagyja el helyét. Azután elhatározta magát és erős zokogásként járta át a remegés. Marokra fogott egy igen széles paletta-kést és egy csapásra, lassan és mélyen, levakarta a nő fejét és keblét. Valóságos gyilkosság volt, megsemmisítés: sáros tömegben tűnt el minden. Akkor az erőteljes kabátú úr mellett, a ragyogó zöld közepette, amelyben a két kis világos birkózó nő játszadozott, e mellétől és fejétől megfosztott nőtől nem maradt egyéb, csak egy megcsónkított törzs, csak egy határozatlan, hullaszerű folt, elpárolgott és holt álombeli test.

Sandoz és Dubuche már zajosan lefelé haladt a falépcsőn. És Claude követte őket, menekült műve elől, azzal a borzalmas szenvedéssel, hogy így kell otthagynia, tátongó sebbel eléktelelítve.

### III.

A hét kezdete szerencsétlen volt Claudera nézve. Ama kétségek egyikébe esett, amelyek elátkoztatták vele a festészetet, az elárult szerető átkával, sértésekkel halmozva el a hűtlent, noha az a kényszer gyötörte, hogy még mindig imádja őt; csütörtökön pedig, három napi hiú és magányos küzdelem után, már reggel nyolc órakor elment hazulról és hevesen csapta be az ajtót maga után, megutálva saját magát, esküdözve, hogy soha sem nyul többé ecsethez. Midőn ilyesféle válság törte le, csak egy gyógyszer volt számára: megfeledezni magáról, pajtásaival civódást kezdeni és főleg járni, Párison keresztül-kasul járni, míg csak a hőség és a kövezet harci illata helyre nem hozta szívét és gyomrát.

Ezen a napon, mint minden csütörtökön, Sandoznál ebédelt, ahol társas összejövetel volt. De mit csináljon estig? Kétségbeesett arra a gondolatra, hogy epekedve egyedül talál maradni. Azonnal barátjához sietett volna, de tudta, hogy annak most hivatalában kell lennie. Azután Dubuchere gondolt, de habozott, mert régi pajtási viszonyuk egy idő óta elhidegült. Nem érezte kettejük között az ideges órák testvériségét, kevésbé megértőnek ismerte fel, akiben ellenséges érzés lappangott és akit más ambíciók ejtettek rabul. Mégis, melyik ajtón kopogtasson? És elhatározta magát, elment a Rue Jacobba, ahol az építész egy szűk szobában lakott, egy nagy, hideg ház hatodik emeletén.

Claude a második emeleten volt, midőn a házmesterné visszahitta és éles hangon kiabálta oda, hogy Dubuche úr nincs otthon, sőt nem is töltötte otthon az éjt. Lassan visszatért a járdára és elcsodálkozott a szörnyű eseten, Dubuche kiruccanásán. Hihetetlen balszerencse. Egy darabig cél nélkül bolyongott. Midőn azonban a Rue de Seine sarkán megállott és nem tudta, merre forduljon, hirtelen eszébe jutott, amit barátja beszélt volt neki: a Dequersonnière műtermében töltött bizonyos éj, a rettenetes munka utolsó éjszakája, mely megelőzte a napot, midőn a növendékek terveit az École des Beaux-Artsba be kellett nyújtani. Azonnal elindult a Rue du Four felé, amelyben a műterem volt. Mai napig óvakodott odamenni, mert félt a csatazajtól, amellyel ott az avatatlanokat fogadták. Most egyenesen odament, féltékenysége felbátorodott az egyedülléttől való aggodalomban, olyannyira, hogy késznek érezte magát még sértéseket is elviselni, csak hogy nyomorult állapotában bajtársat hódítson magának.

A Rue du Four legszűkebb pontján volt a műterem, egy régi, össze-vissza repedezett lakóházban, leghátul. Két bűzös udvaron kellett keresztül menni, míg végre egy harmadikba ért az ember, ahol harántállítva nagy, zárt hodályféle emelkedett, deszkákból és régi építőanyagokból készült tágas terem, amelyet egykor egy szállító használt helyiségül. Kívülről a négy nagy ablakon át, amelyek alsó üvegtáblái fehérrel voltak bevonva, csak a kopár, fehérre meszelt mennyezetet lehetett látni.

Claude azonban, miután ajtót nyitott, mozdulatlanul állt meg a küszöbön. Áttekintette a tágas termet, az ablakokra merőlegesen állított négy nagy asztalával, igen széles kettős asztalokkal, amelyeket kétoldalt a növendékek sorai foglaltak el és amelyek tele voltak zsúfolva nedves szivacsokkal, csészékkel, vizesedényekkel, vas-gyertyatartókkal, faládákkal, amelyekben a növendékek fehér vászonból készült munkakabátjukat, körzőiket és festékeiket tartották. Az egyik sarokban a múlt tél óta ottfelejtett vaskályha rozsdásodott, mellette maradék koksza, amelyet még csak össze sem söpörtek, míg a terem másik végében horganyból készült nagy víztartó lógott két törülköző között. Az elhanyagolt vásárcsarnokra emlékeztető sivárság közepette főleg a falak vonták magukra a figyelmet. Fölül polcokon gipszöntvények tömege sorakozott, lejjebb azonban a fejes vonalzó és háromszögek erdeje és egymásra rakott összekötözött rajztáblák sora mögött tűnt el. Lassankint valamennyi szabadon maradt falterületet feliratok és rajzok emelkedő tájékja piszkította be, mint egy mindig nyitott könyv

lapszéleit. Növendékek közt szokásos tréfák voltak ott, tisztességtelen tárgyak idomai, megjegyzések, amelyek egy bakakáplárt is elpirítottak volna, továbbá bölcs mondások, összeadások, lakáscímek. Mindezek fölött a legszebb helyen nagy betűkkel alkalmazott felirat uralkodott, a következő lakonikus megállapítás: „Június hetedikén Gorju azt mondta, hogy füttyül Rómára. Aláírás: Godemard.”

Morgás fogadta a festőt, az odájukban megzavart fenevadak morgása. Helyéhez kötötte az a látvány, amelyet a terem „a taliga éjjelének” reggelén nyújtott; így nevezik az építészek a munkának ezt az utolsó éjszakáját. Tegnap óta az egész műterem, hatvan növendék, be volt oda zárva; azok, akiknek nem kellett tervet benyújtaniuk, „a négerék”, segítettek a többinek, a megkésett pályázóknak, akik nyolc napi munkát kénytelenek voltak tizenkét óra alatt levágni. Éjfélkor felvágottal és kocsisborral fűtötték magukat. Egy óra tájt csemege gyanánt három hölgyet hoztak egy szomszédos házból. És anélkül, hogy a munka alábbhagyott volna, az ünnepély római orgiává változott át, pipafüst közepette. Most zsíros papirosok borították a földet, eltört palackok talpai, gyanús tócsák, amelyeket a padló beivott, míg a levegő megőrizte a vas-gyertyatartókba beolvadt gyertyák átható bűzét, a hölgyek savanykás pézsmaillatát, amely a kolbászok és karcos bor szagával elvegyült.

Egyes hangok vadul üvöltöttek:

- Ki vele!... Ó milyen pofa!... Mit akar ez a madárijesztő?... Ki vele! ki vele!

E vihar kitörésére Claude elkábult és egy pillanatra megtántorodott. Rémítő szavakra került a sor, mert még a kiváltságos lelkekre nézve is a legfőbb elegancia volt, hogy undokságokban versenyre keljenek egymással. Claude magához jött és válaszolt, midőn Dubuche reáismert és nagyon elpirult, mert ki nem állhatta az ilyen jeleneteket. Szégyelte barátját, hozzászaladt a kiáltások özönében, amely most ellene fordult és dadogni kezdett:

- Hogyan! te vagy?... Hiszen megmondtam neked, hogy sohase jöjj ide... Várj reám egy pillanatig az udvarban.

Ekkor a visszavonuló Claudeot majdnem elgázolta egy kis kézi-taliga, melyet két dűszakállú fickó rohanva vonszolt. Ez a taliga adta a nehéz munka éjszakájának nevét és nyolc nap óta a növendékek, akiket az alsórendű, de fizetett külső munkák késleltettek, egyre ismételték: „Ó, mennyire benn vagyok a taligában!” Ordítás tört ki, midőn a taliga megjelent. Háromnegyed kilenc volt, éppen ideje, hogy még jókor érkezzenek az École des Beaux-Artshoz. Hatalmas áradatban özönlöttek ki a teremből, taszigálódva vitte ki mindegyik a maga keretét, azokat, akik még valami részletet befejezni iparkodtak, fellökték, magukkal sodorták. Nem telt bele öt perc, mindannyiuk keretei fel voltak halmozva a taligában és a két szakállas fickó, akik a műterem utolsó ujoncai voltak, állatokként fogta magát elébe s száguldvá húzta, míg a többiek árja zajongott és hátulról tolt a taligát. Mintha zsilip szakadt volna ki, a két udvaron zuhatag robajával rohantak át és ellepték az utcát, amelyet az üvöltő tömeg elárasztott.

Claude is szaladni kezdett, Dubuche mellett, aki a menet végére került, igen bosszúsan, mert nem volt még egy negyedórája, hogy egyik rajzát jobban kidolgozhatta volna.

- Mit csinálsz azután?

- Ó, egész nap szaladgálnivalóm van.

A festő kétségbeesve látta, hogy ez a barátja is cserbenhagyja.

- Jól van, magadra hagylak... Te is ott leszel ma este Sandoznál?

- Igen, azt hiszem, ha ugyan nem tartóztatnak másutt ebédre.

Mindketten lihegték. A csapat, anélkül, hogy lassította volna futását, meghosszabbította az utat, hogy annál tovább sétáltassa zenebonáját. A Rue du Four végére érve, a Place Gozlinen vágatott keresztül és a Rue de l'Échaudéba vetette magát. A menet élén a taliga, melyet mind sebesebben húztak és toltak, az egyenetlen kövezeten ugrált és a keretek, amelyekkel telve volt, siralmas táncot jártak. Azután következett a rohanó utóhad, amely arra kényszerítette a járókelőket, hogy a házakhoz húzódjanak, ha nem akarják, hogy fellökjék őket. És az ajtóikban bámészkodó boltosok azt hitték, hogy forradalom van. Midőn a Rue Bonaparteba értek, egy nagy szőke fiatalember azt cselekedte, hogy megragadott egy kis cselédleányt, aki elképedve állott a járdán és magával ragadta. Szalmaszál az örvényben.

- Nos, Isten veled, - szólt Claude. - Ma estére!

- Igen, ma estére!

A festő elfulladva állt meg a Rue des Beaux-Arts sarkán. Előtte tárva-nyitva volt az École udvara. Valamennyien betódultak.

Miután kifujta magát, Claude visszatért a Rue de Seinebe. Balszerencséje súlyosbodott, meg volt írva, hogy egy pajtását sem fogja elcsábíthatni azon a reggelen és fölfelé ment az utcán, lassan lépdelt egész a Pantheon teréig, határozott cél nélkül; majd arra gondolt, hogy mégis csak felmehetne az előljáróságra, hogy Sandozzal kezet szorítson. Ez is tíz perc. De elképedt, midőn egy szolga azt válaszolta neki, hogy Sandoz úr egy napi szabadságot kért, mert temetésre kellett mennie. Pedig ismerte az esetet, barátja ugyanis mindig ezzel az ürüggyel hozakodott elő, valahányszor egész napra otthon akart maradni, hogy derekasan dolgozhasson. És már hozzákészült, de a művész testvéri érzése, a becsületes munkás tapintata visszatartotta: bűn lenne megzavarni a derék embert és elvinni hozzá csüggedését lázongó műve miatt, akkor, midőn ő bizonyára vitézül birkózik meg a magáéval.

Ekkor Claudenak le kellett mondania. Délig vonszolta sötét búskomorságát a Szajna partján és feje oly nehéz volt, annyira zúgott tehetetlensége állandó gondolatától, hogy már csak ködben látta a folyó szeretett látképeit. Azután visszatért a Rue de la Femme-sans-Têtebe, ott reggelizett Gomard bormérésében, melynek cégtáblája: *A montargisi kutyához*, érdekelte. Kőművesek, munkászubonyukban, mésszel befröcskölve, ültek ott az asztalok körül és Claude, mint ők, övelük ette a „közönséget”, amely nyolc souba került, egy csésze húslevest, amelybe kenyeret aprított és egy szelet marhahúst babbal, olyan tányéron, amely még nedves volt a mosogatóvíztől. De még ez is túljó volt az olyan barom számára, aki nem értett mesterségéhez: ha valamely tanulmánya nem sikerült, lealázta, az utolsó napszámos mögé helyezte magát, mert annak vaskos karjai legalább elvégzik munkájukat. Egy jó óra hosszat maradt ott és a szomszéd asztalok beszélgetéseiben butult. Künn azután folytatta lassú, cél nélkül való bandukolását.

A városház terén azonban egy gondolat gyorsította lépteit. Miért is nem gondolt Fagerollesra? Fagerolles egész helyes fiú, noha az École des Beaux-Arts növendéke, - vidám és nem ostoba. Lehetett beszélni vele, még akkor is, ha a rossz festészetet védelmezte. Ha atyjánál ebédelt a Rue Vieille du Templeban, úgy bizonyára ott van még.

Midőn Claude betért ebbe a szűk utcába, hűvösséget érzett. Az idő igen meleg lett és nedvesség szállt fel a kövezetről, amely a felhőtlen ég ellenére is nyirkos maradt a járókelők sűrű léptei alatt. Minden pillanatban majdnem elütötték a targoncák, a bútorszállító kocsi és a tolongás arra kényszerítette, hogy térjen le a járdáról. Mégis mulattatta az utca, házainak szabálytalan sorával, lapos homlokzatokkal, amelyeket az ereszcsonnáig cégtáblák tarkítottak, apró ablakokkal és ezekből minden mesterség zaja kihallatszott, amelyeket Páris szobáiban üznek. A legszűkebb pontok egyikén egy kis ujságosbolt állította meg Claudeot; itt egy borbély és egy pacalárus között együgyű metszetek voltak a kirakatban, érzélgős hitványságok és

őrszobába való disznóságok vegyest. A képek előtt egy sápadt kamasz álmodozott és két süldő leány vigyorogva lökdöste egymást. Szerette volna mindhármutat felpozozni, sietve átment az utca másik oldalára, mert Fagerolles háza éppen szemben volt. A sötét, régi ház előbbre szökött a többinél és a nyílt csatorna sarával volt befröcskölve. Éppen akkor ment arra egy társas-kocsi és éppen csak annyi ideje volt, hogy a járdára ugorjon, amely itt egyszerű szegéllyé keskenyedett: a kerekék mellett suolták és a lucok térdig elárasztotta.

Idősb Fagerolles úr horgany-műtárgyakat gyártott a földszinten levő műhelyeiben, míg az első emeleten az utcára néző két nagy, világos helyiséget mintaraktár céljaira engedte át, maga pedig kis, sötét udvari lakásban lakott, amelynek fojtó levegője pincére emlékeztetett. Itt nőtt fel fia Henri, a párisi kövezetből eredt csemete, a kerekék által koptatott, a csatorna sarától áztatott járda szélén, szemközt a képesbolttal, a borbéllyal és pacalárussal. Apja először díszítmény-rajzoló csinált belőle, a maga személyes használatára. Majd miután a festészetre irányuló magasabb becsvágyat árult el és az École des Beaux-Artsról kezdett beszélni, egymást érték a civódások és pofonok, az összeveszések és kibékülések. Még ma is, Henri első sikerei után, a műtárgy-gyáros kénytelen volt ugyan belenyugodni, hogy szabadjára hagyja, de keményen bánt vele, mint olyan fiúval, aki elkészeríti életét.

Miután lerázta magát, Claude bement a ház mélyboltozatú kapualján át az udvarba, mely zöldes világításával és émelyítő, dohos szagával olyan volt, mint egy víztartó feneke. A lépcső a szabadban, védő tető alatt kezdődött; széles lépcső volt, amelynek régi korlátját rozsdá emésztette. Elhaladva az első emeleti raktárak előtt, az üvegajtón át megpillantotta Fagerolles urat, aki éppen mintáit vizsgálta. Ekkor merő udvariasságból belépett, noha művész létére utálta mindezeket a bronzszínűre festett horganytárgyakat, amelyek csínosságá nem volt egyéb szörnyű és hazug utánzatnál.

- Jó napot, uram... Itthon van-e még, Henri?

A gyáros, testes, sápadt ember, virágtartói, díszedényei és szobrocskái közepette kiegyenesedett. Éppen egy új hőmérő mintáját tartotta kezében, egy guggoló komédiásnőt, aki orrán tartotta egyensúlyban a könnyű üvegcsövet.

- Henri nem jött haza reggelire, - felelt szárazon.

Ez a fogadtatás zavarba hozta a fiatalembert.

- Úgy? nem jött haza... Bocsánatot kérek. Jó estét, uram.

- Jó estét.

Kiérve, Claude fogai között káromkodott. Teljes kudarc, Fagerolles is kisiklott előle. Most neheztelt magára, hogy ide eljött és e régi, festői utca iránt érdeklődött, s dühöngött, hogy a romantika rákfenéje akarata ellenére is kiujult benne: talán ez volt az ő baja, a hazug gondolat, amelynek nyomását olykor koponyáján érezte. És mihelyt újból a Szajna partjára vetődött, az a gondolat ötlött fel benne, hogy hazamegy és megnézi, vajjon igazán rossz-e a képe. De már maga ez a gondolat is megremegettette. Múterme borzalmas helynek tűnt fel előtte, ahol nem volt képes tovább élni, mintha egy holt vonzalom hulláját hagyta volna ott hátra. Nem, nem, felmenni a három emeleten, kinyitni az ajtót és bezárkózni, szemtől-szembe azzal: ehhez oly erőre lett volna szüksége, melyet nem győzött bátorsággal! Átment a Szajna tulsó partjára és az egész Rue Saint-Jacqueson végighaladt. Úgyis mindegy! tulságos szerencsétlen volt, elment a Rue d'Enferbe, hogy Sandozt elcsábítsa.

A negyedik emeleten levő kis lakás ebédlőből, hálósobából és szűk konyhából állott; itt lakott a fiú, míg az anyának, aki bénasága miatt ki nem mozdulhatott, a lépcsőház másik oldalán volt szobája, melyben bánatos és önkéntes magányban élt. Az utca elhagyatott volt, az

ablakok a siketnémák intézetének tágas kertjére néztek, amely fölé egy nagy fa gömbölyű koronája és a Saint-Jacques du Haut-Pas-templom négyszögletes tornya emelkedett.

Claude szobájában találta Sandozt, asztalára hajolva, írásába mélyedve.

- Zavarlak?

- Nem, reggel óta dolgozom, most már megelégteltem... Képzeld, egy órája már, hogy egy rosszul szerkesztett mondat helyrekalapálásával töröm magam. Az afölött való töprengés egész reggelim alatt gyötört.

A festő kétségbeesett mozdulatot tett és a másik, gyászos ábrázatát látva, megértette.

- Hogyan? hát sehogysem halad... Menjünk. Egy jó nagy séta majd felfrissít kissé. Akarod?

Midőn azonban a konyha előtt elhaladt, egy öregasszony megállította. Bejárónője volt, aki rendszeren két órát töltött ott reggel és kettőt este, csak csütörtökön maradt ott egész délután, az ebéd miatt.

- Tehát, - kérdezte, - el van döntve, uram: rája és utána ürücomb burgonyával?

- Igen, ha úgy tetszik.

- Hány terítékre lesz szükség?

- Ó ezt sohasem tudja az ember... Tegyen csak öt terítéket, majd meglátjuk azután. Hét órára, ugy-e? Majd igyekszünk hazajönni.

Azután a lépcsőházban, míg Claude egy pillanatig várt, Sandoz besurrant anyjához és midőn ugyanazzal a tapintatos és gyengéd mozdulattal újból kijött, hallgatagon mentek le a lépcsőn. Künn, miután jobbra és balra szimatoltak, mintha a szelet szaglásznák, végül is végigmentek az utcán, a Place de l'Observatoirera értek és a Boulevard du Montparnasseba kanyarodtak be. Ez volt rendes sétájuk, önkénytelenül is ide lyukadtak ki, mert szerették a külső boulevardok e széles egymásutánját, amely tág teret adott kóborlásuknak. Még most sem beszéltek, fejük nehéz volt, de az együttlét lassacskán felderítette őket. Csak a nyugati pályaudvar előtt jutott valami Sandoz eszébe.

- Mondd csak, hátha elmennénk Mahoudeauhoz és megnéznők, mi van nagy munkájával? Tudom, hogy mára otthagya szentecskéit.

- Helyes, - válaszolt Claude. - Menjünk Mahoudeauhoz.

Azonnal befordultak a Rue du Cherche-Midibe. Mahoudeau, a szobrász egy vagyonbukott gyümölcsárusnő boltját bérelte ki, amely néhány lépésnyire volt a boulevardtól és ott rendezkedett be, beérve azzal, hogy krétaréteggel vonja be az ablakokat. Ezen a ponton a széles, elhagyatott utca vidékies kedélyességű, még valami egyházas illattal enyhítve: a kitért nagykapuk mögött mélyen belátni az udvarok sorába; egy tehenészetből langyos trágyaszag árad ki, egy kolostor fala vég nélkül húzódik tova. Itt, a kolostor és egy gyógyfű-kereskedés között volt a műteremmé vált bolt, amelynek cégtábláján még mindig ott díszlett a nagy sárgabetűs felirat: *Gyümölcs és zöldség*.

Claudenak és Sandoznak majdnem kiütötték a szemét a kis leányok, akik kötélén ugráltak át. A járdákon családok ültek és székeik torlaszai arra kényszerítették a két barátot, hogy a kocsi-útra térjenek le. Végre megérkeztek, de a drogéria látványa egy pillanatra tartóztatta őket. A két ablak között, amelyet irrigátorok, sérvkötők, mindenféle rejtélyes és kényes tárgyak díszítettek, az ajtóban, amely szárított növényekkel volt teleaggatva és amelyből örökös gyógyszer-illat áradt ki, sovány, barna asszony állott és nézegette őket, míg mögötte, az árnyékban egy sápadt kis ember elmosódott arca volt látható, amint éppen tüdejét köpte. Könyökükkel

oldalba lökték egymást és szemük csufondárosan nevetett, azután benyitottak Mahoudeau boltjába.

Az elég nagy boltot szinte betöltötte egy agyagrakás, egy sziklára félig fekvő bacchánsnő rengeteg alakja. A vastag pallók, amelyek hordták, meghajlottak e még formátlan tömeg súlya alatt. Nem volt rajta egyéb felismerhető, csak óriási keblei és tornyokhoz hasonló combjai. Víztócsák mindenütt, sáros csöbrök heverték szanaszét, kiömlött gipsz mocskolta be az egyik szögletet, míg az egykori gyümölcsösbolt helyükön maradt polcain néhány antik szobor gipszöntvénye sorakozott, a lassan felgyült porral, mintegy finom hamuval behintve. Mosókonyha nedvessége, a nyirkos agyag émelyítő szaga szállt fel a padozatról. És a szobrászműtermeknek ez a nyomorúsága, a mesterség piszka a kirakat bemázolt ablakain át beáradó sápadt világosságban még szembeötlőbb volt.

- Nini, ti gyagtok! - kiáltott Mahoudeau, aki a női alak előtt ült és éppen pipázott.

Sovány kis ember volt, akinek csontos arcát már huszonhétéves korában ráncok szántották fel; lószörszerű fekete haja vadon nőtt be igen alacsony homlokába. De e kegyetlen csunyaságú sárga ábrázatból két tiszta és öntudatlan gyermekszem bájos naivsággal mosolygott elő. Mahoudeau, plassansi kőfaragó fia, nagy sikereket aratott odahaza a múzeum pályázatain, azután Párisba jött, mint a város díjnyertese, nyolcszáz frank ösztöndíjjal, amelyet négy évre engedélyeztek neki. De Párisban oltalom nélkül nem találta helyét; az École des Beaux-Artsban nem boldogult és semmittevással emésztette fel ösztöndíját, úgyhogy a négy év leteltével kénytelen volt, csakhogy megélhessen, beállni egy szentszobor-kereskedőhöz, ahol naponként tíz órán át vakart Szent Józsefeket, Szent Rókusokat, Magdolnákat, - a plébániák egész kalendáriumát. Csak hat hónap óta fogta el újból a becsvágy, miután provencai pajtásokkal került össze, jó fiúkkal, akik között ő volt a legidősebb, akikkel valamikor Giraud tata fiú-tanintézetében ismerkedett meg és akikből dühös forradalmárok lettek. És becsvágya az emberfölötti nagyság felé fordult, e szenvedélyes művészekkel való érintkezés közben, akik fellengzős elméleteikkel megzavarták agyvelejét.

- Teringettét! - szólalt meg Claude, - jókora darab!

A szobrász boldogan szippantott pipájából és füstfelhőt eregetett.

- Mit? úgy-e bár? Majd hozzájuk vágom ezt a testet, ezt az igazi testet, nem afféle disznózsírt, amelyet ők csinálnak!

- Fürdő nő? - kérdezte Sandoz.

- Nem, szőlőlombot rakok reá... Bacchánsnő, tudod!

De Claude hirtelen dühbe jött.

- Bacchánsnő! bolonddá akarsz tartani? hát létezik bacchánsnő?... Vincellérnő, mit? még pedig modern vincellérnő, az Istenit! Tudom, tudom, mert meztelen. Hát akkor paraszt-asszony, aki levetkőzött. Kell, hogy érezzék ezt, ennek élnie kell!

Mahoudeau megrökönyödve, reszkette hallgatta. Félt Claudetól, alávetette magát az ő ideáljának, amely az erő és igazság volt. Még túllícitálta:

- Igen, igen, ezt akartam mondani... Vincellérnő. Majd meglátod, meglesz-e az asszonyszaga!

Ebben a pillanatban Sandoz, aki megkerülte a hatalmas agyagtömböt, halkán felkiáltott:

- Ni, hát az a sunyi Chaïne is itt van?

Csakugyan, a szobor mögött Chaïne, egy vastag ifjú, csöndesen festett, kis vásznára másolva a kialudt és rozsdás vaskályhát. Lassú mozgásáról, lesült, kicserzett bikanyakáról felismerhető volt a paraszt. Csak konokságtól kidomborodó homloka állott ki, mert orra oly tömpe volt,

hogy eltűnt piros arcában és kemény szakállá elrejtette erős állkapcsait. Saint-Firminből való volt, két mérföldnyire Plassanstól és szülőfalujában a nyáját őrizte, míg csak sorozásra nem ment. Szerencsétlensége abból a lelkesedésből eredt, amelyet egy környékbeli nyárspolgár érzett az általa fagyökökerekéből késsel farigcsált botvégek iránt. Ettől kezdve a lángeszű pásztor, a leendő nagy ember lett a műbarát polgár szemében, aki történetesen a múzeumi bizottság tagja volt; ő ösztökelte, dicsőítette, áltatta reményekkel, de egymás után mindennel pórul járt, tanulmányaival, a pályázatokkal, a város ösztöndíjával. Mégis elutazott Párisba, miután atyjától, földhözragadt szegény paraszttól, előre kicsikarta örökségét, ezer frankot, amiből, számítása szerint, egy évig élhetett, az ígért diadalra várva. Az ezer frank másfél évig tartott. Végre, mikor már csak húsz frankja maradt, összeadta magát Mahoudeauval; ketten aludtak a bolt hátulsó, sötét fülkéjében, ketten szeltek egymásután ugyanabból a kenyérből, amellyel két héttel előre ellátták magukat, hogy nagyon kemény legyen és ne lehessen belőle sokat enni.

- Lássá, Chaîne, - folytatta Sandoz, - az ön kályhája igazán hű!

Chaîne nem szólt, csak szakállába nevetett, a dicsőség hangtalan nevetésével, amely nap-sugárként világította meg arcát. Végső ügyefogyottságában és hogy balsorsa még teljesebb legyen, pártfogójának tanácsai a festészetre terelték át, noha a fafaragásban valóban ízlésről tett tanúságot. Kőműves módjára festett, vakolta a festéket és sikerült még a legvilágosabb és leglélegesebb színeket is sárosakká változtatnia. De a félszegséggel párosult szabatoság volt diadala, megvolt benne a primitív festők naiv aprólékossága, a kis részletek szeretete; ebben lelte kedvét gyermeki lényé, amely még alig szakadt el a földtől. A kályha, fonák perspektívájával, száraz és szabatos volt, gyászos, iszapos színezetű.

Claude odament és szájalom fogta el a festmény láttára: ő, aki oly kemény volt a rossz festőkkel szemben, itt dicsérni valót talált.

- Ó ön, önről nem lehet mondani, hogy szélhámós! Legalább úgy csinálja, ahogy érzi. Nagyon jól van!

A bolt ajtaja azonban újra kinyílt és egy szép szőke fiú, nagy, rózsaszínű orral és kidülledt, rövidlátó kék szemekkel lépett be s felkiáltott:

- Halljátok, a gyógyfüvesné a szomszédban, lesben áll ott... A ronda pofa!

Valamennyien nevettek, Mahoudeau kivételével, aki láthatólag kényelmetlenül érezte magát.

- Jory, a tapintat királya, - jelentette ki Sandoz, kezét szorítván az érkezővel.

- Hogyan? micsoda? Mahoudeau vele hál, - szólt újra Jory, mihelyt átlátott a szitán. - Nos, baj is az? Asszonyt sohasem utasítunk vissza.

- Te megint a tiednek körmeire estél, - jegyezte meg a szobrász. - Jó darabot kiszedett arcodból.

Mindannyian újra felkacagtak és ez alkalommal Jory pirult el. Csakugyan, arca össze volt karmolva és két mély hasítás látszott rajta. Jory plassansi tisztviselő fia volt és atyját kétségbeejtette kalandjaival, melyeket férfiszépségének köszönhetett. Kicsapongásait azzal tetőzte be, hogy egy zenés kávéház énekesnőjével megszökött Párisba irodalmi tervek ürügye alatt. Hat hónapja tanyáztak együtt a Quartier Latin egyik gyanús szállójában és az a nő elevenen megnyúzta, valahányszor Jory az első sáros alsószoknyával megcsalta, amelyet a járdán követett. Ezért mindig újabb sebekkel jelent meg, véres orral, beszakadt füllel, sérült, dagadt és kékrevert szemmel.

Végre beszélgetni kezdtek, csak Chaîne folytatta a festést az igavonó állat konok ábrázatával. Jory rajongott a Vincellérnő vázlatáért. Ő is imádta a vastag nőket. Odahaza azzal kezdte

pályafutását, hogy romantikus szonettekben dicsőítette egy szép nő dagadó kebleit és csípőit, melyek álmait megzavarták, Párisban pedig, ahol a pajtásokkal találkozott, műkritikus lett és hogy megélhessen, húszfrankos cikkeket írt a *Le Tambour* című lármás kis lapba. Egy cikke, tanulmány Claudenak Malgras apónál kiállított egyik képéről, óriási botrányt idézett elő, mert feláldozta benne barátjának „a közönség kedvenc festőit” és őt mint új iskola, a plein air iskolájának fejét állította be. Alapjában igen gyakorlatias volt, nem vett semmit sem komolyan, csak élvezeteit és egyszerűen ismételte a művészcsoporthoz hallott elméleteket.

- Tudod, Mahoudeau, - kiáltott, - te is megkapod a cikket, majd kiemelem ezt a nőcskét... Ó, micsoda combok! Ha az ember hozzájuthatna ilyen combokhoz!

Azután hirtelen másról kezdett beszélni.

- Igaz, az a fukar apám mentegetődzött nálam. Igen, attól fél, hogy gyalázatot hozok reá és havonkint száz frankot küld nekem... Kifizetem adósságaimat.

- Adósságaidat? ahhoz te túlságos józan vagy! - mormogta Sandoz mosolyogva.

Joryban csakugyan volt valami átöröklött fukarság, amelyen mulattak. Nem fizetett a nőknek és rendetlen életét pénz nélkül és adósságok nélkül folytatta. Az ingyenes élvezésnek ez a veleszületett tudománya benne állandó kétszínűséggel egyesült, a hazugság szokásával, amely vakbuzgó családja körében ragadt reá, ahol az a gond, hogy bűneit elrejtse, hazugságra készítette mindenről és mindenkor, még szükség nélkül is. Nagyszerűen válaszolt, a sokat élt bölcs hangján:

- Ó ti, ti nem ismeritek a pénz értékét.

Ez alkalommal lehurrogták. Micsoda nyárspolgár! És a támadások mind hevesebbek lettek, midőn az egyik ablakon könnyű kopogtatás hallatszott és véget vetett a zenebonának.

- No, de végre mégis csak borzasztó az a nő! - szólt Mahoudeau ingerült mozdulattal.

- Ki az? A drogistáné? - kérdezte Jory. - Ereszd csak be, fura lesz.

Különben az ajtó várakozás nélkül kinyílt és a szomszédasszony, Jabouillené, vagy - ahogy bizalmasan hitták - Mathilde megjelent a küszöbön. Harmincéves volt, arca lapos, soványságtól beesett, szemei szenvedélyesek, szemhéjai lilaszínűek és duzzadtak. Azt beszélték, hogy a papok adták férjhez a kis Jabouillehoz, aki özvegy volt és akinek drogériája akkor - hála a városrész jámbor vevőkörének - virágzott. Igaz ugyan, hogy olykor reverendák homályos árnyait lehetett észrevenni, amint behatoltak a bolt titokzatos mélyébe, melyet tömjényszerű illatok árasztottak el. Kolostori titoktartás uralkodott ott és sekrestyei kenetesség a kis fecskendők árusítása körül és a buzgó hölgyek, akik beléptek, úgy suttoztak mint a gyóntatószékben, kézi táskájuk mélyébe csúsztatták a fecskendőket és szemlesütve távoztak. Sajnos, valami magzatelhajtásról szóló hírek kerültek forgalomba; jóra való emberek azonban csak a szemközti borkereskedő rágalmainak tulajdonították azokat. Mióta az özvegy újból meg-nősült, a drogéria hanyatlásnak indult. Mintha az üvegedények meghalványodtak volna, a mennyezetre erősített szárított növények elporlottak és ő maga lelkét adta ki a köhögéssel, teste összement, semmivé zsugorodott. És noha Mathilde vallásos volt, a jámbor vevőközönség lassacskán elpártolt, mert úgy találták, hogy túlsokat mutatkozik fiatal emberekkel, most, hogy Jabouillet kiélte.

Egy darabig mozdulatlanul állott és gyors szemhordozással körülnézett a sarkokban. Erős szag terjedt szét, a gyógyfüvek szaga, mely ruháját áthatotta és amelyet zsíros, mindig rendetlen hajában hozott magával: a mályvák émeletű cukros illata, a bodza erős szaga, a rhebarbara keserősége, de főleg a fűszeres fodamenta lángja, akárcsak saját lehellete, az erős lehellet, amelyet a férfiak orra alá fújt.

Mozdulata színlelt meglepetést fejezett ki.

- Ó Istenem! vendégei vannak!... Nem tudtam, majd visszajövök.

- Helyes, - szólt Mahoudeau igen bosszúsan. - Egyébiránt elmegyek. Majd vasárnap fog ülni nekem.

Claude elbámulva nézett Mathildera, majd a Vincellérnőre.

- Hogyan! - kiáltott, - madame mutatja ezeket az izmokat? Az ördögbe, ugyancsak felhizlalod!

És a nevetés újból kitört, míg a szobrász dadogva magyarázkodott: „Ó nem, nem a törzs, sem a lábszárak, csak éppen a fej és a kezek és még néhány adat, semmi egyéb.”

Mathilde azonban a többiekkel nevetett, a szemérmertlenség éles nevetésével. Határozottsággal lépett be és csukta be maga után az ajtót. Azután, mintha otthon lett volna, boldog volt a férfiak közepette, hozzájuk dörgölődött, szaglászta őket. Mikor nevetett, szájában, amelyből több foga hiányzott, előtűntek a fekete hézagok; nyugtalanítóan csúnya volt, így leromolva, csontjához tapadt kiszáradt bőrével. Jory, akit elsőízben látott, kísértésbe hozhatta kövér csirkére emlékeztető üdeségével, sokat ígérő nagy, rózsaszínű orrával. Könyökével meglökte és végül, kétségkívül mert fel akarta izgatni, egy utcai leány kihívó mozdulatával Mahoudeau térdére ült.

- Nem, hagyd csak, - szólt a szobrász felemelkedve. - Dolgom van... Ugy-e, mondjátok csak, ugy-e várnak reánk amott?

Felējük hunyorított, mert szeretett volna egy nagyot sétálni. Mindannyian azt válaszolták, hogy várják őket és segítettek neki vázlatát vödörbemártott rongyokkal betakarni.

Mathilde pedig alázatos és kétségbeesett arcot vágott, de nem ment el. Felállt és beérte azzal, hogy helyet cserélt, ha lökdösték, míg Chaïne, aki már nem dolgozott, tágra nyílt szemeit rajta legeltette, eltelve a félénk ember falánk vágyakodásától. Mostanig nem nyitotta ki száját. Midőn azonban Mahoudeau a három pajtással végre elindult, elszánta magát és tompa, a hosszú hallgatástól elnehezült hangon így szólt:

- Hazajössz?

- Igen későn. Egyél és fekjüdj le... Isten veled.

És Chaïne egyedül maradt Mathilde-dal a nedves boltban, az agyaghalmok és víztócsák közepette, a bemázolt ablakokon át behatoló erős, krétás fényben, amely nyersen világította meg a nyomornak ezt az elhanyagolt tanyáját.

Odakünn Claude és Mahoudeau elől ment, míg a másik kettő követte őket és Jory tiltakozott, midőn Sandoz tréfálkozva állította, hogy meghódította a drogistánét.

- Ó nem, borzalmas, mindannyiunk anyja lehetne. Olyan a pofája, mint a vén nöstény-kutyáé, melynek fogai kihullottak!... Azonkívül patikaszagtól büzlik.

Ez a tulzás megneveztette Sandozt. Vállat vont.

- Hagyd el, nem vagy olyan kényes, olyanokat is elfogadsz, akik alig érnek többet.

- Én! Ugyan hol?... És tudod, hogy hátunk mögött rávetette magát Chaïnere. Ó, a disznók, nagyon jóllakhatnak egymással!

Mahoudeau, aki látszólag erős vitába merült Claudedal, a mondat közepén hirtelen megfordult és így szólt:

- Füttyölök reájuk!

Befejezte mondatát, de tíz lépéssel odább ismét hátraszólt:

- Meg különben is Chaîne túlságos buta!

Nem beszéltek a dologról többet. Ők négyen, amint ott sétáltak, szinte a Boulevard des Invalides egész szélességét elfoglalták. A szokásos terjeszkedés volt ez, amint a társaság útközben felszedett pajtásokkal egyre gyarapodott, háborúba induló horda rendetlen menete. Ezek az ifjak, húsz évük deliségével, birtokukba vették a köveket. Mihelyt együtt voltak, harsonák zendültek meg előttük, egy kézzel markolták meg Párist és nyugodtan zsebre rakták. A győzelem nem volt kétséges; midőn régi cipőiket és avult felöltőiket sétáltatták, megvetették ezeket a hitványságokat, hiszen csak akarniok kellett, hogy ők legyenek az urak. Emellett szörnyen lenéztek mindent, ami nem az ő művészetük volt, megvetették a vagyont, a világot, főleg azonban a politikát. Mire jó ez a sok piszok? Csak szélhámosok vannak benne. Dölyfös igazságtalanság töltötte el őket, a társadalmi élet szükségleteinek szándékos nemismerése, az örült álom, hogy csak művészek legyenek a földön. Ez a szenvedély, amelybe olykor belebutultak, bátrakká és erősekké tette őket.

Claude ekkor felélénkült. Újból hinni kezdett az egymás közt kicserélt remények melegének hatása alatt. Délelőtti gyötrelmei után már csak valami tompa zsibbadtság maradt meg benne és újból megvitatta festményét Mahoudeauval és Sandozzal, bár esküdözött, hogy másnap kilyukasztja. Jory, aki igen rövidlátó volt, öreg hölgyek arcába meredt és a művészi alkotásról szóló elméleteket fejtegetett: olyannak kell adni magát a művésznek, amilyen az ihlet első hevében; ő sohasem korrigálja magát. Így vitatkozva a négy barát tovább haladt a boulevardon, amely félig elhagyatva, szép fáinak a végtelenbe nyúló soraival szinte az ő vitáik számára volt teremtvé. Midőn azonban az Esplanadera értek ki, a civakodás oly hevessé vált, hogy a tágas térség közepén megállottak. Claude, magánkívül, lehülyézte Joryt: hát nem helyesebb-e elpusztítani egy művet, mint középszerűen adni ki a kézből? Igen, a kereskedésnek ez az alantas érdeke valóban utálatos! Sandoz és Mahoudeau is egyszerre beszéltek, igen hangosan. Sétáló polgárok nyugtalanul fordultak meg utánuk és végül is a fiatal emberek körül sereglettek, akik oly dühösek voltak, mintha egymásba akarnának harapni. Majd odább mentek a járókelők, bosszúsan, felültetésre gondolva, mikor hirtelen a legjobb barátságban látták őket, amint együtt csodáltak meg egy világosruhájú, hosszú cseresznyepiros szalagos dajkát. Úristen, micsoda szín! Milyen fene hatást ad ez! Elragadtatva hunyorították szemeiket és a dajka után mentek a facsoportok alá, ahol mintegy álomból ocsúdtak fel, csodálkozva, hogy már ott vannak. Ez az Esplanade, mely az ég minden tájéka felől nyitva volt és csak délről határolta az Invalides távoli perspektívája, nagyságával, csendjével elbűvölte őket, mert itt bőséges hely volt nagy mozdulataik számára és kissé fellélegzettek, hiszen számukra Páris túlságos szűk volt és becsvágyó tüdejüknek nem nyújtott elég levegőt.

- Mentek talán valahová? - kérdezte Sandoz Mahoudeautól és Jorytól.

- Nem, - felelt ez utóbbi, - veletek megyünk... Hová mentek?

Claude révedező szemmel mormogott:

- Nem tudom... Arrafelé.

A Quai d'Orsaya fordultak be és egész a Pont de la Concardeig mentek rajta. A Corps législatif előtt a festő felháborodva szólalt meg:

- Milyen ronda épület!

- A minap, - jegyezte meg Jory, - Jules Favre nevezetes beszédet mondott... Ugyancsak elbánt Rouherrel!

De három társa nem engedte, hogy folytassa, a civódás újra kezdődött. Ki az a Jules Favre? Ki az a Rouher? Hát egyáltalán léteznek? Hülyék, akikről tíz évvel haláluk után már senki sem fog beszélni! Felmentek a hídra, szánakozva vonogatták vállukat. Azután, midőn a Place de la Concorde közepére értek, elhallgattak.

- Ez itt, - jelentette ki végül Claude, - ez éppen nem bolondság.

Négy óra volt és a szép nap a fénysugarak dicsőséges permetezésében közeledett végéhez. Jobbra és balra, a Madeleine-templom és a Corps législatif irányában, az épületek sorai távoli perspektívákba mentek át és élesen váltak el az ég aljától, míg a Tuileries kertjében a nagy gesztenyefák gömbölyű koronái lépcsőzetesen emelkedtek egymás fölé. A párhuzamos fasorok két zöld szegélye között pedig a Champs-Élysées nagy útja vonult tova a messzeségbe és az Arc de Triomphe óriási kapujával zárult le, mely a végtelenbe nyílt. A tömeg kettős áradatban hömpölygött ott, kettős folyó, a fogatok eleven örvénylésével, a kocsik száguldó hullámaival és a kocsiablakokon visszaverődő fény, a kocsilámpák üvegeinek csillogása mintegy tajtékként fehérlett. Alul a teret, hatalmas járdáival, kocsistaival, amelyek szélessége tavakra emlékeztet, megtöltötte e szakadatlan áradat, minden irányban átszelte a kerekek körforgása és fekete pontok, emberek népesítették be. A két szökőkút csobogott és e hév élet közepette hűvösséget árasztott.

Claude megremegve kiáltott fel:

- Ó ez a Páris!... A miénk, csak meg kell ragadnunk.

Mind a négyen tűzbe jöttek és tágranyílt szemeik csillogtak a vágytól. Nem a dicsőség lengedezett-e az út magaslátáról az egész városra? Páris ott volt és ők akarták.

- Nos, majd megragadjuk, - helyeselt Sandoz makacs arcával.

- Természetesen, - szólt Mahoudeau és Jory egyszerűen.

Újból megindultak, még tovább kódorogtak, a Madeleine-templom mögé értek és a Rue Tronchetba fordultak be. Végre a Place du Havrera jutottak, midőn Sandoz felkiáltott:

- Hát hiszen Baudequinhez megyünk?

A többi elcsodálkozott. - Nini, Baudequinhez mentek.

- Milyen nap is van ma? - kérdezte Claude. - Ugy-e csütörtök... E szerint Fagerollesnak és Gagnièrenek ott kell lennie... Menjünk Baudequinhez.

Felmentek a Rue d'Amsterdamon. Keresztülvágtak egész Párison, ez volt kedvenc nagy sétáik egyike, de más útirányaik is voltak, olykor a Szajna köpartjának egyik végétől a másikig, vagy az erődítményeknek egy része, a Porte Saint-Jacquestól Moulineauxig, vagy meglátogatták a Père-La-Chaise-temetőt és hozzá még vargabetűt csináltak a külső boulevardokon. Bejárták az utcákat, a tereket, egész napokon át barangoltak, míg lábaik birták őket, mintha csak meg akarták volna hódítani a városrészeket, egyiket a másik után, visszhangzó elméleteiket hozzávágva a házak homlokzataihoz; és sajátjuknak tekintették a kövezetet, az egész kövezetet, amelyet tapodtak, a küzdelemnek ezt a régi talaját, ahonnan mámor szállt fel és meg-részegítette fáradtságukat.

A Baudequin-kávéház a Boulevard des Batignolleson volt, a Rue Darcet sarkán. Anélkül, hogy tudták volna miért, a kompánia azt választotta összejövetelei helyéül, noha csak Gagnière lakott abban a városrészben. Rendszerint vasárnap este gyűltek ott össze, azonkívül azok, akiknek szabad idejük volt, csütörtökön öt óra tájt is meg szoktak egy pillanatra jelenni. Aznap, a szép napos időben, a külső kis asztalok a vászontető alatt mind el voltak foglalva és a vendégek kettős sora eltorlaszolta a járdát. Ők azonban irtóztak e nyilvános taszigálódástól,

mutakozástól és félrelökdösték az embereket, hogy bemehessenek az elhagyatott és hűvös terembe.

- Nini! Fagerolles egyedül van! - kiáltott Claude.

Szokott asztalukhoz ment, leghátul balra és kezetszorított egy vézna, sápadt fiatalemberrel, akinek leányos arcát gúnyosan hizelgő szürke szemek világították meg, amelyekben acélos szikrák csillantak fel.

Mindnyájan leültek, sört rendeltek és a festő újból megszólalt:

- Tudod, atyádnál kerestelek... Ugyan szépen fogadott!

Fagerolles, aki a szájhóst és fenegyereket adta, megveregette combjait:

- Torkig vagyok az öreggel!... Ma reggel, összekapás után, kereket oldtam. Azt akarná, hogy rajzokat készítek horgany disznóságai számára! Mintha nem lenne belőlük elég az iskolában!

Ez az olcsó tréfa tanárai rovására elbájolta a pajtásokat. Fagerolles mulattatta őket, imádták folytonos gyávaságát, amely hizelgő és rossznyelvű suhanctermészetéből eredt. Nyugtalanító mosolya egyikről a másikra tévedt, míg hosszú, hajlékony ujjai velükszületett ügyességgel vázoltak az asztalra a kiömlött sörrel bonyolódott jeleneteket. Könnyen dolgozott, keze mindenre képes volt.

- Hát Gagnière-t nem láttad? - kérdezte Mahoudeau.

- Nem, pedig már egy órája itt vagyok.

Jory azonban könyökével hallgatagon meglökte Sandozt és fejével figyelmeztette egy leányra, aki a vele levő úrral a terem háttérében levő asztalnál foglalt helyet. Kívülök még csak két vendég volt a kávéházban, két őrmester, akik kártyáztak. A leány majdnem gyermek volt még, ama párisi nyurgaságok egyike, akik még tizennyolcéves korukban is megőrzik az éretlen gyümölcs soványságát. Megfésült kutyának lehetett volna mondani, rövid szőke haja özönével finom orra fölött, nagy nevető szájával rózsás pofácskájában. Képes ujságot lapozgatott és miközben a vele levő úr komolyan itta madeiráját, minden pillanatban vidáman tekintgetett a kompánia felé.

- Úgy-e kedves? - mormogott Jory, aki tüzet fogott. - Az ördögbe is, melyikünkre pályázik?... Énreám néz.

Fagerolles élénken közbevágott:

- Ej, ugyan, csak semmi csalódás, ő az enyém!... Azt hiszed, azért vagyok egy órája itt, hogy reátok várjak?

A többiek nevettek. És Fagerolles, hangját halkítva, Irma Bécotról beszélt nekik. Ó, a fura kicsike! Ismerte történetét; atyja szatócs volt a Rue Montorgueilben. Különben nagyon művelt - szenttörténet, számolás, helyesírás -, mert tizenhatéves koráig egy szomszédos iskolát látogatott s két zsák lencse között csinálta feladatait, az utcával való érintkezésben nevelődött ki, a járdán élt, lökdösődés közepette és az életet a hajadon fejű szakácsnők folytonos pletykáiból tanulta meg, akik leszedték a leplet a városnegyed ocsmányságairól, míg öt sou ára gróji sajtot mértek ki nekik. Anyja meghalt és Bécot apó végre is szolgálóival hált, igen bölcsen, nehogy máshova kelljen fáradnia. Ez azonban felébresztette étvágyát, csakhamar más nőkre is kedve szottyant és oly kikapós lett, hogy a fűszeresbolt lassankint elúszott, szárított főzelékeivel, üvegedényeivel, cukornemű-fiókjaival együtt. Irma még iskolába járt, midőn egy este, a bolt bezárása közben, egy segéd rádobta egy fügés kosárra. Hat hónap múlva az üzlet fel volt emésztve, atyját megütötte a guta, ő egy szegény néniéhez menekült, aki ütötte, majd egy

szemközt lakó fiatalemberrel odább állott, három ízben visszatért oda, egy szép nap azonban végleg kirepült és a Montmartre és Batignolles valamennyi tánchelyiségét látogatta.

- Csavargó! - mormogott Claude megvető arccal.

Hirtelen midőn a vele levő úr felkelt és kiment, miután halkán odaszólt neki, Irma Bécot utánanézett, míg eltűnt, majd fürgén, mint valami kiszabadult iskolásgyerek, odaszaladt és Fagerolles térdére ült.

- Mit? látod, hát nem valóságos bojtorján?... Csókolj meg hamar, mert mindjárt visszajön.

Irma szájon csókolta, poharából ivott és a többinek is odakinálta magát, bátorítóan nevetett reájuk, mert lelkesedett a művészekért és sajnálta, hogy nem gazdagok és nem képesek nőket csakis maguknak szerezni.

Úgy látszott, hogy főleg Jory érdekli, aki nagyon felhevült és izzó szemeket meresztett reá. Dohányzott és Irma kivette szájából a cigarettát és a maga szájába dugta, amellet folyton fecsegett, akár a szarka.

- Valamennyien festők vagytok, ó, ez mulatságos!... És az a három ott, miért vágnak olyan képet, mintha duzzognának? Vicsogjatok hát, meglássátok, megcsiklandozlak benneteket!

Csakugyan, Sandoz, Claude és Mahoudeau kényelmetlenül érezték magukat és komoly arccal szemlélték. De a leány folyton fülelt, meghallotta, hogy a vele levő úr visszajön és élénken odaszólt Fagerollesnak:

- Tudod, holnap este, ha akarod. Jöjj értem a Bréda-sörházba.

Azután visszadugta az egészen nedves cigarettát Jory szájába és lassú léptekkel, karjait lóbálva, groteszkül furán fintorgatva arcát, odább állott és midőn az úriember komoly arccal, kissé sápadtan visszatért, mozdulatlanul találta ott, az illusztrált lapnak ugyanazt a képét nézve. Ez a jelenet oly gyorsan játszódott le, oly komikus sebességgel, hogy a két őrmester, két jó pipa, nevetéstől pukkadozva kevert kártyát.

Irma különben mindnyájukat meghódította, Sandoz kijelentette, hogy a Bécot név igen jól illene valamely regénybe; Claude azt kérdezte, nem ülne-e neki modellt, míg Mahoudeau arra gondolt, milyen jó suhanc válna belőle, szobrocska, melyet bizonyára el lehetne adni. Irma csakhamar távozott és kísérőjének háta mögött ujjbegyről csókokat dobált az egész asztalnak, valóságos csókesőt, amely végleg feltüzelte Joryt. De Fagerolles nem akarta még kölcsönadni a leányt, öntudatlanul igen mulattatta, hogy benne ugyanannak a járdának gyermekét találta meg, ahol ő is felnőtt és csiklandozta a kövezetnek ez a romlottsága, mely az övé is volt.

Öt óra volt, a társaság újra sört hozatott. A városrész törzsvendégei ellepték az asztalokat és ezek a derék polgárok a művészek szöglete felé sunyi pillantásokat vetettek, amelyekben a lenézés nyugtalan tisztelettel egyesült. Jól ismerték őket, máris legenda képződött körülöttük. Ők most ostoba dolgokról beszéltek, a hősegről, arról, hogy milyen nehéz az Odéon felé menő társaskocsin helyet kapni, egy újonnan felfedezett bormérésről, ahol valódi húst szolgálnak fel. Egyikük egy sor hitvány képről akart vitát kezdeni, amelyeket akkor helyeztek el a Musée du Luxembourgban, de mindnyájuk véleménye megegyezett: a festmények nem érnek fel kereteikkel. És már nem is beszéltek, csak dohányoztak, gyér szokat váltottak és megértően nevettek egymásra.

- Igaz, - kérdezte végre Claude, - megvárjuk Gagnière?

Tiltakoztak ellene. Gagnière agyonuntatja az embert és különben is majd csak megérkezik a leves szagára.

- Induljunk, menjünk, - szólt Sandoz. - Ürücomb lesz estére, igyekezzünk idején ott lenni.

Kiki fizetett és valamennyien felkerekedtek. Ez mozgalmat idézett elő a kávéházban. Fiatal-emberek, kétségkívül festők, suttozták és egymásnak mutogatták Claudeot, mintha csak valami vad néptörzs félelmes főnökét látták volna arra elvonulni. Jory nevezetes cikkének megvolt a hatása, a közönség bűntárs lett és magától kezdte megteremteni a plein air iskoláját, amelyről a kompánia még tréfálódzott. Vidáman mondogatták, hogy a Baudequin-kávéház nem is álmodott róla, milyen megtiszteltetésben részesítették azon a napon, midőn a forradalom bölcsőjéül választották.

Most már öten voltak a boulevardon, miután Fagerolles hozzájuk csatlakozott és lassan újra végigmentek Párison, nyugodt, hódító arcukkal. Minél többen voltak, annál szélesebben foglalták el az utcákat, annál többet vittek talpaikon magukkal a járdák forró életéből. Miután a Rue de Clichyn lementek, a Chaussée D'Antinen folytatták útjokat, betértek a Rue Richelieu-be, a Pont des Artson átmentek a Szajna túlsó partjára, megcsúfolták az Institut-t, végre a Luxembourghoz értek a Rue de Seinen ált, ahol egy háromszínű falragasz, egy vásári cirkusz rikítóan kiszínezett hirdetése, a csodálat felkiáltásait csalta ki belőlük. Elérkezett az est, a járókelők árja lassabban folyt, a fáradt város a homályt várta, készen, hogy átengedje magát a legelső férfinak, aki elég erős, hogy magáévá tegye.

A Rue d'Enferben Sandoz négy társát beeresztette lakásába, maga pedig anyjának szobájában tünt el; néhány percig maradt ott, azután visszatért, szó nélkül, azzal a finom, ellágyult mosollyal ajkán, amelyet onnan mindig magával hozott. Szűk lakásában csakhamar szörnyű lármá keletkezett, nevetés, viták, felkiáltások. Ő maga adott példát és segített kiszolgálni a házvezetőnőnek, aki keserű szavakban fakadt ki, mert félnyolc és az ürücomb kiszárad. Az öt pajtás már asztalhoz ült és a levest, az igen jó hagymalevest ette, midőn új vendég jelent meg.

- Ó, Gagnière! - üvöltöttek karban.

A jelentéktelen alakú kis Gagnière, gyerekes, csodálkozó arcával, amelyet pelyhedző szakáll vett körül, egy pillanatig megállt a küszöbön és zöld szeméit hunyorgatta. Melunból való volt, gazdag polgárok gyermeke, akik két házat hagytak ott reá és maga tanulta meg a festészetet a fontainebleau-i erdőben, lelkiismeretes, kitűnően felfogott tájképeket festett, de a zene volt igazi szenvedélye, valóságos zeneőrület, agyának lángolása, amely egy fokra helyezte őt a társaság legszélsőségesebb tagjaival.

- Talán felesleges vagyok? - kérdezte szelid hangon.

- Nem, nem, gyere be hát! - kiáltott Sandoz.

A házvezetőnő már hozta a terítéket.

- Hátha mindjárt Dubuche számára is készítenénk tányért? - szólt Claude. - Azt mondta nekem, hogy kétségkívül eljön.

De legyalázták Dubuchet, aki nagyvilági nőkkel érintkezik. Jory elmesélte, hogy kocsiban látta őt egy öreg hölgygel és kisasszony leányával, akiknek napernyőit térdén tartotta.

- Honnan jössz, hogy így elkéstél? - kérdezte Fagerolles, Gagnièrehez fordulva.

Ez, aki éppen levest kezdte enni, kanalát visszatette a tányérba.

- A Rue de Lancryban voltam, tudod, ahol kamarazenét adnak... Ó, kedvesem, nagyszerű dolgok Schumanntól, nem is képezed! Az úgy megragadja az embert, itt hátul a fejénél, mintha nő fujna be a nyakunkba. Igen, igen, valami, ami anyagiatlanabb a csokinál, lehellet lágy érintése... Becsületszavamra, szinte meghalni érzi magát az ember...

Szemei megnedvesedtek, elsápadt, mint túlélénk élvezetben.

- Edd meg levesedet, - szólt Mahoudeau, - majd azután meséld el ezt.

Felszolgálták a ráját és az asztalra hozatták az ecetes üveget, hogy ellensúlyozzák az olvasztott vaját, amelynek kellemetlen íze volt. Derekasan ettek, a kenyérdarabok eltűnedeztek. Különben semmi fényűzés, literszám hozatott bor, amelyet erősen vizeztek, tapintatból, hogy ne okozzanak költséget. Az ürücombot megéljenezték és a házigazda azt éppen felszeletelni készült, midőn az ajtó újból kinyílt. Ez alkalommal dühös tiltakozás hangzott fel.

- Nem, nem, senki több!... Ki vele, ki a hűtlennel!

Dubuche a sietségtől lihegve, elképedve, hogy ez üvöltések kellő közepébe pottyant, előretolta vastag, sápadt arcát és dadogva magyarázkodott.

- Igazán, higgyétek el, a társaskocsi az oka... Ötöt kellett megvárnom a Champs-Élysées-n.

- Nem, nem, hazudik!... Takarodjék, nem kap ürücombot!... Ki vele, ki vele!

Végre mégis bement és ekkor észrevették, hogy igen gondosan volt felöltözve, egész feketében, fekete nadrágban, hosszú fekete kabátban; nyakkendője, cipője, mindene a polgár szertartásos méltóságára vallott, mikor kicsípi magát, hogy társaságban ebédeljen.

- Nini, felsült a meghívásával, - kiáltott Fagerolles tréfásan. - Nem látjátok, hogy az ő nagyvilági hölgyei útnak eresztették és most ide siet, hogy megegye ürücombunkat, mert már nem tudja, hova menjen!

Dubuche elpirult, hebegett:

- Micsoda gondolat! De rosszak vagytok!... Végre is hagyjatok békében!

Sandoz és Claude, akik egymás mellett ültek, mosolyogtak, a házigazda magához intette Dubuchet és így szólt hozzá:

- Lásd el magad terítékkal, végy poharat és tányért és ülj le kettőnk közé... Majd békén hagynak.

De míg csak az ürücombot ették, a tréfák nem hagytak alább. Dubuche maga is, midőn a házvezetőnő egy tányér húst és egy darab halat talált számára, jó képet vágott és kifigurázta sajátmagát. Úgy tett, mintha ki lenne éhezve, mohón törülte ki tányérját és elmesélte, hogy egy anya megtagadta tőle leánya kezét, mert építész. Az ebéd vége ilyenképpen igen zajos volt, mindannyian egyszerre beszéltek. Egy darab brie-sajtnak, az egyedüli csemegének, óriási sikere volt. Semmit sem hagytak meg belőle. A kenyér majdnem kifogyott. Azután, midőn a bor valóban kifogyott, mindegyikük egy egész pohár vizet kiivott, nyelvükkel csettintve, nagy nevetés közepette. És ragyogó arccal, telt hassal, oly emberek boldogságával, akik igen bőségesen táplálkoztak, átmentek a hálószobába.

Ilyenek voltak Sandoz jó estéi. Még a nyomor napjaiban is mindig akadt egy tál étele, amelyet megosztott pajtásaival. Gyönyörűsége volt, hogy társaságban legyen, barátai közt, akiket ugyanaz a gondolat éltetett. Noha az ő korokban volt, atyai érzés fogta el, boldog kedélyesség, midőn magánál, maga körül látta őket, egymás kezét fogva, reménytől részegen. Minthogy az ebédlőn kívül csak egy szobája volt, hálószobáját átengedte nekik és hely szűkében ketten-hárman is kénytelenek voltak az ágyra ülni. A meleg nyári estéken a nyitott ablakon át behatolt a szabad levegő és a világos éjszakában a házak fölé emelkedő két fekete árnyképet vettek észre, a Saint-Jacques du Haut-Pas-templom tornyát és a siketnémák intézetének fáját. A gazdagság napjaiban sör is volt. Mindenki magával hozta dohányját, a szoba csakhamar füsttel telt meg és beszéd közben végre már nem is látták egymást a késő éjszakában, ez elhagyatott városrész mélabús csöndjében.

Ezen a napon, kilenc órakor, a bejárónő megkérdezte:

- Uram, végeztem, hazamehetek?

- Igen, menjen csak... Úgy-e hagyott a tűzhelyen vizet? Majd magam főzöm meg a teát.

Sandoz felemelkedett. Eltünt a bejárónő mögött és csak negyedóra múlva tért vissza. Kétségkívül anyját ment megölelni, akinek ágát minden este ő hozta rendbe, mielőtt az öreg asszony elaludt.

Már nagy volt a lárma. Fagerolles történetkét mesélt.

- Igen, öregem, az Écoleban helyesbítik a modellt... A minap Mazel hozzám jön és így szól: „A két comb nem arányos.” Így válaszoltam: „Nézze, uram, olyanok a combjai.” A kis Flore Beauchampról volt szó, tudjátok. Mazel meg dühösen mondja: „Ha olyanok, az az ő hibája.”

Gurulnak a nevetéstől, különösen Claude, akinek Fagerolles az adomát elmesélte, hogy udvaroljon neki. Egy idő óta az ő befolyása alatt állott és ámbár továbbra is bűvész ügyességével festett, már csak kövér és erős festési módokról beszélt, a természet jelenségeiről, a melyek a vászonra vetve úgy mozognak, hemzsegni ott, mint a valóságban; egyébiránt ez nem akadályozta meg abban, hogy ki ne figurázza a plein air híveit, akiket azzal vádolt, hogy tanulmányaikat főzőkanállal mázolják.

Dubuche, aki nem nevetett és akinek tisztelettudását sértette ez a beszéd, ezt a választ kockáztatta meg:

- Miért maradsz az Écoleban, ha azt találod, hogy ott elbutítanak benneteket? Egyszerűen otthagyja az ember... Ó, tudom, valamennyien ellenem vagytok, mert védelmezem az iskolát. Látjátok, én azt gondolom, hogy ha az ember valami mesterséget akar folytatni, nem árt azt előbb meg is tanulni.

Kegyetlenül reátámadtak és Claudenak teljes tekintélyére szüksége volt, hogy a kiabálásban megértesse magát:

- Igaza van, meg kell tanulni a mesterséget. Csakhogy nem helyes azt a tanárok dirigálása alatt megtanulni, akik erőszakkal verik bele az ember kobakjába a saját meglátásukat... Mazel, micsoda hülye! azt mondani, hogy Flore Beauchamp combjai nem arányosak! Pedig milyen csodálatos combok, nemde? combok, amelyek mindent elmondanak arról a jómadárról!

Claude ledőlt az ágyra, amelyen ült és fölfelé bámulva, izzó hangon folytatta:

- Ó, az élet, az élet! megérezni és visszaadni a maga valóságában, szeretni saját magáért, benne látni az egyetlen igaz, örök és változó szépséget, nem gondolni arra a butaságra, hogy nemesebbé tesszük, ha kiheréljük, megérteni, hogy az állítólagos rútságok nem egyebek jellemző vonásoknál és életet adni, embereket létrehozni, az egyetlen mód, hogy Istenné legyünk!

Hite visszatért, a séta Párison keresztül felkorbácsolta és az élő test iránt való szenvedélye újból megragadta. Csendben hallgatták. Örült kézmozdulatot tett, azután lecsillapodott.

- Istenem! mindenki a maga feje szerint... De bosszantó, hogy ők, az Institutban, még türelmetlenebbek, mint mi... A Salon juryje az övük és bizonyos vagyok benne, hogy az a hülye Mazel vissza fogja utasítani képemet.

Erre valamennyien heves vádakban törtek ki, mert a jury kérdése haragjuk állandó tárgya volt. Reformokat követeltek, mindegyiküknek megvolt a maga kész megoldása, kezdve az általános szavazati jogon, erősen szabadelvű jury választására alkalmazva és végezve a teljes szabadságon, amely a Salont minden kiállító előtt megnyitotta volna.

Míg a többiek vitatkoztak, Gagnière a nyitott ablakhoz húzta Mahoudeaut és tompa hangon, az éjbe vesző tekintettel mormogott:

- Ó, semmiség, látod, négy ütem, odavetett benyomás. De ami benne van!... Ennekem először is a távolba vesző táj, mélabús út szöglete, nem látható fa árnyékával; azután egy nő megy arra, alig hogy felismerjük körvonalait, majd távozik és soha, soha többé nem találkozunk vele...

Ebben a pillanatban Fagerolles odakiáltott:

- Mondd csak Gagnière, mit küldesz be a Salonba ebben az évben?

Gagnière nem hallotta meg és önkívületben folytatta:

- Schumannban minden benne van, ez a végtelen... És Wagner, akit még a múlt vasárnap is kifütyültek!

Fagerolles újabb kérdésére azonban felocsúdott.

- Micsoda? hogy mit küldök be a Salonba?... Talán egy-két tájképet, szajnaparti részletet. Nagyon nehéz, elsősorban magamat kell kielégítenem vele.

Hirtelen visszaesett félenkségébe, nyugtalanságába. Művészi lelkiismeretéből eredő kételyei hónapokon át lekötve tartották egy tenyérynyi festmény előtt. A francia tájképfestők, ama mesterek nyomán, akik mint elsők hódították meg a természetet, főgondja a színhangulat helyessége, a színértékek pontos megfigyelése volt és elméleti meggyőződésének becsületessége végre is megnehezítette kezét. Gyakran már egy-egy kirívóbb tónust sem mert megkockáztatni és szomorú szürkessége meglepő volt forradalmi szenvedélyessége mellett.

- Én, - szólt Mahoudeau, - már előre örülök, ha rágondolok, hogyan sandítanak majd az én nőcskémre.

Claude vállat vont.

- Ó, téged befogadnak: a szobrászok bőkezűbbek a festőknél. És különben is te jól érted dolgot és ujjaidban van valami, ami tetszik... A te Vincellérnődben sok csinos dolog lesz.

Erre a bókra Mahoudeau elkomolyodott, mert az erővel tüntetett, nem ismerte magát és megvetette a bájt, a legyőzhetetlen bájt, amely ujjaiból, a műveletlen munkás vastag ujjaiból akarata ellenére is fakadt, mint a virág, amely makacsul ragaszkodik a talajhoz, amelybe magját a szél elvetette.

Fagerolles, a kópé, nem állított ki, mert félt, hogy felkelti mesterei elégedetlenségét és ugyancsak ütötte a Salont, a megfertőzött árúházat, amelyben a jó festészet is megromlik a rossz mellett. Titokban a római díjról ábrándozott, noha ő is gúnyolta, mint a többiek.

Jory azonban a szoba közepére állott, söröspohárral kezében. Miközben kis kortyokban kiitta, így nyilatkozott:

- Végre is már torkig vagyok a juryvel!... Mondjátok, akarjátok-e, hogy leromboljam? A következő számtól kezdve hozzálátok a bombázáshoz. Majd ti megadjátok az adatokat, nemde? és földre terítjük... Mulatságos lesz.

Claude is tűzbe jött, a lelkesedés általános lett. Igen, igen, meg kell indítani a hadjáratot! Mindannyian beállnak, szorosan egymás mellett, hogy érezzék egymás könyökét, mikor együtt mennek a tűzbe. Egy sem akadt közöttük ebben a pillanatban, aki magának akart volna a dicsőségből osztályrészt biztosítani, mert semmi sem választotta el még őket egymástól, sem természetük mélyen gyökerező különbségei, amelyeket maguk sem ismertek még, sem a vetélkedések, amelyek egykor egymással szembe fogják őket állítani. Nem volt-e egyiküknek sikere a többié is? Ifjúságuk forrt bennük, túláradtak az önmegtagadástól és újból kezdték az örök álmodni, hogy hadbavonulnak és meghódítják a földet, közös erőfeszítéssel, egyik a másikat tolva és együtt, egy sorban érve a célhoz. Claude, az elismert vezér, már megfujta a

győzelmi harsonát és koronákat osztogatott. Még Fagerolles, a csúfolódó párisi is hitt az egységes hadsereg szükséges voltában, míg Jory, akinek mohósága anyagiasabb volt és akiről még nem foszlott le a vidékiesség teljesen, hasznos bajtársnak mutatkozott, röptükben elfogta a szállongó mondásokat, hogy cikkeit előkészítse. Mahoudeau még túlozta szándékos durvaságait, görcsösen összeszorított kezekkel, mint egy péklegény, akinek öklei összegyúrnák a világot; Gagnière is átengedte magát, kiemelkedett festése szürkeségéből és az érzést az értelem végső elenyészéséig finomította; a súlyos meggyőződésű Dubuche csak egyes szavakat vetett oda, de olyan szavakat, amelyek buzogánycsapásokhoz voltak hasonlóak az akadályok kellő közepén. Ekkor Sandoz, boldogan, nevetve jókedvében, hogy ily egységeseknek látja őket, egy ingben valamennyit, ahogy mondta, még egy üveg sört bontott ki. Házát is kiürítette volna s így kiáltott:

- Nos, ugy-e hogy ott vagyunk, ne engedjünk többé!... Ez az egyetlen, ami jó, megérteni egymást, ha van valami a kobakunkban és hogy az istennyila üssön belé az ostobákba!

Ebben a pillanatban azonban csengetés szakította félbe. A többiek hirtelen elhallgattak, Sandoz megszólalt:

- Tizenegy órákor! Ki az ördög lehet?

Sietett ajtót nyitni és örvendező felkiáltása hallatszott a szobába. Már visszatért, szélesre kitérte az ajtót és így szólt:

- Ó milyen kedves, hogy szeret kissé és így meglep bennünket!... Uraim, Bongrand!

A nagy festő, akit a házigazda így, tiszteletteljes bizalmassággal jelentett be, feléjük nyújtott kezekkel közeledett. Mindnyájan élénken felálltak, megindulva, boldogan a széles kéz szíves szorításától. Negyvenöt éves, testes ember volt, megviselt arccal, hosszú szürke hajjal. Most lett az Institut tagja és egyszerű gypjúkabátja gomblyukában a becsületrend tisztí keresztjének jelvénye díszlett. De szerette a fiataltságot és nagyon szeretett kiruccanni közójük, időről-időre, hogy pipáját e kezdők társaságában szíjja el, akiknek lángjánál felmelegedett.

- Majd teát főzök, - kiáltott Sandoz.

És midőn a teás-kannával és csészékkal visszatért a konyhából, Bongrand már visszajáról helyezkedett el egy széken és rövid agyagpipáját szíttá a megújult láрма közepette. Bongrand maga dörgő hangon beszélt; beauci földműves unokája, polgári sorban levő apának fia volt, parasztvérből, igen művészi hajlamú anyja által megfinomodva. Gazdag volt, nem volt az eladásra rászorulva és megőrizte a bohémek kedvteléseit és nézeteit.

- Az ő juryjök, igen! inkább megdöglök, semhogy résztvegyek benne! - mondotta nagy mozulatokkal. - Hát hóhér vagyok én, hogy kidobjak szegény ördögöket, akiknek gyakran kenyerüket kell megkeresniök?

- Azonban, - jegyezte meg Claude, - jelentős szolgálatot tehetne nekünk, ha festményeinket ott megvédelmezné.

- Én, ugyan menjen! kompromittálnám magukat... Én nem számítok, nem vagyok senki.

Tiltakozva kiabáltak és Fagerolles éles hangon szólt közbe:

- No, ha a *Falusi lakodalom* festője nem számít?

De Bongrand dühbe jött, felállt, arcát elfutotta a vér.

- Ugyan, hagyjanak békén a *Lakodalommal*. Kezdem unni a *Lakodalmat*, mondhatom... Igazán, valóságos lidércnyomássá kezd válni reám nézve, mióta a Musée du Luxembourgban helyezték el.

Ez a *Falusi lakodalom* volt addig mesterműve: búzaföldek közt vonuló lakodalmas menet, gondosan tanulmányozott, igen valószínű parasztok, akiknek epikai magatartása homerosi hősökre emlékeztet. Ez a festmény új fejlődés kezdetét jelentette, mert benne új alapot adott. Delacroix után és Courbetval párhuzamosan, logikával mérsékelt romanticizmus volt, a megfigyelés nagyobb pontosságával, tökéletesebb megcsinálással, anélkül még, hogy szemtől-szembe nézett volna a természettel, a plein air nyerseségei alatt. Mégis, az egész fiatal iskola arra a művészetre hivatkozott.

- Nincs szebb, - szólt Claude, - mint a két első csoport, a hegedűs, majd a menyecske az öreg paraszttal.

- Hát még a nagy parasztasszony, - kiáltott Mahoudeau, - az, aki hívó mozdulattal hátrafordul.

- És a szélben hullámozó vetés, - toldotta meg Gagnière, - és a távolban, a lökdösődő fiú és leány szép foltjai!

Bongrand kelletlen arccal, szenvedő mosollyal hallgatott. Midőn Fagerolles megkérdezte, mit csinál most, vállvonogatva felelt:

- Istenem! semmit, apróságokat... Nem fogok kiállítani, valami nagyot keresek... Ó, milyen boldogok maguk, hogy még a hegy lábánál vannak! Olyan jók a lábaink, olyan bátrak vagyunk, ha arról van szó, hogy felmenjünk oda! És azután, ha már fenn van az ember, akkor lőttek, a kínlás kezdődik. Valóságos gyötrelem és öklöcsapások és szünet nélkül megújuló erőfeszítések, attól való félelemben, hogy túlságosan gyorsan gurulunk le!... Szavamra! Jobban szeretne az ember lenni lenni, hogy még minden előtte legyen... Nevessenek, majd meglátják, idővel majd meglátják!

A társaság csakugyan nevetett; paradoxonban hittek, a híres ember hivalkodásában, amelynek különben megbocsájtottak. Hát nem ez a legfőbb öröm, ha - mint őt - mester névvel üdvözlnek valakit? Két karjával a szék támlájára támaszkodva, lemondott arról, hogy megértesse magát és csendesen hallgatta őket, lassan szíva pipáját.

Aközben Dubuche, akinek a háztartásban használható képességei voltak, segített Sandoznak a teát felszolgálni. A zajongás tovább tartott. Fagerolles pompás történetét mesélt Magras apóról, aki feleségének unokanővérét kölcsönadta azoknak, akik hajlandók voltak róla tanulmányt festeni számára. Azután a társalgás a modellekre tért át és Mahoudeau dühös volt, hogy a szép hasak kivesznek: lehetetlen rendes hasú leányt találni. Hirtelen még nagyobb lett a zenebona: szerencsét kívántak Gagnièrenek egy műbaráthoz, akivel a Palais-Royal hangversenyén ismerkedett meg, egy maniakus kis tőkepénzeshez, akinek az volt egyetlen kicsapongása, hogy képeket vásárolt. Nevetve kérték lakáscímét. Az összes képkereskedőket legyalázták; igazán bosszantó, hogy a műbarát annyira nem bízik a festőben, hogy mellőzhetlennek tartja a közvetítő segítségét, amelytől árengedményt remél. Ez a kenyérkérdés nagyon izgatta őket. Claude büszke megvetést árult el: hát meglopnak, nos, mit jelent ez, ha csak remekművet alkottunk és akár csak ivóvizünk is van? Jory, aki újból a haszonra irányuló alantas gondolatokat nyilvánított, felháborodást idézett elő. Ki vele, ki az ujságíróval! Szigorú kérdésekkel ostromolták: vajjon eladná-e tollát? vajjon nem vágná-e le inkább kezét, semhogy meggyőződésével ellenkezőt írjon? Különben nem is hallgatták meg válaszát, a láz még folyton emelkedett, a huszas évek boldog örülete volt már, az egész világ megvetése, a munka szenvedélye, mely megtisztult az emberi fogatkozásoktól és napként tündöklök a levegőben. Milyen vágy! elpusztulni, felemészteni azon a parázson, amelyet gyújtottak!

Bongrand, aki mindeddig mozdulatlan maradt, most tétova, szenvedő mozdulatot tett e határtalan bizalom, a támadás e lármás örömeinek láttára. Megfeledkezett a száz festményről, amelyeken dicsősége alapult és annak a műnek szülésére gondolt, amelynek vázlatát festő-

állványán hagyta. És kis pipáját szájából kivéve, az érzékenyüléstől nedves szemekkel mormogott:

- Ó fiatalság! fiatalság!

Sandoz, aki megsokszorozta magát, hajnali két óráig mind újabb forró vizet öntött a teáskannába. A városrész mély állomba merült, misem hallatszott kívülről, csak egy szerelmes macska panaszos nyávogása. Mindnyájan félrebeszéltek, a szavaktól megmámorosodva, kiszáradt torokkal, égő szemekkel és midőn végre rászánták magukat, hogy hazamennek, Sandoz kezébe vette a lámpát, a lépcső karfája fölött világított nekik és igen halkán szólt:

- Ne csapjatok lármát, anyám alszik.

A lépcsőkön lemenő cipők halkított kopogása mind gyengébb lett és a házra újból mély csend borult.

Négyet ütött az óra. Claude, aki Bongrand-t elkísérte, még mindig beszélt az elhagyatott utcákban. Nem akart lefeküdni, a napot várta, dühös türelmetlenséggel, hogy ismét munkához láthasson. Ez alkalommal biztosra vette, hogy remekművet alkot, a pajtásaival töltött szép nap lelkes hangulatában, fájó és egész világgal terhes fejjel. Végre rátalált a festészetre és látta magát, mint megy be műtermébe, mint ahogy az imádott nőhöz tér vissza az ember, fennen dobogó szívvel és most kétségbe volt esve egy napi távolléte miatt, amely örök elhagyásnak tünt fel előtte. Egyenesen oda fog menni a vászon elé és egy ülésre megvalósítja álmát. Ez alatt, minden huszadik lépésnél, a gázlámpák rezgő fényében, Bongrand felöltője gombjánál fogva megállította és folyton ismételte, hogy ez az átkozott festészet istenverte mesterség. Így, akármilyen kópé is ő, Bongrand, még most sem ért hozzá semmit. Minden új munkájánál kezdőnek érzi magát és szeretne fejjel menni a falnak. Az ég megvilágosodott, a zöldséges szekerek a vásárcsarnokok felé kezdtek szállingózni. És ők ketten tovább bandukoltak, mindegyikük magának beszélt, igen hangosan, az elhalaványodó csillagok alatt.

#### IV.

Hat héttel később Claude egy reggel műtermében festett, amelynek beüvegezett nyílásán át fényár tódult be. Folytonos esőzés szomorúvá tette augusztus közepét, de a kék éggel együtt visszatért a munka bátorsága is. Nagy képe alig haladt, - küzködő, makacs művész létere hosszú, hallgatag délelőttöket szentelt neki.

Kopogtattak. Claude azt hitte, hogy Josephné, a házmesterné, aki reggelijét szokta neki felhozni és mivel a kulcs mindig benn volt az ajtóban, egyszerűen odakiáltott:

- Tessék!

Az ajtó kinyílt, könnyű mozgás hallatszott, azután csend állott be. Claude tovább festett, még csak meg sem fordította fejét. A borzongó hallgatás azonban, valami remegő, tétova lehellet végre mégis nyugtalanította. Odanézett és elámult: nő állott ott, világos ruhában, arcát félig eltakarta a fehér fátyol. Nem ismerte, - egy csomó rózsát tartott kezében és ettől végleg elképedt.

Hirtelen ráismert.

- Ön az, kisasszony!... Dehogyan is gondoltam volna önre!

Christine volt. Claude nem volt képes idején visszatartani kevésbé szeretetreméltó felkiáltását, amely magának az igazságnak szava volt. A leány emléke eleinte foglalkoztatta a festőt, utóbb azonban, minél több nap mult el a közel két hónap óta és ő nem adott életjelt, röpke látomássá változott át, sajnálatot hagyva maga után, bájos képpé, amely elenyészik és amelyet sohasem fogunk viszontlátni.

- Igen, én vagyok, uram... Úgy gondoltam, nem volna helyes, ha meg nem köszönném önnek...

A leány elpirult, hebegett, nem talált szokat. Bizonyára a lépcsőn való feljövéstől nehéz a lélegzete, mert szíve igen erősen dobogott. Hogyan, talán helytelen ez a látogatás, amely fölött oly soká töprengett és amely végül is egész természetesnek tűnt fel előtte? Súlyosbította az esetet, hogy a parton elhaladva, ezt a csomó rózsát vásárolta, azzal a gyengéd szándékkal, hogy a fiatalembernek háláját kifejezze és most e virágok szörnyen bántották. Hogyan adja át őket neki? Mit fog ő gondolni róla? Mindez a nehézség csak akkor ötlött fel előtte, mikor benyitott az ajtón.

Claude pedig, aki még nagyobb zavarban volt, túlzott udvariasságba esett. Letette palettáját és felforgatta az egész műtermet, hogy egy széket szabaddá tegyen.

- Kisasszony, kérem, üljön le... Igazán, milyen meglepetés... Ön nagyon kedves...

Christine helyet foglalt és lecsillapodott. Milyen fura is volt a fiatalember nagy, hóbortos mozdulataival; a leány annyira megérezte félénkségét, hogy elmosolyodott. Bátran oda-nyújtotta neki a rózsákat.

- Tessék! csak azért hoztam, hogy ne tartson hálátlannak.

Claude eleinte semmit sem szólt, elfogódva nézett rá. Mikor azután látta, hogy nem gúnyolódik, megszorította, majdnem összeroppantotta két kezét, majd azonnal vizes edénybe állította a csokrot, miközben folyton ismételte:

- Ó igazán, ön jó pajtás!... Ez az első alkalom, hogy nőt ezzel a bókkal illetek, becsület-szavamra!

Visszatért és szemébe nézve, kérdezte a leánytól:

- Hát csakugyan nem feledkezett meg rólam?

- Hiszen látja, - válaszolt nevetve a leány.

- Miért várt akkor két hónapig?

Christine újra elpirult. A hazugság, amellyel válaszolt, ismét zavarba hozta egy pillanatra.

- Hiszen nem vagyok szabad, tudja... Ó, Vanzadené igen jó hozzám, csak hogy testi fogatkozása miatt sohasem jár ki; végre ő maga nyugtalankodott egészségem miatt és ő vett rá, hogy levegőre menjek.

Nem mondta el, mennyire szégyelte az első napokban a Quai de Bourbonon átélt kalandot. Midőn biztos helyen érezte magát, az öreg hölgy házában, a férfinál töltött éj emléke lelki-furdalásokkal gyötörte, mintha hibázott volna és azt hitte, képes lesz emlékezetéből száműzni a fiatalembert, - az egész már csak rossz álom volt, amelynek körvonalai elmosódnak. Azután, anélkül, hogy tudta volna miképen, új életének mély nyugalmaiban, a kép kilépett a homályból, mind határozottabbá, élesebbé vált és végre minden órában üldözte őt. Miért felejtette volna el? semmi szemrehányást sem tehetett neki; ellenkezőleg, nem tartozik-e hálával neki? Eleinte eltávolította magától a viszontlátás gondolatát, sokáig küzdött ellene, de végül is az rögeszmévé vált benne. A kísértés minden este elővette szobájának magányában, - nyugtalanság volt, amely ellen fellázadt, vágy, amelyről maga sem tudott és csak akkor nyugodott meg kissé, midőn a hála szükségének érzetével magyarázta e zavart lelkiállapotot. Oly egyedül, elfojtva élt álmos otthonában! fiatalságának forrása oly erővel buzgott, szíve annyira vágyott a barátságra!

- Ekkor, - folytatta, - felhasználtam első kimenőmet... És különben oly szép volt ma reggel, a sok szomorú esőzés után!

Claude boldogan állott előtte és szintén meggyónt, de nem is volt mit rejtegetnie.

- Én már nem mertem többé önre gondolni... Úgy-e? ön olyan, mint azok a mesebeli tündérek, akik kibujnak a padlóból és a falakban tűnnek el, mindig abban a pillanatban, mikor nem várnók. Így szóltam magamban: Vége, talán nem is igaz, hogy itt volt ebben a műteremben... És most itt van és én úgy örülök neki, szörnyen örülök!

Christine mosolyogva, megzavarodva fordította el fejét és úgy tett; mintha körülnézett volna. Mosolya eltűnt, a kegyetlen festés, amelyet viszontlátott, a délvidéki lángoló vázlatok, az aktanulmányok szörnyen szabatos anatómiája megdermesztették, mint az első alkalommal. Újból valóságos félelem fogta el és komolyan, megváltozott hangon szólalt meg:

- Zavarom, megyek.

- Dehogy! dehogy! - kiáltott Claude, megakadályozva, hogy felkeljen a székről. - Egészen belebutultam a munkába és jót tesz, ha önnel beszélgethetek... Ó az az átkozott kép eléggé megkínóz!

És Christine, szemét felemelve, ránézett a nagy képre, a vászonra, mely multkor a fal felé volt fordítva és amelyet hiába óhajtott látni.

A háttér, a sötét tisztás, amelyen napsugár hatol át, még csak jelezve volt széles ecsetvonásokkal, de a két birkózó nő majdnem elkészült és üde foltjaival kiemelkedett a fényben. Az előtérben a férfialak, amelyet a festő háromszor is újra kezdett, még kezdetleges állapotban volt. És főleg a középső alakon, a fekvő nőn dolgozott: a fejjel nem foglalkozott azóta, a testtel vesződött, minden héten modellt változtatott, kétségbeesve, hogy nem elégítheti ki

magát, olyannyira, hogy ő, aki azzal hízelgett magának, hogy nem képes semmit sem kitalálni, modell nélkül, a természetén kívül keresgélt.

Christine azonnal magára ismert. Ő volt az a leány, aki egyik karján nyugtatva fejét, a fűben hevert és csukott szemmel mosolygott, de nem nézett. Az ő arca volt a meztelen leány arca és ő felháborodott erre, mintha az lenne az ő teste is, mintha ott durván levetkőztették volna szűzi meztelenségét. Különösen sértette a festés szilajsága, amely oly nyers volt, hogy általa meggyötörtnek, elkínzottnak érezte testét. Nem értette ezt a festést, szörnyűségnek találta és gyűlöletre gyuladt ellene, ösztönszerű, ellenséges gyűlöletre.

Felállt és röviden ismételte:

- Megyek.

Claude, akit ez a hirtelen változás meglepett és elsomorított, szemeivel követte:

- Hogyan, ily hamar?

- Igen, várnak. Isten önnel.

Már az ajtónál volt, midőn Claude megfoghatta kezét. Meg merte kérdezni tőle:

- Mikor látom megint?

A leány kis keze ellágyult az övében. Egy pillanatig habozni látszott.

- Nem tudhatom. Annyira el vagyok foglalva!

Azután kiszabadította magát és elment, igen gyorsan mondván:

- Majd ha lehet, valamelyik nap... Isten önnel.

Claude a küszöbön állva maradt. Mi ez? mit jelent hirtelen tartózkodása, elnyomott ingerültsége? Becsukta az ajtót és fel s alá járt, karjait lóbálva, nem értve a dolgot és hiába kutatva a szó, a mozdulat után, amely megsérthette. Most ő is méregbe jött, maga elé káromkodott, szörnyen vonogatta vállát, mintha ezzel meg akart volna szabadulni ettől az együgyű töpren-géstől. Hát kiismerheti-e magát az ember az asszonyokkal? De az edényből kihajló rózsacsokor látványa lecsillapította, oly jó volt az illata. Balzsamossá tette az egész helyiséget és ez illatárban Claude hallgatva tért vissza munkájához.

Ismét két hónap mult el. Az első napokban Claude a legkisebb zörejre, reggel, midőn Joseph-né behozta neki reggelijét vagy leveleit, élénken megfordult, mozdulata önkénytelen csalódást fejezett ki. Négy óra előtt nem távozott többé hazulról és midőn egy este hazajött és a házmesterné azt mondta neki, hogy egy leány kereste öt óra körül, csak akkor nyugodott meg, mikor rájött, hogy Zoé Piédefer, a modell volt a látogatója. Azután, nap-nap után mulván, a munka dühödt rohama lepte meg, megközelíthetetlen lett mindenki számára és oly erőszakosan védte elméleteit, hogy még barátai sem mertek szembeszállani vele. Egy mozdulattal elsöpörte a világot, már csak a festészet maradt, - hogy fojtanák meg a szülőket, pajtásokat, de főképen az asszonyokat! Ebből a forró lázból szörnyű kétségbeesésbe esett, egyheti tehetetlenségbe és tépelődésbe s egész héten át azzal a gondolattal gyötörte magát, hogy hülyeség áldozata. Majd összeszedte magát, folytatta szokott életmódját, a képével való elszánt és magányos küzdelmet, midőn, október végének egyik ködös délelőttjén összerezsent és gyorsan letette palettáját. Nem kopogtattak, de ő ráismert a léptekre, melyek felfelé jöttek. Ajtót nyitott és Christine belépett. Végre ő volt.

Christine ezen a napon bő, szürke gyapjúköpenyt viselt, amely egész alakját befödte. Kis bársonykalapja sötét színű volt és ködgyöngyöket rakott fekete csipkefátyolára. Claude előtt igen vidámnak tűnt fel a tél ez első borzongásában. A leány mentegetőzött, hogy ily sokáig nem jött és nyílt arccal mosolygott, bevallotta, hogy habozott, hogy majdnem nem akart többé

eljönni: igen, bizonyos gondolatok, olyan dolgok, amelyeket Claudenak meg kell értenie. De ő nem értette meg, nem is kívánta megérteni, hiszen ő itt volt. Elég, hogy nem haragudott meg, hogy hajlandó időről-időre így feljönni, mint jó pajtás. Nem magyarázkodtak ki, mindegyikük magában őrizte az elmúlt napok gyötrelmét és tusáját. Közel egy óra hosszat beszélgettek, a legnagyobb egyetértésben, immár nem volt bennük semmi rejtett vagy ellenséges érzés, mintha tudtukon kívül, egymástól távol, megegyezés jött volna köztük létre. Úgy látszott, hogy a leány nem is vette észre a falakat borító vázlatokat és találmányokat. Egy pillanatig merőn nézte a nagy vásznat, a meztelen női alakot, amely ott feküdt a fűben, a nap lángoló aranya alatt. Nem, ez nem ő volt, ez nem az ő arca és teste: miként ismerhetett magára a színek e félelmetes összevisszaságában? És baráti érzésébe valami gyengéd szánalom vegyült e derék fiú iránt, akinek még a hasonlóság sem sikerült. Távozáskor, a küszöbön, a leány volt az, aki barátságosan kezet nyújtott.

- Tudja, ismét eljövök.

- Igen, két hónap múlva.

- Nem, jövő héten... Majd meglátja. Csütörtökön.

Csütörtökön pontosan megjelent. És attól kezdve nem maradt el többé, hetenkint egyszer meglátogatta, eleinte meghatározott nap nélkül, szabad napjainak véletlene szerint, utóbb a hétfőt választotta, miután Vanzadené ezt a napot engedélyezte neki, hogy sétáljon és a Bois de Boulogne szabad levegőjét szíjja. Tizenegy órakor otthon kellett lennie, gyalog sietett ide és a sietségből rózsásan érkezett meg, mert jókora az út Passyból a Quai de Bourbonra. A tél négy hónapján át, októbertől februárig járt be így, szakadó esőben, a Szajna ködében, a sápadt napfényben, amely melengetni kezdte a partokat. A második hónaptól kezdve olykor váratlanul is beállított a hét valamelyik más napján, felhasználván az alkalmat, ha Párisban teendője volt és nem maradhatott két percnél tovább, éppen csak hogy jónapot mondhattak egymásnak, máris lement a lépcsőn, jóestét kiáltva.

Claude most lassankint megismerte Christinet. A nők iránt táplált örökös bizalmatlanságában még mindig maradt egy gyanúja, a vidéki szerelmi kaland gondolata, de a leány szelíd szeme, csengő nevetése mindent eloszlatott és ő megérezte benne a nagy gyermek ártatlanságát. Mihelyt megérkezett, zavar nélkül, úgy érezvén magát, mintha egyik barátnőjénél lenne, csevegni kezdett, kiapadhatlan bőséggel. Már hússzor elmesélte neki Clermontban töltött gyermekkorát és mindig visszatért reá. Azon az estén, midőn atyját, Hallegrain kapitányt az utolsó roham érte és szélütötten, holt tömegként esett le karosszékéről, anyja és ő templomban voltak. Még tökéletesen emlékezett visszatérésükre, majd a szörnyű éjszakára, midőn a kapitány, igen testes, igen erős ember, kiterítve feküdt egy derékaljon, előreálló alsó állkapcsával; olyannyira, hogy a gyerekleány emlékezetében mindig így maradt. Neki is olyan állkapcsa volt és ha anyja nem tudta, hogyan fékezze meg, így kiáltott reá: „Ó, te papucsállú, majd neked is bajod lesz a véreddel, mint apádnak!” Anyja, szegény! Mennyit nyugtalanította vad játékaival, bolondos, lármás rohamaival! Amennyire csak vissza tudott emlékezni, mindig ugyanannál az ablaknál látta anyját, a vézna kis nőt, ahogy nesztelenül festette legyezőit, szelíd szemeivel, az egyedülivel, amiye tőle máig megmaradt. Olykor, ha örömet akartak okozni a jóságos asszonynak, azt mondták neki: „Szemei teljesen az önéi”. És ő mosolygott, boldogan, hogy leánya arcán legalább e szelid zugocska tőle való. Férje halála óta oly sokáig dolgozott esténként, hogy látása elgyengült. Hogy éljen meg? Az özvegyi nyugdíj, a hatszáz frank, amelyet húzott, alig volt elég a gyermek szükségleteire. Ez öt éven át látta, mint lesz anyja napról-napra sápadtabb és soványabb, mint fogy folytonosan, míg egy nap már csak árnyéka volt önmagának; és nem halt ki benne az a lelkipurdalás, hogy nem volt elég okos, hogy anyját kétségbeejtette szorgalma hiányával. Minden hétfőn szép tervekkel foglalkozott, esküdözött, hogy csakhamar segítségére lesz anyjának a pénzkeresésben, de lábai és karjai

erőfeszítése ellenére is megszöktek és ő belebetegedett, mihelyt nyugton maradt. Végre egy reggel anyja nem volt képes felkelni és meghalt, hangtalanul, nagy könnyekkel telt szemekkel. Így lebegett mindig előtte, halva, tágra nyílt, még síró, reászegezett szemeivel.

Más alkalmakkor Christine, akinél Claude Clermontról kérdezősködött, megfedkezett minden gyászról és vidám emlékeket mondott el. Jóízűen nevetett, midőn Rue de l'Éclachebeli hajlékukról volt szó: ő strassburgi volt, atyja gascognei, anyja párisi és mindhárman odakerültek abba az Auvergnebe, melyet utáltak. A Rue de l'Éclache, mely a növénykerthez vezet, szűk és nedves, pincszerűen komor utca volt; egyetlen bolt sem volt benne, soha egyetlen járóelő, csak a mogorva homlokzatok mindig zárt ablaktábláikkal; dél felé azonban lakásuk ablakai, melyek belső udvarok fölé emelkedtek, a napfény örömében részesültek. Az ebédlő pedig épenséggel széles, verandaszerű faerkélyre nyílt, melynek íveit óriási glicina futotta be és zöldjével takarta be őket. Ott nőtt fel, eleinte rokkant atyja mellett, majd teljes elvonultságban anyjával, akit a legkisebb séta is kimerített; oly keveset tudott a városról és környékéről, hogy ő és Claude végre már mulattak rajta, ha ennek kérdéseire örökös nemtudommal válaszolt. A hegyek? igen, voltak hegyek, egyik oldalról, az utcák végén látni lehetett őket. A másik oldalon azonban, ha más utcákba ment az ember, a sík szántóföldek látszottak a végtelenségig, de nem mentek oda, mert ez nagyon messze volt. Csak az egész gömbölyű, púphoz hasonló Puy de Dômeot ismerte fel. A városban akár csukott szemmel is elment volna a székesegyházhoz: meg kellett kerülni a Place de Jaudeot, be kellett menni a Rue des Grasba; de ne kérdezzenek tőle többet, a többi valóságos összevisszaság volt, lejtős utak és sikátorok, meredek fekete lávaváros, amelyben folyóként hömpölygött a zápor vize, rettenetes villámcsapások közepette. Ó, az ottani zivatarok, még most is megremeg belé! Szobája előtt, a tetők fölött a múzeum villámhárítója mindig tűzben állott. Az ebédlőben, amely fogadószoba gyanánt is szolgált, külön ablaka volt neki, mély fülkével, amely akkora volt, mint egy szoba; itt voltak dolgozóasztala és apróságai. Itt tanította anyja olvasni, később itt aludt el, tanárait hallgatva, annyira elkábította a leckék fáradsága. Ezért most maga is gúnyolódott tudatlansága fölött: ó, a tudós kisasszony, aki még Franciaország minden királyának nevét sem tudná elmondani, az évszámokkal együtt! a jeles zenész, aki a „Kis hajók”-nál tovább nem ment! a csodás akvarell-festő, aki nem boldogult a fákkal, mert nagyon nehéz volt a leveleket utánozni. Hirtelen ugrással rátért arra a tizenöt hónapra, melyeket a Visitatio zárdájában töltött, anyja halála után, a nagy kolostorban a városon kívül, nagyszerű kertekkel; és nem fogyott ki a kedves testvérekről szóló történetekből: csupa féltékenykedés, együgyűség, hajmeresztő ártatlanság. Neki is apácának kellett volna lennie, pedig majd megfulladt a templomban. Azt hitte, mindennek vége, midőn a főnöknő, aki nagyon szerette, maga szabadította ki a zárdából azért, hogy Vanzadenénál ezt a helyet szerezte neki. Még most is csodálkozik afölött, miként olvashatott a Szent Angyalok-anyja oly tisztán az ő lelkében, mert mióta Párisban lakott, valóban teljes vallási közönybe esett.

Mikor a clermonti emlékek kimerültek, Claude szerette volna tudni, milyen az élete Vanzadenénál és a leány minden héten új részleteket mondott el. Passyban, a csendes és elzárt kis úrilakban szabályosan folyt az élet, a régi órák elgyengült ketyegésével. Csak két régi cseléd, szakácsnő és inas, akik negyven év óta szolgáltak a családban, jár-kelel az üres szobákban, zaj nélkül, papucsos lábbal, mint a kísértetek. Olykor, nagy ritkán, egy-egy látogató jött, valami nyolcvanéves tábornok, annyira kiaszott, hogy alig nehezedik a szőnyegekre. Az árnyak háza volt, amelyben a nap éjjelilámpa pislogásával enyészett el, az ablakredőnyök pálcáin át. Mióta úrnője beteg térdei és vaksága miatt már nem hagyta el szobáját, nem volt más szórakozása, mint hogy ájtatos könyveket olvasatott fel magának, vég nélkül. Ó, ezek az örökkétartó órák mily súlyosan nehezedtek a leányra! Ha értett volna valami mesterséghez, mily örömet szabott volna ruhákat, tűzött volna kalapokat, bodrozott volna virágszirmokat! Hogy nem volt semmire sem képes, hogy mindent tanult és csak annyira vitte, hogy szolgálatba kellett állania

félcelselédnek! És azonkívül szenvedett elzárt, rideg, halálszagú otthonától; ismét szédülések lepték meg, mint egykor, gyermekségében, midőn munkára akarta kényszeríteni magát, hogy örömet okozzon anyjának; vére lázadozni kezdett, szeretett volna kiabálni és ugrálni, részegen az élet ösztönétől. Úrnője azonban oly szelíden bánt vele, kiküldte szobájából, hosszú sétákat ajánlott neki, hogy lelkifurdalás töltötte el, midőn a Quai de Bourbonról hazatérve, hazudnia kellett, a Bois de Boulogneről beszélnie, valami egyházi szertartást kigondolnia, holott be sem tette már templomba a lábát. Úgy látszott, hogy úrnője napról-napra növekvő gyengédséget érez iránta, - egymást érték az ajándékok, selyemruha, régi kis óra, még fehérenemű is és ő is nagyon szerette úrnőjét, egy este sírt, midőn az leányának nevezte, esküdözött, hogy sohasem hagyja el és szíve szánalommal telt meg öregségének és tehetetlenségének láttára.

- No, - szólt Claude egy reggel, - majd meglesz a jutalma, örökösének fogja megtenni.

Christine elámult.

- Ó, gondolja?... Azt mondják, hogy három milliója van... Nem, nem, sohasem gondoltam rá, nem akarom, mi lenne belőlem?

Claude elfordult és kíméletlen hangon jegyezte meg:

- Hát gazdag lenne!... De előbb bizonyára férjhez adja.

Erre azonban Christine kacagásban tört ki.

- Öreg barátai egyikéhez, a tábornokhoz, akinek ezüst álla van... Sikerült tréfa!

Mindketten megmaradtak régi ismerősök pajtási viszonyában. Claude majdnem olyan ujonc volt mindenben, mint Christine, csak jött-ment leányokkal volt addig dolga és a valóságon felülemelkedve, romantikus szerelmekben élt. Természetesnek és igen egyszerűnek tűnt fel nekik, mindkettőjüknek, hogy így, titokban, barátságból találkoznak egymással, minden érzélgés nélkül, csak éppen hogy a leány érkezésekor és távozásakor kezet fogtak egymással. Claude már nem is kérdezte többé magában, vajjon mit tudhatott ő az életről és a férfiről a maga tisztességes kisasszonyos tudatlanságában; a leány volt az, aki megérezte a fiatalember félénkségét és olykor merőn nézett reá, tétova szemmel, az önmagát nem ismerő szenvedély nyugtalanságával. De még semmi sem zavarta meg hevével és izgalmával a gyönyörűséget, amelyet az együttlét tudata okozott nekik. Kezüik hűvös maradt, mindenről vidáman beszéltek, olykor vitatkoztak, mint barátok, akik biztosak benne, hogy sohasem haragszanak meg egymásra. Ez a barátság azonban oly élénk lett, hogy már nem tudtak egymás nélkül élni.

Mihelyt Christine megérkezett, Claude lehúzta az ajtóról a kulcsot. A leány maga kívánta ezt: ily módon senki sem zavarhatja meg őket. Néhány látogatás után Christine birtokba vette a műtermet, mintha csak otthon lett volna. Az a gondolat zaklatta, hogy egy kis rendet csináljon ott, mert az elhanyagoltságnak ez a foka ideges szenvedést okozott neki. Ez azonban nem volt könnyű munka, mert a festő Josephnének megtiltotta a söprést, attól való félelmében, hogy a por be találja lepni a még nedves festményeket és az első alkalmakkor, midőn barátnője egy kis tisztogatást kezdett, nyugtalan és könyörgő pillantással követte őt. Mire jó helyükből ki-mozdítani a dolgokat? hát nem elég, ha kéznél vannak? De Christine oly vidám makacsságot árult el, oly boldognak látszott, mikor a háziasszonyt játszhatta, hogy a festő végre is szabad-jára engedte. Most, alig hogy megérkezett, levetette keztyűjét, feltűzte ruháját, hogy be ne piszkolja, mindent ide-oda tologatott és a tágas helyiséget háromszorra rendbehozta. A kályha előtt már nem látszott a felgyült hamurakás, a spanyolfal eltakarta az ágyat és öltöző-asztalt, a pamlag ki volt keféelve, a szekrény fényesre dörgölve, a fenyőfa-asztalról le volt takarítva a sok edény és már nem éktelenítették el festékfoltok. És a szép rendberakott székek, a falaknak támasztott csonka festőállványok fölött az óriási falióra, piros virágainak pompájával, szinte zengzetesebben ketyegett. Nagyszerű volt, nem lehetett volna a helyre ráismerni. Claude

elbámulva nézte, mint jön-megy, tesz-vesz énekelve. Hát ez volt az a lusta leány, akinek a legcsekélyebb munka tűrhetetlen fejgörcsöt okozott? Christine nevetett: igen, a fejmunka, míg ellenkezőleg, kezeinek és lábainak munkája jót tesz neki, kiegyenesíti, mint egy fiatal fát. Mint romlottságot vallotta be hajlamát a háztartás alsórendű gondjai iránt; ez a hajlama ejtette kétségbe anyját, akinek szemében a nevelés ideálja a jó modor művészete volt, az ápolt kezű tanítónő, aki semmihez sem nyúl. Mennyi dorgálásban volt része, midőn még egész kis korában azon kapták rajta, hogy a legnagyobb élvezettel söpört, surolt, szakácsnőt játszott! Még ma is, ha Vanzadenénál a porral küzködhetne, kevésbbé unatkozna. De mit mondanának róla? Bizonyára megszűnne hölgy lenni. Így a Quai de Bourbonon elégítette ki magát, az erős mozgástól lihegve, a bűnös szemeivel, aki a tiltott almába harapott.

Ez időben Claude női gondoskodást érzett maga körül. Csakhogy leültesse és nyugodtan beszélgethessen vele, olykor arra kérte, hogy varrja meg letépett kezelőjét vagy elszakadt kabátját. Christine magától is felajánlotta, hogy átvizsgálja fehérneműjét. De már nem hevítette a háziasszony lelkesedése. Elsősorban nem is értett hozzá, - olyan leány módjára tartotta a tűt, aki a varrás megvetésében nőtt fel. Továbbá a mozdulatlanság, a figyelem, a kis öltések, amelyek mindegyikére ügyelni kellett, kihozták sodrából. A műterem ragyogott a tisztaságtól, akár egy fogadószoba, de Claude rongyos maradt; mindketten tréfálkoztak ezen, furának találták.

Mily boldog hónapokat töltöttek el, a fagy és eső e négy hónapját, a műteremben, melynek izzó vaskályhája úgy zümmögött, mint egy orgonasíp! Mintha a tél is elszigetelte volna őket. Mikor hó borította a szomszéd tetőket és a verebek szárnyukkal csapdosták az ablakot, azon mosolyogtak, hogy melegük van, hogy így magukra vannak a néma nagyváros közepén. De nem maradtak mindig e szűk zúgban, Christine végre is megengedte, hogy a fiatalember elkísérje. Sokáig ragaszkodott hozzá, hogy egyedül megy el, mert restelte, hogy férfi karján lássák meg odakünn. Majd egy alkalommal, midőn hirtelen zápor eredt meg, kénytelen volt beleegyezni, hogy Claude esernyőjével elkísérje, de a zápor csakhamar megszűnt és a Louis Philippe-híd másik oldaláról visszaküldte őt, úgy hogy csak néhány percre maradtak a híd korlátja előtt, a Mail felé nézve, boldogan, hogy együtt vannak a szabad ég alatt. Alul, a kikötő kövezete mentén, négy sorban álltak az almával telt nagy bárkák, oly szorosan egymás mellett, hogy közöttük a felrakott deszkák valóságos ösvényeket alkottak, amelyeken gyermekek és asszonyok szaladgáltak. Ők ketten mulattak a gyümölcs ez özönén, az óriási halmokon, amelyek elfoglalták a lejtőt, a szállításra szolgáló kerek kosarakon, miközben erős, majdnem kellemetlen szag, erjedésben levő almabor szaga, áradt fel a folyó nedves lehelletével. A következő héten, mivel a nap újból kisütött és Claude dicsérte az Ile Saint-Louis körül levő partok magányát, Christine beleegyezett egy sétába. Fölfelé mentek a Quai de Bourbonon és a Quai d'Anjou, minden lépésnél megállottak, annyira lekötötte érdeklődésüket a Szajna élete, a kotró-hajó, amelynek vödre csikorogtak, a mosó-hajó, melyből civakodás zaja tört elő és odább egy emelődarú, amely éppen egy dereglyét rakott ki. Kivált Christine csodálkozott: lehetséges-e, hogy ez a Quai des Ormes, amely oly elevennek tűnt fel előtte, ez a Quai Henri IV., hatalmas lejtőjével és homokos partjával, ahol seregestül hancuroztak gyermekek és kutyák, hogy e népes és tevékeny városi kép amaz átkozott város képének felel meg, amelyet megérkezése estéjén vérözönben látott? Azután megkerülték a sziget csúcsát, még lassítva lépteiket, hogy élvezzék az elhagyatottságot és csendet, amely az ott levő régi úriházakból áradt, nézték, mint bugyog a víz a jégtörő gerendaerdején keresztül és a Quai de Béthune és Quai d'Orléans követve tértek vissza, még közelebb érezve egymáshoz magukat a folyó szélesbedése által, e hatalmas vízfolyás láttára egymáshoz símulva, a távolba, a Port au Vin és a Jardin des Plantes felé néző szemekkel. A sápadt ég alatt a műemlékek kupolái kéklettek. Midőn a Pont Saint-Louishoz értek, Claudenak meg kellett neveznie a Notre Dame-templomot, mert a leány nem ismert reá, innen, a szentélyzáradék felől, a maga óriási nagyságában,

megkuporodva támasztó ívei között, mintha mozdulatlan lábai lettek volna ezek, míg sárkányszerű, hosszú gerince fölött tornyainak kettős feje emelkedett ki. Ezen a napon azonban a sziget nyugati csúcsa volt valóságos felfedezésük, az örökké lehorgonyzott hajó orra, amely a két áramlat között néz Párisra, anélkül, hogy valaha elérhetné. Igen meredek lépcsőn mentek le és elhagyatott, nagy fákkal beültetett lejtőre bukkantak; pompás búvóhely volt ez, menedék a tömeg közepette. Köröskörül Páris morajlott a partokon, a hidakon, míg ők a víz szélén elrejtve, az egyedüllét örömét élvezték. Ez volt ezentúl kirándulásaik célja, a természet a szabad ég alatt, midőn a műteremben, ahol az izzó kályha zümmögött, a nyomasztó hőség fojtogatta őket és kezeiket oly lázzal kezdte melegíteni, amelytől féltek.

Christine azonban mindedig nem engedte meg, hogy Claude a Mailen túl elkísérje. A Ouai des Ormes-on mindig hazaküldte, mintha Páris, embertömegével és lehetséges találkozásaival a partok e hosszú sorával kezdődött volna, amelyeken végig kellett mennie. De Passy oly messze volt és Christine annyira unta, hogy ezt a nagy utat egyedül tegye meg, hogy lassankint engedett és eleinte a városházig, majd a Pont Neuf-ig, végre a Tuileries-ig fogadta el kíséretét. Megfeledkezett a veszélyről és úgy mentek most kettecskén karonfogva, mint valami fiatal házaspár. E szüntelen ismételt sétának, a lassú menésnek ugyanazon a járdán, a víz felőli oldalon, végtelen varázsa volt rájuk nézve és a boldogság oly élénk érzésével töltötte el őket, amelyet fokozni nem lehetett. Egymáséi voltak, lényük mélyében, anélkül, hogy egymásnak adták volna magukat még. Úgy látszott, mintha a nagy városnak a folyóból felszálló lelke mindazokkal a gyengéd érzésekkel burkolta volna be őket, amelyek e régi kövekben évszázadokon át lüktettek.

A decemberi nagy hidegek óta Christine csak délutánonként jött és négy óra tájt, midőn a nap lemenőben volt, Claude karonfogva elkísérte. A tiszta napokon, mihelyt elhagyták a Louis Philippe-hídat, a rakodópartok óriási, a végtelenbe nyúló egész sora feltárult előttük. Az alacsonyan álló nap végesvéig felmelegítette aranyporával a jobbpart házait, míg a balpart, a szigetek, az épületek fekete vonalban emelkedtek ki a naplemente lángoló dicsfénye előtt. E ragyogó és e sötét szegély között a Szajna enyhén pirosuló vize csillogott, amelyet hidainak keskeny vonalai szakítottak meg, a Pont Notre-Dame öt íve a Pont d'Arcole egyetlen íve alatt, majd a Pont au Change, majd a Pont Neuf, mindegyre finomodva és árnyékaikon túl élénk fénysáv tünt fel, a selymes kék víz, tükröződő fehér visszfényben és míg az alkonyat baloldali árnyképei az igazságügyi palota hegyes tornyainak fekete idomaival végződtek, amelyek keményen ütöttek el az ürtől, jobbra, a világosságban, lágy hajlat húzódott tova, annyira elnyújtva és elenyészőn, hogy amott hátul a Flora pavillonja, amely a legtávolabbi ponton fellegvárként szökött elő, kéklő, könnyed és rezgő álombeli kastélynak látszott a láthatár rózsás párjaiban. Ők ketten azonban, napfényben a lombtalan platánok alatt elfordították tekintetüket e káprázatos látványtól és némely, mindig ugyanazon részletekben, főleg az igen régi házak tömkelegében gyönyörködtek: alul boltoskák voltak háztartási cikkekkel és halászati eszközökkel, az egyetlen emelet fölött terraszok, babér és vadszőllő zöldjével és hátul magasabb, rozoga házak, az ablakokba akasztott fehérneművel, furcsa építkezések valóságos összevisszasága, deszkák és falazatok zűrzavara, omló falak és függő kertek, amelyekben az üveg-golyók csillagként ragyogtak. Tovább mentek; csakhamar elhagyták a következő nagy épületeket, a kaszárnyát, a városházat és a folyó másik oldalára irányították figyelmüket, a Citére, mely egyenes és síma, lejtőtlen falai között szorongott. Az elsötétült házak fölött a Notre-Dame tornyai ragyogtak, mintha újra lettek volna aranyozva. A könyvtárak ládácskáit elkezdődtek a part korlátjának talapzatán; egy szénnel megrakott dereglye a Pont Notre-Dame egyik íve alatt a hatalmas ár ellen küzdött. És a virágvásár napján, a zord évszak ellenére is, megálltak ott és magukba szítták az első ibolyák, a korai szegfűk illatát. Balra azonban a továbbhúzódó folyópart tünt fel: az igazságügyi palota borstartóin túl láthatókká váltak a Quai de l'Horloge fakó kis házai, egészen a töltés facsoportjáig; majd abban a mértékben, ahogy

előrehaladtak, más partok léptek ki az alkonyi párából, a Quai Voltaire, igen távol, a Quai Malaquais, az Institut kupolája, a pénzverő négyszögletű épülete, a homlokzatok hosszú, szürke sora, melyeken már az ablakokat sem lehetett megkülönböztetni, a tetőzetek szirtjeivel, amelyeket a kémények végződéseinek foszforeszkáló tengerbe nyúló sziklás parthoz tettek hasonlókká. Szemközt viszont Flora pavillonja kilépett az álomból és az égiteget utolsó fellobbanásában testet öltött. Jobbra, balra pedig a folyó két partján, a Boulevard Sébastopol és a Boulevard du Palais mély perspektívái nyíltak meg, feltűntek a Quai de la Mégisterie új épületei, szemközt a rendőrfőnökség új palotája, a régi Pont-Neuf, szobrának tintafoltjával, majd a Louvre, a Tuileries, végül Grenelle fölött, a határtalan messzeség, Sèvres magaslatai, a sugarak özönében úszó környék. Claude sohasem ment messzebb, Christine a Pont Royal előtt, a Vigier-fürdő nagy fái közelében megállította és midőn visszafordultak, hogy még egyszer kezet szorítsanak a napnak vörössé vált aranyában, hátranéztek és a másik szemhatáron viszontlátták az Ile Saint-Louis-t, ahonnan jöttek, a főváros zezugos végét, amelyre a keleti égboltozat szürkességében az éj már ráborult.

Ó mily szép naplementékben volt részük hetenkint ismétlődő sétáik közben! A nap követte őket a folyópartok rezgő vidámságában, visszatükröződött a Szajna életében, a habok csillámlásában, ott volt a boltokban, amelyek oly melegek voltak, mint a virágházak, a madárkereskedők zajos kalitkáiban, a magkereskedők cserépvirágain, a hangok és színek egész zenebonájában, amely a víz partját a városok örök ifjúságával ajándékozza meg. Míg előrehaladtak, a napnyugta vörös izzása balra, a házak sötét vonala fölött bíborba ment át és az égiteget szinte megvárta őket, lassan hanyatlott a távoli tetők felé, mihelyt elhagyták a Pont Notre-Dame-ot, a kiszélesült folyóval szemben. Semmiféle évszázados őserdőben, semmiféle hegyi úton vagy síkságon sem lesz a nap vége soha oly diadalmas, mint az Institut kupolája mögött. Páris az, amely dicsőségében alszik el. Mindegyik sétájuk alkalmából változott a tűzvész és új kemencék gyarapították parazsukkal e lángkoszorút. Egy este, midőn zápor lepte meg őket, a nap, amely az eső mögött kibujt, lángralobbantotta az egész felleget és fejükre csak izzó vízcseppek permeteztek kék és rózsaszínű játékkal. Azokon a napokon viszont, midőn tiszta volt az ég, a nap tűzgolyóhoz hasonlóan méltóságteljesen merült el a nyugodt zafirtóban; egy pillanatra elfödte az Institut fekete kupolája, úgy hogy olyan volt, mint a fogyó hold; majd ibolyaszínbe ment át a korong és elsüllyedt a vérszínűre változott tóba. Februártól kezdve hosszabb volt útja s egyenesen esett a Szajnába, mely a szemhatáron, ez izzó vas közeledtére forni látszott. A világegyetem nagy díszletei, tündérajátékai azonban csak felhős esteiken lángoltak fel. Olyankor, a szél szeszélye szerint, kéntengerek csapkodtak; korallszirteket, paloták és tornyok, egymásra halmozott épületek égtek, dőltek össze, míg hasadékaikból lávafolyamok törtek elő, vagy a nap, amely már eltűnt, hirtelen párák fátylai mögé rejtőzött, e leplet oly fényárral törte át, hogy az ég egyik végétől a másikig szikrák pattantak át aranynyilak rájához hasonlóan. És az alkony leszállt és ők elváltak egymástól, ez utolsó káprázattal szemükben, érezték, hogy ez a diadalmas Páris cinkostársa az örömnök, amelyet ők nem voltak képesek kimeríteni, mind újra kezdvén kettecskén sétájukat a partok régi körkörlátai mentén.

Egyszer azután bekövetkezett az, amitől Claude félt, bár nem beszélt róla. Úgy látszott, Christine már nem is hitte, hogy találkozhatnak valakivel. Különben ki ismerte őt, örökre így maradhat ismeretlenül. Claude pajtásaira gondolt és néha összerezzenett kisé, ha messziről valamelyik ismerősének hátát vélte felismerni. Szeméremérzet gyötörte és az a gondolat, hogy szemmel méregethetnék, megszólíthatnák a leányt, talán tréfálkozhatnának vele, elviselhetetlenül kellemetlen volt neki. Épp ezen a napon, éppen midőn Christine az ő karjához símult és a Pont des Artshoz közeledtek, Sandozzal és Dubuchesel került szembe, akik a híd lépcsőfokain lefelé jöttek. Lehetetlen kikerülni őket, már majdnem szemtől-szemben voltak, különben is barátai kétségkívül észrevették, mert mosolyogtak. Nagyon elsápadt, de tovább ment és

azt hitte, hogy minden el van veszve, mert látta, hogy Dubuche feléje készül jönni; de Sandoz már visszatartotta és elvitte magával. Közönyös arccal mentek tovább és eltűntek a Louvre udvarában, még csak meg sem fordultak. Mindketten felismerték annak a pasztellfejnek eredetijét, amelyet a festő a szerelmes féltékenységevel rejtegetett. Christine igen vidám volt, semmit sem vett észre. Claude, akinek szíve erősen dobogott, szaggatott szavakkal felelt neki és könnyekig meg volt hatva, túláradt a hálától két régi pajtásának tapintatos viselkedése miatt.

Néhány nap múlva újabb megrázkódtatás érte. Nem várta Christinet és találkozót adott Sandoznak, azután, midőn a leány mégis felsietett, hogy egy órát ott töltsön, meglepetésképen, ami mindig megörvendeztette őket, szokás szerint éppen lehúzták a kulcsot, midőn otthonosan ökölrel zörgettek az ajtón. Claude azonnal felismerte a jelentkezés e módját, de annyira feldúlta az eset, hogy felborított egy széket: most már lehetetlen nem felelnie. De a leány halálra sápadt, kétségbeesett mozdulattal könyörgött neki és ő, lélekzetét visszafojtva, mozdulatlan maradt. Tovább dőngették az ajtót. Valaki kiáltott: „Claude! Claude!” Ő még most sem mozdult, bár tétovázott, elfehéredett ajkakkal, földre süttöt szemmel. Mély csend uralkodott, majd behallatszott, amint a lemenő léptek alatt a falépcső recsegett. Claude szívét végtelen szomorúság töltötte el, úgy érezte, hogy meg kell szakadnia az önvádtól, minden távozó lépésre, mintha megtagadta volna egész ifjúsága barátságát.

Egy délután azonban ismét kopogtattak és Claudenak csak annyi ideje maradt, hogy kétségbeesve mormogjon:

- A kulcs az ajtóban maradt!

Valóban, Christine elfelejtette kivenni. A leány megrémült, a spanyolfal mögé rohant, ülve lerogyott az ágy szélére és zsebkendőjét szájához szorította, hogy lélekzése zaját elfojtsa.

Erősebben zörgettek, kacagás hallatszott, a festő kénytelen volt kiáltani:

- Tessék!

És bosszúsága fokozódott, midőn Joryt látta meg, aki udvariasan vezette be Irma Bécot-t. Két hét óta Fagerolles neki engedte át, vagyis inkább belenyugodott ebbe a szeszélybe, mert félt, hogy végképen elveszti. Irma akkor a műtermekben tékozolta el fiatalságát, testének akkora örületében, hogy hetenkint költöztette három ingét, de kész volt egy éjszakára visszatérni, ha szíve arra nógatta.

- Ő akarta műtermedet meglátogatni és én elhoztam, - magyarázott az ujságíró.

De Irma várakozás nélkül föl s alá kezdett sétálni és tartózkodás nélkül felkiáltott:

- Ó milyen fura itt!... Ó milyen fura festés!... No, legyen szeretetreméltó és mutasson meg mindent, mert mindent akarok látni... És hol alszik?

Claude aggódó nyugtalanságában attól félt, hogy félretolja a spanyolfalat. Elképzelte Christinet amögött és már azért is kétségbe volt esve, amit neki hallania kellett.

- Tudod, mit akar tőled kérni? - szólalt meg vidáman Jory. - Hogyan, nem emlékszel? megígérted neki, hogy festesz valamit róla... Szívesen áll neked mindenhez, amit csak akarsz, úgy-e, kedvesem?

- Hogyne, akár azonnal!

- Az a baj, - szólt zavarában a festő, - hogy képem egész a Salonig lefoglal... Van rajta egy alak, amellyel rengeteg bajom van! Lehetetlen az átkozott modellek segítségével boldogulnom!

Irma megállt a festmény előtt és elszánt arccal emelte fel orrocskáját.

- Ez a meztelen nő a fűben... Nos, mondja, nem lehetnék-e szolgálatára?

Jory azonnal lobot vetett.

- Nini! micsoda gondolat! Te, aki keressz egy szép leányt és nem találsz!... Majd levetkőzik. Vetkőzz le, kedvesem, vetkőzz le kissé, hogy lászon.

Irma egyik kezével élénken leoldta kalapját és a másikkal ruhadereka kapcsait kereste, Claude erélyes tiltakozásai ellenére, mert a festő védekezett, mintha erőszakot tettek volna rajta.

- Nem, nem, ez hiábavaló... Madame túlságos kicsi... Nem ez az, éppen nem az!

- Baj is az? - szólt a leány, - legalább is látni fogja.

Jory is ragaszkodott hozzá.

- Ugyan hagyjad! örömet okozol neki... Nem szokott modellt állni, nincs rá szüksége, de gyönyörűsége, ha mutogathatja magát. Ing nélkül élne... Vetkőzz le, kedvesem. Csak a kebledet, ha már fél, hogy felfalod!

Claudenak végre sikerült megakadályoznia, hogy le ne vetkőzzön. Hebegve mentegetődzött: később igen boldog lesz, de e pillanatban attól fél, hogy egy újabb adat végleg megzavarja. Irma beérte azzal, hogy vállat vont és merőn nézett reá bűnös szép szemeivel, mosolygón megvető arccal.

Ekkor Jory a kompániáról kezdett beszélni. Miért nem jött el Claude mult csütörtökön Sandozhoz? Már nem is látják és Dubuche azzal vádolja meg, hogy egy színésznő tartja ki. Ő, Fagerolles és Mahoudeau összeveszett azon a kérdésen, megengedhető-e a frakköltözet a szobrászatban. Mult vasárnap Gagnière kékre vert szemmel távozott egy Wagner-hangversenyről. Ő, Jory, majdnem párbajt szerzett magának a Baudequin-kávéházban a *Tambourban* megjelent legutóbbi cikkeinek egyikével. Mert ugyancsak elbánt velük, a garasos festőkkel, a lopott hírességekkel! A Salon juryje ellen indított háború mennykő nagy lármát csapott és hírmondó sem fog maradni az idealizmus e finánci közül, akik megakadályozzák, hogy a természetet csempésszék be a Salonba.

Claude ingerült türelmetlenséggel hallgatta. Felvette palettáját, festménye előtt topogott. Jory végre is megértette.

- Dolgozni akarsz, magadra hagyunk.

Irma tovább nézte a festőt tétova mosolyával, csodálkozva e mamlasz butaságán, aki nem kér belőle. Az a szeszély gyötörte most, hogy akarata ellenére is megkaparítja őt. Múterme csúnya és magán sincs semmi szép, de miért adja az erényest? Egy pillanatig még tréfálkozott vele az agyafúrt, értelmes leány, aki fiatalsága feslettségében már szerencsését magával hordta. Az ajtónál pedig utoljára kínálta fel magát neki és kezét hosszú és hízelgő szorítással melengette.

- Amikor kívánja.

Elmentek és Claudenak kellett a spanyolfalat félretolnia, mert mögötte Christine ülve maradt az ágy szélén, mintha nem lenne ereje, hogy felemelkedjen. Nem beszélt arról a leányról, csak egyszerűen kijelentette, hogy nagyon fél és azonnal el akar menni, mert remeg arra a gondolatra, hogy még egyszer kopogtatni találnak és nyugtalan szemeinek mélyén magával vitte ama dolgok zavarát, amelyeket nem mondott ki.

Különben ez erőszakos művészet közepette, e kíméletlen képekkel telt műteremben sokáig rossz érzés támadt benne. Nem birt hozzászokni az akt-tanulmányok valószínű meztelenségéhez, a Provenceban készült vázlatok nyers realizmusához, sértették, visszataszították őt. Főleg nem értett belőlük semmit, hiszen egy más művészetnek, anyja finom akvarelljeinek és

álomszerű gyengédségű legyezőinek szeretetében és csodálatában nőtt fel, amelyeken ibolya-színű párok lebegtek kéklő kertek közepette. Gyakran maga is elszórakozott apró, iskolás tájképekkel, amelyek két vagy három motívumot ismételtek váltig, tavat rommal, folyót malommal, kunyhót és hótól fehérlő fenyőket. És elcsodálkozott: vajon lehetséges-e, hogy egy értelmes fiatalember ily oktan, csúnya, hamis módon fessen? mert e nyers valóságokat nemcsak szörnyű rútaknak találta, hanem minden megengedett valóságon kívül állóknak is. Szóval bolondnak kellett lennie.

Egy alkalommal Claude feltétlenül látni kívánta azt a kis albumot, Christine régi clermonti albumát, amelyről a leány beszélt volt neki. Sokáig húzódozott, de végre is elhozta és alapján hízelgett neki a dolog, azonkívül kíváncsi is volt megtudni, mit szól majd hozzá Claude. Ez mosolyogva lapozgatott benne és mivel hallgatott, először a leány szólalt meg:

- Rossznak találja, úgy-e?

- Dehogy, - válaszolt Claude, - egész ártatlan.

Ez a megjegyzés bántotta, a kedélyes hang ellenére, amely szeretetreméltóvá tette.

- Nono! oly kevés leckében részesültem anyámtól!... Én azt szeretem, hogy jól meg legyen csinálva és hogy tessenek.

Ekkor Claude nyílt nevetésben tört ki.

- Vallja be, hogy az én festésem beteggé teszi. Észrevettem, rémületében összeszorítja ajkait, kerekre nyitja szemeit... Ó, bizonyos, hogy ez nem hölgyeknek, még kevésbé kisasszonyoknak való festészet... De hozzá fog szokni, csak a szem nevelésére van szükség és majd meg fogja látni, hogy nagyon egészséges és nagyon becsületes, amit csinálók.

Valóban, Christine lassankint hozzászokott. Eleinte a művészeti meggyőződésnek mi köze sem volt ehhez, annál kevésbé, mert Claude, aki megvetette a nők ítéleteit, nem oktatta őt, sőt ellenkezőleg, kikerülte, hogy művészetről beszéljen vele, mintha magának akarta volna fenntartani életének ezt a szenvedélyét, azon az új szenvedélyen kívül, amely hatalmába kerítette. Christine egyszerűen kezdett hozzászokni és végül is már érdeklődést érzett e borzalmas festmények iránt, midőn látta, mily uralkodó szerepet játszanak a festő életében. Ez volt az első lépés: érzékenyült a munkának e dühe, Claude egész lényének korlátlan odaadása láttára. Hát nem megható-e ez? nincs-e ebben valami nagyon jó? Azután, mihelyt észrevette, mily örömök és fájdalmak váltakoznak benne, aszerint, hogy jól vagy rosszul haladt munkája, a leány maga is részese kezdett lenni erőfeszítésének. Elszomorodott, ha szomorúnak látta őt, felvidult, ha Claude vidáman fogadta és ettől kezdve az lett főgondja, vajjon sokat dolgozott-e, meg volt-e azzal elégedve, amit utolsó találkozásuk óta csinált? A második hónap végén Christine meg volt hódítva, odaállt a festmények elé, nem félt már tőlük, ugyan még mindig nem értékelte nagyra ezt a festési módot, de már ismételtetni kezdte a művészek szavajárását, kijelentette, hogy ez vagy amaz „erőteljes, jól felépített, helyes megvilágítású”. Oly jónak tűnt fel előtte Claude, annyira szerette, hogy még azt is megbocsájtotta neki, hogy oly szörnyűségeket mázol és végtére is jó tulajdonságokat is felfedezett bennük, sőt kissé megszerette őket.

Volt azonban egy festmény, a következő Salonra szánt nagy kép, amelyet csak nagysokára volt hajlandó elfogadni. Kellemetlen érzés nélkül nézte már a Boutin-műteremből való akt-tanulmányokat és a plassansi vázlatokat, midőn még mindig felháborodott a fűben fekvő meztelen nő ellen. Személyes neheztelés volt ez, szégyen, hogy egy pillanatig is magát vélte benne felismerni, valami lappangó elfogultság e nagy test láttára, mely még mindig bántotta, noha mind kevésbé fedezte fel benne a maga vonásait. Eleinte szemeit elfordítva, tiltakozott ellene. Most hosszú perceken át merőn nézte és néma szemlélődésbe merült. Hogyan is

tűnhetett el az ő hasonlatossága ennyire? És anélkül, hogy képes lett volna számot adni róla, sőt anélkül, hogy önmagának is be merte volna vallani, ő, akinek szemérme az első napon annyira fellázadt, most növekvő bánatot érzett annak láttára, hogy semmi sem maradt már meg sajátmagából. Úgy érezte, mintha barátságuk szenvedne emiatt, mintha minden elmosódott vonással kevésbé lenne közel Claudehoz. Hát nem szerette őt, hogy művéből elillanni engedte? és ki volt ez az új nő, ismeretlen és tétova arcával, ki az övé alól kiemelkedett?

Claude, kétségbeesve, hogy a fejet elrontotta, nem tudta, mily módon kérje fel a leányt, hogy néhány óra hosszat üljön neki. Csak éppen le kellett volna ülnie s ő nem akart néhány adatnál egyebet. De oly haragosnak látta volt, hogy félt még egyszer megharagítani. Azzal áltatta magát, hogy majd vidáman könyörög neki, de nem talált szavakat és hirtelen elszégyelte magát, mintha valami illetlen dologról lett volna szó.

Egy délután ama dührohamainak egyikével ijesztette meg a leányt, amelyek fölött nem volt képes uralkodni, még Christine előtt sem. Ezen a héten éppen nem haladt. Arról beszélt, hogy levakarja az egész képet, dühöngve járt fel s alá és nagyokat rúgott a bútorokon. Hirtelen vállánál ragadta meg a leányt és a pamlagra ültette.

- Kérem, tegye meg nekem ezt a szívességet, különben beledöglöm, becsületszavamra!

Christine megrémült és nem értette.

- Mit, mit akar?

Majd midőn látta, hogy Claude előveszi ecseteit, meggondolatlanul folytatta:

- Vagy úgy? Miért nem kért reá már előbb?

Magától ledőlt a párnára és nyaka alá tette karját. De elkomolyodott, afölött való meglepetésében és zavarában, hogy ily gyorsan beleegyezett, mert nem érezte, hogy erre elhatározta volna magát, sőt megesküdött volna, hogy soha többé nem fog neki modellt ülni.

Claude elragadtatva kiáltott fel:

- Igazán, beleegyezik?... Kutya teremtmény, micsoda drágalátos nőcskét fogok az ön segítségével összehozni!

Christine, meggondolás nélkül, újból megszólalt:

- Ó, csak a fejet!

És Claude, oly férfi sietségével, aki attól fél, hogy túlmesszire ment, dadogva mondta:

- Persze, természetesen, csak a fejet!

Az elfogódottság mindkettőjüket elnémította, Claude festeni kezdett, míg Christine, mozdulatlanul, a levegőbe nézve, zavarban volt, hogy azokat a szavakat kieresztette száján. Előzenysége már lelki-furdalást ébresztett benne, mintha valami bűnös dologba ment volna bele azáltal, hogy átengedte a maga hasonlatosságát a napban tündöklő női meztelenségnek.

Claude két ülésre felrakta a fejet. Ujjongott örömeiben, hangoztatta, hogy ez a legjobb, amit valaha festett és igaza volt, mert sohasem árasztott el elevenebb arcot valódi fénnel. Boldogan, hogy a festőt oly boldognak látja, Christine is felvidult és maga is igen sikerültnek találta fejét, nem nagyon hasonlónak ugyan, de meglepően kifejezőnek. Soká álltak a festmény előtt, szemhunyorítva nézték, a falig hátráltak.

- Most, - szólalt meg végre Claude, - modell segítségével fogom összecsapni... Ó, végre kezeim közt van a nyomorult!

És pajkos jókedvében átkarolta a leányt és eltáncolták azt, amit a festő „diadalmi táncnak” nevezett. Christine nagyokat nevetett, mert imádta a játékot és mitsem érzett már zavarából, sem kétséget, sem rosszkedvet.

A következő héttől kezdve azonban Claude ismét elkomorodott. Zoé Piédefert választotta, hogy a test számára üljön neki és a modell nem nyújtotta neki azt, amit akart: a fejet, amely oly finom, - mondotta, - semmiképen sem lehet rásrófolni e közönséges vállakra. Mégis macskodott, vakart, újból kezdett. Január közepe táján kétségbeesés fogta el, abbahagyta a képet, fal felé fordította, majd, két héttel később, újra elővette, egy másik modell, a nagy Judith segítségével, ez azonban arra kényszerítette, hogy megváltoztassa a színhangulatot. Ismét elromlott minden, Zoét hívta vissza, nem tudta már, mit csinál, a bizonytalanságtól és aggodalomtól beteg. Az volt a legbosszantóbb, hogy csak a fő alak okozott annyi galibát, mert a mű egyéb részei, a fák, a két kis nő, a kabátos úr, készen voltak és teljesen kielégítették. Február vége közeledett, már csak néhány napja maradt, hogy a Salonba küldje művét, - szerencsétlenség volt.

Egy este, Christine jelenlétében, káromkodott és mérgében kiabált:

- A mennykőbe is! hát lehet-e egy nőnek a fejét csak úgy rátenni egy másiknak a testére!... A kezemet kellene levágnom!

Lelke mélyén most már csak egyetlen gondolata volt: megnyerni Christine beleegyezését, hogy az egész alak számára üljön. Ez a gondolat gyökeret vert, eleinte mint egyszerű óhaj, amelyet mint képtelent elvetett, majd mint szünet nélkül megújuló ingadozás, végül mint határozott, éles vágy, a szükség ostora alatt. A leány keble, melyet néhány pillanatig látott volt, kísértő emlékként lebegett előtte. Újból látta, ifjúsága üdeségében, ragyogón, nélkülözhetetlenül. Ha nem kaphatja meg, akár le is mondhat képéről, mert egy másik sem elégíthetné ki. Midőn órákon át, székre rogyva emésztette magát tehetetlenségében, azt sem tudván már, hova tegyen még egy ecsetvonást, hősies elhatározások ébredtek benne: mihelyt eljön a leány, elmondja neki gyötrelmét, oly megható szavakkal, hogy talán engedni fog. De Christine megérkezett, pajtási nevetésével, szűzies ruhájában, amely mitsem árult el testéből és a festőnek elment minden bátorsága, félrefordította szemeit, attól félve, nehogy a leány észrevegye, mint keresi a ruhaderék alatt törzsének hajlékony vonalát. Mégsem lehet barátnőtől ily szolgálatot követelni, ő sohasem lenne képes erre a vakmerőségre.

És mégis, egy este, midőn Claude készülődött, hogy a leányt elkísérje és az megemelt karokkal tette fel kalapját, két pillanatig egymás szemébe merülve állottak ott, a férfi remegve a feltolódott keblek csúcsai előtt, amelyek kinyomták a szövetet, a leány oly hirtelen elkomolyodva, oly haloványan, hogy Claude úgy érezte, kitalálta őt. Végigmenve a partokon, alig beszéltek: az a dolog közöttük maradt, míg a nap lement az égen, amelynek olyan volt a színe, mint a régi réznek. Két más alkalommal Claude a leány pillantásának mélyén azt olvasta, hogy ő tud örökös gondolatáról. Valóban, mióta a festő arra gondolt, a leány is önkénytelenül arra kezdett gondolni, miután akaratlan célzások felkeltették figyelmét. Eleinte csak múltó érintés volt, majd szembe kellett néznie vele, de nem hitte, hogy ellene védekeznie kellene, mert az életen kívül álló dolognak tűnt fel előtte az, amaz álmoképek egyikének, amelyeket szégyel az ember. Még az a félelem sem szállotta meg, hogy Claude majd kérni találja: jól ismerte már és egy lehelletével elhallgattatta volna, mielőtt az első szavakat kidadogná, akár milyen hirtelenek is voltak haragjának kitörései. Ez egyszerűen örültség. Soha, soha!

A napok multak és a rögeszme egyre növekedett közöttük. Mihelyt együtt voltak, lehetetlen volt reá nem gondolniok. Nem ejtették ki szájukon, de hallgatásaik telítve voltak vele; már nem kockáztathattak meg egy mozdulatot, már nem válthattak egy mosolyt sem anélkül, hogy annak mélyén meg ne találták volna azt a fennszóval kimondhatatlan dolgot, amelytől túláradtak. Csakhamar az töltötte be egész pajtási életüket. Ha a férfi reánézett, a leány úgy érez-

te, mintha tekintete levetköztetné; ártatlan szók zavaró értelmeket visszhangoztak; minden kézszorítás feljebb ment a csuklónál és testük hosszában könnyű borzongást okozott. És amit mindeddig elkerültek, a viszonyukkal járó zavar, a férfi és nő ébredése jó barátságukban, végre kitört, a szűzi meztelenség állandó felidézése következtében. Lassankint titkos lázt fedeztek fel magukban, amelyről nem tudtak. Forróság öntötte el arcukat, elpirultak, ha csak ujjukkal is érintették egymást. Oly izgatottság volt, amely szinte egy pillanatra sem hagyta el őket és felkorbácsolta vérüket, míg egész lényük e megszállottságában annak a gyötrelme, amit így elhallgattak, de nem rejthettek el egymás előtt, oly fokra emelkedett, hogy fulladoztak belé és mellüket mély sóhajok dagasztották.

Március közepe felé Christine egyik látogatása alkalmából Claudeot képe előtt ülve, bánattól lesujtva találta. Nem is hallotta, hogy bejött, mozdulatlan maradt, üres és révedező szemeit a befejezetlen műre szegezve. Három nap múlva lejár a Salon beküldési határideje.

- Nos? - kérdezte Christine gyengéden, kétségbeesve a festő kétségbeesése miatt.

Claude összerezett és megfordult.

- Nohát vége van! nem állítok ki ebben az évben... Ó pedig mennyire számítottam erre a Salonra!

Mindketten visszamerültek levertségükbe, amelyben nagy dolgok homályosan kóvályogtak. Majd Christine, fennhangon gondolkozva, újból megszólalt:

- Még lenne idő.

- Idő? dehogy! Csodára volna szükség. Ugyan hol találjak modellt ebben az órában?... Nézze! reggel óta küzködöm és egy pillanatig azt hittem, hogy van egy gondolatom: igen, hogy elmegyek azért a leányért, azért az Irmáért, aki meglátogatott, mikor ön itt volt. Tudom, hogy kicsi és gömbölyű, hogy talán mindent meg kellene változtatnom, de fiatal és lehetséges volna... Igazán, majd megpróbálom...

Félbeszakította magát. Izzó szemei, melyekkel a leányra nézett, világosan beszéltek: „Ó, itt van ön, ó, az lenne a várt csoda, a bizonyos diadal, ha meghozná nekem ezt a legnagyobb áldozatot! Könyörgök önnek, kérem öntől, mint az imádott, a legszebb, a legszűziesebb barátnőtől!”

Christine kiegyenesedve, elfehéredve állott ott, minden szót meghallott és a festő izzón könyörgő szemei erőt vettek rajta. Sietség nélkül vette le kalapját és bundáját, azután egyszerűen, ugyanazzal a nyugodt mozdulattal kikapcsolta ruhaderekeit és ezt, valamint fűzőjét letette, leeresztette szoknyáit, vállain kigombolta ingét, amely csípőjére csúszott le. Egy szót sem ejtett ki, mintha másutt lett volna, mint midőn esténként, szobájába zárkózva, álmodozásba merülve gépiesen vetkőzött, anélkül, hogy ügyelne reá. Miért engedje meg, hogy egy vetélytársnő adja oda testét, holott ő arcát odaadta már? Egészben ott akart lenni, otthon akart lenni a maga gyengédségében és végre megértette azt a féltékeny bosszúságot, amelyet az a felemás szörnyszülött oly hosszú idő óta keltett benne. És még mindig némán, szűzies meztelenségében, lefeküdt a pamlagra és egyik karjával feje alatt, lehunyt szemekkel elhelyezkedett.

Claude elbűvölve, az örömtől mozdulatlanul nézte, mint vetkőzik le. Újra megtalálta. A röpke látomás, amelyet annyiszor idézett fel, megelevenedett. Ez a gyermekség volt, még nyulánk, de oly hajlékony és üdén fiatal. Újra elcsodálkozott: hova dugta fejlett keblét, amelyet nem is lehetett sejteni a ruha alatt? A festő sem beszélt már, munkához látott a beállott áhítatos csendben. Három hosszú órán át odaadta magát a munkának, erejének oly férfias megfeszítésével, hogy egy ülésre elkészítette az egész test pompás vázlatát. Még sohasem mámorosodott meg a női testtől ennyire, szíve úgy dobogott, mint valami szent meztelenség előtt. Nem

közeledett hozzá és meglepte az arc átszellemülése, mert a kissé erős és érzéki állkapcsokat elborította a homlokról és arcról áradó gyengéd békesség. A három órán át a leány meg sem mozdult, nem mukkant és borzongás, elfogódás nélkül ajándékozta oda szemérmét. Mindketten érezték, hogy ha csak egyetlen szót szólnának is, nagy szégyenkezés jönne reájuk. Christine időről-időre kinyitotta világos szemeit, a tér valamely pontjára szegezte őket és így maradt egy darabig, anélkül, hogy a festő kiolvashatta volna belőlük gondolatait, majd ismét lehunyta őket és visszaesett a szép márványszobor életteleniségébe, helyzetének titokzatos és fagyos mosolyával.

Claude egy mozdulattal jelezte, hogy elkészült és újból beleesve ügyetlenségébe, felborított egy széket, abbeli igyekezetében, hogy minél hamarább hátat fordítson; Christine pedig mélyen elpirulva hagyta el a pamlagot. Sietve öltözött fel, hirtelen dideregni kezdett és oly felindulás fogta el, hogy fonákul kapcsolta be ruháját és az ujjakat lehúzta, a gallért felállította, hogy bőrének egyetlen részecskéjét se hagyja meztelenül. Már bundájába burkolózott, midőn Claude, még mindig a felfelé fordulva, nem mert egy pillantást sem megkockáztatni. Végre mégis közeledett a leány felé, tétovázva néztek egymásra és oly felindulás fojtogatta őket, hogy beszélni sem voltak képesek. Talán szomorúság volt, végtelen, öntudatlan és névtelen szomorúság? mert szemeik könnyekkel teltek meg, mintha megrontották volna életüket és az emberi nyomorúság fenekét érintették volna. Ekkor Claude, elérékenyülve és fájdalmasan, nem volt képes még egyetlen köszönő szót sem találni és homlokon csókolta a leányt.

## V.

Május 15-én Claude, aki hajnali három órakor jött haza Sandoztól, kilenc óra felé még aludt, midőn Josephné felhozott neki egy nagy csokor fehér orgonavirágot, amelyet éppen akkor adott át egy közszolga. Megértette, - Christine már előre üdvözölte képének sikeréhez; mert nagy nap volt ez reá nézve. Aznap nyílt meg a Visszautasítottak Salonja, amelyet abban az évben létesítettek és amelyben kiállította művét, miután azt a hivatalos Salon juryje visszavetette.

Ez a gyengéd gondolat, az üde és illatos virágok, amelyek felkeltették, nagyon meghatották őt, mintha szerencsés nap hírnökei volnának. Ingben, mezítláb az asztalon lévő vizesedénybe tette őket. Majd, az álomtól még dagadt szemekkel, mámorosan felöltözött, szitkozódva, hogy ily soká aludt. Előző nap megígérte Dubuchenek és Sandoznak, hogy nyolc órakor elmegy értük az utóbbihoz és hárman együtt mennek a Palais de l'Industriebe, ahol kompániájuk hátralévő részével találkozhatnak majd. És máris egy órával megkésett!

De éppen ma semmi sem akadt kezeügyébe a műteremben, amely nagy képének elszállítása óta felforgatott állapotban volt. Öt percig kereste cipőit régi keretek között térdelve. Aranyfüst foszlányai szállingóztak, mert nem tudta, honnan szerezzen a kép keretéhez pénzt, így tehát egy szomszéd asztalossal négy deszkát tákoltatott össze és maga aranyozta be őket barátnője segítségével, aki igen ügyetlen aranyozónak bizonyult. Végre felöltözött, felhúzta cipőit, fejére tette nemezkalapját, amelyet sárga szikrák ékítettek és menni készült, midőn egy babonás gondolat odavezette a virágokhoz, amelyek magukban állottak az asztal közepén. Ha nem csókolja meg e virágokat, felsülés fogja érni. Megcsókolta őket és magába szította erős tavaszi illatukat.

A kapuboltozat alatt odaadta kulcsát a házmesternének, mint rendesen.

- Josephné, egész nap nem leszek itthon.

Nem telt bele húsz perc és Claude a Rue d'Enferban volt Sandoznál. Attól tartott, hogy már nem találja otthon barátját, de anyjának gyengélkedése következtében ez is elkésett. Nem volt komoly dolog, egyszerűen egy rosszul töltött éjszaka, amely azonban nyugtalanította a fiút. Most már megnyugodott és elbeszélte barátjának, hogy Dubuche írt, ne várjanak reá és a helyszínén adott nekik találkozót. Mindketten elindultak, mivel már majdnem tizenegy óra volt, elhatározták, hogy megreggeliznek és a Rue Saint-Honoré egy elhagyatott kis tejesholtjának mélyén ültek sokáig, lustán, bár a látás égő vágyától eltelve és ismét elmerülve gyermekkori régi emlékeik közé, szinte élvezték ellágyult szomorúságukat.

Egy óra volt, midőn keresztülhaladtak a Champs-Élysées-n, az idő remek és a még hideg szél látszólag megeléknítette az ég tiszta kékjét. A napnak érett búza színe volt és a gesztenyefák sorainak fiatal, gyengéd zöld levelei üdén ragyogtak; a medencék felszökő vízsugaraikkal, a gondozott gyeptájak, a fasorok mélysége és a terek szélessége, - mindez valami előkelő jelleget adott az egésznek. Ebben az órában csak néhány hintó robogott arra, a néptömeg azonban, a messzeségben elveszve és hangyabolyként nyüzsgve a Palais de l'Industrie hatalmas kapuíve alá tódult.

Midőn beléptek, Claude kissé megborzongott az óriási előcsarnokban, amely pincyszerűen hűvös volt és amelynek nedves kövezetén a léptek úgy hangzottak, mint egy templom padozatán. Jobbra és balra nézett a két monumentális lépcsőre és megvetően kérdezte:

- Mondd csak, átmenjünk-e az ő ronda Salonjukon?

- Dehogy, fenét! - válaszolt Sandoz. - Menjünk át a kerten. Amott van a nyugati lépcső, mely a Visszautasítottakhoz vezet.

És lenézően mentek keresztül a katalógust árusító nők kis asztalai között. Félrehúzott óriási vörös bársonyfüggönyök mögött, árnyas kapuzaton túl a beüvegezett kert vált láthatóvá.

A napnak ebben az órájában a kert majdnem üres volt és csak a buffetben, az óra alatt voltak emberek, akik ott reggeliztek. Az egész tömeg az első emeleten, a termekben volt és csak a fehér szobrok álldogáltak a sárga homokkal behintett utak mellett, amelyek rikítón szegélyezték a pázsit zöld mustráit. Mozdulatlan márványsereg volt ez, elárasztva a szórt fénytől, amely csak úgy permetezett a magas üvegtáblákról. Déli irányban vászonfüggönyök rekesztették el a hajó felét, amely a napban szőkéllett, két végén pedig az ablakok ragyogó vöröse és kékje tűnt fel. Néhány látogató, már kimerülve, elfoglalta a székeket és padokat, amelyek egész újak voltak, fényesre mázolva, a magasban, az öntöttvasgerendák erdejében lakó verebek pedig csipogva röpködtek, kergetőztek és leszállva, a homokban kaparásztak.

Claude és Sandoz tüntetően siettették lépteiket és nem néztek körül. Már az ajtóban felháborodtak egy merev és nemes bronzszobor, az Institut egy tagjának Minervája miatt. Midőn azonban így végigsiettek a mellszobrok végtelen sora előtt, Bongrandra ismertek rá, aki egyedül járt körül egy óriási és túltengő fekvő alakot.

- Nini, maguk azok! - kiáltott, midőn kezét nyújtottak neki. - Éppen most néztem barátunk, Mahoudeau alakját; mégis volt annyi eszük, hogy befogadták és jól helyezték el...

És félbeszakítva magát:

- Felülről jönnek?

- Nem, csak most érkezünk, - szólt Claude.

Ekkor Bongrand igen melegen beszélt nekik a Visszautasítottak Salonjáról. Ő, aki az Institut tagja volt, de nem élt kartársaival közösségben, mulatott az eseten: a festők örökös elégedetlensége, a *Tambourhoz* hasonló kis ujságok támadásai, a folytonos tiltakozások és követelések végre is zavarba hozták a császárt; a művészeti államcsíny e hallgatólag álmodozó műve volt, mert csakis tőle indult ki az intézkedés; és milyen rémület, milyen láрма keletkezett e kö nyomán, amely a békák közé, a pocsolyába esett!

- Nem, - folytatta, - sejtelmük sincs róla, mennyire méltatlankodnak a jury tagjai!... Pedig bizalmatlanok irántam és elhallgatnak, ha jelen vagyok!... Egész dühük a rettenetes realisták ellen fordul. Ő előttük zárták be rendszeresen a szentély kapuit, az ő kedvükért engedte meg a császár, hogy a közönség felülbírálja a pert, végül is ők diadalmaskodnak... Ó, szép dolgokat hallok, nem sokat adnék a bőrükért, fiatal urak!

Szokása szerint nagyot nevetett és kitérte karjait, mintha meg akarta volna ölelni az egész fiatalságot, amelyet a földből kikelni érzett.

- Tanítványai növekvőben vannak, - szólt Claude egyszerűen.

Bongrand, aki zavarba jött, egy mozdulattal elhallgattatta. Semmit sem állított ki és a művek egész tömege, amelyen áthaladt, ezek a festmények, ezek a szobrok, az emberi alkotásnak ez az erőfeszítése sajnálattal töltötte el. Nem féltékenységgel volt ez, mert nem volt az övénél emelkedettebb és jobb lélek, hanem töprengés sajátmaga fölött, a lassú hanyatlástól való lappangó félelem, amelyet nem vallott be magának, de amely reá súlyosodott.

- És a Visszautasítottaknál - kérdezte tőle Sandoz, - hogy áll a dolog?

- Nagyszerűen! majd meglátják.

Azután Claude felé fordult és annak két kezét az övéi közt szorongatta:

- Maga, kedvesem, maga kiváló... Hallgasson ide! én, akiről azt mondják, hogy nagy kópé vagyok, tíz évet adnék életemből, ha én festettem volna azt a nagy darab asszonyt a maga képén.

Ez a bók, amely ily szájból hangzott el, könnyekig meghatotta a fiatal festőt. Tehát végre sikere volt! Hálájára nem talált szavakat és - el akarván rejteni megindulását - másról kezdett beszélni.

- Az a derék Mahoudeau! de hiszen igen jó az ő alakja!... Fene temperamentum, nemde?

Sandoz és ő körüljárták a gipszszobrot. Bongrand mosolyogva felelt:

- Igen, igen, túltengő combok, túltengő kebel. De nézzék csak a tagok ízületeit, mily finomak és csinosak, mint minden!... Nos, Isten velük, én tovább megyek. Kissé leülök, mert lábaim felmondják a szolgálatot.

Claude felemelte fejét és fülelt. Óriási zaj, melyre eleinte nem ügyelt, folytonos robajjal dobogott a levegőben: a tengerpartot csapkodó vihar lármája, fáradhatatlan, a végtelenből előtörő támadás moraja.

- Hallga! - mormogott, - mi ez?

- Ez, - szólt Bongrand távozóban, - ez a tömeg, fönn a termekben.

És a két fiatalember a kerten át felment a Visszautasítottak Salonjába.

Igen jól rendezték be, a befogadott képek sem voltak gazdagabban elhelyezve: a magas ajtókat régi szőnyegek függönyözték el, a lábazatok párkányai zöld kelmével voltak bevonva, a kerevetek vörös bársonnyal, fehér vászonleplek tompították az üvegtetőkön át beáradó fényt és a termek egymásutánjában az első benyomás mindenütt ugyanaz volt, ugyanazok az aranyozott keretek, ugyanazok az élénk színfoltok. De valami sajátos vidámság uralkodott ott, a fiatalság ragyogása, melyről azonban első pillantásra nem adhatott az ember határozottan számot magának. A tömeg, amely már sűrű volt, percről-percre növekedett, mert otthagyták a hivatalos Salont és idesiettek, kíváncsiságtól hajtva, sarkalva a vágytól, hogy megbírálják a bírakat és már a küszöbtől kezdve az a meggyőződés villanyozta fel az embereket, hogy itt rendkívül mulatságos dolgokat fognak látni. Nagyon meleg volt, finom por szállt fel a padlóról; négy óra felé bizonyára fojtó lesz a levegő.

- Teringettét! - szólt Sandoz, két könyökével dolgozva, - nem lesz valami kényelmes idebenn mozogni és képedet megtalálni.

Testvéri érzésének heve siettette. Ezen a napon csak régi pajtása művének és dicsőségének élt.

- Ugyan hagyd el! - kiáltott Claude, - majd csak odaérünk. Képem nem fog elrepülni!

Ő viszont úgy tett, mintha nem sietne, pedig ellenállhatatlan vágy fogta el, hogy szaladjon. Felemelte fejét és nézett. A tömeg lármájában, amely elkábította, csakhamar könnyű, még elfojtott nevetést különböztetett meg, amelyet a lábdobogás és a beszélgetések zaja elnyomott. Némely festmények előtt a látogatók tréfálkoztak. Ez nyugtalanította, mert a forradalmár erőszakosságai közepette is megőrizte nőies hiszékenységet és érzékenységet, mindig várta a vértanuságot, de vérző szívvel döbrent meg mindannyiszor, ha visszalökték és kigúnyolták. Halkan megszólalt:

- Ugyancsak vidámak!

- Ugyan! van is miért, - jegyezte meg Sandoz. - Nézd csak ezeket a rendkívüli gebéket.

Ebben a pillanatban azonban, midőn még az első teremben tartózkodtak, Fagerolles hirtelen szembekerült velük. Meghőkölt, kétségkívül kellemetlenül érintette a találkozás. Különben rögtön összeszedte magát, igen szeretetreméltó lett.

- Nini! rátok gondoltam... Egy órája vagyok itt.

- Ugyan hova dugták Claude képét? - kérdezte Sandoz.

Fagerolles, aki már húsz percet töltött volt a festmény előtt, azt és a közönségre gyakorolt benyomását tanulmányozva, habozás nélkül válaszolt:

- Nem tudom... Keressük meg együtt, igen?

És hozzájuk csatlakozott. Rettenetes csúfolódó léteire most már nem tetszelgett annyira az utcai suhanc modorában; kifogástalanul öltözködött és noha gúnyjával még mindig belekapott mindenbe, ajkait már komoly kifejezéssel szorította össze, mint olyan ifjú, aki célt akar érni. Meggyőződést mutató arccal jegyezte meg:

- Bizony én is sajnálom, hogy semmit sem küldtem be az idén! Veletek lennék itt és részem lenne a sikerből... Csodálatos nagy dolgok vannak itt, gyermekeim! Például ezek a lovak.

Rámutatott a velük szemben függő nagy festményre, amely előtt a tömeg nevetve sereglett össze. Azt beszélték, hogy egy volt állatorvos műve, életnagyságú lovak, kieresztve a mezőre, de fantasztikus, kék, ibolya, rózsaszínű lovak, amelyek megdöbbentő anatómiája bőrükön áthatolt.

- Mondd, csak nem akarsz kifigurázni minket? - jelentette ki Claude gyanakvólag.

Fagerolles lelkesedést színlelt.

- Ugyan! de hiszen ebben igen sok jó van! Ugyancsak ismeri a lovat a jó ember! Kétségtelen, úgy fest, mint egy pizsokfészek, de nem baj, hacsak eredeti meglátást nyújt.

Finom, leányos arca komoly maradt. Világos szemei mélyén alig csillant fel a gúnynak egy sárga szikrája. És még megkockáztatta ezt a gonosz célzást, amelyet csak ő maga élvezhetett:

- Nos, ha befolyásoltatod magad a hülyék nevetése által, csakhamar még sokkal különbet is fogsz látni!

A három pajtás elindult, de végtelen fáradtsággal jutott csak előbbre a vállak tolongása közepe. Bementek a második terembe és egy szempillantással végigfutottak a falakon, de a keresett kép nem volt ott. Irma Bécot-t látták meg, Gagnière karján, mindketten egy korláthoz szorulva, és míg a férfi egy kis képet nézegetett, a leány, aki gyönyörűségét találta a tolongásban, felemelte rózsás pofácskáját és belenevetett az emberáradatba.

- Ugyan! - szólt Sandoz csodálkozva, - most Gagnièreral él?

- Ó, csak futólag, - magyarázott Fagerolles nyugodt arccal. - Fura história... Tudjátok, hogy éppen most rendeztek be neki egy igen finom lakást, igen, az a hülye, a fiatal marquis, akiről az ujságokban is szó volt, emlékeztek rá? Nagyszerű nő, sokra viszi még, mindig mondtam!... De hiába fektetik címeres ágyakba, ha rájön a veszettség, hogy tábori ágyban feküdjön és vannak esték, midőn valamelyik festő padlásszobája kell neki. - És így mindent cserbenhagyott és vasárnap éjjel egy óra tájt a Baudequin-kávéházba állított be. Éppen akkor mentünk el, csak Gagnière volt még ott, aki söröspohara mellett elaludt... Hát Gagnièret vitte el.

Irma észrevette őket és gyengéden integetett feléjük. Oda kellett menniök. Midőn Gagnière megfordult, fakó hajával és csupasz kis arcával, a szokottnál is furcsább képpel, éppen nem mutatott meglepetést, hogy barátait maga mögött látta.

- Ez hallatlan, - mormogott.

- Micsoda? - kérdezte Fagerolles.

- Hát ez a kis remekmű... És becsületes és naiv és meggyőződéssel teljes!

És rámutatott a pici képre, melynek szemlélésébe elmerült. Tökéletesen gyerekes festmény volt, akárcsak négyéves fiú festette volna, utacska szélén házacska, mellette fácska, az egész fonákul, fekete vonalakkal megrajzolva és a tető fölött nem hiányzott a dugóhúzó formájú füst sem.

Claude ideges mozdulatot tett, Fagerolles pedig hidegvérrel ismételte:

- Igen finom, igen finom... De Gagnière, hol a te képed?

- Az én képem? itt van.

Csakugyan, a Gagnière által beküldött kép a kis remekmű közvetlen közelében volt. Gyöngyszürke tájkép volt, gondosan festett, szép, de kissé nehéz színhangulatú szajnaparti részlet, tökéletesen ellensúlyozva, minden forradalmi erőszakosság nélkül.

- Hát nem buták, hogy ezt visszautasították? - kérdezte Claude, aki érdeklődéssel közeledett. - De miért, - kérdem, - miért?

Valóban semmi ok sem magyarázta meg a jury visszautasítását.

- Mert valószínű, - szólt Fagerolles oly metsző hangon, hogy nem lehetett tudni, a jury vagy a kép fölött gúnyolódik-e.

Ezalatt Irma, kivel senki sem foglalkozott, merően nézett Claudera, önkénytelen mosollyal, amelyet a nagy fiú együgyű tartózkodása csalt ajkaira. Még eszébe sem jutott, hogy őt viszontláss! Ma megváltozottan találta, furának, éppen nem csinosnak, borzasnak, rossz arcszínnel, mintha erős láz után lett volna! Bántotta, hogy oly kevés ügyet vet reá és bizalmas mozdulattal érintette meg karját.

- Mondja csak, ugy-e, az ott szemben egyik barátjuk, aki keresi magukat?

Dubuche volt, akit ismert, mert a Baudequin-kávéházban egyszer találkozott vele. Üggyelbajjal tört át a tömegben, a fejek tengere fölött elnéző tétova szemmel. De hirtelen, abban a pillanatban, midőn Claude feléje integetett, hogy figyelmét magára vonja, hátat fordított neki és mélyen köszönt egy három személyből álló csoportnak. Az apa kövér, köpcös ember volt, akinek arcát túlmeleg vére hevítette, az anya igen sovány, viaszsárga, vérszegénységtől emésztve, a leány tizennyolc éves létére oly csenevész, hogy még megőrizte a korai gyermek-szegény véznaságát.

- Úgy! - mormogott a festő, - ezt elcsípték... De csunya ismerősei vannak annak az állatnak! Hol halászta fel azokat a szörnyeket?

Gagnière higgadtan mondta, hogy névről ismeri őket. Az apa, Margaillan, a nagy építési vállalkozó, már öt- vagy hatszoros milliomos, aki meggazdagodott a párisi közmunkákon és maga egész boulevardokat épített. Dubuche kétségkívül valamelyik építész révén került vele összeköttetésbe, akinek terveit átdolgozta.

Sandoz azonban, akiben a leány soványsága szánalmat keltett, egy szóval jellemezte:

- Ó, a szegény kis nyúzott macska! Milyen szomorú látvány!

- Ugyan hagyjad! - jelentette ki Claude kegyetlenül, - hiszen arcukon viselik a polgárság minden bűnét, csak úgy rí le róluk a görvély és a butaság. Jól van ez így... Nini, a mi hűtlenségünk velük tart. Milyen alávaló az ilyen építész! Szerencsés utat, csak találkozzék velünk!

Dubuche, aki nem vette észre barátait, karját nyújtotta az anyának és odább ment, miközben túlzott előzékenységtől áradózó mozdulatokkal magyarázta a festményeket.

- Mi pedig folytassuk, - szólt Fagerolles.

És Gagnièrehez fordulva, kérdezte:

- Nem tudod, hová dugták Claude képét?

- Nem én, én is kerestem... Veletek megyek.

Elkísérte őket és a korlátnál felejtette Irma Bécot-t. A leánynak támadt az a szeszélye, hogy az ő kíséretében nézze meg a Salont, neki azonban oly kevés gyakorlata volt az ilyen páros sétákban, hogy útközben minduntalan elvesztette és elámult, ha mindig újból maga mellett találta, mert már azt sem tudta, hogy együtt vannak és hogy miért vannak együtt. Irma utána szaladt és megragadta karját, hogy kövesse Claudeot, aki Fagerolles-lal és Sandozzal már egy másik terembe ment át.

Ekkor ötösben kószáltak tovább, feltartott fejjel; a tolongás hol elválasztotta, hol ismét összehozta őket, az áramlatok iránya szerint. Chaînenek egy borzalmas műve megállította őket, a házasságtörő nőnek megbocsájtó Krisztus, fából faragott száraz alakok, amelyek csontszerkezete ibolyaszínűen jelentkezett a bőr felületén, sárral festve. De mellette megcsodáltak egy igen szép női tanulmányt, hátulról nézve, domborodó csípőkkel, félrefordult fejjel. A falak hosszában kitűnő és lehető legrosszabb dolgok vegyültek el, minden műfaj össze-vissza, a történeti iskola kontárjai a realizmus ifjú bolondjainak tőszomszédságában, a jóhiszemű együgyűek egy rakáson az eredetiség szóvivőivel, egy halott Jezabel, amely mintha az École des Beaux-Arts pincéinek mélyén rothadt volna, a Fehérruhás hölgy mellett, mely egy igazi művészi szem érdekes meglátása volt, egy óriási Pásztor a tengert nézve - mesekép - egy kis festménnyel szemben, amely lapdázó spanyolokat ábrázolt pompás erejű fényhatással. Misem hiányzott a borzalmak közül; sem a katonai képek ólomkatonáikkal, sem a fakó klasszikus ókor, sem a kátrányfestékek odamázolt középkor. Ebből az összefüggéstelen tömegből azonban, főleg a tájképekből, amelyek majdnem mind őszinte és helyes felfogásról tanúskodtak, valamint a képmásokból, amelyek túlnyomó részben igen érdekesen voltak megcsinálva, az ifjúság, bátorság és szenvedély illata áradt. Ha a hivatalos Salonban kevesebb volt is a rossz kép, az átlag ott bizonyára köznapibb és középszerűbb volt. Mintha csatában lett volna itt az ember, még pedig vidám, lendületes csatában, mikor hajnalhasadtával megharsannak a trombiták és azzal a meggyőződéssel mennek neki az ellenségnek, hogy naplemente előtt megverik.

Claude, akibe a küzdelemnek ez a lehellete új erőt öntött, felélénkült, megharagudott és a közönségből felszálló nevetést most kihívó arccal hallgatta, mintha golyók süvítését hallaná. A nevetés, amely a bejáratnál tartózkodó volt, most, minél előbbre jutott, annál hangosabbá vált. Már a harmadik teremben a nők nem is fojtották el többé zsebkendőjükkel a kacagást, a férfiak pedig hasukat fogták, hogy könnyítsenek magukon. Olyan tömegnek ragályos derűsége volt ez, amely azért jött, hogy mulasson, amely lassankint felizgulva, minden semmiség láttára kitört és éppúgy ujjongott a szép, mint a borzalmas dolgok előtt. Kevésbé nevettek Chaîne Krisztusán, mint a női tanulmányon, amelynek kidomborodó fara szinte kiugrott a képből és rendkívül kómikusnak tűnt fel. A Fehérruhás hölgy is mulattatta a tömeget: könyökkel lökdösték egymást, görcsösen nevettek és a vigyorgás soha sem szűnt meg előtte. És mindegyik képnek megvolt a maga sikere, az emberek messziről hívogatták egymást, hogy valami jó dologra felhívják a figyelmet, elmés mondások szünet nélkül szájról-szájra röpködtek, olyannyira, hogy Claude, mikor a negyedik terembe lépett, majdnem felpofozott egy öreg hölgyet, akinek kotkodácsolása kihozta sodrából.

- Milyen hülyék! - szólt társai felé fordulva. - Mit? az ember szeretne remekműveket vágni a fejükhöz!

Sandoz is tűzbe jött, Fagerolles pedig tovább is igen hangosan dicsérte a legrosszabb képeket és ez még fokozta a derűtséget, míg Gagnière, elrévedezve a tolongás közepette, maga után vonszolta az elragadtatott Irmát, akinek szoknyái minden férfi lábai körül csavarodtak.

Most hirtelen Jory jelent meg előttük. A szép fiú nagy rózsaszín orra, szőke arca ragyogott. Erőszakosan tört át a tömegen, hadonázott, újjongott, mintha személyes diadaláról lett volna szó. Mihelyt észrevette Claudeot, odakiáltott:

- Végre itt vagy! Már egy órája kereslek... Milyen siker, öregem, milyen siker...

- Miféle siker?

- Hát a képed sikere!... Gyere, meg kell mutatnom neked. Nem, majd meglátod, kábító!

Claude elsápadt, óriási öröm fojtogatta, de színlelt hidegvérrel fogadta az ujságot. Eszébe jutott Bongrand mondása, hinni kezdett géniuszában.

- Nini! Jónapot! - folytatta Jory, kezét szorítva a többivel.

És ő, Fagerolles és Gagnière körülvették Irmát, aki reájuk mosolygott, jószívűen osztozkodva, családi körben, ahogy maga mondta.

- De végre is, hol van? - kérdezte Sandoz türelmetlenül. - Vezess.

Jory ment elől, a kompánia követte. Az utolsó terem ajtajában ökleikre volt szükség, hogy bejuthassanak. Claude azonban, aki hátramaradt, folyton hallotta a nevetés kitérőseit, a fokozódó kiabálást, a tetőpontnál emelkedő dagály zúgását. Mihelyt végre behatolt a sokadalomba, óriási, nyüzsgő, rendetlen tömeget látott, amint egymás hátán tolongott képe előtt. Minden nevetés fokozódva, sokszorozódva itt végződött. Az ő képét nevették.

- Nos? - ismételte Jory diadalmasan. - Ez aztán siker.

Gagnière megfélemlítve, szégyenkezve, mintha pofonütötték volna, mormogott:

- Túláságos siker... Egyebet jobban szeretnék.

- De buta vagy! - válaszolt Jory a lelkes meggyőződés lendületével. - Ez a siker, ez... Mit tesz az, ha nevetnek! Hírbe hoznak és holnap valamennyi ujság beszélni fog rólunk.

- Hülyék! - szólt kurtán Sandoz, akinek hangját a fájdalom elfojtotta.

Fagerolles hallgatott, közönyös és méltóságos magatartással, mint ahogy valamely család barátja vesz részt egy temetési menetben. Csak Irma mosolygott tovább, mert furának tartotta mindezt, azután kedveskedő mozdulattal támaszkodott a megcsúfolt festő vállához, tegezte és édesen súgta fülébe:

- Sohse bántsa az epédet, fiacskám. Ezek bolondságok és mégis mulat az ember.

De Claude nem mozdult. Hideg futott rajta végig, megdermedt. Szívverése egy pillanatra megállt, oly kegyetlenül érte a csalódás. És tágranyílt szemekkel, amelyeket legyőzhetetlen erő vonzott és szegezett le, nézte képét, elcsodálkozott, alig ismerte fel ebben a teremben. Bizonyos, hogy nem volt ugyanaz a mű, mint műtermében. Megsárgult a vászonellenzőről lefelé tóduló fakó világosságban és kisebbnek is tűnt fel, durvábbnak, de egyúttal elkínzottabbnak is és - akár a szomszédos képek hatása alatt, akár az új környezet miatt - Claude már az első pillantással valamennyi hibáját meglátta, miután hónapokon át elvakulva élt előtte. Néhány ecsetvonással helyrehozta, elmélyítette a síkokat, kijavított egy-egy tagot, megváltoztatta egyes színek értékét. A bársonykabátos úr igazán nem ér semmit, nagyon

súlyos, rosszul ül, csak a keze szép. A háttérben a két kis birkózó nő, a szőke és a barna, nagyon is vázlatos állapotban maradt, nem eléggé határozott és csakis a művészek szemében mulatságos. De meg volt elégedve a fákkal és a napsugaras tisztással, a meztelen női alak pedig, a fűben fekvő nő saját tehetségén felülállónak tűnt fel előtte, mintha más festette és maga még nem ismerte volna ez eleven ragyogásában.

Sandoz felé fordult és egyszerűen mondta:

- Igazuk van, hogy nevetnek, ez tökéletlen... Nem baj, a női alak helyes! Bongrand nem üzött gúnyt belőlem.

Barátja iparkodott elvinni onnan, de ő makacskodott és még közelebb ment. Most, miután megbírálta művét, a tömeget hallgatta és nézte. A kirobbanás tovább tartott, sőt súlyosbodott az örült nevetés emelkedő hanglétráján. Látta, hogy már az ajtónál szétnyílnak a látogatók állkapcsai, összehúzódnak szemeik, kiszélesedik arcuk és a kövér emberek viharos fúvása hallatszott, a sovány emberek rozsdás nyikorgása és mindezek fölött a nők éles fuvolahangja. Szemközt, a korlátnál, fiatalemberek majd eldőltek, mintha oldalukat csiklandozták volna. Egy hölgy a kerevetre hanyatlott, összeszorított térdekkel, fuldokolva és zsebkendőjét szája elé tartva, levegő után kapkodott. E fura festmény híre elterjedhetett, a Salon minden részéből odarohantak, egész társaságok érkeztek, egymást tolva, mindenki ott akart lenni. „Hol van? - Amott! - Ó, milyen tréfa!” És a szellemes sziporkák sűrűbben hullottak, mint egyebükt, főleg a kép tárgya szította a derűtséget: nem értették, értelmetlennek, oly kacagtatónak találták, hogy belebetegszik az ember. „Ime, a hölgynek nagyon melege van, míg az úr felvette bársonykabátját, mert fél a náthától. - Dehogy, hiszen a nő már egész kék, az az úr pocsolójából húzta ki és most kellő távolságban pihen és befogja orrát. - Nem nagyon udvarias az az úr, más oldalról is mutatkozhatna. - Én meg azt mondom, hogy nem más, mint leánynevelő intézet séta közben: nézzék csak azt a kettőt, aki bakugrást játszik. - Nini! szappanozás: a testek kékek, a fák is kékek, bizonyos, hogy kékítőben forgatta meg képét!” Azok, akik nem nevettek, dühbe jöttek: ez a kékség, a fénynek ez az újszerű jelzése merényletnek látszott. Hát szabad-e a művészetet meggyalázni? Öreg urak sétabotjaikkal hadonáztak. Egy komoly személyiség bántódva távozott és feleségének kijelentette, hogy nem szereti a rossz tréfát. Egy másik azonban, szőrszálhasogató emberke, a katalógusból kikereste a kép magyarázatát, hogy kioktassa kisasszonyleányát és hangosan olvasta a címet: *Plein Air*, mire rémesen megújult körülötte a kiabálás és gúnyos kacaj. A szó forgalomba jött, ismételték, magyarázták, ostoba szójátékokkal kifigurázták. Már botránnyá kezdett fajulni a dolog, a tömeg még nagyobb lett, a fokozódó hőségben kivörösödtek az arcok és a festészetet bíráló tudatlanok kerekre nyílt buta szája mindazt a rengeteg számárságot, képtelen okoskodást, hülye és gonosz vigyorgást kifejezésre juttatta, amit valamely eredeti mű látása a polgári együgyűségből kiválthat.

És ebben a pillanatban, mintegy kegyelemdöfésként, Claude újból feltűnni látta Dubuchet, aki Margaillanékát vezette.

Mihelyt a kép elé érkezett az építész, zavarában és gyáva szégyenében tovább akart sietni és magával vinni társaságát, mintha nem vette volna észre sem a festményt, sem barátait. De a vállalkozó már odaállt rövid lábaival és kimeresztve szemeit, igen hangosan, vastag és rekedt hangján megkérdezte tőle:

- Mondja csak, miféle állat mázolta ezt?

Ez a kedélyes durvaság, a milliomos parvenu e kifakadása, mely a vélemények átlagát foglalta össze, még fokozta a derűtséget, ő pedig, akinek hízelgett sikere és akinek oldalát csiklandozta e festés különös volta, szintén nevetésben tört ki, de oly mértéktelen, horkoló, kövér

melléből feltörő nevetésben, hogy túlharsogta a többit. Ez volt az alleluja, a nagy orgonák dörgő fináléja.

- Vigye odább leányomat, - szólt a sápadt Morgaillainné Dubuche fülébe.

Ez odarohant, sietve kiszabadította Réginet, aki lesütötte szemeit, majd működésbe hozta erőteljes izmait, mintha halálos veszedelemből mentette volna ki ezt a szegény teremtest. Azután az ajtónál elvált Margaillanéktól, akiktől kézszorításokkal és nagyvilági köszönéssel búcsúzott, visszatért barátaihoz és kereken odamondta Sandoznak, Fagerollesnak és Gagnièrenek:

- Mit akartok? nem az én hibám... Figyelmeztettem, hogy a közönség nem fogja megérteni. Ez disznóság, igen, akármit mondtok is, ez disznóság!

- Lepiszkolták Delacroixt, - szakította félbe Sandoz, dühtől fehéren, ökölbe szorított kezekkel.

- Lepiszkolták Courbet-t. Ó ellenséges fajzat, hóhérok hülyesége!

Gagnière, akire most szintén ráragadt a művészi megbotránkozás, méregbe jött, mert eszébe jutottak a Padeloup-hangversenyeken minden vasárnap az igazi zenéért folytatott csatái.

- És kifütyülik Wagnert, - ugyanazok, megismerem őket... Nézzétek! ott, az a kövér...

Jorynak kellett visszatartania. Felizgatta volna a tömeget. Ismételte, hogy ez nagyszerű és hogy százezer frank ára reklám van a dologban. És Irma, aki ismét elmaradt, a tolongásban két barátjával találkozott, két fiatal tőzsdelátogatóval, akik a legelkeseredettebb gúnyolódók közé tartoztak és akiket kioktatott, arra kényszerített, hogy igen sikerültnek találják a dolgot, közben rá-rákoppintva ujjaikra.

Fagerolles azonban ki sem nyitotta száját. Folyton a képet szemlélte és pillantásokat vetett a közönségre. A párisi fiú szimatjával és az ügyes fickó tág lelkiismeretével számot adott magának a félreértésről. Noha határozatlanul, már érezte, mire lenne szükség, hogy ez a festés mindeneket meghódítson: némi szemfényvesztésre talán, enyhítésekre, a tárgy módosítására, a festés módjának lefokozására. A befolyás, amelyet Claude reá gyakorolt, maradandó volt, teljesen áthatotta őt, örökre reá nyomta bélyegét. Mégis sült bolondnak tartotta, hogy ilyesmit kiállított. Hát nem hülyeség a közönség megértésében hinni? Mire jó ez a meztelen asszony a felöltözött úr társaságában? Mit jelent a háttérben birkózó két kis nő? Amellett valóban mesteri képességek, oly nagyszerűen megfestett kép, hogy az egész Salonban nem lehetne két hasonlót sem találni! Nagy megvetés ébredt benne e csodálatosan tehetséges festő iránt, aki úgy megnevettette egész Párist, mint a legutolsó kontár.

Ez a megvetés oly erőssé vált, hogy nem volt képes tovább rejtegetni. Leküzdhetetlen őszinteség jött reá és így szólt:

- Hallgass ide, kedvesem, te akartad ezt, te vagy a buta.

Claude hallgatva vette le szemét a tömegről és Fagerollesra nézett. Nem ingott meg, csak elsápadt a nevetés özönében és ajkai idegesen rángatóztak: senki sem ismerte, csak művét pofozták. Azután egy pillanatra ismét a képre fordította tekintetét és innen kiindulva, lassan végigfutott a teremben kiállított többi festményen. És illúzióinak összeomlása, nagyravágyásának éles fájdalma közben a bátorság lehellete, az egészség és gyermekség szele csapott feléje ezekből a festményekből, amelyek oly vidám bátorsággal, bár szenvedélyes rendetlenséggel indultak támadásra a régi routine ellen. Vigaszt és szilárdságot merített belőlük, nem érzett sem lelkifurdalást, sem bűnbánatot, sőt kedve támadt, hogy még erősebben szálljon szembe a közönséggel. Tagadhatatlan, még jócskán volt benne ügyetlenség és gyerekes erőlködés, de általában milyen csinos a színhangulat és mily megkapóan jelentkezik a fény, az ezüstszürke, finom, szórt fény, amelyet a plein air minden táncoló reflexe élénkít! Mintha hirtelen ablakot

nyitottak volna a kátrányt, hagyományos mártásokat kotyvasztó régi konyhában, - besütött a nap és a falak nevettek e tavaszi reggelen! Képének világos hangulata, az a kékség, amelyet ki-gúnyoltak, másokon is jelentkezett. Nem a várva-várt hajnal volt-e ez, a művészet fölé emelkedő új nap? Észrevett egy kritikust, aki nevetés nélkül állott meg, híres festőket, meglepődve, komoly ábrázattal, látta Malgras apót, amint, igen piszkosan, a finom műélvező arcjátékával járt képről-képre és az övé előtt mozdulatlanul, elmerülve vesztegelt. Ekkor Fagerolles felé fordult és ezzel az elkésett válasszal lepte meg:

- Mindenki olyan buta, amilyen lehet és hihető, hogy én buta maradok... Annál jobb reád nézve, ha te okos vagy!

Fagerolles azonnal megveregette vállát, tréfálkozó pajtás módjára és Claude átengedte karját Sandoznak. Végre elvezették onnan és az egész kompánia elhagyta a Visszautasítottak Salonját, azzal az elhatározással, hogy keresztülmenni az építészeti termen, mert Dubuche, akinek egy múzeumtervét befogadták, már jó ideje ott topogott és oly alázatos szemekkel könyörgött nekik, hogy nehéz lett volna ezt az elégtételt megtagadni tőle.

- Ó, - szólt Jory tréfásan, midőn beléptek a terembe, - micsoda jégverem! Fellélegzik az ember.

Mindnyájan levették kalapjukat és megkönnyebbülve törölték meg homlokukat, mintha nap hevében megtett bosszú út végén hűvös árnyékba érkeztek volna. A terem üres volt. A mennyezetről, amely alatt fehér vászonlepel volt kifeszítve, egyenletes, gyengéd és komor világosság áradt alá és mozdulatlan forrás vizéhez hasonlóan verődött vissza az erősen kifényesített padló tükrében. A terem négy falát, fakult vörös színével, a tervek, kisebb-nagyobb keretekben, világoskék szegélyekkel, akvarellszíneikkel élénkítették. E sivatag közepén egyedül, egészen egyedül egy szakállas úr állott, mély szemlélődésbe merülve egy kórház terve előtt. Három hölgy jelent meg, meghökkent és apró léptekkel menekülve sietett át a termen.

Dubuche most pajtásainak bemutatta és magyarázta művét. Egyetlen keretben volt, egy múzeumnak szegényes kis terve, amelyet, a szokások ellenére, becsvágyó sietséggel küldött volt be és gazdája, noha ellenére volt, mégis elfogadtatta, mert azt hitte, hogy a tisztesség kötelezi reá.

- Talán arra való a te múzeumod, hogy a plein air-iskola képeit helyezték el benne? - kérdezte Fagerolles nevetés nélkül.

Gagnière fejbólogatva csodálta meg a tervet, amellet másra gondolt, míg Claude és Sandoz, csupa barátságból, őszintén nézték és érdeklődtek iránta.

- No, nem rossz, öregem, - mondotta Claude. - Az ornamentika ugyan még meglehetősen reávall a felemás hagyományra... De mindegy, megjárja!

Jory türelmetlenül szakította félbe.

- Induljunk, jertek. Már náthát kapok.

A kompánia útnak indult. Az volt a legnagyobb baj, hogy az út megrövidítése végett át kellett haladni az egész hivatalos Salonon és beletörődtek, pedig megesküdték volt, hogy csupa tiltakozásból be sem teszik a lábukat. Áthaladva a tömegen, előretörve követték a termék sorát, miközben jobbra-balra felháborodott pillantásokat vetettek. Ez már nem volt az ő Salonjuk vidám botránya, világos színekkel, túlzott fényhatásokkal. Árnyékokkal kitöltött aranykeretek követték egymást, kemény és fekete dolgok, pincevilágítású műtermi meztelenségek, az egész klasszikus hagyaték, a történeti festés, a genre, a tájkép, valamennyi ugyanabban a konvencionális kocsikenőcsben megfürösztve. Egyöntetű középszerűség csepegett a

művekről, a piszkos, sáros színhangulat, amely őket a vérszegény és elkorcsosult művészet ildomoságával egyetemben jellemezte. A barátok siettették lépteiket és rohantak, csak hogy kikerüljenek a kátrányfesték még fennálló birodalmából; a pártemberek szép igazságtalanságával mindent együttesen elítéltek és azt kiabálták, hogy itt semmi, de semmi sincs!

Végre kimenekültek és lementek a kertbe, midőn Mahoudeauval és Chaînenel találkoztak. A szobrász Claude karjaiba vetette magát.

- Ó kedvesem, a te képed, micsoda hév!

A festő azonnal dicsérni kezdte a Vincellérnőt.

- Hát te, ugyan jókora darabot vágtál fejükhez!

Meglátta Chaînet, akinek senki sem beszélt Házasságtörő asszonyáról és aki hallgatagon bolyongott. Megsajnálta, mélységes melankoliát érzett a szörnyű rossz festményben és a paraszt elhibázott életében, aki a nyárspolgári bámulat áldozata volt. Egy-egy dicsérettel mindig örömet szerzett neki. Barátságosan megrázta és így szólt:

- Nagyon jó a te dolgod is... Te kópé, nem ijedsz meg a rajztól!

- Bizony nem! - jelentette ki Chaîne, akinek arca a hiúságtól bíborpirossá vált fekete szakállának bozótja alatt.

Mahoudeauval a társasághoz csatlakozott. A szobrász azt kérdezte a többiektől, látták-e Chambouvard Magvetőjét. Hallatlan, a Salon egyetlen igazi szobrászati műve. Valamennyien követték a kertbe, amelyet a tömeg most ellepett.

- Ime! - szólalt meg Mahoudeau a középponti út közepén megállva, Chambouvard éppen ott áll Magvetője előtt.

Csakugyan, egy kövér ember szélesen állott ott vastag lábain és csodálta önmagát. Feje vállai közül nőtt ki és vastag, szép arca hindu bálványra emlékeztetett. Állítólag állatorvos fia volt, Amiens vidékéről. Negyvenötéves koráig már húsz remekművet hozott létre, egyszerű, eleven szobrokat, igen modern testeket, amelyeket a vérbeli mester keresetlenségével mintázott meg, még pedig az alkotás véletlene szerint, úgy adván műveit, ahogy a mező megtermi fűvét, egy nap jól, másnap rosszul, teljesen öntudatlanul, hogy mit teremt. Kritikai érzékének hiányában annyira ment, hogy kezének legdicsőségesebb gyermekeit nem különböztette meg azoktól a szörnyszülöttektől, amelyeket olykor összecsapott. Ideges hév és kétség nélkül, mindig szilárdan és meggyőződéstől eltelve, egy isten döllye élt benne.

- Csodálatos ez a Magvető! - mormogott Claude, - milyen szerkezet, milyen mozdulat!

Fagerollest, aki rá sem nézett a szoborra, nagyon mulattatta a nagy ember és bámész fiatal tanítványainak uszálya, mely rendesen követte a mestert.

- Nézzétek csak, áldoznak, szavamra!... És ő, mit? milyen állati ábrázat, saját köldöke szemléletében átszellemülve!

Chambouvard egyedül állott az érdeklődés középpontjában, szemmeláthatólag elemében volt és úgy elbámult, akár csak maga is csodálkoznék azon, hogy ily műnek adott életet. Mintha első ízben látná, nem tudott magához térni. Azután elragadtatás tükröződött vissza arcán, fejét himbálta és édes, ellenállhatatlan nevetésben tört ki, tízszer is ismételve:

- Milyen komikus... milyen komikus...

Mögötte egész kísérete önkívületbe esett, neki azonban semmi egyéb sem jutott eszébe, amivel sajátmagának imádatát kifejezhette volna.

Hirtelen könnyű mozgás támadt: Bongrand, aki hátratett kezekkel, tétova szemmel sétált, Chambouvardral akadt össze és a közönség utat nyitott, suttogott és érdeklődéssel nézte, hogyan fog a két híres művész kezét. Egyikük kurta termetű és vérmes volt, a másik nagy és hűvös vérmérsékletű. Hallani lehetett a jó pajtási viszonyra valló szavakat: „Mindig csodálatos dolgok! - Nono! És ön, az idén semmi? - Nem, semmi. Pihenek, keresek. - Ugyan ne tréfáljon, az magától jön. - Isten önnel! - Isten önnel!” Chambouvard udvarával lassan távozott a tömegben keresztül, oly uralkodó pillantásaival, aki örül az életnek, míg Bongrand, aki felismerte Claudeot és barátait, lázas kezekkel közeledett feléjük és állának ideges mozdulatával intve a szobrász felé, így szólt:

- Ime egy fickó, akit irigylek! Mindig azt hinni, hogy remekműveket alkot az ember!

Mahoudeaunak bókot mondott Vincellérnőjéről, mindegyikükkel szemben atyainak mutatkozott, széles kedélyességével, a révbe ért, kitüntetett öreg romantikus művész közvetlenségével. Majd Claudehoz fordult:

- Nos, mit mondtam? Láta odafönn... Az iskola vezére lett.

- Ó igen, - felelt Claude, - jól ellátnak... Ön a mestere mindnyájunknak.

Bongrand titkos szenvedéseit kifejező mozdulattal elmenekült, így szólván:

- Ugyan hallgasson! hiszen még a magam mestere sem vagyok!

A következő pillanatban a társaság a kertben bolyongott. Visszatértek a Vincellérnőhöz, midőn Jory észrevette, hogy Irma Bécot már nincs Gagnière karján. Ez elámult: hol az ördögbe veszíthette el? De midőn Fagerolles elmondta neki, hogy Irma a tömegben két úrral távozott, Gagnière megnyugodott és könnyebben követte társait, felszabadulva e boldog szerelemtől, amely megzavarta.

Most már csak üggyel-bajjal lehetett a kertben mozogni. Minden padot rohammal foglaltak el és egész csoportok állták el az utakat, ahol a sétálók lassú menete megakadt és szüntelenül visszaözlött a sikert aratott bronz- és márványszobrok körül. A zsúfolt buffetből erős züm-mögés hallatszott, csészek és kanalak csörömpölése, mely hozzájárult az óriási csarnokhajóból áradó eleven zizegéshez. A verebek felszálltak az öntött vasgerendák erdejébe, lehallatszott vékony, éles hangjuk, a csiripelés, amellyel a lemenő napot a meleg üvegtáblák alatt üdvözltek. Fülledt hőség volt, a melegházak nedves langyossága, a mozdulatlan levegőt újonnan megforgatott trágya szaga tette kellemetlenné. És míg a kertben hullámozott a tömeg, ennek zaját felülmúlta az elsőemeleti termék lármája, a vaspadlókon dobogó lábak robaja, mely a tengerpartot csapkodó viharra emlékeztetett.

Claude, aki tisztán hallotta e zivatar zúgását, végre már csak annak féktelen üvöltését érezte fülében. A tömeg vigadt ott, amelynek gyalázkodása és nevetése szélvészfént sűrűlt képe előtt. Ideges kimerültségében intett és felkiáltott:

- Ugyan mi a fenét keresünk itt? Nekem semmi sem kell a buffetben, mert az Institut bűze érzik rajta... Menjünk és igyunk valahol egy pohár sört, igen?

Mindnyájan kimentek, holtfáradtan, megnyúlt és megvető arccal. Odakünn zajosan, gyönyörűséggel lélekzettek fel, amint visszatértek a tavaszi szép természetbe. Alig volt négy óra, az alacsonyan álló nap a Champs-Élyséesre vetette sugarait és minden lángolt, a hintók zárt sora, a fák fiatal lombozata, a szökőkutak aranyosan permetező vízsugarai. Sétálva mentek odább, tétováztak, végre egy kis kávéházba tértek be, a Pavillon de la Concordeba, a tér előtt, balra. A terem oly szűk volt, hogy a mellék-fasor szélére ültek ki, noha a már tömött és fekete lombzatból hideg áradt lefelé. A négy sor gesztenyefa mögött azonban, e zöldes árnyékos sávon túl, előttük volt a fasor napos kocsitja, dicsfényen át látták Párist elvonulni, a foga-

tokat csillagként sugárzó kerekeikkel, a nagy, sárga társaskocsikat, diadalszekerekénél aranyosabban, lovasokat, akiknek paripái szinte szikrákat hánytak, gyaloglókat, akik átszellemültek és ragyogtak a napfényben.

Érintetlen söröspohara előtt Claude közel három óra hosszat beszélt, vitatkozott, fokozódó lázban, kimerült testtel, nehéz fejjel, amelyben ott kóválygott az a sok festmény, amelyet látott. Ez volt a szokásos összejövetel a Salon megnyitása napján, az idén azonban a császár szabadelvű intézkedése következtében még szenvedélyesebb, mint máskor: az elméletek dagadó árja, a szélsőséges vélemények mámora, mely nehezzé tette nyelvüket, a művészetért való rajongás, melytől ifjúságuk lángolt.

- Nos! mi az? - kiáltott Claude, - a közönség nevet, - a közönséget ki kell nevetni... Alapjában véve győzelem ez. Kétszáz nevetséges kép eltávolítása után a mi Salonunk leveri az övéket. A mi részünkön van a vitézség és vakmerőség, mi vagyunk a jövő... Igen, igen, majd meglátják később, meg fogjuk ölni az ő Salonjukat. Mint hódítók fogunk oda behatolni, remekművek csapásaival... Ne vess csak, ne vess csak, te nagy marha Páris, míg lábunk elé nem borulsz!

Félbeszakította magát és prófétai mozdulattal mutatott a diadalmi fasorra, ahol a város gazdagsága és öröme gördült tova a napban. Mozdulata szélesebb lett és a Place de la Concordeot is felölelte, amelyet visszajáról láttak, egy szökőkútját, melynek sugara csörgedeztek, korlátjainak egyik rövidülő végét és két szobrot, Rouent óriási emlőivel és Lillet, előre helyezett rengeteg, meztelen lábával.

- A plein air, azon mulatnak! - folytatta Claude. - Csak rajta! ők akarják: a plein air, a plein air iskolája!... Nos? tegnap még köztünk maradt, még nem létezett, tegnap, néhány festőn kívül. És most forgalomba hozzák ezt a szót, ők alapítják meg az iskolát... Ó, nekem nincs ellene kifogásom. Legyen a plein air iskolája!

Jory combjait paskolta.

- Ugy-e megmondtam! Bizonyos voltam benne, hogy cikkeimmal rákényszerítem a hülyéket, hogy beleharapjanak! Most majd alaposan elbánunk velük!

Mahoudeau győzelemről zengett, állandóan Vincellérnőjével hozakodott elő és annak merészségeit a szótlan Chaînenek magyarázta, az egyedülinek, aki meghallgatta, míg Gagnière, a félénkek kérlelhetlenségével, mihelyt átgázolnak a tiszta elméleten, arról beszélt, hogy le kellene fejezni az Institut-t és Sandoz, a munkás ember lángoló rokonérségével és Dubuche, engedve e forradalmár barátságok ragályának, tűzbe jöttek, az asztalt verték és minden korty sörrel Párist nyelték le. Fagerolles nyugodt maradt és egyre mosolygott. Csupa mulatságból követte pajtásait és különös kedvét lelte abban, hogy őket olyan tréfákba ugrassa be, amelyek rosszul végződnek. Míg lázadó eszmékkal ingerelte lelküket, éppen azalatt jutott arra a szilárd elhatározásra, hogy ezentúl csakis a római díj elnyeréséért fog dolgozni: ez a nap döntő volt reá nézve és együgyűségnek tartotta volna, hogy tehetségét továbbra is kompromittálja.

A nap lemenőben volt, már csak a Boisból visszatérő kocsik sorát lehetett látni az alkonyat halvány aranyában. A Salonból jöttek ki az emberek és sorban vonultak el, urak, szemmel láthatóan kritikusok, mindegyikük katalógussal hóna alatt.

Gagnière hirtelen lelkesedni kezdett.

- Ó, Courajod! azok egyike, akik megteremtették a tájképet! Láttátok a *Gagny-i mocsár* című képét a Luxembourgban?

- Bámulatos mű! - kiáltott Claude. - Harminc éve festette és azóta sem csináltak semmi komolyabbat... Miért hagyják a Luxembourgban? A Louvreban volna a helye.

- Hiszen Courajod nem halt meg, - jegyezte meg Fagerolles.

- Ugyan! Courajod nem halt meg! Nem látni sehol, senki sem beszél róla.

És elbámultak, midőn Fagerolles azt állította, hogy a kiváló tájképfestő, most hetvenéves aggastyán, valamerre a Montmartre tájékán lakik, kis házban, csirkék, kacsák és kutyák közepette. Így éli az ember túl magát, ez az öreg művészek szomorú sorsa, akik haláluk előtt tűnnek le. Mindnyájan hallgattak, borzongás futott rajtuk végig és ekkor látták meg Bongrand-t, aki egy barátjával karonfogva ment arra, vörös arccal, nyugtalan mozdulattal és üdvözlést intett nekik, majdnem közvetlenül mögötte pedig Chambouvard tűnt fel, tanítványai közepette, igen hangosan nevetve, zajos léptekkel, mint korlátlan mester, aki bizonyos a halhatatlanságban.

- Mi az, itthagysz bennünket? - kérdezte Mahoudeau Chaînetől, aki felemelkedett.

Ez érthetetlen szavakat dünnyögött szakállába és mindnyájukkal kezét szorítva, elment.

- Tudod-e, hogy most a te bábaasszonyoddal akarja megraktálni magát, - mondta Jory Mahodeaunak. - Igen, a drogistánéval, a bűzös füvek asszonyával... Szavamra! láttam, mint lángolnak fel hirtelen szemei; ez úgy rájön a fickóra, mint a fogfájás, nézd csak, hogy szalad.

A szobrász vállat vont, mindnyájan nevettek.

Csak Claude nem hallgatott oda. Most az építészetéről vette elő Dubuchet. Kétségkívül nem rossz az a múzeumi terem, amelyet kiállított, csak hogy semmi újat nem nyújt és nem egyéb az École szabályainak szorgalmas mozaikjánál. Hát nem egy arcvonásban halad-e valamennyi művészet és az a fejlődés, amely az irodalmat, a festészetet, sőt még a zenét is átalakítja, nem fogja-e az építészetet is megújítani? Ha valaha valamely évszázadnak, úgy bizonyára annak kell, hogy saját stílusa legyen, amely nemsokára kezdődik, az új századnak, a kisöppört területnek, amely mindenek ujjaépítését várja, az újonnan bevetett földnek, amelyből új nép fog kikelni. Tűnjenek el a görög templomok, amelyeknek már nincs létjogosultságuk a mi éghajlatunk alatt, ami társadalmunk közepette! tűnjenek el a csúcsíves székesegyházak, hiszen a legendákban való hit kihalt! tűnjenek el a renaissance, a középkor fájába ojtott klasszikus hajtás előkelő oszlopcsarnokai, kimunkált csipkéi, a művészetnek oly kincsei, amelyekben demokráciánk nem találja helyét! És Claude akarta, heves mozdulatokkal követelte azt az építészeti elvet, amely ennek a demokráciának megfelel, azt a kőalkotmányt, amely kifejezésre juttatná, azt az épületet, amelyben otthon volna, valami óriásit és erőset, egyszerűt és nagyot kívánt, valamit, ami már jelentkezik pályaudvarainkban, vásárcsarnokainkban, vaszerkezetük tetszetős szilárdságával, de még fejleszteni kell, a szépségig felemelni, hogy elmondja hódításaink nagyságát.

- Ó igen, ó igen! - ismételte Dubuche, akit a festő heve magával ragadott. - Ezt fogom megcsinálni, majd meglátod... Csak időt adj, hogy célhoz érjek és ha szabad leszek, ó ha szabad leszek!

Az éj leszállt és Claude szenvedélye ideges feszültségében mind elevenebb lett, oly bőbeszédű és ékesszóló, amilyenek barátai még nem ismerték. Tűzbe hozta őket és rendkívüli mondásaival zajos derűtséget keltett. Visszatért festményére, áradozó vidámsággal beszélt róla, kicsúfolta a bámészkodó nyárspolgárokat, utánozta a buta nevetések hanglétráját. A hamuszínű főúton már csak egy-egy kocsi árnyékát látták arra szállingózni. A mellék-fasor egész fekete volt és fagyos hideg hullott a fákról. Csak magában hangzott énekszó, a zöldből, a kávéház mögül, valami próba a Concert de l'Horlogeban, egy leány érzélgős hangja, amint egy románcsal küzködött.

- Ó mennyire mulattattak a hülyék! - kiáltott Claude utolsó fellobbanásával. - Halljátok, nem adnám százezer frankért ezt a napot!

Kimerülve hallgatott el. Mindnyájuk szája kiszáradt. Csend uralkodott, dideregtek a szellő jeges lehelletében. És fáradt kézzorítással, szinte bárgyún váltak el egymástól. Dubuche ebédre volt híva. Fagerollesnek találkozója volt. Jory, Mahoudeau és Gagnière hiába igyekeztek Claudeot Foucarthoz, egy másfélfrankos vendéglőbe elcipelni: Sandoz, aki nyugtalankodott, hogy oly vidámnak látta, már karonfogva elvezette.

- Gyere velem, megigértem anyámnak, hogy hazamegyek. Majd velünk eszel egy falatot és kedves lesz, ha együtt fejezhetjük be a napot.

Mindketten a Szajnaparton haladtak, a Tuileries hosszában, szorosan egymás mellett, mint két testvér. De a Pont des Saint-Pèresnél a festő hirtelen megállott.

- Hogyan, hát itthagysz? - kiáltott fel Sandoz. - Hiszen velem ebédelsz!

- Nem, köszönöm, nagyon fáj a fejem... Hazamegyek és lefekszem.

És makacsul kitartott e kifogás mellett.

- Jó, jó! - szólt végre Sandoz mosolyogva, - már nem látni téged, titokzatosságban élsz... Menj, öregem, nem akarlak zavarni.

Claude türelmetlen mozdulatot nyomott el és míg barátja átment a hídon, ő egyedül haladt tovább a parton. Kézlóbálva ment, lehorgasztott fővel, az alvajáró nagy lépéseivel, akit az ösztön vezet. A Quai de Bourbonon, kapuja előtt felemelte szemét és csodálkozott, hogy egy bérkocsi áll ott a járda szélén és elzárja útját. Ugyanolyan gépiesen ment be a házmesternéhez, hogy kulcsát átvegye.

- Odaadtam annak a hölgynek, - kiáltott Josephné fülkéje mélyéből. - Fönn van.

- Miféle hölgy? - kérdezte Claude meghökkenve.

- Az a fiatal... Ugyan, hiszen tudja? az, aki mindig idejön.

Claude nem értette és gondolatai rendkívüli kusztaltságában elhatározta magát, hogy felmegy. A kulcs az ajtóban volt, amelyet sietség nélkül nyitott ki, majd újból becsukott.

Egy pillanatig mozdulatlan maradt. Árny borult a műteremre, ibolyaszínbe játszó árny, amely a beüvegezett nyíláson át hatolt be a mélabús szürkületben és beburkolta a dolgokat. Claude már nem látta tisztán a padlót, ahol a bútorok, a festővásznak, mindaz, ami szanaszét hevert, látszólag egybeolvadt, mint valami posvány holt vizében. De a pamlag szélén sötét ülő alak emelkedett ki, a várakozástól mereven, aggodalmasan és kétségbeesve a nap haldoklása közepette. Christine volt, ráismert.

Feléje nyujtotta kezeit és halk, szaggatott hangon suttogott:

- Három órája vagyok itt, igen, három órája, egész egyedül és hallgatódom... Mikor onnan eljöttem, kocsit fogadtam és éppen csak fel akartam jönni és gyorsan elmenni... De egész éjjel is ittmaradtam volna, nem birtam anélkül távozni, hogy kezeit meg ne szorítsam.

Tovább beszélt, elmondta, mily heves vágy fogta el, hogy a képet lássa, mint szökött be a Salonba és mint került bele a nép nevetésének és gyalázkodásának viharába. Ő volt az, akit így kifütyültek, az ő meztelenségét köpték le az emberek, azt a meztelenséget, amelynek kíméletlen feltárása Páris gúnyja előtt fojtogatni kezdte, mihelyt az ajtón belépett. És örült rettegettségben, kínjában és szégyenében eszeveszetten menekült, mintha a kacagások meztelen bőrét érték és ostorcsapásaikkal vért serkentettek volna ki belőle. De most megfedkezett sajátmagáról és már csak Claudera gondolt, feldúlva az ő bánata nagyságának gondolatától, nőies érzékenységében még túlozva a balsiker keserűségét és túláradva a végtelen könnyörület ösztönétől.

- Ó barátom, ne bánkódjék!... Látni akartam és megmondani, hogy azok féltékenyek, hogy én igen sikerültnék tartom a képet és igen büszke és boldog vagyok, hogy segítettem önnek, hogy belőlem is van benne valami...

Claude még mindig mozdulatlanul hallgatta, mint dadogja ezeket az izzóan gyengéd szokat, majd hirtelen leborult előtte, fejét a leány térdére hajtotta és könnyekben tört ki. A délután minden izgalma, a kifütyült művész vitézsége, vidámsága és hevessege felolvadt a zokogás fojtó rohamában. A teremtől kezdve, amelyben a nevetések arcul ütötték, ugató falkaként hallotta üldözésüket, amott a Champs-Élyséen, majd a Szajna hosszában, majd most itthon is, háta mögött. Minden ereje elhagyta, gyermeknél gyengébbnek érezte magát és fejét forgatva, tétova mozdulattal, elhaló hangon hajtogatta:

- Istenem! mennyire szenvedek!

Ekkor Christine, a szenvedély elragadtatásában, két kezével szájához emelte a férfi fejét. Megcsókolta és szívig ható meleg lehellettel susogta:

- Hallgass, hallgass, szeretlek!

Imádták egymást, pajtáságuknak e nászban kellett végződnie, itt e pamlagon, a festmény által, amely lassankint összehozta őket. Reájuk borult az alkony és egymás karjai közt maradtak, megsemmisülve, könnyeket ontva a szerelem ez első örömében. Mellettük, az asztal közepén, az orgonavirágok, amelyeket reggel küldött a leány, balzsamos illatukkal töltötték be a levegőt és már a képkeretről levált aranyfüst szállongó foszlányai fénylettek csak a nap legvégső világosságában, a csillagok tündökléséhez hasonlóan.

## VI.

Este, még mindig karjai közt tartva a leányt, Claude így szólt hozzá:

- Maradj!

Christine azonban egy erőlködéssel kiszabadította magát.

- Nem lehet, haza kell mennem.

- Akkor holnap... Kérlek, gyere el holnap.

- Holnap lehetetlen... Isten veled, legközelebb!

És másnap reggel hét órakor már ott volt, pirosan a hazugságtól, amelyet Vanzadené számára kitalált: hogy egy clermonti barátnőjét kell várnia a pályaudvaron és vele fogja tölteni a napot.

Claude, elragadtatva, hogy így egész nap az övé, ki akarta vinni falura, szükségét érezvén annak, hogy csak az övé legyen, igen távol, a szabad ég alatt. Christine örömmel egyezett bele, siettek, mint a bolondok és éppen idején érkeztek a Saint-Lazare pályaudvarra, hogy egy havrei vonatra szálljanak. Claude ismert egy kis falut, Bennecourt-t, Manteson túl; az ott levő művészkorcsmát néhányszor felkereste pajtásaival és most, anélkül, hogy a két órai vasuti utazás nyugtalanítaná, reggelire odavitte a leányt, mintha csak Asnièresbe vitte volna. Christinet nagyon mulattatta az utazás, amely nem akart véget érni. Annál jobb, ha a világ végén van! Úgy tűnt fel előttük, hogy az est sohasem fog eljönni.

Tíz órakor Bonnièresben kiszálltak és kompon, régi, recsegő, láncon járó kompon keltek át a folyón, mert Bennecourt a Szajna másik partján van. Gyönyörű májusi nap volt, a víz fodra aranyosan csillogott a napfényben és a fiatal lombok édesen zöldeltek a felhőtlen ég alatt. És túl a szigeteken, amelyek a folyót ezen a helyen benépesítik, milyen kedves az a falusi korcsma, kis fűszeresboltjával, nagy termével, amelyben mosogató víz szaga érzett, trágyával telt tágas udvarával, amelynek pocsolyájában kacsák lubickoltak!

- Hé! Faucheur apó, reggelire jövünk... Tojásos-lepényt, kolbászt, sajtot.

- Itt fognak hálni, Claude úr?

- Nem, nem, majd máskor... És fehér bort, tudja, abból a jó kis karcosból.

Christine már kiment a baromfiudvarba Faucheur anyóval és midőn ez tojásokkal visszatért, a parasztasszony sunyi nevetésével kérdezte a festőtől:

- Hát ugy-e most már nők ember?

- Hogyne! - felelt Claude kereken, - úgy kell lennie, hiszen feleségemmel vagyok itt.

A reggeli kitünő volt, a tojásos-lepény túlságosan megsült, a kolbász túlkövér és a kenyér oly kemény, hogy Claudenak kellett Christine számára szeletkéket vágnia, nehogy ez kifícamítsa kezét. Két üveg bort megittak már és a harmadikat kezdték meg, oly vígan, oly zajosan, hogy saját magukat elkábították, a nagy teremben, ahol egyedül ettek. Christine arca tüzelt; azt állította, hogy becsípett és hogy ez soha sem esett meg vele és furának tartotta ezt, ó milyen furának! és úgy nevetett, hogy nem bírta visszatartani magát.

- Menjünk a levegőre, - mondotta végre.

- Helyes, járjunk kissé... Négy órakor indulunk, három óra áll rendelkezésünkre.

Végigmentek Bennecourton, amelynek sárga házai közel két kilométernyire sorakoznak a lejtő hosszában. A falu népe künn volt a földeken és csak három tehénnel találkoztak, ame-

lyeket egy kis leány hajtott. Claude mutogatott, magyarázta a vidéket, látszott, hogy ismerős ott és midőn az utolsó házhoz, régi épülethez értek, amely a Szajna partján, a jeufossei magaslatokkal szemben emelkedett, megkerülte azt és bement az igen sűrű tölgyerdőbe. Ez volt a világ vége, melyet mindketten kerestek, bársonyosan lágy gyepvel, lombátorral, amelybe a nap csak vékony lángnyilakkal hatolt be. Ajkaik azonnal mohó csókban találkoztak, Christine átengedte magát és Claude magáévá tette a letaposott füvek üde illatának közepette. Soká ottmaradtak, ellágyulva, gyér és halk szóval, csak lélekzetükkel dédelgetve egymást, szinte önkívületben az aranypontocskák előtt, amelyek csillogását egymás barna szemeinek mélyén nézték.

Azután, két óra múlva, midőn kijöttek az erdőből, összerezzentek: egy paraszt állott ott, házá-  
nak tágranyilt kapujában és, úgy látszott, apró, vén farkasszemeivel kileste őket. Christine  
fülig pirult, míg Claude, hogy zavarát elrejtse, odakiáltott:

- Nini! Poirette apó... Hát a magáé ez a viskó?

Az öreg ekkor könnyeket hullatva mesélte el, hogy régi lakói fizetség nélkül, bútorukat  
hátrahagyva távoztak el. Híttá őket, hogy menjenek be.

- Nézzék meg legalább, talán ismernek valakit... Ó, akadnak párisiak, akik boldogok lenné-  
nek!... Háromszáz frank évenként, bútorral együtt, hát nem ingyen van ez?

Kíváncsian követték a vén parasztot. Ormótlan nagy ház volt, nyilván csűrűből átalakítva: alul  
óriási konyha és egy terem, amelyben táncmulatságot lehetett volna rendezni, az emeleten  
szintén két helyiség, amelyek oly tágasak voltak, hogy elveszett bennük az ember. Ami a  
bútorzatot illeti, az egy diófaágyból állott, amely az egyik szobában foglalt helyet, továbbá  
asztalból és háztartási eszközökből, amelyek a konyhában voltak. A ház előtt azonban az  
elhanyagolt kertet, amelybe gyönyörű barackfák voltak ültetve, óriási rózsatövek lepték el,  
rózsákkal borítva, hátul pedig, egész a tölgyfaerdőig, kis burgonyaföld húzódott, élő sövény-  
től körülvéve.

- Átengedem a burgonyát is, - szólt Poirette apó.

Claude és Christine egymásra nézett, a magány és feledés hirtelen vágyában, mely a szerel-  
meseket epesztí. Ó, mily jó lenne itt szeretni egymást, e zug mélyén, oly távol a többiektől!  
De mosolyogtak, hát tehették? alig volt idejük, hogy elérjék a vonatot, amely Párisba viszi  
őket vissza. És a vén paraszt, Faucheurné apja, a part hosszában elkísérte őket, majd midőn  
kompra szállottak, valóságos belső küzdelem után odakiáltott nekik:

- Tudják, hát legyen kétszázötven frank... Küldjenek valakit.

Párisban Claude egészen Vanzadené házáig kísérte Christinet. Nagyon szomorúak lettek,  
hosszan, kétségbeesetten, némán szorítottak kezét, de nem merték megölelni egymást.

Gyötrelmes élet kezdődött. Két hét alatt csak háromszor jöhetett be Christine; mindannyiszor  
sietve, lihegve érkezett, alig volt néhány percnyi ideje, mert éppen akkor az öreg hölgy köve-  
telőnek mutatkozott. Claude faggatta, nyugtalan volt, hogy oly sápadtnak, kimerültnek látta,  
láztól ragyogó szemekkel. Sohasem szenvedett annyit e jámbor háztól, e tömlőctől, amelyben,  
levegő és világosság híján, holtra unatkozott. Szédülései újra jelentkeztek és a testmozgás  
hiánya halántékába hajtotta a vért. Megvallotta Claudenak, hogy valamelyik este szobájában  
elájult, mintha hirtelen ólomkéz fojtogatta volna. Nem illette rossz szavakkal úrnőjét, sőt  
elérzékenyült: a szegény öreg teremtés, mily tehetetlen, mily jó és leányának hívja őt! Szinte  
aljas cselekedetnek tekintette, valahányszor otthagya, hogy szeretőjéhez siessen.

Ismét elmúlt két hét. A hazugságok, amelyekkel minden szabad órát meg kellett fizetnie, tűr-  
hetetlenekké váltak reá nézve. Most már a szégyentől remegve tért vissza abba a rideg házba,

ahol szerelme foltnak tűnt fel előtte. Odaadta magát, hangosan kikiáltotta volna és becsületesége fellázadt az ellen, hogy ezt mint hibát kellett rejtegetnie, hogy aljasul kellett hazudnia, mint egy cselédnek, aki fél, hogy elküldik.

Végre egy este, a műteremben, abban a pillanatban, midőn Christinenek el kellett mennie, hirtelen Claude karjai közé vetette magát, szenvedéstől és szenvedélytől zokogva.

- Ó, nem birok, nem birok... Tarts hát itt, akadályozd meg, hogy oda visszatérjek!

Claude átkarolta, majdnem megfojtotta ölelésével.

- Igazán? te szeretsz! Drága szerelmem!... De nekem semmim sincs és te mindent elvesztenél. Tűrhetem-e, hogy így tönkre tedd magad?

Christine még erősebben zokogott és dadogó beszéde könnyeiben megtört.

- Az ő pénze, úgy-e? amit reám hagyna... Hát azt hiszed, hogy én számítok? Sohasem gondoltam reá, esküszöm neked. Hadd tartsa meg mindenét, csak én legyek szabad!... Én nem tartozom semmihez és senkihez, egyetlen rokonom sincs, nem tehetem-e azt, amit akarok? Nem kívánom, hogy feleségül végy, csak azt kívántam, hogy veled élhessek...

Majd, kinszenvedésének utolsó zokogásában:

- Igazad van, rossz volna elhagyni őt, a szegény asszonyt! Ó, megvetem magam, szeretném, ha erőm lenne... De túlságosan szeretlek, túlságosan szenvedek, mégsem halhatok bele.

- Maradj! maradj! - kiáltotta Claude. - Hadd haljanak meg a többiek, csak mi ketten vagyunk a világon!

Térdeire ültette a leányt, mindketten nevettek és sírtak, csókjaik közben esküdözve, hogy soha, soha többé el nem hagyják egymást.

Órűlség volt. Christine hirtelen elhagyta Vanzadenét és már másnap elvitte holmiját. Mind előtte, mind Claude előtt azonnal a bennecourti régi, elhagyatott ház tűnt fel, óriási rózsatöveivel, hatalmas szobáival. Ó, elmenni, elmenni, egy óra vesztesség nélkül, a világ végén élni fiatal együttlétük édességében! Christine boldogan tapsolt Claude, akiben még sajgott a Salonban ért veresége, szükségét érezte, hogy összeszedje magát és vágyott a pihenésre a drága természet ölére; hiszen amott lesz csak az igazi szabad levegőn, nyakig érő fűben fog dolgozni és remekműveket hoz majd vissza. Két napon belül mindennel elkészültek, felmondták a műtermet, a néhány szál bútort kivitették a vasútra. Szerencsés véletlen érte őket, valóságos vagyonhoz, ötszáz frankhoz jutottak, mert ennyit fizetett Malgras apó vagy húsz festményért, amelyeket a költözködés limlomából kotorászott elő. Úgy fognak élni, mint a hercegek, Claudenak meg volt ezer frank járadéka, Christinenek egy kis megtakarított pénze, kelengyéje, ruhái. És elmenekültek, - valóságos szökés volt - elkerülték a barátokat, akiket még egy levéllel sem értesítettek, és megvetették, a megkönnyebbülés nevetésével hagyták el Párist.

Június hónapja vége felé közeledett; berendezkedésük hetében felhőszakadásszerű eső esett és rájöttek, hogy Poirette apó a konyha felszerelésének felét eltüntette, mielőtt a bérszerződést aláírta. De ez a csalódás nem fogott rajtuk, gyönyörűséggel gázoltak esőben, sárban és három mérföldnyire, Vernonig is elmentek, hogy tányérokat és lábasokat vásároljanak, amelyeket diadalmasan vittek haza. Végre megvolt az otthonuk, az emeleten csak az egyiket foglalták el a két szoba közül, a másikat az egereknek engedték át, alul az ebédlőt tágas műteremmé alakították át és úgy mulattak, mint a gyerekek, hogy a konyhában esznek, fenyőfa-asztalon, a tűzhely mellett, amelyen a levesesfazék forrott, zümmögött. Szolgálatukba fogadtak egy falubéli leányt, aki reggel jött és este hazament, Méliet, Faucheurék unokahúgát, akinek bamba-sága elragadtatta őket. Nem, butábbat az egész départementben sem találhattak volna!

A nap újra kisütött, remek idő köszöntött be és a hónapok egyhangú boldogságban peregtek le. Sohasem tudták, a hónapnak mely napja van és a hét napjait is mindig eltévesztették. Reggel igen sokáig az ágyban feledkeztek, noha az ablaktáblák résein át besütő nap sugarai már vérvörösre festették szobájuk meszelt falait. Majd, reggeli után, végnélküli séták, nagy kirándulások az almafákkal beültetett fensíkra, fűvel benőtt mezei utakon, kóborlások a Szajna hosszában, rétek között, a Roche-Guyonig, távolabbi kutató utak is, valóságos utazások a folyó másik partjára, a bonnièresi és jeufossei búzaföldek közepette. Egy polgár, aki kénytelen volt a vidéket elhagyni, harminc frankért eladott nekik egy régi csónakot; így már a folyó is az övék volt és vademberek rajongásával szerették meg, egész napokat töltöttek el ott, hajókázva, új földeket felfedezve, elrejtve a lejtős partok fűzfái alatt, árnyéktól fekete vizekben. A vízfolyás mentén elszórt szigetek között valóságos élő, titokzatos város volt, a sikátorok szövevénye, amelyeken csendesén átsiklottak, a lenyúló ágak kedveskedő símogatása alatt, egyedül a világon a vadgalambokkal és szárcsákkal. Claudenak olykor mezítláb ki kellett ugrania a homokra, hogy a csónakot tolja. Christine derekasan forgatta az evezőket és erejét fitogtatva a legerősebb áramlatok ellenében is evezni akart. És este káposztalevest ettek a konyhában, nevettek Mélie butaságán, amint előző nap is nevettek rajta, majd már kilenc órakor ágyban voltak, a régi diófaágyban, amely akkora volt, hogy egy egész család elfért volna benne, nem adták tizenkét óránál alább, de már hajnalkor párnákkal dobálództak, azután egymás nyakát átkarolva, ismét elaludtak.

Christine minden éjjel azt mondta:

- Most, drágám, ígérj meg nekem egyet: hogy holnap dolgozni fogsz.

- Igen, holnap, esküszöm.

- Mert tudod, ez alkalommal megharagszom... Talán én akadályozlak?

- Te? hova gondolsz?... Hiszen dolgozni jöttem, vagy mi az ördög! Holnap, majd meglátod.

Másnap ismét csónakra ültek és Christine elfogódott mosollyal nézett Claudera, midőn látta, hogy sem vásznat, sem festéket nem visz magával, majd nevetve ölelte meg, büszke volt hatalmára, meghatva a folytonos áldozattól, amelyet a férfi neki hozott. Újabb gyengéd intelmek: holnap, ó holnap, végtére is majd oda fogja kötni a festővászon elé!

Claude időközben meg-megpróbálkozott a munkával. Tanulmányt kezdett el a jeufossei magaslatról, az előtérben a Szajnával, de a szigeten, ahol letelepedett, Christine is vele volt, mellette a fűbe heveredett, ajkai megnyíltak, szeme az ég kékjébe vészett. Oly kíváncsi volt a leány e zöld környezetben, e vadonban, ahol csak a víz susogása hallatszott, hogy Claude minden pillanatban letette palettáját, melléje feküdt és mindketten megsemmisültek a föld lágy ringatásában. Más alkalommal egy ódon major vonzotta Bennecourt fölé, régi almafák árnyékában, amelyek akkorára nőttek, mint a tölgyfák. Két nap egymásután odament, a harmadik napon azonban Christine magával vitte a bonnièresi vásárra, hogy tyúkokat vegyenek, a következő nap is veszendőbe ment, a festék beszáradt, Claudenak nem volt türelme újból kezdeni a dolgot és végre is félretette. Így az egész meleg évszakban mindig csak nekikészült és az elkezdett, alig hogy felvázolt képeket a legcsekélyebb ürügyre abbahagyta, anélkül, hogy még csak iparkodott volna is kitartani. Úgy látszott, mintha a munka szenvedélye, az egykori hév, amely már hajnalkor talpraállította, hogy az engedetlen festéssel megküzdjön, a közöny és lustaság ellenhatásában elhagyta őt és gyönyörűséggel tengődött, mint a nagy betegségek után, annak az egyetlen örömmek élvezetében, hogy testének minden szervével éli életét.

Most csakis Christine létezett. Ő burkolta be abba a lánghelletbe, amelyben a művész akarata elenyészett. Az izzó, meggondolatlan csók óta, melyet Christine nyomott, mint első, ajkaira, a leányból nő született, a szerető, aki a szűzben vergődött, aki száját duzzasztotta, aki

szögletes állát előretolta. Olyannak nyilatkozott meg, amilyennek lennie kellett hosszú tisztelege ellenére is: szenvedélyes testnek, amaz érzéki testek egyikének, amelyek oly zaklatók, ha felszabadulnak a szemérem alól, amelyben szunnyadtak. Egy csapásra és mester nélkül tudott szeretni, belevitte ártatlansága hevét és az addig tudatlan leány, a majdnem újonc férfi együtt tett felfedezéseket a kéjben és e közös beavatás az elragadtatás szárnyára emelte őket. Claude vádolta magát egykori megvetéseért: milyen ostobának kellett lennie, hogy gyermek módjára lenézte azt az üdvösséget, amelyet nem élt át! Ezentúl a női test iránt táplált egész gyengédsége, melynek vágyát azelőtt műveiben merítette ki, már csak az eleven, lágy és meleg testért hevítette, amely az övé volt. Azt hitte volt, hogy a selymes kebleken játszadozó fényt szereti, a szép, halovány, borostyánszínű árnyalatokat, amelyek a tomporok gömbölyűségét, a tiszta hasak lágy formáit megaranyozzák. Álmodozók ábrándja! Csak most tarthatta szoroson karjai között a diadalt, hogy hatalmában van álma, mely egykor mindig kisiklott a festő tehetetlen keze alól. Christine teljesen odaadta magát és ő tetőtől talpáig magáévá tette, hatalmas öleléssel szorította magához, hogy igazán az övé legyen, hogy saját testének mélyébe behatoljon. És a leány, miután megölte a festészetet, vetélytárs nélkül boldog volt és meghosszabbította a nászt. Reggel, az ágyban, az ő gömbölyű karjai, az ő édes lábszárai tartották vissza oly soká, mintha le lett volna bilincselve, boldogságuk bágyadtságában; a csónakban, ha Christine evezett a férfi csak vitette magát odább, erőltlenül, mámorosan már csípői ringásának látásától is; a szigetek fűvén, szemével az ő szemébe elmerülve, napokon át önkívületben élt s feloldódva a nőben, aki szívét és vérének kiürítette. Mindig és mindenütt egymáséi voltak, a bírásnak kielégületlen vágyával.

Claudeot meglepte, hogy a legcsekélyebb durva szóra is, amelyet száján kiszalasztott, pirulni látta a leányt. Feltűrt szoknyájában zavartan mosolygott, fejét elfordította minden pajzán célzásra. Nem szerette ezt. És egy napon majdnem összeharagudtak emiatt.

Házuk mögött történt, a kis tölgyfaerdőben, ahova gyakran elmentek, visszaemlékezve a csókra, amelyeket bennecourti első kirándulásuk alkalmából cseréltek ott. Claude, kíváncsiságtól sarkalva, kikérdezte zárdai élete felől. Átkarolta derekát és leheletével csiklandozta füle mögött, igyekeztén, hogy gyónásra bírja rá. Mit tudott a férfiről odahaza? mit beszélt róla barátnőivel? milyen képzetet alkotott magának arról?

- Lássuk csak, kicsikém, mondd csak... sejtetted-e?

De Christine kedvetlenül nevetett és a férfi öleléséből kibontakozni igyekezett.

- De ostoba vagy! hagyj békében!... Mire jó ez neked?

- Mulattat... Tehát tudtad?

Christine zavart mozdulatot tett és elpirult.

- Istenem, mint a többiek, egynémely dolgot...

Majd, arcát Claude vállán elrejtve:

- Mégis nagyon csodálkozik az ember.

Claude nevetésben tört ki, örölte magához szorította és elárasztotta csókjaival. Midőn azonban azt hitte, hogy meghódította és vallomásokat akart belőle kicsikarni, Christine elnémult, hozzáférhetetlen lett, duzzogni kezdett. És soha sem mondott el többet, még Claudenak sem, akit imádott. Mélyében rejtve maradt az, amit még a legőszintébb nők is eltitkolnak, nemi életük ébredése, amelynek emléke el van temetve és szinte szent. Christine igazi asszony volt, teljesen odaadta és mégis visszatartotta magát.

Ezen a napon érezte Claude először, hogy idegenek maradtak egymáshoz. Fagyos benyomás, egy másik test hidege ragadta meg. Vajjon egyikük lényéből semmi sem hatolhat be a másikéba, midőn, magukon kívül, karjaik között agyonszorítják egymást, az ölelés fokozódó mohóságával, még az egyesülésen túl is?

Időközben multak a napok és az egyedüllét nem bántotta őket. Még nem vonta el őket maguktól annak a szükségnek érzete, hogy szórakozzanak, hogy látogatásokat tegyenek vagy fogadjanak. Azokat az órákat, amelyeket Christine nem élt át Claude mellett, az ő nyakán, arra használta fel, hogy zajosan gazdasszonykodott, felforgatta a házat a nagy takarításokkal, amelyeket Mélienek kellett az ő felügyelete alatt végeznie és a tevékenység dühében olykor személyesen is megküzdött a három darab konyhaedényükkel. Főleg azonban a kertben foglalatostkodott: leszüretelte az óriási rózsatövek rózsáit, kertészollóval felfegyverkezve, a tövisektől összekarcolt kezekkel és derékfájást szerzett magának, le akarván szedni a barackokat, amelyek termését kétszáz frankért adta el az azon a vidéken évente megforduló angoloknak. Rendkívül büszke volt rá és arról ábrándozott, hogy a kert terméséből fognak megélni. Claudeot kevésbé csábította a kertészkedés. Pamlagát a műteremmé átalakított tágas helyiségbe állította be és azon heverve a kitárt ablakon át nézte, hogyan vet és ültet Christine. Zavartalan békében éltek, teljes bizonyossággal tudták, hogy senki sem fogja őket felkeresni, hogy a nap egy pillanatában sem fog a csengetyű megszólalni. Claude annyira ment a külvilágtól való félelmében, hogy még Faucheurék korcsmája előtt elmenni is óvakodott, mert állandóan attól tartott, hogy Párisból iderándult pajtásokkal találkozhatnak. Egész nyáron át egy lélek sem mutatkozott és Claude minden este, lefekvés előtt ismételte, mekkora szerencse az.

Csak egy titkos seb sajgott ennek az örömnak mélyén. Párisból való szökésük után Sandoz megtudta címüket és levelet írt, amelyben megkérdezte, meglátogathatná-e őket, de Claude nem válaszolt. Ennek következtében elidegenedtek egymástól és úgy látszott, hogy a régi barátság meghalt. Christine bánkódott emiatt, mert érezte, hogy Claude az ő kedvéért szakított. Folyton erről beszélt neki, nem akarta összeharagítani barátaival és követelte, hogy hívja őket vissza. Claude megígérte ugyan, hogy rendbehozza a dolgokat, de semmit sem csinált. Vége van, minek a multa visszatérni.

Július végén pénzüik fogytán volt és Claudenak Párisba kellett utaznia, hogy féltucat régi tanulmányát Malgras apónak eladja. Christine kikísérte a vasúthoz, megeskette, hogy felkeresi Sandozt és este ismét ott volt a bonnièresi állomás előtt, Claudera várakozva.

- Nos, találkoztál vele, megöleltétek egymást?

Claude zavarában némán ment mellette, majd tompa hangon felelt:

- Nem, nem értem rá.

Ekkor Christine, fájdalomtól eltelve, két nagy könnycseppel szemében így szólt:

- Nagy bánatot okozol nekem.

Éppen a fák alatt voltak, Claude megcsókolta arcát és maga is sírva könyörgött neki, hogy ne fokozza még az ő bánatát. Változtathatnak-e életükön? Nem elég-e, hogy ők ketten boldogok?

Ezekben az első hónapokban egyetlen találkozás érte őket. Bennecourt fölött volt, a Roche-Guyontól visszajövet. Elhagyatott, fás úton haladtak, ama gyönyörűséges mély ösvények egyikén, midőn egy kanyarulatnál három sétáló városi alakkal találták magukat szemben, apával, anyával és leánnyal. Ők ketten azt hitték, hogy teljesen egyedül vannak, éppen átkarolták egymás derekát, mint a szerelmesek a sövény mögött: Christine hátrahajolva, ajkait nyujtotta Claude felé, aki nevetve közeledett az övéivel és meglepetésük oly hirtelen volt, hogy nem is zavartatták magukat és még mindig átölelve egymást, lassított léptekkel

mentek tovább. A család megdöbbenve állt meg az út egyik partjához lapulva: a vastag, gutaütéses apa, a késpenge soványságú anyja és a semmivé zsugorodott leány, vedlett, mint a beteg madár, - fajtájuk romlott véréből csúnyák és nyomorultak mind a hárman, szégyen a föld életének közepette, a ragyogó napfényben. És a szomorú gyermeket, aki elbámulva látta arra vonulni a szerelmet, apja hirtelen előretuszkolta, anyja magával húzta és mindketten magukon kívül, feldühödve e szabad csók láttára azt kérdezték, hogy nincs-e már rendőrség a vidéken, míg a két szerelmes, még most sem sietve, diadalmaskodva távozott dicsőségében.

Claude tétovázó emlékezetében keresgélt. Hol az ördögbe látta ezeket az alakokat, ezeket az elsatnyult nyárspolgárokat, ezeket a kedvetlen és idétlen ábrázatokat, amelyek a szegények világán szerzett milliókat izzadták ki? Bizonyára életének valamely komoly pillanatában volt. És eszébe jutott, ráismert Margailanékra, a vállalkozóra, akit Dubuche kalauzolt a Visszatartottak Salonjában és aki képe előtt a hülyék dörgő nevetésével nevetett. Kétszáz lépéssel odább, midőn Christine-nel kiért a mély útból és egy kiterjedt birtokkal, szép fákból körülvett nagy, fehér épülettel találták szemben magukat, megtudták egy öreg parasztasszonytól, hogy a Richaudière, ahogy nevezték, három év óta Margailanék tulajdona. Másfél millió frankért vásárolták meg és nem rég több mint egy millió ára szépítésekkel végeztek rajta.

- Ime a környéknek oly része, ahol alig látnak bennünket többé. Azok a szörnyek elrontják a tájat!

Augusztus közepétől kezdve azonban nagy esemény változtatta meg életüket: Christine viselő volt és a szerelmes nő gondatlanságában csak a harmadik hónapban vette észre. Eleinte mind ő, mind Claude megdöbben; soha sem gondoltak rá, hogy ez bekövetkezhetne. Azután észretértek, de öröm nélkül, Claudeot nyugtalanította a kis teremtség, aki majd megzavarja életüket, Christinet olyan aggodalom fogta el, amelyről nem tudott magának számot adni, mintha attól félt volna, hogy ez az esemény nagy szerelmüknek vége lesz. Sokáig sírt Claude nyakába borulva és ez hiába iparkodott megnyugtatni, holott magát is ugyanaz a megnevezhetetlen szomorúság fojtogatta. Utóbb, mikor már hozzászoktak, elérzékenyültek a szegény kicsike fölött, akinek akaratlanul adtak létet azon a tragikus napon, midőn a leány odaadta magát neki, könnyek közepette, a műtermet elborító fájdalmas szürkületben: az időpont megfelelt, a szenvedésnek és könnyörületnek gyermeke lesz, akit fogantatásakor a tömegek buta nevetése ütött arcul. És attól kezdve, mert nem voltak gonoszok, várták, sőt óhajtották is, már foglalkoztak vele és mindent előkészítettek eljövetelehez.

Azon a télen szörnyű hidegek jártak és Christinet erős nátha tartotta vissza a rosszul elzárt házban, amelyet sehogysem bírtak kifűteni. Terhessége gyakori rosszulléttel járt, a tűz mellé kuporodott és kénytelen volt megharagudni, csak hogy Claude nélküle elhagyja a házat és a keményre fagyott, kopogó utakon sétákat tegyen. Ezeken a sétákon a férfi, állandóan kettesben töltött hosszú hónapok után egyedül találván magát, elcsodálkozott afölött, hogy élete, akaratán kívül, milyen fordulatot vett. Sohasem akarta ezt az együttélést, még Christine-nel sem, irtózott volna tőle, ha ez iránt kérdést intéznek hozzá és mégis megtörtént és nem lehet többé megszüntetni, mert - nem is szólva a gyermekről - Claude azok közül való volt, akikben nincs meg a szakítás bátorsága. Nyilván ez a sors várt rá, össze kellett kerülnie az első nővel, aki nem szégyelte őt. A kemény föld kopogott hócipője alatt, a jeges szél megfagyasztotta álmodozását, amely tétova gondolatoknál időzött, hogy legalább is tisztességes leányra akadt, hogy micsoda kegyetlen és piszkos dolgokat kellett volna végigszenvednie, ha valami modellel adja magát össze, aki megunt a műtermekben való hempergést. És újból gyengédség fogta el, sietett hazatérni, hogy Christinet remegő két karjába szorítsa, mintha attól félt volna, hogy elveszti őt és csak akkor ocsúdott fel, midőn a nő kiszabadította magát karjai közül és fájdalmasan felkiáltott:

- Ó, ne olyan erősen! fájdalmat okozol!

És kezeivel hasához nyúlt, Claude pedig nézte ezt a hasat, mindig ugyanazzal az aggodalmas meglepetéssel.

A szülés február közepe táján következett be. Vernonból jött ki a bábaasszony, minden igen jól ment: az anya három hét múlva felkelhetett, a gyermek, igen erős fiú, oly falánkul szopott, hogy Christinenek ötször is fel kellett kelnie egy éjjel, nehogy a gyermek sírásával felébressze apját. Ettől kezdve a kis teremtés felforgatta a házat, mert anyja, aki oly tevékeny gazdasszony volt, igen ügyetlen dajkának bizonyult. Az anyaság nem fejlődött ki benne, pedig jó szíve volt és a legcsekélyebb bibire azonnal kétségbeesett, de mindjárt belefáradt, kivonta magát és Méliet hívta, aki bámész butaságával még csak súlyosbította a helyzetet, úgy hogy végre is az apának kellett segítségül sietnie, holott ő még nagyobb zavarban volt, mint a két nő. Christinenek a varrásban való régi járatlansága, a női munkákban való ügyetlensége árulta el magát abban a gondozásban, amelyet a gyermek igényelt. Meglehetősen rosszul tartották, inkább csak magától nőtt fel a kertben és a kétségbeesetten rendetlen szobákban, amelyekben szanaszét heverték a pelenkák, összetört játékszerek, az első fogaival kínlódó urfi szennye és rombolásának nyomai. És ha már nagyon rosszul mentek a dolgok, Christine nem tudott egyebet, minthogy édes szerelmének karjai közé vesse magát, ez volt menedéke, a szeretett férfi melle, a feledés és boldogság egyedüli forrása. Csak szerető volt és húszszor odaadta volna a fiút a férjért. Mióta gyermeke világra jött, újabb hév fogta el, a szerelmes nő vágyakozása, aki terhétől megszabadult természetével, felvirágzó szépségével ismét önmagára talál. Szenvedélyes teste sohasem kínálta oda magát a vágy hasonló borzongásában.

Ebben az időben Claude megint hozzálátott kissé a festéshez. A tél vége felé közeledett és ő nem tudta, mire használja fel a vidám, napos délelőttöket, mióta Christine nem járhatott ki délelőtt, Jacques miatt, - ezt a nevet adták a gyerkőcnek, anyai részről való nagyatyja után, a nélkül azonban, hogy megkereszteltették volna. A kertben dolgozott, eleinte csupa időtöltésből, vázlatokat készített a barackfák soráról, az óriási rózsatövekről és csendéleteket állított össze, négy almát, egy palackot és egy cserépedényt, asztalkendőre helyezve. Csak hogy szórakozzon. Utóbb azonban belemelegedett és az a gondolat szállotta meg, hogy felöltözött alakot fessen, még pedig a napon. Ettől a pillanattól kezdve felesége áldozata lett, különben örömet, boldogan, hogy kedvére lehet, mert nem értette még meg, mily szörnyű vetélytársat szerez magának. Húszszor is lefestette, fehér ruhában, vörös ruhában, zöldtől körülvéve, állva vagy járva, félig elterülve a fűvön, nagy falusi kalappal a fején, hajadonfőtt napernyő alatt, amelynek cseresnyepiros selyme rózsaszínű világítást vetett arcára. Sohasem volt teljesen megelégedve, két-három ülés után levakarta a vásznakat és azonnal újból kezdte, makacsul ragaszkodott ugyanahhoz a tárgyhoz. Néhány befejezetlen, de bájos hatású és nagy erővel megfestett tanulmány megmenekült a vakarókés elől és az ebédlő falaira került.

Christine után Jacques került sorra. Meztelenül, mint valami kis Szent Jánost ültették vagy fektették meleg napokon egy takaróra és nem volt szabad megmozdulnia. De valóságos ördög volt. A nap felvidította, csiklandozta, nevetett és gügyögött, rózsás lábacskaít a levegőbe nyujtva, hemperegve, bukfencezve, hátuljával feje fölött. Az apa eleinte nevetett, azután megharagudott és káromkodott az átkozott porontyra, aki egy pillanatig sem birt nyugton maradni. Hát szabad-e a festéssel tréfálni? Ekkor meg az anya meresztett komoly szemeket és féken tartotta a gyermeket, hogy a festő röptében ellessesse egy-egy karnak vagy lábnak rajzát. Heteken át vesződött vele, annyira csábították e gyermeki test szép színei. Már csak a művész szemével nézte, mint remekmű tárgyat, szeméit hunyorítva, a képről álmodva. Mind újból kezdte a kísérletezést, egész napokon át leste és sodrából hozta ki, hogy a gaz kölyök még aludni sem akart azokban az órákban, mikor le lehetett volna festeni.

Egy alkalommal, midőn Jacques zokogott és sehogysem akart helyén maradni, Christine szelíden mondta:

- Barátom, kifárasztod a szegény kicsikét.

Ekkor Claude indulatba jött, lelkiismerete feltámadt.

- Nini! igazad van, hülye vagyok az én festésemmel!... A gyermekek nincsenek erre teremtve.

Így mult el a tavasz és a nyár, szelíd békességben. Kevesebbet jártak ki, majdnem teljesen elhanyagolták a csónakot, amely a part közelében korhadásnak indult, mert igen körülményes volt a gyermeket magukkal vinni a szigetek közé. Gyakran sétáltak viszont lassú léptekkel a Szajna hosszában, de sohasem mentek egy kilométernél messzebbre. Claude, belefáradva az örökös kerti motívumokba, most vízparti tanulmányokkal próbálkozott; ezeken a napokon Christine érte ment a gyermekkel, leült és nézte, mint fest, várakozva, míg az alkonyat finom szürkületében mindhárman szép lassan hazamentek. Egy délután Claude meglepődve látta, hogy Christine magával hozza régi, leánykori albumát. Tréfálkozott fölötte és megmagyarázta, hogy itt, az ő háta mögött ülve, mindenféle felébredt benne. Hangja remegett kissé, valójában szükségét érezte annak, hogy kivegye a maga részét a munkából, ha már ez a munka napról-napra inkább elvonta tőle a férfit. Rajzolt, megkockáztatott két-három akvarellt, az iskolásleány gondos modorában. Azután Claude mosolyai elvették bátorságát és átérezvén, hogy a közösség ezen a téren nem jöhet létre, újból félretette albumát, de megígértette vele, hogy festeni fogja tanítani, később, majd ha ráér.

Christine különben igen csinosaknak találta utolsó festményeit. A faluhelyen, szabad világításban pihenéssel töltött esztendő után új, mintegy tisztult meglátással festett, a színek zengő vidámságával. Még sohasem rendelkezett a fényhatások ekkora megértésével, a szórt világosságban fürdő lények és dolgok ily helyes átérzésével. Christine most már, a színek pompája által megnyerve, teljesen sikerültnek jelentette volna ki mindezt, hacsak a festő jobban befejezte volna műveit és ő nem állana néha tanácstalanul az ibolyaszínűre festett föld vagy egy-egy kék fa előtt, amelyek a színezésről kialakult valamennyi nézetét halomra döntötték. Egy alkalommal, midőn kritikát engedett meg magának, éppen egy égszínkékre festett jegenye miatt, Claude magán a természetten állapíttatta meg vele a levelek gyengéd megkékülését. Mégis igaz volt, a fa kék volt, de lelke mélyén nem adta meg magát, elítélte a valóságot: a természetben nem lehetnek kék fák.

Most már csak komolyan beszélt a tanulmányokról, amelyeket Claude az ebédlő falaira akasztott. A művészet visszatért életükbe és Christine hosszan elgondolkodott rajta. Megesett, hogy midőn Claudeot táskájával, festőszékével és ernyőjével elmenni látta, hirtelen nyakába kapaszkodott:

- Mondd, szeretsz?

- De csacsi vagy! ugyan miért ne szeretnélek?

- Ölelj meg hát, úgy, ahogy szeretsz, erősen, nagyon erősen!

Azután, mikor az útig elkísérte, így szólt:

- És dolgozzál, tudod, hogy sohasem gátoltalak a munkában... Eredj, örülök, ha dolgozol.

Mintha valami nyugtalanság szállta volna meg Claudeot, midőn e második év őszén megsárgultak a falevelek és az első hidegek visszatértek. Az időjárás éppenséggel borzalmas volt és két hétig a szakadó eső tétlenségre kényszerítette, azután minduntalan ködök akadályozták a munkában. Elkomorodva ült a tűz előtt, sohasem beszélt Párisról, de a város amott emelkedett a szemhatáron, a város télen, öt óra óta égő gázlángjaival, baráti összejöveteleik serkentő vetélkedéseivel, az izzó termelés életével, amelyet még a decemberi fagy sem lassított. Egy hónapon belül háromszor utazott oda, azzal a kifogással, hogy felkeresi Malgrast, akinek még néhány kis képet eladott. Most már nem kerülte el Faucheurék korcsmáját, szóba elegyedett

Poirette apóval, elfogadott egy pohár fehér bort és fürkészőn nézett körül a korcsmaszobában, mintha - az évszak ellenére is - egykori pajtásokat keresett volna ott, akik reggel érkeztek. Várakozva maradt ott sokáig, azután az egyedüllét kétségbeesésében ment haza, fuldokolva mindattól, ami benne forrott, betegen, hogy nincs senkije, akinek elmondhatná azt, amitől koponyája majdnem szétpattant.

A tél mégis elmúlt és Claudenak abban a vigaszban volt része, hogy néhány szép havas képet festett. Kezdetét vette a harmadik év, midőn, május utolsó napjaiban, váratlan találkozás izgatta fel. Ezen a reggelen a fennsíkra ment fel, hogy motivumot keressen, mert a szajnaparti részletekbe végre is belefáradt és elámulva állt meg egy út kanyarulatánál Dubuche előtt, aki két bodzasövény között közeledett, fekete kalappal, kifogástalan fekete kabátban.

- Hogyan! te vagy?

Az építész kellemetlen meglepetésében hebegett:

- Igen, látogatást kell tennem... Mi? ugyancsak ostobaság a vidéken! De mit akarsz, ha az ember kénytelen óvatosan eljárni!... És te errefelé lakol? Tudtam... Vagyis nem! valami ilyesfélét hallottam ugyan, de azt hittem, hogy a másik oldalon, messzebb van.

Claude, erősen megindulva, kihúzta zavarából.

- Jól van, jól, öregem, nem kell mentegetőznöd, én vagyok a legbűnösebb... Ó, milyen régóta nem láttuk egymást! Ha elmondanám neked, mekkorát dobbant a szívem, mikor orrod kibukkant a levelek közül!

Ekkor karonfogta és örömeiben nevetve kísérte el, Dubuche pedig, a boldogulásáért való állandó gondtól eltelve, mely szünet nélkül sajátmagáról beszéltette, azonnal jövőjéről kezdett csevegni. Most került be az École des Beaux-Arts első osztályába, miután végtelen fáradsággal elnyerte a szabályszerű osztályzatokat. Szülei már egy garast sem küldenek neki, sírnak, hogy milyen szegények, csak hogy most már ő tartsa el őket; lemondott a római díjról, mert bizonyos benne, hogy megbukik, hiszen életét kell fenntartania és már belefáradt, megundorodott attól, hogy elszegődjék, hogy óránként egy frank huszonötöt keressen tudatlan építészeknél, akik úgy bánnak vele, mint valami napszámossal. Melyik utat válassza? melyik a legrövidebb út? Ha elhagyja az iskolát, nagy segítségére lenne gazdája, a hatalmas Dequersonnière, aki szerette őt, mint tanulókat, szorgalmas jó növendéket. Csakhogy mennyi vesződség vár még reá, mennyi ismeretlen dolog! És keserűen panaszkodott a kormány iskolái ellen, amelyekben annyi éven át robotolnak és amelyek még csak elhelyezkedést sem biztosítanak mindazoknak, akiket kivetnek a kövezetre.

Hirtelen megállott az ösvény közepén. A bodzasövények véget értek és a Richaudière tűnt fel nagy fái közepette.

- Ejnye! igaz, - kiáltott fel Claude, - nem értettem... Abba a hodályba mész. Ó, azok a figurák, milyen ronda nép!

Dubuche, a művész e kifakadására bántódott arcot vágott és fontoskodva válaszolt.

- Akármilyen hülyének tartod is Margaillan apót, ember az a talpán, a maga helyén. Látnád csak a munkahelyeken, épületei közepette: pokoli tevékenység, meglepő érzék a jó ügykezelés iránt, csodálatos szimat az építendő utcák és vásárlandó anyagok tekintetében. Egyébiránt, aki milliókat tud keresni, az legény a talpán... Különben is, mit akarok én tőle? Ugyancsak ostoba lennék, ha nem volnék udvarias egy ember irányában, aki hasznomra lehet.

Beszéd közben elállotta a szűk utat, megakadályozta barátját, hogy előremenjen, kétségkívül azért, mert félt, hogy kompromittálja magát, ha együtt látják őket és meg akarta értetni vele, hogy itt el kell válniuk.

Claude szeretett volna a párisi pajtásokról kérdezősködni, de hallgatott. Christinet még egy szóval sem említette. Midőn végre távozásra szánta rá magát és kezét nyujtott Dubuchenek, akarata ellenére ez a kérdés csúszott ki remegő ajkain:

- Sandoz jól van?

- Igen, meglehetősen. Ritkán látom... Még a múlt hónapban említést tett rólad. Még mindig bántja, hogy becsaptad előttünk az ajtót.

- De hiszen nem csaptam be előttetek az ajtót! - kiáltott Claude magánkívül. - Kérve kérlek, látogassatok meg! Oly boldog lennék!

- Helyes, el fogunk jönni. Megmondom neki, hogy jöjjön el, becsületszavamra!... Isten veled, öregem. Mennem kell.

És Dubuche a Richaudière felé ment, Claude pedig nézte, mint kisebbedik alakja a földek közepette, kalapjának fénylő selymével és kabátja fekete foltjával. Lassan ment haza és szívét ok nélkül való szomorúság nyomta. Feleségének mitsem szólt erről a találkozásról.

Nyolc nap múlva Christine Faucheurékhez ment egy font metélt tésztáért és hazamenet út közben megállott, karján tartva gyermekét, egy szomszédasszonnyal beszélgetésbe elegyedett, midőn egy úr, aki a kompról szállott le, közeledett feléje és megkérdezte:

- Claude Lantier úr úgy-e errefelé lakik?

Christine meghökkent és egyszerűen válaszolt:

- Igen, uram. Tessék velem jönni...

Vagy száz méterre egymás mellett mentek. Az idegen, aki látszólag ismerte Christinet, kedves mosollyal nézett rá, de mivel ő gyorsította lépteit és komoly arckifejezés mögé rejtette zavarát, hallgatott. Az asszony kinyitotta az ajtót és az ebédlőbe vezette be, mondván:

- Claude, látogatód érkezett.

Felkiáltás hallatszott és a két férfi már átölelve tartotta egymást.

- Ó, öreg Pierrem, milyen kedves vagy, hogy eljöttél!... Hát Dubuche?

- Az utolsó pillanatban valami dolga visszatartotta és táviratozott nekem, hogy jöjjenek el nélküle.

- No jó, mintha sejtettem volna... Csakhogy te itt vagy, te! Úristen, mennyire örülök!

És odafordult Christine felé, aki örömeiket látva, mosolyogva állott ott:

- Igaz, nem is meséltem el neked. A minap találkoztam Dubuchessel, aki odament azoknak a szörnyeknek birtokára...

De újból félbeszakította magát és örült mozdulattal kiáltott fel:

- Elveszttem a fejem, kétségtelen! Sohasem beszéltem egymással és itt hagylak állni... Kedvesem, látod ezt az urat: ez Pierre Sandoz, az én régi pajtásom, akit úgy szeretek, mintha testvérem volna... És te, barátom, bemutatom neked a feleségemet. És most csókoljátok meg egymást!

Christine elfogulatlanul elnevette magát és kedvesen nyujtotta oda arcát. Sandoz azonnal megtetszett neki, kedélyességével, komoly barátságával, az atyai vonзалom kifejezésével, amellyel reánézett. Megindultságában könny csillogott szemében, midőn Sandoz kezei között tartotta az ő kezét és így szólt:

- Nagyon kedves, hogy szereti Claudeot és szeressék is mindig egymást, mert hiszen ez a legjobb.

Azután lehajolt, hogy megcsókolja a gyermeket, akit Christine karján tartott:

- Úgy, hát már van egy?

A festő mintegy mentegetődző kézmozdulatot tett.

- Mit akarsz? Csak megterem, anélkül, hogy gondolna rá az ember!

Sandoz Claudenál maradt az ebédlőben, miközben Christine felforgatta a házat a reggeliért. A festő két szóval mondta el történetüket, hogy Christine kicsoda, miképpen ismerkedett meg vele, milyen körülmények indították őket arra, hogy együtt éljenek és csodálkozni látszott, midőn barátja szeretne volna tudni, miért nem kötnek házasságot. Istenem, miért? mert soha még csak nem is került szóba, mert úgy látszik, az asszony nem is helyez súlyt reá és bizonyos, hogy azáltal nem lennének sem boldogabbak, sem kevésbé boldogok. Szóval, ez egészen jelentéktelen dolog.

- Helyes! - szólt Sandoz. - Nekem nincs kifogásom ellene... De tisztességes leány volt, mikor a tiéd lett, el kellene vened.

- Mihelyt csak akarja, öregem! Elhíheted, eszem ágában sincs, hogy a gyermekkel cserbenhagyjam.

Azután Sandoz megbámulta a falakra akasztott tanulmányokat. Ugyan derekasan kihasználta idejét! Milyen igaz színek, milyen valóságos napsütés! És Claude elragadtatással hallgatta, büszke nevetéssel és éppen a pajtásokról akart kérdezősködni, hogy mit csinálnak mindannyian, midőn Christine visszatért és így kiáltott:

- Siessetek, a tojás az asztalon van.

A konyhában reggeliztek; a reggeli rendkívüli volt: lágy tojás, azután kirántott ponty, majd a tegnapi főtt hús salátának elkészítve, burgonyával és füstölt heringgel. Pompás volt: a hering, amelyet Mélie a parázson megforgatott, erős és étvágygerjesztő szagot terjesztett, a tűzhely szögletében zümmögő kávéfőzőben cseppenként hatolt át a kávé a szűrőn. És midőn megjelent a csemege, frissen szedett eper és egy szomszédasszony tejgazdaságából való sajt, az asztalra felkönyökölve, vég nélkül elbeszélgettek. Párisban? Istenem! Párisban semmi különöst sem csinálnak a pajtások. De mégis! nem kímélik könyökeiket és mindegyik előretörtetve igyekeznek elhelyezkedni. Természetes, hogy a távollevők kárukat vallják és jó ott lenni, nehogy nagyon is megfélemlítsenek az emberről. De a tehetség mégis csak tehetség és akiben megvan az akarat és erő, mindig eléri célját. Igen, ez az igazi álom: falun élni, remekműveket felhalmozni ott, majd egy szép napon kicsomagolni a podgyászt és agyonvágni velük Párist!

Este, midőn Claude kikísérte az állomásra Sandozt, ez így szólt:

- Igaz, már el akartam neked mondani... Azt hiszem, meg fogok nőszülni.

A festő nevetésben tört ki.

- Te kópé, most már értem, miért prédikáltál nekem ma reggel!

A vonatra várva, folytatták beszélgetésüket. Sandoz megmagyarázta a házasságról való nézeteit. A házasságot polgári felfogással, a jó munka, a szabályozott és biztos termelés feltételeként tekintette a nagy modern alkotók számára. A pusztító asszony, az asszony, aki megöli a művészt, megőrli szívét és felemészti agyvelejét, romantikus gondolat, amely ellentétben áll a tényekkel. Őneki különben szüksége van valakire, aki szeretetteljesen öröködjék nyugalma fölött, gyengéd otthonra, amelyben elzárkózzék, hogy egész életét annak az óriási műnek szentelhesse, amelyről álmodozott. És megjegyezte, hogy minden a választástól függ; ő azt hiszi, hogy megtalálta azt, akit keresett, egy árvaleányt, kiskereskedők gyermekét, akinek nincs egy garasa sem, de szép és értelmes. Hat hónap óta, amióta lemondott hivataláról, az

ujságírásnak szentelte magát és többet keresett. Anyját Batignolles egy kis házában helyezte el, ott akart harmadmagával élni, két asszonnyal, akik szeretik őt, neki pedig elég erős vállai vannak, hogy az egész háznépet eltartsa.

- Nősülj meg, öregem, - szólt Claude. - Cselekedjünk úgy, ahogy érzünk... Most Isten veled, itt a vonat. Ne feledkezzél meg ígéretedről, hogy ismét ellátogatsz hozzánk.

Sandoz igen gyakran visszatért. Találomra toppant be, amikor éppen ujságja megengedte neki; szabad volt még, mert csak jövő ősszel készült megházasodni. Boldog napok voltak, ezek, bizalmas beszélgetéssel töltött hosszú délutánok, miközben felújították a dicsőségre irányuló régi törekvéseiket.

Egy alkalommal, midőn Claude-dal egyedül volt az egyik szigeten és egymás mellett feküdtek a földön, a magasba bámulva, Sandoz elmondta neki becsvágya hatalmas tárgyát, hangosan meggyónt:

- Az ujság, látod, nem egyéb küzdőtérnél. Élni kell és küzdeni kell, hogy éljünk... Meg aztán ez a sajtó, akármilyen kellemetlen oldalai vannak is a mesterségnek, veszettül nagy hatalom, legyőzhetetlen fegyver a meggyőződéses fickók kezében... Én azonban, ha most kénytelen vagyok is élni vele, nem fogok ott megvénülni, ó nem! És kezeim közt van, igen, kezeim közt van az, amit kerestem, akkora munka, hogy belepusztulhatok, valami, amibe beleásom magam, hogy talán soha többé ki ne kerüljek belőle.

Mély csend áradt le a fák lombjairól, amelyek a nagy hőségben mozdulatlanok voltak. Sandoz halkabb hangon, össze nem függő mondatokban folytatta:

- Tanulmányozni az embert, amilyen, nem többé az ő metafizikai mintababájukat, hanem a fiziológia embert, akit környezete határoz meg és aki valamennyi szervének működésével cselekszik... Nem valóságos komédia-e az agy működésének állandó és kizárólagos tanulmányozása, azon a réven, hogy az agy a nemes szerv?... A gondolat, a gondolat, ej, mennydörgős mennykő! a gondolat az egész test terméke. Hagyjuk csak magára az agyat, hogy gondolkozzék, majd meglátjuk, mi lesz az agy nemességéből, ha a gyomor beteg!... Nem! ez hülyeség, aminek semmi köze sincs sem a filozófiához, sem a természettudományhoz, pozitivisták, evolucionisták vagyunk és megőriznők a klasszikus idők irodalmi bábuját és továbbra is kibogoznók a tiszta ész összekuszált haját! Aki pszichológust mond, a tudomány árulójáról beszél. Egyébiránt fiziológia, pszichológia, mindez semmit sem jelent, mert az egyik áthatotta a másikat, ma már mindkettő csak egy, az ember mechanizmusa, amely valamennyi nyilvánulásának összeségében csúcsonyul ki... Ez az az elv, modern forradalmunknak nincs más alapja, ez a régi társadalom végzetszerű halála, ez egy új társadalom születése és szükségszerűen egy új művészet kiképzése ebből az új talajból... Igen, majd meglátják, majd meglátják, micsoda irodalom fog a természettudomány és demokrácia következő százada számára kicsirázni!

Kiáltása felszállt és a végtelen ég mélyén vészelt el. Egy szellő sem mozdult és a fűzfák hosszában csak a folyó folytatta hangtalan útját. Sandoz hirtelen társa felé fordult és arcába mondta:

- Megtaláltam tehát, amire szükségem volt. Ó, nem nagy dolgot, csak egy kis zugot, ami elég egy emberi életnek, még ha túlságos nagyra törekszünk is... Előveszek egy családot és tanulmányozom tagjait, egyenkint, honnan jönnek, hova mennek, miképpen hatnak egymásra; szóval, az emberiséget kicsinyben, azt a módot, ahogy az emberiség tenyészik és viselkedik... Másfelől, emberkéimet a történelem egy határozott korszakába fogom belehelyezni és ez fogja megadni a környezetet és körülményeket, a történelem egy darabját... Ugy-e érted, a könyvek egész sora, tizenöt, húsz könyv, epizódok, amelyek összetartják egymást, de amellet

mindegyiknek megvan a maga kerete, a regények sora, amelyekből házat építettek magamnak öreg napjaimra, ha ugyan reám nem szakadnak!

Visszafeküdt hátára, kitárta két karját a fűben, mintha a földbe akart volna sülyedni, nevetve, tréfálva.

- Ó drága föld, fogadj be, te, ki közös anyánk vagy, az élet egyedüli forrása! te vagy az örök, a halhatatlan, benned kering a világ lelke, a tenyészet, amely még a köveket is áthatja és a fákat mozdulatlan nagy testvéreinkké teszi!... Igen, el akarok veszni benned, téged érzlek itt, tagjaim alatt, ölelésséddel és lángoddal, te egyedül leszel művemben a ható erő, az eszköz és a cél, a mérhetetlen Noé-bárája, amelyben minden dolog megelevenedik minden lény lehelle-tétől!

Tréfásan kezdte, lírai ömlengésének dagályával, de végén már az izzó meggyőződés kiáltása tört elő a fohászból, amelyet mély, költői megindulás remegtetett; szemei könnybe lábadtak és hogy elrejtse ellágyulását, az egész szemhatárt felölelő nagy kézmozdulat kíséretében durva hangon jegyezte meg:

- Hát nem butaság, külön lelke lenne mindegyikünknek, mikor ott van az a nagy lélek?

Claude nem mozdult, elmerült a fűben. Ujabb hallgatás után megszólalt:

- Ez az, öregem! pukkaszd meg őket, valamennyit!... Csak aztán agyon ne üssenek!

- Ó, - szólt Sandoz, felállva és kihúzva magát, - túlságos kemények a csontjaim. Majd szét-zúzzák ökleiket... Menjünk haza, nem akarnék lekésni a vonatról.

Christine élénk barátságot érzett iránta, látván, mily egyenes és határozott az életben és végre meg merte kérni arra a szívességre, hogy legyen Jacques keresztapja. Igaz, hogy Christine már be sem tette lábát a templomba, de miért rekesztené ki a gyerkőcöt az általános szokásból? Azonkívül különösen az indította reá, hogy támaszt akart neki adni e keresztapa személyében, akit oly meggondoltnak, értelmesnek érzett ereje kitöréseiben. Claude csodálkozott, de vállvonogatva beleegyezett. És meglett a keresztelő, keresztanyát is találtak, egyik szomszédasszony leányát. Valóságos ünnepség volt, Párisból hozott tengeri-rákot ettek.

Éppen ezen a napon, midőn elváltak, Christine félrevonta Sandozt és könnyörgő hangon mondta neki:

- Úgy-e nemsokára eljön megint? Ő unatkozik.

Csakugyan, Claudeon sötét szomorúság vett erőt. Felhagyott tanulmányaival, egyedül ment ki, önkénytelenül is Faucheurék korcsmája előtt ödöngött, azon a tájon, ahol a komp kikötött, mintha mindig arra számított volna, hogy Párist látja megérkezni. Páris üldözte őt, havonkint odautazott és kétségbeesve, a munkára képtelenül tért vissza onnan. Beköszöntött az ősz, majd a tél, nedves, sáros tél; Claude mogorva zsibbadtságban töltötte el és keserű volt még Sandozzal szemben is, aki októberben megnősült s így nem utazhatott többé oly gyakran Bennecourtba. Úgy látszott, hogy már csak barátja látogatásai alkalmával ébred fel és e látogatások egész héten át tartó izgatottságot idéztek elő benne. Ki nem fogyott a párisi hírekre vonatkozó lázas szavakból és ő, aki azelőtt eltitkolta volt, hogy sajnálja Párist, most valósággal elkábította Christinet, reggeltől estig mesélt neki oly dolgokról, amelyekről ez semmit sem tudott és olyan emberekről, akiket soha sem látott. A tűz mellett, a szögletben, végnélküli magyarázatokra került a sor, mihelyt Jacques elaludt. Claude felhevült és még Christinenek kellett véleményét, ítéletét nyilvánítania a különböző esetekre nézve.

Hát az a Gagnière nem hülye, hogy a zenével butítja magát, holott oly lelkiismeretes tehetsége lehetett volna a tájképfestéshez? Azt mondják, hogy most zongoraórákat vesz egy kisasszonytól, az ő korában! Nos? Mi a véleménye Christinenek? valóságos hóbort! És Jory, aki újra

össze akarja adni magát Irma Bécotval, amióta ennek palotácskája van a Rue de Moscoun! Hiszen Christine ismeri ezt a kettőt, jeles pár, jól összeillenek, úgy-e? De a legnagyobb huncut mégis csak Fagerolles, akinek jól odamondja majd az igazságot, csak találkozzék vele! Ez a hűtlen pályázni mert a római díjra, igaz, hogy felsült vele! Az a fickó, aki gúnyolta az Écolet és arról beszélt, hogy mindent lerombol! Ó, kétségtelen, a siker viszketege, az inger, hogy átgázoljon pajtásai testén és a hülyék elismerésében részesüljön, jókora piszkosságokra indította őt. Nono, talán csak nem akarja Christine védelmezni? csak nem olyan nyárspolgárnő, hogy védelmezze? És midőn Christine igazat adott neki, Claude ideges kacagásával mindig ugyanarra a történetre tért vissza, melyet rendkívül komikusnak tartott, Mahoudeau és Chaîne történetére, akik megölték a kis Jabouillet, Mathilde, a rettenetes drogistáné férjét, - igen, megölték, egy este, midőn a tüdővész megcsalt férj önkívületbe esett és ők ketten, akiket az asszony odahívott, oly keményen dörgölték, hogy kezeik közt adta ki lelkét!

Ekkor, ha Christine nem mutatott vidámságot, Claude felállt és érdes hangon mondta:

- Ó, téged semmi sem nevetet meg... Feküdjünk le, az lesz a legjobb.

Claude imádta még és oly szerelmes kétségbeesett hevével birta őt, aki a szerelemtől a mindenről való megfeledkezést, az egyedüli örömet kívánja. De ezen túl nem ment, az asszony már nem elégítette ki, más gyötrelmet fogta el újból, ellenállhatlanul.

Tavasszal Claudeot, aki, megvetést fitogtatva, megesküdü, hogy nem állít ki többé, erősen nyugtalanította a Salon. Ha Sandozzal együtt volt, arról kérdezősködött, mit küldtek be a pajtások. A megnyitás napján odament és még aznap este remegve, igen szigorúan tért haza. Nem volt ott egyéb, csak egy mellszobor Mahoudeautól, jó, de nem jelentékeny; Gagnièrenek egy kis tájképe, melyet a tömeggel befogadtak, csinos, szőke színhangulatú; egyéb semmi, éppen semmi, csak még Fagerolles képe, színésznő a tükör előtt, amint kendőzi magát. Eleinte meg sem említette, utóbb méltatlankodó nevetéssel beszélt róla. Az a Fagerolles, micsoda szélhámos! Most, hogy felsült a díjjal, nem félt már attól, hogy kiállítson és határozottan hátat fordított az iskolának, de érdemes volt megnézni, milyen ügyességgel, mekkora megalkuvással: a festmény a valóság merészségét fitogtatta, anélkül, hogy egyetlen eredeti tulajdonság lett volna benne! És ennek meglesz a sikere, mert a nyárspolgárok nagyon is szeretik, ha csiklandozzák és amellet úgy tesznek, mintha lökdösnék őket. Ó, mennyire ideje már, hogy egy igazi festő jelenjen meg a Salon komor sivatagában, a huncutok és hülyék közepette! Úristen, milyen hely várakozik ott!

Christine, aki haragvás nélkül hallgatta meg, végre habozó hangon mondta:

- Ha akarnád, visszamennénk Párisba.

- Ki beszél erről? - kiáltott Claude. - Már nem is mondhat neked semmit az ember, mindjárt máshova lyukadsz ki.

Hat héttel később olyan hírt hallott, amely nyolc napig foglalkoztatta: barátja, Dubuche, elvette Régine Margaillan kisasszonyt, a Richaudière tulajdonosának leányát; bonyolódott história volt ez, amelynek részletei szörnyen meglepték és mulattatták. Először is Dubuchet, azt az állatot, éremmel tüntették ki egy park közepén álló pavillon tervéért, amelyet kiállított; már ez is nagyon mulatságos volt, mert a tervet állítólag gazdájának, Dequersonnièrenek kellett talpraállítania és ugyanez tüntettette ki egész nyugodtan a juryvel, amelynek ő volt elnöke. Azután az volt az egésznek tetőpontja, hogy ez a várt jutalom döntötte el a házasságot. Úgy-e csinos dolog, ha most az érme arra szolgál, hogy a jó, de inséges tanulókat gazdag családok kebelében helyezték el! Margaillan apó, mint minden parvenü, arról álmodozott, hogy olyan vót talál, aki segít neki és aki a maga részéről hiteles okleveleket és elegáns kabátokat fektet be az üzletbe. Már egy idő óta szemmel tartotta ezt a fiatalembert, az École des Beaux-Arts növendékét, akinek kitűnő osztályzatai voltak és maga oly szorgalmas, mesterei

ajánlásaival ellátva. Az érem fellelkesítette, azonnal hozzáadta leányát és társul fogadta vejét, aki majd meg fogja tízszerezni a már meglevő milliókat, hiszen tudta, mit kell tudni, hogy jól építsen valaki. Különben is a szegény Régine, aki mindig szomorú volt és akinek egészsége gyenge lábon állt, derék férjet fog kapni.

- Hiszed? - ismételte Claude feleségének, - mennyire szeretnie kell a pénzt, hogy azt a szerencsétlen kis nyúzott macskát elvegye!

És midőn Christine szánakozva védelmébe vette a leányt:

- Hiszen nem őt ütöm. Szerencséje, ha a házasság nem adja meg neki a kegyelemdöfést! A leány mindenesetre ártatlan abban, hogy kőműves apjának az a hülye becsvágya volt, hogy polgárleányt vegyen el és abban is, hogy ők ketten olyan rosszul hozták össze, mert az apa vérét iszákosok nemzedékei rontották meg, az anya pedig kimerült, a végüket járó családok minden mérges nedvétől felemésztett testtel. Szép kis lecsúszás az ötfrankosok közepette! Szerezzetek csak vagyont, hogy borszeszbe tehessétek koraszülötteiteket!

Kegyetlenné lett és feleségének meg kellett ölelnie, karjai közt tartania, megcsókolnia és nevetnie, hogy ismét az a jó fiú legyen, mint az első napokban. Ekkor lecsillapodva, megértette és helyeselte két régi pajtása házasságát. Tehát mégis igaz, hogy mindhárman megházasodtak! Milyen furcsa az élet!

Még egyszer végét érte a nyár, a negyedik, amelyet Bennecourtban töltöttek. Sohasem lesznek boldogabbak, életük derült és olcsó volt ott, az eldugott faluban. Mióta ott laktak, nem voltak pénznek híjával, az ezer frank járadék és a néhány eladott kép elég volt szükségleteikre, sőt még félre is tettek belőle, fehérneműt vásároltak. A maga részéről a kis Jacques, aki akkor harmadféléves volt, csodásan érezte magát falun. Reggeltől estig a földön csuszkált, rongyosan, maszatosan, magára hagyva, de pirospozsgásan, viruló egészségben. Anyja gyakran azt sem tudta, hol fogja meg, hogy kissé letisztogassa és ha látta, hogy jól eszik, jól alszik, egyébként nem törődött vele és nyugtalan gyengédségét másik nagy gyereke, drága embere számára tartotta fenn, akinek ismétlődő komorsága aggodalommal töltötte el. Napról-napra rosszabbodott a helyzet és hiába éltek nyugodtan, a bánat minden oka nélkül, mégis mindinkább hatalmába kerítette őket a szomorúság, kedvetlenség, amely örökös ingerültségben nyilvánult.

A falusi élet első örömeinek vége volt. Csónakjuk elkorhadva, kilyukadva a Szajna fenekére merült. Különben már eszükbe sem jutott, hogy azt a csónakot használják, amelyet Faucheurék bocsájtottak rendelkezésükre. A folyó untatta őket, lusták voltak már evezni, a szigetek egyes elragadó zugairól az egykori lelkesedés felkiáltásait ismételtették, de sohasem jöttek már kísértésbe, hogy újra felkeressék azokat. Még a partok hosszában tett séták is elvesztették varázsukat; nyáron megsül ott az ember, télen meghül és ami a fensíkot illeti, a falu fölött emelkedő kiterjedt földeket, amelyek almafákkal voltak beültetve, ezek már úgy tunkak föl előttük, mint valami távoli vidék, amely sokkal messzebb van, semhogy bolondok lettek volna lábaikat kockáztatni. Házuk is bosszantotta őket, ez a kaszánya, ahol a zsírszagú konyhában kellett enniük, míg szobájukba a világ mind a négy tájékról befújt a szél. Még fokozta a balszerencsét, hogy a barackszüret abban az évben nem sikerült, az óriási rózsatövek közül pedig a legszebbek, egyúttal a legöregebbek, betegség következtében kipusztultak. Ó mily szomorú ez az eltompulás, amelyet a megszokás okoz! mennyire megvénültnek tűnt fel az örök természet, mert belefáradtak, beleuntak ugyanazoknak a tájnak látásába! Az volt azonban a legnagyobb baj, hogy Claudeban a festő megundorodott a környéktől, nem talált már egyetlen motívumot sem, amely izgatta volna és komoran barangolt a földeken, amelyek az ő szemében már üresek voltak, mintha kimerítette volna életüket, nem hagyva meg egyetlen ismeretlen fa, egyetlen előre nem látott fényhatás érdekességét sem. Nem, mindennek vége volt, semmi jót sem csinálna már ezen a kutya vidéken!

Október is beköszöntött esőivel. Az első esős napok egyikének estéjén Claude dühbe jött, mert az ebéd nem volt készen. Méliet, azt a libát, kilökte az ajtón és felpofozta Jacquesot, aki ott lábatlankodott. Ekkor Christine sírva ölelte meg és így szólt:

Menjünk el innen, ó térjünk vissza Párisba!

Claude kibontakozott karjaiból és mérges hangon kiáltotta:

- Megint ezt hajtogatod!... Soha, hallod-e?

- Tedd meg az én kedvemért, - folytatta Christine hévvel. - Én kérem tőled, nekem szereznél örömet.

- Hát unatkozol itt?

- Igen, belehalok, ha itt maradunk... Meg azután azt akarom, hogy dolgozzál, érzem, hogy ott a helyed. Bűn volna, ha továbbra is eltemetkeznel.

- Nem, hagyj békében!

De remegett, a szemhatáron Páris hította őt, a téli Páris, amely újból kigyúlt. Hallotta pajtásai nagy erőfeszítését ott, visszatér oda, nehogy nélküle diadalmaskodjanak és hogy ismét ő legyen a vezér, minthogy egyiknek sem volt meg hozzá sem ereje, sem becsvágya. És e hallucináció mellett, ama kényszer ellenére, amelyet érzett, hogy odasiessen, csökönyösen vonakodott elmenni, akaratlan ellenmondással, amely belseje mélyéből szállott fel, anélkül, hogy meg tudná magának magyarázni. Talán a félelem volt, amelytől a legbátrabbak teste is megremeg, a boldogság lappangó védekezése a sors végzete ellen?

- Hallgass ide, - szólt Christine hevesen, - csomagolok és elviszlek.

Öt nappal később elindultak Párisba, miután mindent becsomagoltak és a vasúthoz küldtek.

Claude már az úton volt a kis Jacqueskal, midőn Christinenek úgy tetszett, hogy elfelejtett valamit. Egyedül ment vissza a házba, melyet teljesen üresen talált és sírva fakadt: az elszakadás érzése volt, mintha saját magából hagyott volna hátra valamit, anélkül, hogy képes lett volna megmondani, mi az. Mily szívesen maradt volna! mennyire vágyott itt élni mindig, ő, aki az elutazást követelte, a szenvedély városába való visszatérést, ahol vetélytársnőjét érezte! Mégis tovább kutatott, hogy mije hiányzik és végül egy rózsát szakított le a konyha előtt; az utolsó rózsza volt, a hidegtől megrozsdásodva. Azután becsukta az elhagyott kert ajtaját.

## VII.

Midőn újból Páris kövezetén találta magát, Claudeot lázas vágyakozás fogta el a láрма és mozgás után. Szükségét érezte, hogy járjon-keljen, a városban barangoljon, pajtásait meglátogassa. Mihelyt felébredt, azonnal kereket oldott és Christinere hagyta, hogy berendezze a műtermet, amelyet a Rue de Douaiban, a Boulevard de Clichy közelében béreltek. Így történt, hogy a megérkezésüket követő második napon már reggeli nyolc órakor beállított Mahoudeauhoz. A nap még alig kelt volt fel, szürke, sötét, fagyos novemberi idő volt.

Mégis, a Rue du Cherche-Midiben levő bolt, amelyben a szobrász még mindig lakott, már nyitva volt és ő, fehér arccal, álomittasan, dideregve távolította el az ablaktáblákat.

- Ó, te vagy!... Fene korán kelő lettél falun... Hát csakugyan? visszatértél?

- Igen, tegnapelőtt.

- Helyes! majd találkozunk... Gyere be hát, csípős az idő ma reggel.

De Claude jobban fázott a boltban, mint az utcán. Felöltője gallérját feltűrve hagyta és kezeit zsebeibe mélyesztette, mert borzongani kezdett a kopár falakról lecsurgó nedvességben, az agyagrákások sara és a padlót áztató örökös víztócsák közelében. A nyomorúság szele fujt erre, elvitte a polcokról a klasszikus gipszöntvényeket, összetörte a bakokat és sajtárokat, amelyek kötelekkel voltak kijavítva. Mocskos és rendetlen zug volt, mint valami tönkrement kőműves pincéje. És a krétával bevont üvegajtóra, mintegy csúfságképen, hüvelykujjal nagy, sugárzó napot rajzoltak, közepén emberi arccal, amelynek félkör-alakú szája nevetni látszott.

- Várj, - szólalt meg Mahoudeau, - tüzet gyujtanak. Ezek az átkozott műtermek mindjárt kihűlnek a sok vizes ruhától.

Claude megfordulva, Chaînet pillantotta meg, aki a kályha előtt térdelt és egy régi ülőke szalmáját szedte le, hogy lángra lobbantsa vele a szentet. Jónapot mondott neki, de ő csak tompa dűnnyögéssel válaszolt és nem szánta rá magát, hogy felemelje fejét.

- És te mit csinálsz mostanában, öregem? - kérdezte a szobrásztól.

- Ó, voltaképen nem nagy dolgot! Átkozott esztendő, még rosszabb, mint a tavalyi, pedig az sem ért semmit!... Tudod, hogy a szentek válságon mennek keresztül. Igen, a szentség lanyhán áll és sajna! össze kellett szorítanom a hasamat... Közben, nézd csak, erre vagyok utalva.

Egy mellszoborról leszedte a nedves ruhát és hosszú, pofaszakállá által még megnyujtott ábrázatot tárt fel, amely hivalkodásában és végtelen butaságában szörnyű volt.

- Egy ügyvéd a szomszédságból... Ugy-e elég visszataszító, a majom! És mennyit zaklat, hogy csak jól dolgozzam ki a száját!... De enni csak kell, nemde?

Volt ugyan egy gondolata a Salon számára: fürdő nő álló alakja, amint lábával a vízhez ér és ennek hidegétől megborzong, ami oly imádásraméltóvá teszi a nő testét. Össze-vissza repedezett kis mintáját meg is mutatta Claudenak, aki szó nélkül nézte, mert meglepte és kellemetlenül érintette a megalkuvás, amelyet észrevett rajta: a csínosság terjengése a még mindig túlzott formák alatt, a tetszeni vágyás természetes hajlama, amely mellett azonban a nagyszerűsége irányuló szándék sem tűnt el teljesen. Csakhogy Mahoudeau kétségbe volt esve, mert nagy dolog ám az ilyen álló alak. Vasvázra van szükség, amely jó sokba kerül, bakra, amilyenel nem rendelkezett, egész felszerelésre. Ezért is kétségkívül arra kell majd elhatároznia magát, hogy a víz szélén lefektesse.

- Nos? mit szólsz hozzá?... Milyennek találod?

- Nem rossz, - felelt végre a festő. - Kissé édeskés, noha olyan combjai vannak, mint egy mészárosnének, de ezt majd csak a kivitelben lehet megítélni... És csak állva, öregem, csak állva, különben fenét sem ér az egész.

A kályhában pattogott a tűz és Chaïne némán felemelkedett. Ott sompolygott egy darabig, azután bement a sötét hátulsó fürkébe, ahol az ágy állott, melyet Mahoudeauval megosztott; majd újból megjelent, kalappal fején, még hallgatagabban, szándékos, nyomasztó hallgatással. Sietség nélkül egy darab rajzszenet vett elő merev parasztujjaival és a falra írta: „Dohányért megyek, rakj szenet a tűzre.” És kiment.

Claude elbámulva nézte, mit csinál. A másik felé fordult.

- Mi ez?

- Már nem beszélünk egymással, írunk egymásnak, - szólt nyugodtan a szobrász.

- Mióta?

- Három hónapja.

- És együtt alusztok?

- Igen.

Claude elkacagta magát. No, igazán kemény kobakok! És mi miatt haragudtak meg egymásra? Mahoudeau azonban, kellemetlenül érintve, kikelt az ellen a marha Chaïne ellen. Egy este váratlanul jön haza, hát csak ott találja Mathilde-dal, a szomszéd drogistánéval, mindketten ingben, amint egy bögre befőttet esznek! Az nem nagy dolog, hogy alsószoknya nélkül találta az asszonyt: füttyül reá! de a bögre befőtt már mégis csak sok! Soha, sohasem fogja megbocsátani, hogy a piszkosok suttyomban édességekkel traktálják magukat, mikor ő száraz kenyeret eszik! Az ördögbe, azzal is úgy kell csinálni, mint az asszonnyal: osztzkodni.

Már közel három hónap óta tartott ez a harag, enyhülés, kimagyarázkodás nélkül. Életük szerveződött, a feltétlenül szükséges közléseket rövid mondatokba szorították össze, amelyeket szénnel írtak fel a falak hosszában. Különben továbbra is csak egy asszonyuk volt, mint ahogy egy ágyuk, miután hallgatólag megegyeztek mindegyikük óráiban, úgyhogy az egyik távozott, mikor a másikra került a sor. Istenem! nem szükséges annyit beszélni az életben, mégis megértik egymást.

Mahoudeau megrakta a kályhát, közben pedig kiadta mindazt a keserűséget, ami felgyűlt benne:

- Nos, akár hiszed, akár nem, de ha az ember majd megdöglik az éhségtől, nem is oly kellemetlen, ha sohasem beszél egymással. Igen, az ember elbutul a hallgatásban és ez olyan, mint az elnyálkásodás, amely kissé csillapítja a gyomorfájást... Ó, az a Chaïne, nem is képzeled, milyen agyafúrt paraszt! Mihelyt megette utolsó garasát is, anélkül, hogy a festéssel a várt vagyont megszerezte volna, a kereskedelemre, a kiskereskedelemre adta magát, amely majd lehetővé teszi neki, hogy tanulmányait befejezze. Ugy-e sikerült fickó? És halld csak haditervét: olajat küldetett magának falujából, Saint-Firminből, azután felkerekedett és az olajat gazdag provençei családoknál helyezte el, amelyek szerepet játszanak Párisban. Szerencsétlenségére ez nem tartott soká, túlságos nagy paraszt, mindenhol kitétték az ajtón... Így aztán, öregem, miután megmaradt egy korsó olaj, amely senkinek sem kell, hitemre! rájárogatunk. Igen, azokon a napokon, mikor van kenyerünk, belemártjuk.

És megmutatta a korsót a bolt egyik sarkában. A kifolyt olaj a falon és padlón nagy, zsíros foltokban feketéllett.

Claude már nem nevetett. Ó ez a nyomor, mennyire elveszi a bátorságot! lehet-e rossznéven venni azoktól, akiket megtör? Föl s alá sétált a műteremben, már nem haragudott az engedményekkel ellanyhított mintákra és eltúrte még a rettenetes mellszobrot is. És egy másolatra bukkant, amelyet Chaïne a Louvreban Mantegna után rendkívüli, száraz szabatossággal készített.

- Az állat! - mormogta, - majdnem ez az, sohasem csinált jobbat... Talán csak az a hibája, hogy négyszáz évvel későn született.

Azután, mivel nagyon meleg lett, levetette felöltőjét és megjegyezte:

- Ugyancsak soká hozza a dohányát.

- Ó, a dohánya, ismerem, - szólt Mahoudeau, hozzálátva a mellszoborhoz, amelynek pofaszakállát piszkálta. - Amott a fal mögött van az ő dohánya... Ha látja, hogy el vagyok foglalva, Mathildehoz szökik, mert azt hiszi, hogy az én részemről lop el... A hülye!

- Hát még mindig tart vele a szerelem?

- Igen, csupa megszokásból! Ő vagy más! Meg azután ő az, aki visszajön... Ó, nagy Isten, még az is túlságos sok, amit nekem hagy!

Különben harag nélkül beszélt Mathilderől és egyszerűen azt mondta, hogy nyilván beteg. A kis Jabouille halála óta az özvegy ismét beleesett az ájtatosságba, ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy ne botránykoztassa meg a környéket. Néhány buzgó hölgy ellenére, akik továbbra is nála vásároltak kényes és titokzatos cikkek, nehogy szemérmességükben zavarba jöjjenek, ha másutt kellene azokat kérniök, a drogéria ingadozott, a bukás közelebről fenyegetett. Egy este, miután a gáztársaság elzárta gázóráját, mert nem fizetett, szomszédaitól kért kölcsön olajat, amely különben nem akart a lámpákban égni. Az asszony már senkinek sem fizetett, sőt hogy egy munkás bérét megtakarítsa, Chaïnere bízta a kisebb-nagyobb fecskendők javítását, amelyeket az ájtatos nők újságpapírosba gondosan becsomagolva vittek el hozzá. A szemközti bormérésben még azt is ráfogták, hogy már használt kis üvegfecskendőket újból elad a zárdáknak. Szóval közeledett a vég és a titokzatos bolt, a reverendák suhanó árnyaival, bizalmas suttogásával, amely gyóntatószékre és állott tömjénzagával, amely sekrestyére emlékeztetett, mindaz, amit ott oly előzékeny figyelemmel kezeltek, de amiről fennhangon beszélni nem lehetett, hovatovább pusztulásnak indult. És a nyomorúság arra a fokra emelkedett, hogy a mennyezetről lelógó szárított növények csak úgy hemzsegték a pókoktól, a megdöglött és már megzöldült piócák pedig fölül úszkáltak az üvegedényekben.

- No, itt van! - szólalt meg a szobrász. - Majd meglátod, hogy ő is eljön utána.

Chaïne csakugyan hazajött. Tüntetőleg vette elő a papirosba csomagolt dohányt, megtönte pipáját és a kályha előtt dohányozni kezdett, a legmélyebb hallgatásban, mintha senki sem lett volna ott. És mindjárt megjelent Mathilde is, szomszédasszony módjára, aki jóreggelt kívánni jön át. Claude még soványabbnak találta, arcán vérrel aláfutott foltok, szemei lángolók, szája még nagyobb, mert most már két foggal több hiányzott belőle. Mintha a fűszeres illatok, amelyek fészületlen haját mindig áthatották, megzavarodtak volna; már nem a kamilla édessége, az ánizs üdesége volt, hanem az erős fodormenta szagával töltötte meg a műtermet, amely szinte a saját lehellete volt, de megkeseredve, mintegy megromolva az elkínzott testtől, amely ki-lehelte.

- Már munkánál! - kiáltott Mathilde. - Jónapot, fiacskám.

Claude éppen nem zavarta, megölelte Mahoudeaut, azután kezét szorította a festővel, szemérmetlenül, kidüllesztett hassal, ahogy minden férfinak fel szokta magát kínálni. Majd így folytatta:

- Nem is tudja, felfedeztem egy skatulya ziliz-cukrot és majd megreggelizünk vele... No, úgy-e kedves, osztozkodjunk!

- Köszönöm, - szólt a szobrász, - az csirizessé teszi szájamat, inkább pipázok.

És látván, hogy Claude felveszi felöltőjét:

- Elmész?

- Igen, sietek felfrissíteni magamat, kissé beszívni Páris levegőjét.

Mégis, néhány percre még ott maradt és nézte, hogy tömte magát Chaïne és Mathilde a ziliz-cukorral, mindegyikük egymásután véve a maga darabját. És noha már értesült róla, mégis újból elbámult, midőn látta, hogy Mahoudeau előveszi a rajzszetét és felírja a falra: „Add ide a dohányt, amelyet zsebre dugtál”.

Chaïne szó nélkül húzta elő a csomag dohányt és odanyújtotta a szobrásznak, aki megtömte pipáját.

- Viszontlátásra, mielőbb.

- Igen, mielőbb... Mindenesetre jövő csütörtökön Sandoznál.

Kiérve, Claude felkiáltott, mikor beleütközött egy úrba, aki a drogéria előtt állt és elmerülve fürkészte a bolt belsejét a kirakat mocskos és poros sérvkötőin keresztül.

- Nini, Jory! hát te mit csinálsz itt?

Jory rózsaszín orra megriadva mozdult meg.

- Én, semmit... Erre mentem, benéztem...

Azután nevetni próbált és hangját halkítva, mintha meghallhatták volna, így szólt:

- A pajtásoknál van a szomszédban, úgy-e?... Akkor gyérünk. Majd máskor.

És magával vitte a festőt, akinek ocsmány dolgokat beszélt el. Most már az egész kompánia Mathildehoz járt; egyik elmondta a másiknak, mindegyik felvonult, ha reákerült a sor, egyszerre többen is, ha ezt mulatságosabbnak találták és szörnyűséges dolgok történtek ott, valóban megdöbbsentők, amelyeket Claude fülébe súgott, a járdán, a tömeg lökdösése közepette. Nem a rómaiak támadtak-e fel? látja-e a sérvkötők és fecskendők torlasza mögött, a mennyezetről hulló gyógynövények alatt feltároló képet? Nagyon helyes boltocska, papok mulatságainak való hely, eltelve a gyanús illatszerészné mérges párájával, a kápolnára emlékeztető áhitatos csendben!

- De hiszen, - szólalt meg Claude, - te borzalmasnak mondtad azt a nőt.

Jory mozdulata nemtörődömséget fejezett ki.

- Ó mit tesz az?... Például én ma reggel a nyugati pályaudvarról jövök, ahova elkísértem valakit. És mikor erre jöttem, eszembe jutott, hogy felhasználhatnám az alkalmat... Hiszen érted, külön ezért nem fárasztja magát az ember.

Zavart arccal adta le ezt a magyarázatot. Azután kicsapongásának nyíltsága hirtelen kicsalta belőle, az örök hazugból, az igazságot:

- És különben is, rendkívülinek tartom azt a nőt, ha éppen tudni akarod... Nem szép, meglehet, de megbabonázza az embert! Szóval, azoknak az asszonyoknak egyike, akikről azt mondjuk, hogy még fogóval sem szednők fel őket, mégis halálos butaságokat követünk el értük.

Csak ekkor csodálkozott, hogy Claudeot Párisban látja és miután mindenről értesült és megtudta, hogy visszaköltözött, hirtelen megszólalt:

- Hallgass ide! magammal viszlek, velem fogsz Irmánál reggelizni.

A festő megfélemlítve, hevesen tiltakozott, azzal a kifogással, hogy fekete kabát sincs rajta.

- Mit tesz az? Ellenkezőleg, így még furább a dolog, ő el lesz ragadtatva... Azt hiszem, szemet szűrtál neki, mindig rólad beszél... Ugyan ne bolondozz, mondom, hogy ma reggel vár reám és úgy fogad majd, mintha fejedelmek volnánk.

Nem eresztette el többé karját és beszélgetve mentek tovább a Madeleine-templom irányában. Jory rendesen elhallgatta szerelmeit, mint ahogy az iszákos nem beszél borról. Azon a reggelen azonban áradozott, tréfálózott sajátmaga fölött, mindenféle történetkéket vallott be. Már régóta szakított a café-concertbeli énekesnővel, akit városkájából hozott fel és aki körmeivel felhasogatta ábrázatát. És egész éven át örült rohanásban vonultak át életén a nők, a legkülönböesebb, legváratlanabb nők: egy polgári család szakácsnője, ahol ebédelni szokott; egy rendőr törvényes hitvese, úgy hogy ki kellett lesnie, mikor van a férj szolgálatban; egy fogorvos fiatal alkalmazottja, aki havi hatvan frankot keresett azzal, hogy mindegyik páciens előtt elaltattatta és felébresztette magát, bizalomkeltés céljából és mások, egyre mások, a csapszékek kósza leányai, kalandokat kereső úri hölgyek, kis mosóleányok, akik fehérneműjét hozták haza, házvezetők, akik derekalját megforgatták, mindazok, akik hajlandók voltak, az egész utca, véletleneivel, találkozásaival, mindaz, ami kínálkozik és amit lop az ember, még pedig ahogy a jó szerencse magával hozta, csinosak és csúnyák, fiatalok és öregek, válogatás nélkül, csak hogy kielégítse velük a hím mohó étvágát, aki a minőséget feláldozza a mennyiségnek. Minden éjjel, ha egyedül tért haza, megrémült hideg ágyától, vadászatra indult, az utcákon barangolt, ha oly késő volt is, mikor már meggyilkolják a járókelőket és csak akkor feküdt le, ha felhajtott egy nőt. Oly rövidlátó volt különben, hogy nem egyszer tévedett és maga mesélte, hogy egy reggel, mikor felébredt, párnáján hatvanéves anyóka ősz fejét találta, melyet sietségében szókének nézett volt.

Egyébiránt el volt ragadtatva az élettől, jól ment dolga. Fösvény atyja ugyan újból megtagadta tőle a támogatást és megátkozta, mert továbbra is a botrány útját követi, de ezzel most már nem sokat törődött, hiszen hét-nyolcezer frankot keresett mint újságíró. Sikerült elhelyezkednie, karcolatokat írt a napi eseményekről és műkritikákat. Messze voltak már a *Tambour* zajos napjai, az egy-egy aranyért írt cikkek; összeszedte magát, két igen olvasott lapnak volt munkatársa és noha alapjában skeptikus élvhajhász maradt, aki imádta a sikert, ha minden áron is, polgárias fontoskodást öltött magára és már-már ítéleteket nyilvánított. Átöröklött fukarságától sarkalva, már minden hónapban pénzt helyezett el, oly alantas spekulációkban, amelyeket csak ő ismert; sohasem okoztak ugyanis kicsapongásai kevesebb költséget, hiszen azokon a reggeleken, midőn adakozó kedvében volt, csak egy csésze csokoládét fizetett a nőknek, akikkel nagyon meg volt elégedve.

A Rue de Moscouba érkeztek. Claude megkérdezte:

- Hát akkor te tartod ki a kis Bécot-t?

- Én? - kiáltott Jory felháborodva. - De hiszen, öregem, húszezer frank házbért fizet és arról beszél, hogy palotát építtet magának, amely ötszázezerbe fog kerülni... Nem, nem, néha nála reggelizek és ebédelek, ez is elég.

- És ott is hálsz?

Jory elnevette magát, egyenes válasz nélkül.

- Ostoba! háltni csak kell... Előre, itt vagyunk, menj be gyorsan.

De Claude még ellenkezett. Felesége reggelire várja, nem teheti. És Jory kénytelen volt csengetni és őt belökni az előcsarnokba, miközben ismételte, hogy ez nem kifogás és majd értesítéssel elküldik az inast a Rue de Douaiba. Ajtó nyílt és Irma Bécot előtt voltak, aki, mihelyt észrevette a festőt, felkiáltott:

- Hogyan! maga az, vadember?

Claude mindjárt kellő hangulatba jött, mert Irma úgy bánt vele, mint valami régi pajtással és a festő látta, hogy még csak észre sem vette ócska felöltőjét. Elcsodálkozott, mert alig ismerte meg a nőt. Négy év alatt egész más lett belőle, komédiásnő művészetével volt megfésülve, homlokát megkisebbítette a hajviselet, arca - kétségkívül erős akaratból eredő fáradság által - megnyúlt, a halovány szőkéből égő vörös lett, úgyannyira, hogy úgy látszott, mintha Tizian valamelyik courtesaneja kelt volna ki az egykori kis utcai leányból. Maga is szokta volt mondogatni őszinte óráiban: igen, ez a balekoknak való feje. A ház szűk volt és fényűzése közepette még hézagokat árult el. Leginkább az lepte meg a festőt, hogy a falakon néhány jó kép lógott, egy Courbet és főleg Delacroixnak egy vázlata. Csakugyan nem volt ostoba ez a leány, noha egy rettenetes festett porcellánmacska terpeszkedett a fogadószoa egyik állványán!

Midőn Jory arról beszélt, hogy jó lenne az inassal értesítést küldeni barátja lakására, Irma meglepve kiáltott fel:

- Hogyan! hát megnősült?

- Igen, - válaszolt Claude egyszerűen.

A leány a mosolygó Joryra nézett, mindent megértett és így folytatta:

- Úgy! összeadták magukat... Mit mondtak akkor nekem, hogy maga irtózik a nőktől?... És tudja-e, ez most szörnyen bosszant, hiszen annyira félt tőlem, emlékszik? Nos, olyan csúnyának tart, hogy még most is húzódik tőlem?

Irma mindkét kezével megfogta a festő kezeit, arcával előrehajolt és mosolyogva, de valójában csakugyan megsértve, egész közeli szemeibe nézett, a tetszés erős akaratával. Claude kissé megborzongott a leány lehellete alatt, mely szakállát melegítette, Irma pedig eleresztette és így szólt:

- Szóval, majd beszélünk még erről.

A kocsis ment el a Rue de Douaiba Claude levelével, míg az inas kitárta az ebédlő ajtaját és jelentette, hogy tálalva van. Az igen finom reggeli kifogástalanul telt el az inas hideg szeme alatt: a nagy munkálatokról beszéltek, amelyek felforgatják Párist, azután a telkek árát vitatták meg, polgárok módjára, akiknek befektetni való pénzük van. A csemegénél azonban, mihelyt hármasan magukra maradtak és odahozatták a kávé és szeszes italokat, nehogy az asztaltól fel kelljen kelniök, a hangulat felmelegedett és megfeszültek magukról, mintha megint a Baudequin-kávéházban volnának.

- Ó gyermekeim, - szólt Irma, - csakis ez a jó, együtt mulatni és fütyülni a világra!

Cigarettákat sodort, maga mellé vette a chartreuseös üveget és kiitta, nagyon vörös volt, haja kibomlott, visszasüllyedt az utcai leány vígságának színvonalára.

- Ekkor, - folytatta Jory, mentegetődzve, hogy reggel nem küldött el neki egy könyvet, amelyet kívánt, - ekkor éppen meg akartam venni, tegnap este tíz óra felé, midőn Fagerolles-lal találkoztam.

- Hazudsz, - szakította félbe Irma határozott hangon.

És hogy tiltakozásának véget vessen:

- Fagerolles itt volt, tehát látod, hogy hazudsz.

Azután Claude felé fordult:

- Mégis csak utálatos, fogalma sincs, micsoda úr ez!... Úgy hazudik, mint egy asszony, csupa mulatságból, jelentéktelen piszkosságok kedvéért. Így az egész históriának csak annyi az alapja, hogy ne kelljen három frankot kiadnia a könyvért. Valahányszor csokrot kellett volna küldenie számomra, kocsi gázolja el a csokrot, vagy egész Párisban nem lehet már virágot kapni. Igazán saját magáért kell szeretni őt!

Jory nem haragudott meg, székével hátradült és szivarját szopogatva, himbálta magát. Csak ennyit mondott vigyorogva:

- Hát persze, ha újból összeadtad magad Fagerolles-lal...

- Dehogyan adtam magam össze! - kiáltott fel Irma dühösen. - És aztán, mi közöd hozzá?... Füttyölök rá, hallod! füttyölök a te Fagerollesodra. Ő tudja, hogy velem nem vész össze az ember. Ó, mi ketten ismerjük egymást, hiszen a kövezetnek ugyanabból a hasadékból keltünk ki... Nézd csak, ha akarnék, csak így kellene csinálnom, csak kis ujjammal intenem és itt lenne, előttem a földön, hogy megnyalja lábaimat... Vérében vagyok a te Fagerollesodnak!

Indulatba jött, Jory okosnak vélte a visszavonulást.

- Az én Fagerollesom, - mormogott, - az én Fagerollesom...

- Igen, a te Fagerollesod! Hát azt képzeled, hogy nem látlak benneteket, őt, amint folyton körülcirógat téged, mert cikkeket remél, míg te adod a nagylelkűt és amellettszámítgatod, mennyi hasznod lesz belőle, ha olyan művészt támogatsz, akit a közönség szeret?

Ez alkalommal Jory hebegett, mert nagyon bántotta a dolog Claude miatt. Különben nem védekezett, inkább tréfára fordította a veszekedést. Ugy-e mulatságos, mikor így tűzbe jön? mikor elforgatja bűnös szemét és szájaskodva rángatja ajkait?

- Csakhogy, kedvesem, elrontod Tizianodat.

Irma lefegyverezve nevetni kezdett.

Claude, aki igen jól érezte magát, tudta nélkül üritgette a cognacos pohárákat. Két óra óta, hogy ott voltak, mámor szállott fel, a szeszes italok bódító mámora a dohányfüst közepette. Másról beszéltek és szóba kerültek a nagy árak, amelyeket a festmények elérni kezdenek. Irma már nem beszélt és ajkai közt kialudt cigarettavéget tartva, a festőre szegezte szemeit. És hirtelen félbeszakította, mintegy álmában tegezni kezdte.

- Honnan szedted a feleségedet?

Úgy látszott, ez a kérdés nem lepi meg, gondolatai szerte kóvályogtak.

- Vidékről érkezett, egy hölgy mellett volt és feltétlenül tisztességes.

- Csinos?

- Hogyne, csinos.

Irma egy darabig újra álmodozásba merült, azután mosolyogva megszólalt:

- Az áldóját! Milyen szerencse! Egy sem volt már és külön neked csináltak egyet!

Erre megrázkódott, felállt az asztaltól és felkiáltott:

- Nemsokára három óra... Gyermekeim, most kiteszlek benneteket. Igen, találkozóm van egy építésszel, meg akarok nézni egy telket a Parc Monceau közelében, tudjátok, az új városrészben, amelyet most építenek. Felszágalsztam ott valamit.

Visszatértek a fogadószobába, Irma a tükör elé állott és haragudott, hogy olyan vörös.

- Ugy-e, a ház számára? - kérdezte Jory. - Tehát szert tettél a pénzre?

Irma visszaigazgatta haját homlokába, kezével mintegy kihajtotta a vért arcából, megnyujtotta annak idomát és helyreállította rőt courtesane-fejét, amely így valami műtárgy művészies báját mutatta, azután megfordult és csak annyit felelt Jorynak:

- Nézz ide! megvan megint az én Tiziánom!

Nevetés közben már az előcsarnok felé terelte őket, ott ismét megfogta Claude két kezét, szó nélkül, de vágyteli tekintetét újból a festő szemeibe mélyesztve. Az utcára érve, Claudeot szorongó érzés fogta el. A hideg levegő kijózanította és gyötörte a lelkiismeret, hogy Christineről annak a leánynak beszélt. Megfogadta, hogy soha többé nem teszi be hozzá lábát.

- No, ugy-e, hogy jó gyerek? - kérdezte Jory, szivarra gyujtva, melyet távozás előtt kivett volt a dobozból. - Amellett, tudod, ez semmire sem kötelez: ott reggeliz, ott ebédel, ott hál az ember és jónapot, jóestét, kiki dolgára megy.

A szégyennek egy neme azonban visszatartotta Claudeot attól, hogy egyenesen hazamenjen és midőn társa, akit a reggeli felizgatott, egyet sétálni óhajtott és arról beszélt, hogy meglátogatja Bongrandt, el volt ragadtatva a gondolattól és együtt mentek el a Boulevard de Clichy.

Bongrandnak már húsz év óta itt volt tágas műterme, amelyben nem áldozott a napi izlésnek és mellőzte azokat a pompázó kárpitokat s dísz tárgyakat, amelyekkel a fiatal festők kezdték magukat körülvenni. Régimódi kopár, szürke műterem volt, amelyet csak a mesternek keret nélkül a falakra erősített tanulmányai díszítettek, amelyek oly szorosan voltak egymás mellett, mint a kápolnában a fogadalmi képek. Fényüzésről csak az empire-stilusú álló tükör, egy normandiai nagy szekrény és két utrechti bársonnyal bevont karosszék tanúskodott, amelyeket a használat fényesre csiszolt. Az egyik sarokban szőrét vesztett medvebőr takarta be a nagy pamlagot. A festő azonban romantikus fiatalsága óta megőrizte különös munkaruhájának szokását és a látogatókat bő bugyogóban, kötéllel átkötött köntösben, feje búbján papi sipkával fogadta.

Palettáját és ecseteit kezében tartva, maga nyitott ajtót.

- Csakhogy itt van! Hála Istennek!... Gondoltam magára, kedvesem. Igen, nem tudom már ki tudatta velem visszatérését és gondoltam, hogy nemsokára találkozunk.

Először Claudenak nyujtotta szabad kezét, élénk vonzalmat kifejező mozdulattal. Azután Jory kezét szorította meg és megjegyezte:

- És maga, fiatal főpap, olvastam utolsó cikkét és köszönöm a szeretetreméltó megjegyzést, amelyet javamra belecsúsztatott... Jöjjenek, jöjjenek be hát! Nem zavarunk, a napot az utolsó percig kihasználom, úgy sem megy az ember semmire sem ezeken az átkozott novemberi napokon.

Ismét munkához látott, a festőállvány előtt állva, amelyre kis festmény volt helyezve: két nő, anya és leánya, amint egy napos ablakfülkében vannak. Bongrand mögött a két fiatalember nézte a képet.

- Igen finom, - mormogott végre Claude.

Bongrand vállat vont, de nem fordult meg.

- Ej, apró ostobaság. Foglalatoskodni kell valamivel, nemde?... Természet után festettem ezt, egy ismerős családnál és most kitisztogatom kissé.

- De hiszen ez tökéletes, valóságos kincs mind a valóság, mind a fény szempontjából, - válaszolt Claude nekimelegedve. - Az egyszerűség, ami ebben van, látja, az egyszerűség, ez az, ami annyira megragad!

Erre a festő szemhunyorítva hátrált és meglepett arcot vágott.

- Azt találja? hát csakugyan tetszik?... Nos, éppen mikor bejöttek, ocsmánynak találtam ezt a képet... Becsületszavamra! fekete gondolatokon rágódtam és meg voltam róla győződve, hogy két garas ára tehetségem sincs többé.

Kezei remegtek, egész nagy testét az alkotás, fájdalmas reszketése fogta el. Félretette palettáját hadonázó kezekkel közeledett feléjük és ez a siker közepette megvénült festő, akinek helye a francia festészet történetében biztosítva volt, így szólt hozzájuk:

- Csodálkoznak rajta, pedig vannak napjaim, midőn azt kérdelem magamtól, képes leszek-e egy orrot megrajzolni... Igen, képeim mindegyikénél a kezdő izgalma lep meg, szívem dobog, aggodalom szárítja ki torkom, szóval szörnyű félsz vesz rajtam erőt. Ó ez a félelem, fiatal barátaim, maguk azt hiszik, hogy ismerik, pedig még csak sejtelmük sincs róla, mert, Istenem! ha maguk elpuszkáznak egy művet, éppen csak igyekezniük kell, hogy jobbat hozzanak létre és senki sem nyomorítja meg magukat, míg mi öregek, akik már megadtuk a magunk mértékét, akik kényszerítve vagyunk egyenlők maradni önmagunkhoz, ha már nem is megyünk előre, mi sem lehetünk gyengébbek anélkül, hogy be ne bukfacezzünk a közös gödörbe... Rajta, te híres ember, nagy művész, emészd fel agyvelődöt, égesd ki véredet, hogy még magasabbra emelkedjél, mind magasabbra és ha egy helyen topogsz, fönn a csúcson, tekintsd magad boldognak, ne sajnáld lábaidat, hogy minél tovább topogj, ha pedig hanyatlásodat érzed, akkor semmisítsd meg magad, idejét mult tehetséged haldoklásában vergődve, halhatatlan műveid feledésében, kimerülve attól a tehetetlen erőlködéstől, hogy még többet alkoss!

Erős hangja e kifakadás végén már dörgővé vált és nagy, vörös arca aggodalmat fejezett ki. Ide-oda járkált és a hévtől önkénytelenül elragadva, így folytatta:

- Hússzor megmondtam maguknak, hogy az ember mindig újra kezdi, hogy nem az az öröm, ha oda felértünk, hanem ha emelkedünk, a fölfelékapaszkodás vidámsága. Csakhogy ezt nem értik meg, nem is érthetik meg, csak ha maguk keresztülmennek rajta... Gondolják meg, mindent remélünk, mindenről álmodozunk. A határtalan ábrándok korszaka ez: olyan jók a lábaink, hogy még a legnehezebb utak is rövideknek tűnnek fel előttünk, a dicsőségnek oly étvágya emészt, hogy az első kis sikerek pompás ízzel töltik el szájunkat. Micsoda lakoma, ha majd lecsillapíthatjuk ambíciókat! és közel járunk hozzá, boldogan nyúzzuk magunkat! Azután megtörtént, meghódítottuk a csúcst, arról van szó, hogy megőrizzük. Ekkor kezdődik az utálat, kimerítettük a mámort, rövidnek, fenekén keserűnek találjuk, nem is éri meg a küzdelmet, amelybe került. Nincsenek már megismerni való ismeretlenek, érezni való érzések. A becsvágy megkapta a maga adag hírnevét, odaadtuk már nagy műveinket, csodálkozunk, hogy nem okoztak élénkebb élvezeteket. Ettől a pillanattól kezdve a szemhatár megürül, semmi új vágy sem hí oda, már csak a halál van hátra. És mégis megkapaszkodunk, nem akarjuk, hogy végünk legyen, makacsul ragaszkodunk az alkotáshoz, mint az aggastyán a szerelemhez, nagy kinnal, szégyenletesen... Ó, arra a bátorságra és büszkeségre lenne szükség, hogy utolsó remekművünk előtt megfojtsuk magunkat!

Megnőtt, szinte fölért a műterem magas mennyezetét és oly erős megindulás ráta meg, hogy könnyek jelentek meg szemeiben. Székre rogyott, képével szemben és a bátorításra szoruló tanuló nyugtalan arcával kérdezte:

- Hát csakugyan sikerültnek találják?... Én már nem merek benne hinni. Nyilván az az én szerencsétlenségem, hogy egyszerre sok is, meg nem is elég van bennem a kritikai érzékből. Midőn hozzálátok egy tanulmányhoz, igen nagyra tartom, majd, ha nincs sikere, gyötrődöm. Jobb lenne éppen semmit sem látni belőle, mint Chambouvard, az az állat, vagy igen tisztán látni és nem festeni többé... Őszintén, tetszik ez a kis kép?

Claude és Jory mozdulatlan állott ott, elcsudálkozva, megzavarodva a vajadás nagy fájdalmában kitörő zokogás előtt. A válságnak vajjon mely pillanatában érkeztek, hogy ez a mester üvölt kínjában és tőlük kér véleményt, mintha pajtásai volnának? És az volt a legnagyobb baj, hogy nem voltak képesek némi habozást elrejtetni izzó nagy szemei előtt, amelyekkel kérlelte őket, e szemek előtt, amelyekből a hanyatlástól való rejtett félelem volt kiolvasható. Jól ismerték azt a szóbeszédet, maguk is osztották azt a véleményt, hogy a *Falusi lakodalom* óta a festő semmi olyant sem hozott létre, ami e híres képpel felért volna. Sőt, miután néhány festményével színvonalon tartotta magát, azontúl mesterkéltabb, szárazabb festési módra tért át. A ragyogásnak vége volt, mindegyik mű hanyatlást jelzett. De ezek olyan dolgok voltak, amelyeket nem lehetett megmondani és Claude, mihelyt összeszedte magát, így kiáltott fel:

- Sohasem festett ily hatalmas dolgot!

- Bongrand még mindig reánézett, egyenesen szemei közé. Azután ismét műve felé fordult, elmerült belé és heraklesi két karjával olyan mozdulatot tett, mintha csontjait ropogtatta volna, hogy felemelje az oly könnyű, kis vásznat. Magával beszélve mormogott:

- Úristen! milyen súlyos! Sebaj, inkább otthagynom a bőrömet, semhogy lecsússzak!

Felvette palettáját és az első ecsetvonással visszatért nyugalma, amint ott állt, meggömbölyítve derék vállait, széles tarkójával, amiben megmaradt még valami a paraszt konok zömökségéből a finomodott polgársággal való kereszteződésben, amelyből eredt.

Csend állott be. Jory, aki még mindig a képet nézte, megkérdezte:

- El van adva?

A festő sietség nélkül válaszolt, mint olyan művész, aki ura idejének és nem gondol pénzszerezésre.

- Nem... Az megbénít, ha kereskedő áll a hátam mögött.

És anélkül, hogy munkáját abbahagyta volna, most már ingerkedve folytatta:

- Ó, most már üzérkedni kezdenek a festészettel... Én bizony, aki maholnap az ősök közé tartozom, sohasem láttam ezt... Így maga, ó szeretetreméltó újságíró, ugyancsak elárasztotta virágokkal a fiatalokat, abban a cikkben, amelyben engem említett! Két-három ifjoncra volt szó közöttük, akik éppenséggel lángelmék.

Jory nevetni kezdett.

- Hogyne! ha az embernek van egy újságja, akkor élni is kell vele. Meg aztán a közönség szereti, ha nagy embereket fedeznek fel számára.

- Kétségkívül, a közönség butasága határtalan és nincs kifogásom ellene, ha kizsákmányolja... Csakhogy eszembe jut, hogyan kezdtük mi öregek... Az áldóját! bennünket nem kényeztettek el, tíz évi munka és küzdelem volt előttünk, mielőtt csak egy ekkorka festményt is elismeretnünk sikerült... Míg ma akármelyik ficsúr, hacsak egy alakot jól-rosszul össze tud hozni, megszólaltatja a reklám valamennyi trombitáját. És micsoda reklám! hírharang, amely egész

Franciaországot betölti, hirtelen hírességek, amelyek estétől-reggelig kikelnek és villámcsapásként sujtanak le a bábész tömegek közé. Nem is szólva a művekről, a szegény művekről, amelyeket tűzérési sortűzzel jelentenek be, őrző kíváncsisággal várnak és amelyektől Páris nyolc napig meg van veszve, azután pedig örök feledésbe merülnek!

- A tájékoztató sajtót vádolja ezzel, - jelentette ki Jory, aki a pamlagon elterült és friss szivarra gyújtott. - Mondhatnak róla jót is, rosszat is, de, az ördögbe! Kell, hogy az ember korával éljen!

Bongrand fejét rázta és óriási derűtség közepette folytatta:

- Nem, nem! nincs olyan legutolsó mázolás, amelynek révén ne lehessen valaki fiatal mester... No, engem ugyancsak mulattatnak a maguk fiatal mesterei!

De mintha eszmetársulás folyamata ment volna benne végbe, Claude felé fordult és ezt a kérdést intézte hozzá:

- Igaz, és Fagerolles, látta a képét?

- Igen, - válaszolt egyszerűen a fiatalember.

Hosszan egymásra néztek, leküzdhetetlen mosoly jelent meg ajkaikon, végül Bongrand megjegyezte:

- Ez aztán kirabolja magát!

Jory zavarba jött, lesütötte szemeit és azon töprengett, védelmezze-e Fagerollest. Kétségkívül előnyösnek találta, hogy megtegye, mert dicsérni kezdte képét, a Művésznőt öltözőjében, amelynek metszete akkor nagy sikernek örvendett a kirakatokban. - Hát nem modern tárgy ez? nincs-e csinosan festve, az új iskola világos színskálájában? Talán több erőt lehetne kívánni benne, de hát hagyjuk meg mindenkinek a maga természetét és bizony a báj és előkelőség nem lehet minden útszélén megtalálni.

Bongrand képére hajolt; rendszerint atyai dicséretekkel szokta a fiatalokat elhalmozni, de most remegett és szemelláthatólag erőt vett magán, hogy ki ne törjön. A kitörés azonban akarata ellenére bekövetkezett.

- Hagyjon békében a maga Fagerollesjával! Azt hiszi, hogy az életnagyságot meghaladó barmok vagyunk!... Nézze! a nagy festő itt van jelen. Igen, ez a fiatal úr, aki maga előtt van. Az egész csalafintaság abból áll: ellopni az ő eredetiségét és az École des Beaux-Arts erőtlen mártásával fölereszteni. Nagyon egyszerű! átvenni a modernséget, világosan festeni, de megőrizni a közönséges és szabatos rajzot, a nagy tömeg szemében tetszetős kompozíciót, szóval azokat az elveket, amelyeket ott a nyárspolgárok ínye szerint tanítanak. Mindezt azután a legnagyobb ügyességgel keverik össze, igen! azoknak az ujjaknak átkozott ügyességével, amelyek akár kókuszdiókat faraghatnának, azzal a síma, szemfényvesztő ügyességgel, amely sikerre vezet, de amelyet gályarabsággal kellene büntetni, érti?

A levegőben hadonázott palettájával és ecseteivel, amelyeket ökölbe szorított kezeiben tartott.

- Ön szigorú, - szólt Claude, aki zavarban volt. - Fagerollesban valóban vannak finom tulajdonságok.

- Azt hallottam, - mormogta Jory, - hogy igen előnyös szerződést kötött Naudetval.

Ez a név, amely a társalgásban felbukkant, ismét lecsillapította Bongrandt, aki vállait himbálva ismételte:

- Ó Naudet, ó Naudet...

És sok mulatságosat beszélt nekik Naudetról, akit jól ismert. Kereskedő volt, aki néhány év óta forradalmat vitt bele a képkereskedésbe. Nem volt már a régi módíró szó, Malgras apó szutykos kabátjáról és finom ízléséről, aki kiszimatolta a kezdők festményeit, tíz frankért megvette és tizenöt frankért továbbadta őket, a műismerő kicsinyes fogásairól, amint arcát fintorgatja a megkívánt festmény előtt, csak hogy lenyomja az árát, de alapjában imádja a festészetet és életét azzal tengeti, hogy gyorsan, okos műveletekkel forgatja meg néhány garasból álló tőkéjét. Nem, a jeles Naudetnek olyan fellépése van, mint valami főnemesnek, tüneményes szabású kabátokat hord, nyakkendőjében gyémánttűt, ki van kenve, fenve; életmódja fényűző, hónapszámba bérel kocsit, zsöllyéje van az operában, fenntartott asztala Bignonnál, mindenütt megfordul, ahol illő mutatkozni. Egyébként spekuláns, tőzsdejátékos, aki édeskeveset törődik a jó festéssel. Csakis a siker szimatja van meg benne, kitalálja, melyik festőt kell felkarolni, éppen nem azt, aki a nagy festő vitatott génuszát igéri, hanem azt, akinek hazug tehetsége, melyet ál-merészségek duzzasztanak, haszonnal kecsegtet a polgári piacon. Ilyképen felforgatta azt a piacot, kirekesztette onnan a régimódi, ízléses műbarátot és már csak a gazdag műbaráttal tárgyalt, aki nem ismeri ki magát a művészetben és úgy vásárol egy festményt, mint egy tőzsdei értéket, hiúságból és abban a reményben, hogy emelkedni fog.

Ekkor Bongrand tréfás jókedvében és valami benne lappangó komédiás tehetséggel eljátszotta a jelenetet. Naudet beállít Fagerolleshez. - Ön lángelme, kedvesem. Multkori képe el van adva. Mennyiért? - Ötszáz frankért. - Megbolondult? ezerkétszázat ért. És ez a másik mennyibe kerül? - Istenem! nem tudom, mondjunk ezerkétszázat. - Ugyan menjen, ezerkétszáz! Még most sem ért meg, kedvesem? kétezret ér. Megveszem kétezerért. És máától kezdve csak nekem, Naudetnek fog dolgozni! Isten vele, kedvesem, ne tékozzon el magát, szerencséje meg van alapítva, jótállok érte. - Elmegy, a képet magával viszi kocsijában, megsétáltatja műbarátainál, akik között elhíresztelte, hogy egy rendkívüli festőt fedezett fel. Az egyik műbarát lépre megy és a kép árát kérdezi. - Ötezer! - Hogyan! ötezer! egy ismeretlennek képe, gúnyt űz velem! - Hallgasson ide, üzletet ajánlok: eladom önnek ötezerért és írásban kötelezem magam, hogy egy év múlva hatezerért veszem vissza, ha már nem tetszik önnek. - A műbarát erre kísértésbe jön: mit is kockáztat? alapjában jó befektetés és megvásárolja. Ekkor Naudet nem vesztegeti idejét, évenként kilenc-tíz képet helyez el ily módon. A nyereség reményével hiúság egyesül, az árak emelkednek, az árfolyam kialakul, úgy hogy midőn visszatér az első műbaráthoz, ez ahelyett, hogy visszaadná a képet, nyolcezer frankért egy másikat vesz. És az áremelkedés egyre tart, a festészet már nem egyéb gyanús területnél, a Buttes Montmartrenál lévő aranybányánál, amely mellett bankárok verik a dobot és amely körül bankjegyekkel harcolnak!

Claude méltatlankodott, Jory igen erősnek tartotta ezt, ekkor kopogtattak. Bongrand ajtót nyitva, felkiáltott:

- Nini! Naudet!... Éppen most beszéltünk önről.

Naudet kifogástalanul, a kegyetlen idő ellenére, egyetlen sárfröccsenés nélkül jelent meg, köszönt és azzal az áhítatos udvariassággal lépett be, amellyel a világfi a templomba hatol.

- Boldog vagyok, igen hízelgő reám nézve, kedves mester... És bizonyára csak jót mondtak, meg vagyok róla győződve.

- Éppen nem, Naudet, éppen nem! - válaszolt Bongrand csendes hangon. - Azt mondtuk, hogy az a mód, ahogy ön a festészetet kiaknázza, csinos nemzedéket ad majd léha festőkből, akik együttal tisztességtelen üzletemberek is.

Naudet-t ez nem indította meg, mosolygott.

- Szigorú, de kedves megjegyzés. Tudja, kedves mester, hogy ön nem sérthet meg engem.

És önkívületbe esve a két kis varrónőt ábrázoló kép előtt:

- Istenem! ezt nem ismerem, csodálatos!... Ó, ez a fény, ez a biztos és mégis oly széles festés! Rembrandtig kell visszamentünk, igen, Rembrandtig!... Hallgasson ide, kedves mester, egyszerűen azért jöttem, hogy tiszteletemet tegyem önnél, de jó csillagom vezetett ide. Kössünk végre egy üzletet, engedje át nekem ezt a kincset... Bármit kíván, arannyal borítom be.

Látszott, mint rángatózik Bongrand háta minden szóra. Nyersen szakította félbe.

- Már késő, el van adva.

- Eladva, Istenem! És nem csinálhatná vissza?... Mondja meg legalább, hogy kinek, mindent el fogok követni, bármit adok érte... Ó, mily szörnyű csapás! eladva, bizonyos benne? Hátha a dupláját ajánlják érte?

- El van adva, Naudet, és most elég a dologról!

A kereskedő még most sem szünt meg jajveszékelné. Néhány percig még ott maradt, más tanulmányok előtt óbégatott és a műtermet a spekuláns éles pillantásaival kerülte meg, aki kedvező alkalomra les. Midőn megértette, hogy rosszkor jött és hogy semmit sem fog magával vinni, elment, hálatelt arccal köszönt és még a lépcsőházban is hallatta a csodálat kitöréseit.

Mihelyt eltávozott, Jory, aki meglepetéssel hallgatta a beszélgetést, kérdést kockáztatott meg.

- De hiszen azt mondta nekünk, ha nem csalódom... Ugy-e nincs eladva?

Bongrand eleinte nem válaszolt és visszatért képe elé. Azután felkiáltott és dörgő hangjában ott rezgett egész rejtett szenvedése és küzdelme, melyet sajátmagának sem vallott be:

- Kihoz a sodromból ez az ember! sohasem kap tőlem semmit!... Vásároljon csak Fagerolles-től!

Negyedóra mulva Claude és Jory is elbúcsúzott és otthagyta munkájánál Bongrandt, aki igyekezett a nap hátralevő részét kihasználni. Kiérve, Claude elvált társától, de hosszú távolléte ellenére sem ment egyenesen haza a Rue de Douaiba. Szükségét érezte, hogy járkáljon még, hogy átengedje magát Párisnak, ahol egyetlen nap találkozásai megtöltötték fejét és késő estig bolyongott, az utcák megfagyott sarában, a gázlámpák világosságában, amint egyenkint kigyúltak és a ködben füstölgő csillagokhoz voltak hasonlóak.

Claude türelmetlenül várta a csütörtöki napot, hogy Sandoznál ebédeljen, mert ez rendületlenül még mindig magánál látta pajtásait egyszer hetenkint. Elmehetett, akinek kedve tartotta, elébe tették terítékét. Ha meg is nőült, ha meg is változtatta életmódját és ha bele is vetette magát az irodalmi küzdelembe, megtartotta ebédei napját, a csütörtököt, amely a kollégiumból való távozása, az első pipák idejére ment vissza. Maga is ismételte, feleségére célozva, hogy most csak éppen eggyel több pajtása van.

- Mondd csak, öregem, - mondta őszintén Claudenak, - nagyon bosszant...

- Micsoda?

- Nem esküdtetek meg... Ó én, tudod, én édesörömet fogadnám feleségedet... De ott vannak a hülyék, egész sereg nyárspolgár, akik lesnek reám és ocsmányságokat híresztelnének...

- Természetesen, öregem, hiszen maga Christine vonakodna hozzád elmenni!... Teljesen megértjük, magam megyek el, számíthatsz reá!

Claude hat órákor ment el Sandozhoz a Rue Nolletba, Batignolles mélyén és csak nagy nehezen birta a kis kerti házat felfedezni, melyben barátja lakott. Először az utcára néző nagy házba ment be és a házmesterhez fordult, akinek utasítása szerint három udvaron ment át,

azután két másik épület között levő sikátoron haladt végig, néhány lépcsőn ment le, majd egy szűk kert rácsába ütközött: megérkezett, a kerti ház egy fasor végén emelkedett. De oly sötét volt, hogy majdnem lábát törte a lépcsőn és nem tovább menni, annál kevésbbé, mert egy hatalmas kutya dühösen ugatott. Végre hallotta Sandoz hangját, aki a kutyát lecsillapítva, feléje közeledett.

- Ó, te vagy... Ugy-e falun lakunk? Majd lámpát teszünk ide, hogy a mieink ne törjék ki nyakukat... Gyere be... Átkozott Bertrand, nem hallgatsz! Hát nem látod, hogy ez barát, te hülye!

Ekkor a kutya a kerti ház felé kísérte őket, farkcsóválva, az öröm kitöréseivel. Fiatal szolgálo jelent meg, lámpával kezében és felakasztotta a rácsra, hogy megvilágítsa a rettenetes lépcsőt. A kertnek csak közepén volt egy kis gypágy, amelyből hatalmas szilvafa emelkedett ki, nedves árnyékot vetve a fűre és az igen alacsony ház homlokzatát, amelyen csak három ablak nyílt, vadszölő futotta be, előtte pedig vadonatúj pad ragyogott, inkább díszként a téli esők idején, a napot várva.

- Gyere be, - ismételte Sandoz.

Bevezette az előcsarnoktól jobbra a fogadószobába, melyet dolgozószobának használt. Az ebédlő és konyha balra volt. Az emeleten a nagy szobát anyja foglalta el, aki már nem hagyta el az ágyat, míg a házaspár a másik szobával és a két helyiség közt levő öltözővel érte be. Ez volt az egész, valóságos játékházikó, fiókokra emlékeztető helyiségekkel, amelyeket papírvékonyaságú falak választottak el egymástól. De a munka és remény házikója volt, tágas a fiatalkor padlásszobáihoz képest, máris némi kezdődő jóléttől és fényűzéstől vidám.

- Ugy-e, - kiáltott Sandoz, - ugyancsak van helyünk! Bezzeg kényelmesebben vagyunk itt, mint a Rue d'Enferben! Látod, hogy egész külön szobám van. És tölgyfaasztalt vettem magamnak, feleségem pedig ezzel a pálmával ajándékozott meg, régi roueni cserépben!... Ugy-e, helyes?

Éppen ekkor lépett be felesége. Magas termetű nő volt, nyugodt, derült arccal, szép barna hajjal; fénytelen fekete selyemből készült igen egyszerű ruhája fölött nagy fehér kötényt viselt, mert noha szolgálot fogadtak, mégis foglalkozott a konyhával, büszke volt némely főztjére és a háztartást a polgáris csín és ingyenség fokára emelte.

Ő és Claude azonnal régi ismerősök lettek.

- Nevezd csak Claudenak, kedvesem... Te pedig, öreg, hívd Henriettenek... Semmi uram, asszonyom, különben minden alkalommal öt sou büntetést szólok reátok.

Nevettek és az asszony kiszökött, mert a konyhába szólította a *bouillabaisse* elnevezésű délfrancia étel, amellyel a plassansi barátokat meg akarta lepni. Maga férje adta neki a készítés módjának leírását és máris rendkívül ügyesen tudta elkészíteni, ahogy férje mondta.

- Igen bájos a feleséged, - szólt Claude, - és elkényeztet téged.

Sandoz azonban, íróasztalánál ülve, a munkában levő könyv lapjai közé könyökölve, melyeket aznap délelőtt írt, sorozatának első regényéről kezdett beszélni, amely októberben jelent meg. Ugyancsak ellátják szegény könyvecskéjét! Valóságos öldöklés, vérengzés, sarkában az egész kritika üvöltözése, a gyalázkodások özöne, mintha csak embereket ütött volna le az erdőben! De ő nevetett rajta, inkább feltűzelte, erős vállaival, oly munkás nyugodt erejével, aki tudja, hova megy? Inkább csak csodálkozott a fickók mélységes értelmetlenségén, akiknek az íróasztal sarkán összeütött cikkei sárral árasztották el, anélkül, hogy leghalványabb sejtelmük is lett volna szándékairól. Minden belekerült az ócsárlások serpenyőjébe: a fiziológiai ember újszerű tanulmányozása, a környezetnek juttatott hatalmas szerep, az örökké teremtesközben levő nagy természet, szóval az élet, a teljes, egyetemes élet, amely az állati lét egyik

végétől a másikig terjed, előkelőség és alacsonyrendűség, szépség és csúnyaság megkülönböztetése nélkül és a nyelv merészségei, a meggyőződés, hogy mindent ki kell mondani, hogy vannak ocsmány szavak, amelyek éppoly szükségesek, mint az izzó vas, hogy a nyelv meggazdagodva kerül ki ebből az edző fürdőből és főleg a nemi élet, a világ eredete és folytonos betetőzése, amelyet kiemelt a szégyenből, amelybe burkolják és visszahelyezett dicsőségébe, a napsütésbe. Hadd haragudjanak, éppen nincs kifogása ellene, de szeretné, ha legalább azzal büntették volna meg, hogy megértik és merészségei miatt haragszanak meg, nem együgyű piszkosságok miatt, amelyeket neki tulajdonítanak.

- Nézd, - folytatta, - azt hiszem, hogy még többen vannak köztük a bárgyúk, mint a gonoszok... A forma dühösíti fel őket írásomban, az írás módja, a képek, a stílus élete. Igen, az egész nyárspolgári rend megpukkad az irodalom gyűlöletében!

Szomorúság fogta el, elhallgatott.

- Mégis, - szólt Claude rövid hallgatás után, - te boldog vagy, te dolgozol, te alkotsz!

Sandoz felállt, mozdulata hirtelen fájdalmat fejezett ki.

- Ó igen, dolgozom, könyveimet az utolsó lapig kidolgozom... De ha tudnád, ha elmondanám neked, milyen kétségbeesések, milyen gyötrelmek közepette! Azoknak a hülyéknek még az is eszükbe jut, hogy göggel vádoljanak engem! engem, akit műveim tökéletlensége még álmomban is üldöz! engem, aki sohasem olvasom el az előző napon írt lapjaimat, mert attól félek, hogy oly szörnyű rosszaknak ítélném őket, hogy nem találnék utána erőt a folytatásra!... Dolgozom, igen, kétségkívül, dolgozom, mint ahogy élek, mert erre születtem, de, látod, semmi-vel sem vagyok azért vidámabb, sohasem elégittem ki magam és mindig ott van a nagy lecsúszás a végén!

Hangok szakították félbe és Jory jelent meg, elragadtatva az élettől; elmondta, hogy egy régi cikkét kalapálta át, csakhogy estéje szabad legyen. Gagnière és Mahoudeau, akik a kapunál találkoztak, majdnem ugyanakkor érkeztek meg beszélgetve. A festő, aki néhány hónap óta valami színelméletbe ásta bele magát, eljárását magyarázta társának.

- Felrakom színemet, - folytatta. - A zászló vörös színe megtompul és elsárgul, mert az ég kékjéről emelkedik ki, amelynek kiegészítő színe, a narancssárga a vörössel kombinálódik.

Claude érdeklődve kezdett kérdezősködni, midőn a szolgáló táviratot hozott be.

- No, - szólt Sandoz, - Dubuche kiment magát, de igéri, hogy tizenegy óra tájban meglep bennünket.

Ekkor Henriette kitarta az ajtót és maga jelentette, hogy az ebéd tálalva van. A konyhakötény már nem volt rajta és mint a ház úrnője, vidáman szorította meg a feléje nyújtott kezeket. Asztalhoz! asztalhoz! félnyolc van, a *bouillabaisse* nem vár. Jory megjegyezte ugyan, hogy Fagerolles megesküdött neki, hogy eljön, de senki sem hederített reá: már igazán nevetséges az a Fagerolles, hogy a munkáival elhalmozott fiatal mestert játssza!

Az ebédlő, amelybe átmentek, oly kicsiny volt, hogy el akarván ott helyezni a zongorát, valami fülkefélét kellett egy sötét kamarába áttörni, amelyet addig az edényeknek tartottak fenn. Mégis, ha telt ház volt, vagy tizenketten fértek el a kerek asztal körül, a fehér porcellánból való függőlámpa alatt, de hozzáférhetetlenné tették a pohárszéket, ahonnan a szolgáló már nem hozhatott tányérokat. Különbőn a háziasszony szolgált ki, a házigazda pedig vele szemben foglalt helyet, az eltorlaszolt pohárszék közelében, hogy onnan levehesse és továbbadhassa, amire szükség volt.

Henriette jobbra mellé ültette Claudeot, balja mellé Mahoudeaut, míg Jory és Gagnière Sandoztól kétoldalt ült le.

- Françoise! - szólt a háziasszony. - Hozza be a pirított kenyeret, a tűzhelyen van.

Mihelyt a szolgáló behozta, Henriette kettesével osztotta ki a tányérokba és éppen a *bouillabaisse* levesét kezdte ráönteni, midőn az ajtó kinyílt.

- Végre Fagerolles! - szólt a háziasszony. - Üljön le oda Claude mellé.

Fagerolles keresett udvariassággal mentegetőzött és valami üzleti találkozót hozott fel okul. Most igen elegáns volt; jó angol szabású ruhájában inkább klubemberre emlékeztetett, de megóvta a művészi hanyagság némi árnyalatát, amely megkülönböztette. Mihelyt leült, azonnal megrázta szomszédja kezét és élénk örömet tettett.

- Ó öreg Claudeom! Oly régóta szerettelek volna látni! Igen, hússzor is gondoltam rá, hogy ott meglátogatlak, de azután, tudod, az élet...

Claude, akit kellemetlenül érintett ez a bizonykodás, hasonló szívességgel igyekezett válaszolni. De Henriette, aki tovább kiszolgált, türelmetlenkedésével megmentette.

- Ugyan, Fagerolles, feleljen... Két darabot óhajt?

- Természetesen, madame, kettőt... Imádom a *bouillabaisse*-t. Különben ön oly jól készíti el, nagyszerű!

Valóban, egészen odavoltak mindannyian, főleg Mahoudeau és Jory, akik kijelentették, hogy Marseilleben sem ettek soha jobbat, olyannyira, hogy a fiatal asszony, elragadtatva, még rózsásan a tűzhely melegétől, a nagy kanállal kezében, csak éppen, hogy győzte a hozzá visszaérkező tányérok megtölteni, sőt felkelt és személyesen szaladt ki a konyhába a maradék levesért, mert a szolgáló elvesztette fejét.

- Egyél hát, - kiáltott rá Sandoz. - Szívesen várunk, míg te is ettél.

De felesége makacskodott, állva maradt.

- Ugyan hagyj... Inkább add ide a kenyeret. Igen, hátad mögött a pohárszéken... Jory jobban szereti a lágy kenyeret, a belét, amelyet bele lehet aprítani.

Most Sandoz is felállott és segített kiszolgálni, miközben Joryt azzal a kérdéssel ugratták, hogy miféle pástétomokat szeret.

Claude pedig, áthatva e boldog kedélyességtől, mintegy hosszú álomból felébredve nézte végig mindnyájukat és azt kérdezte magában, vajjon előző nap látta-e őket utoljára, vagy csakugyan négy éve-e már, hogy nem vett részt a csütörtöki vacsorákon. Mégis mások voltak, érezte, hogy megváltoztak, hogy Mahoudeau elkeseredett a nyomorban, Jory élvezeteibe merült, Gagnière a távolban kalandoz gondolataival, de főleg úgy tűnt fel neki, mintha Fagerolles, aki mellette ült, túlzott szívessége ellenére is hideget árasztana. Kétségtelen, hogy arcuk, az élettől megviselve, kissé megvénült de nemcsak ez okozta a változást, hanem mintha hézagok tátongtak volna közöttük, külön-külön, egymáshoz idegenül látta őket, noha nagyon is szorosán ültek egymás mellett e körül az asztal körül. Továbbá új volt a környezet is; ma a háziasszony bájos lényé költözött be a társaságba, melyet jelenlétével megnyugtató. Így tehát e végzettszerű folyamat előtt, amely a dolgok halálát és megújulását hozza magával, miért volt neki az az érzése, mintha minden előről kezdődne? miért esküdött volna meg reá, hogy ezen a helyen ült a múlt hét csütörtökén is? végre azt hitte, hogy rájött: Sandoz volt, aki nem mozdult és éppoly makacs volt szívének szokásaiban, mint munkája szokásaiban, aki éppoly sugárzó arccal látta őket asztalánál fiatal házasesetében, mint ahogy egykor megosztotta velük a legényember sovány ebédeit. Az örök barátság álma szegezte le, hasonló csütörtökök a végtelenségig fogják követni egymást, az idők legvégső határáig. Örökké együtt mindannyian, akik egyszerre indultak el és egyszerre érkeznek meg ugyanabban a győzelemben!

Sandoz kitalálhatta a gondolatot, amely Claudeot elnémította és az asztalon keresztül jó, fiatal nevetésével így szólt hozzá:

- No, öreg, csak hogy itt vagy megint! A kutyafáját, mennyire hiányoztál nekünk!... De látod, semmi sem változik, ugyanazok vagyunk mindannyian... Úgy-e? mit szóltok hozzá?

Fejbólintással válaszoltak. Kétségkívül, kétségkívül!

- Csak, - szólt ragyogó arccal, - csak a konyha jobb valamivel, mint a Rue d'Enferben... Micsoda szörnyűségeket étettem ott meg veletek!

A *bouillabaisse* után nyúl következett, bő mártással, azután sült szárnyas salátával fejezte be az ebédet. De sokáig az asztalnál maradtak, a csemege elhúzódott, noha a beszélgetések nem voltak már oly lázasak és hevesek, mint egykor: mindenki sajátmagáról beszélt és végül elhallgatott, midőn észrevette, hogy senki sem hallgat reá. A sajtnál azonban, midőn megkóstolták a könnyű, kissé savanykás bordeauxi bort, amelyből a házaspár egész hordócskával hozatott az első regény írói tiszteletdíjának terhére, hangosabb, elevenebb lett a társaság.

- Tehát te tárgyalasz Naudetval? - kérdezte Mahoudeau, akinek csontos éhenkórász arca még erősebben beesett. - Igaz, hogy az első évben ötvenezer frankot biztosít neked?

Fagerolles könnyedén odavetette:

- Igen, ötvenezret... De még nem bizonyos, jól megfontolom, mert súlyos dolog így lekötni magát az embernek. Én bizony nem ugrom csak úgy bele!

- Teringettét! - mormogott a szobrász, - de nehézkes vagy. Napi húsz frankért én mindent aláírnék, amit csak akarnak.

Ekkor mindnyájan Fagerollest hallgatták, aki a keletkező siker által kiemelt embert játszott. Csinos, nyugtalanító arca még mindig utcai leányára emlékeztetett, de sajátos haj- és szakállviselete komollyá tette. Noha nagyrítván eljött még Sandozhoz, különvált a kompániától, a boulevardokon forgolódott, kávéházakat, szerkesztőségeket, mindenféle olyan nyilvános helyeket látogatott, ahol hasznos ismeretségekre tehetett szert. Taktika volt ez részéről, az az akarat, hogy diadalát külön aknázza ki, az a ravasz gondolat, hogy ha célt akar érni, nem szabad többé semmiféle közösséget vállalnia ezekkel a forradalmárokkal, sem a képkereskedő, sem az összeköttetések, sem a szokások tekintetében. Még azt is beszélték, hogy meg tudta nyerni két-három előkelő társaság hölgyeit, nem úgy mint Jory, az erőszakos hím, hanem szenvedélyein felülemelkedő romlottságával, vénülő bárónék körül legyeskedve.

Jory éppen most említett neki egy cikket, azzal az egyedüli szándékkal, hogy saját jelentőségét kidomborítsa, mert igényt tartott arra, hogy ő csinált embert Fagerollesből, ahogy egykor azt fitogtatta, hogy ő csinált Claudeból embert.

- Mondd csak, olvastad Verniernek rólad szóló tanulmányát? Ő is azok közül való, akik folyton engem ismételnék!

- Ó ő, ő kap cikkeket! - sóhajtott Mahoudeau.

Fagerolles hanyagul legyintett kezével, de mosolygott, titkos megvetéssel e szegény ördögök iránt, akik oly kevéssé voltak ügyesek és makacsul ragaszkodnak együgyű nyerseségükhöz, holott oly könnyű a tömeget meghódítani. Miért nem érte be azzal, hogy szakítson velük, miután kifosztotta őket? Hasznot húzott mindabból a gyűlöletből, amelyet ellenük tápláltak és dícséretekkal halmozták el megszeliidített képeit, csak hogy megadják a kegyelemdőfést azok csökönýösen erőszakos műveinek.

- Hát te olvastad Vernier cikkét, - ismételte Jory, Gagnièrehez fordulva. - Úgy-e azt mondja, amit én mondtam?

Gagnière már egy idő óta poharának szemlélésébe merült, ahogy az ott állott a fehér abroszon, amelyet a bor visszfénye vörösre festett. Összerezzent.

- Mit? Vernier cikkét?

- Igen, szóval valamennyi cikket, amely Fagerollesről megjelenik.

Gagnière elbámulva fordult Fagerolles felé.

- Nini, hát cikkeket írnak rólad... Semmit sem tudok róla, nem olvastam őket... Úgy, hát cikkeket írnak rólad! de miért?

Őrült nevetés támadt, csak Fagerolles vigyorgott kelletlenül, mert rossz tréfát gyanított. De Gagnière feltétlenül jóhiszemű volt: csodálkozott, miképpen lehet egy festőnek sikere, aki még csak a színértékek törvényét sem tartja meg. Ilyen szemfényvesztőnek lenne sikere, soha, soha! Mi lesz a lelkiismeretből?

Ez a zajos derűtség melegítette fel az ebéd végét. Már nem ettek, csak a háziasszony akarta még a tányérokat telerakni.

- Barátom, ügyelj hát, - szólt oda ismételten Santoznak, aki a nagy zajban felhevült. - Nyujtsd ki a kezed, a kétszersült a pohárszéken van.

Tiltakoztak, mindnyájan felkeltek. Minthogy az est hátralevő részét is itt, e körül az asztal körül töltötték és itt teáztak, állva maradtak és a falak felé fordulva folytatták a beszélgetést, míg a szolgáló leszedte az asztalt. A házaspár segített, az asszony fiókba tette a sótartókat, Sandoz segített az abroszt összehajtogatni.

- Dohányozhatnak, - szólt Henriette, - tudják, hogy a füst legkevésbé sem kellemetlen nekem.

Fagerolles, aki az ablakfülkébe vonta Claudeot, szivarral kínálta meg, de ez visszautasította.

- Igaz, nem dohányzol... És, mondd csak, majd elmegyek hozzád, megnézni, mit hoztál magaddal. Úgy-e nagyon érdekes dolgokat? Hiszen tudod, mint gondolkodom tehetségedről. Te vagy a legerősebb...

Igen alázatosnak mutatkozott és alapjában őszinte is volt, utat engedett hajdani csodálatának, hiszen örökre reányomta bélyegét pajtásának géniusza, amelyet ravaszsága bonyolódott számításai ellenére is elismert. És remegő ajkakkal szánta el magát erre a kérdésre:

- Láttad színésznőmet a Salonban? Tetszik neked, őszintén?

Claude egy pillanatig habozott, azután mint jó pajtás így felelt:

- Igen, sok jó van benne.

Fagerollest már bántotta, hogy olyan hülyét kérdezett, mindinkább elvesztette lábai alól a talajt és most mentegetőzött, igyekezett ártatlan színben feltüntetni átvételeit és megvédeni megalkuvásait. Miután ügyel-bajjal kibontakozott, ügyetlenségén felbőszülve, egy időre ismét az egykori tréfás fickó lett belőle, még Claudeot is könnyekig megnevettette, mindnyájukat mulattatta. Azután búcsúzóra kezet nyujtott Henriettenek.

- Hogyan! ily hamar itt hagy minket?

- Sajnos igen, drága asszonyom. Atyám ma este egy hivatalfőnököt lát vendégül és kitüntetésért dolgozza meg... És mivel én vagyok jogcímeinek egyike, meg kellett esküdnom, hogy megjelenek.

Miután Fagerolles elment, Henriette, aki egész halkan néhány szót váltott férjével, eltűnt és könnyű léptei hallatszottak az emeleten: házasságuk óta ő viselte gondját Sandoz beteg öreg anyjának és az est folyamán több ízben is felment hozzá, úgy mint azelőtt a fiú.

Különben a vendégek egyike sem vette észre távozását. Mahoudeau és Gagnière Fagerollesről beszélgettek és lappangó keserűséget árultak el, de egyenes támadás nélkül. Még csak iro-  
nikus pillantásokat váltottak egymással, vállukat vonogatták, megvetésük néma kifejezésével, nem akarván pajtásukat kivégezni. És Claudera vetették magukat, leborultak előtte, elhalmozták a belé vetett reményekkel. Igazán ideje, hogy visszatért, mert csakis ő, a nagy festő adományaival, biztos kezével, csakis ő lehetett a mester, az elismert vezér. A Visszautasítottak Salonja óta a plein air iskolája kiterjedt, növekvő befolyása érezhetővé vált; sajnos azonban a törekvések szétforgácsolódnak és a legfiatalabb újoncok vázlatokkal, három ecsetvonással odavetett benyomásokkal érik be; még várják a szükségszerű lángelmét, aki az iskola elveit remekművekben fogja megtestesíteni. Minő hely vár reá! leigázni a tömeget, új századot nyitni meg, új művészetet teremteni! Claude földreszegezett szemekkel hallgatta őket, arcát sápadtság borította el. Igen, ez volt az ő be nem vallott álma, a becsvágy, amelyet önmagának sem mert meggyónni. Csakhogy a hízelgés fölött érzett örömebe sajátságos szorongás vegyült, ettől a jövőtől való félelem, hallván, mint emelik őt fel a diktátori polcra, mintha már diadalmaskodott volna.

- Ugyan hagyjátok el! - kiáltott fel végül, - vannak, akik felérnek velem, én még keresem magam!

Jory bosszankodva, hallgatagon dohányzott. De Mahoudeau és Gagnière makacsságát látva, nem tarthatta vissza kitörő megjegyzését:

- Mindez csak azért van, kicsikéim, mert Fagerolles sikere bánt benneteket.

Ellene fordultak, zajosan tiltakoztak. Fagerolles! a fiatal mester! jó tréfa!

- Tudjuk, hogy te cserbenhagysz, - szólt Mahoudeau. - Most már nem fenyeget az a veszély, hogy akár két sort is írj rólunk.

- Ugyan kedvesem, - válaszolt Jory bosszúsan, - hiszen mindent törölnek, amit rólatok írok. Elértétek, hogy mindenütt irtóznak töletek... Ó, ha saját lapom volna!

Henriette visszatért és midőn Sandoz szemeivel az övéit kereste, egy pillantással felelt neki, azzal a gyengéd és tapintatos mosollyal, amely azelőtt férje ajkán lebegett, midőn anyjának szobájából kijött. Azután a háziasszony felszólítására valamennyien újra letelepedtek az asztal körül, míg ő a teát elkészítette és a csészékbe kitöltötte. De az estre szomorúság üledett, nyomasztó fáradtság. Hiába eresztették ki Bertrandt, a nagy kutyát, amely egy darab cukor előtt aljasságokra vetemedett, majd a kályhához feküdt és ott úgy hortyogott, mint egy ember. Mióta Fagerollesről vitatkoztak, hosszú hallgatások állottak be, valami ingerült neheztelés gomolygott a pipák mind sűrűbb füstjében. Gagnière hirtelen felkelt az asztaltól, zongorához ült és halkan kalimpált Wagner-motivumokat, az olyan zenebarát merev ujjáival, aki harminc éves korában tanul meg skálázni.

Tizenegy óra felé végre Dubuche is megérkezett és végleg lehűtötte a társaságot. Bálból szökött meg, régi pajtásaival szemben teljesíteni óhajtván azt, amit végső kötelességnek tekintett és frakköltőnye, fehér nyakkendője, nagy, halvány arca együttesen kifejezésre juttatta az alkalmatlanságot, hogy eljött, a fontosságot, amelyet ennek az áldozatnak tulajdonított és azt a félelmét, hogy újdonsült szerencsését kompromittálni találja. Nem beszélt feleségéről, csak hogy ne kelljen Sandozékhöz elvinnie. Miután kezet szorított Claudedal, oly lelkinyugalommal, mintha csak tegnap találkozott volna vele, visszautasított egy csésze teát és lassan, arcát felfújva beszélni kezdett arról, hogy mennyi vesződése van egy új házban való beren-

dezkedésével, mert az még nem száradt ki teljesen, hogy mennyire törnie kell magát a munkával, mióta apósa építkezéseivel foglalkozik, a Parc Monceau mellett, ahol egész utcát kell építeniök.

Ekkor Claude tisztán érezte, hogy eltörik valami. Tehát az élet csakugyan elsodorta már a hajdani estéket, amelyek oly testvériesek voltak hevesességükben, midőn semmi sem választotta még el egymástól őket és egyikük sem foglalt le magának külön részt a dicsőségből? Ma a csata elkezdődött és mindegyik prédára vágyva fente fogát. A repedés már megvolt, alig láthatóan még, de már szétrepesztette a régi, esküdt barátságokat, amelyek egy napon ezer darabra fognak széttörni.

Sandoz azonban, az örökkévalóság szükségétől áthatva, még mindig nem vett semmit sem észre, még mindig olyanoknak látta őket, mint a Rue d'Enfer napjaiban, midőn karöltve indultak hódító útjukra. Miért változtatnók meg azt, ami jó? és a boldogság nem áll-e abban, hogy egy örömet választunk ki valamennyi közül és örökösen azt élvezzük? És egy órával később, midőn a pajtások távozásra határozták el magukat, elálmosodva Dubuche sötét önzésének hatása alatt, aki vég nélkül beszélt a maga ügyeiről, miután sikerült a hipnotizált Gagnière a zongorától elhúzni, Sandoz, akit felesége is követett, sehogy sem akart arról lemondani, hogy a hideg éjszaka ellenére a kert végéig, a rácsig el ne kísérje őket. Kezet szorított velük és így kiáltott:

- Tehát csütörtökön, Claude!... Csütörtökön, mindnyájan!... Ugy-e valamennyien eljöttök?

- Viszontlátásra csütörtökön! - szólt Henriette is, aki felemelte a lámpát, hogy megvilágítsa a lépcsőt.

És kacagás közben Gagnière és Mahoudeau tréfásan válaszolt:

- Jövő csütörtökön, ifjú mester!... Jó éjt, ifjú mester!

Kiérve a Rue Nolletta, Dubuche azonnal bérkocsit hítt és elhajtattott. A többi négy együtt ment a külső boulevardig, - alig szóltak egymáshoz, kábultan a hosszú együttléttől. A boulevardon egy leány ment arra és Jory szoknyája után iramodott, valami korrekturákat hozva fel ürügyül, amelyek a lapnál várakoznak reá. A Baudequin-kávéház előtt, amelyben még égett a gáz, Gagnière gépiesen megállította Claudeot, de Mahoudeau nem akart bemenni és szomorú gondolatokon rágódva egyedül bandukolt a Rue du Cherche-Midi felé.

Claude azon vette észre magát, hogy anélkül, hogy akarta volna, régi asztaluknál ül, a hallgató Gagnière-rel szemben. A kávéház nem változott meg, ott jöttek össze vasárnaponként, sőt némi buzgóság is mutatkozott, mióta Sandoz ebben a városrészben lakott, de a kompánia már elvegyült az újonnan jöttek árjában, sőt lassankint el is merült a plein air követőinek emelkedő köznapiságában. E késő órában különben a kávéház már kiürült; három fiatal festő, akiket Claude nem ismert, elmenőben kezet szorított vele és már csak egy kis tőkepenzes maradt ott a szomszédból, álomba merülve egy kis tányér előtt.

Gagnière igen jól érezte magát, mintha csak otthon lett volna, nem törődött az egyetlen pincér ásitózáásával, aki a teremben nyújtózkodott. Claudeot nézte, anélkül, hogy látta volna, tétova szemmel.

- Igaz, - kérdezte Claude, - mit magyaráztál Mahoudeaunak ma este? Igen, a zászló vörös színe, mely sárgába megy át az ég kékjében... Nemde? a kiegészítő színek elméletét firtatod.

De társa nem felelt. Felvette söröspoharát, majd letette, anélkül, hogy ivott volna és végül átszellemült mosollyal mormogott:

- Haydn a retorikus báj, a rizsporos dédanya mekegő zenécskéje... Mozart génusza az előfutár, ő az első, aki egyéni hangot adott a zenekarnak... És ez a kettő főképen azért létezik,

mert ők csinálták Beethovent... Ó Beethoven, az erő a derült fájdalomban, Michelangelo a Mediceiek sírja előtt! Logikus hős, az agyak átgyúrója, mert mindannyian az énekarokkal ellátott szimfóniából indultak ki, napjaink nagyjai!

A pincér, belefáradván a várakozásba, lusta kézzel, csoszogva kezdte a gázlángokat eloltani. Búskomorság borult a kiürült teremre, amelyet köpések és szivarvégek piszkítottak és amelyben az asztalokra kiloccsant italok szaga terjengett, míg az elcsendesült boulevardről már csak egy iszákos távoli zokogása hallatszott be.

Gagnière, révedezve, tovább szötte álmai sorát.

- Weber romantikus táj közepette vonul el, a halottak balladáját vezeti szomorú füzek és karjaikkal vonagló tölgyek között... Utána Schubert jön, sápadt holdfényben, ezüsttavak hosszában... És íme Rossini, az istenadomány megtestesülése, oly vidám, oly természetes, a kifejezés gondja nélkül, nem törődve a világgal, ő nem az én emberem, ő bizonyára nem! de mégis oly bámulatos invenciójának gazdagsága és az óriási hatások által, amelyeket a hangok halmozásával és ugyanannak a témának fokozott ismétlésével ér el... Ezután a három után következik el Meyerbeer, a huncut, aki mindenből hasznót húzott, Weber után belevitte a szimfóniát az operába és Rossini öntudatlan elvét a drámai kifejezéssel toldotta meg. Ó nagyszerű zengzetek, feudális pompa, katonai miszticizmus, a fantasztikus legendák borzongása, a történelmen átható szenvedélyes kiáltás! És felfedezések, hangszerek egyénisége, a drámai recitativ, amelyet a zenekar szimfonikusan kísér, a tipikus frázis, amely a mű egész felépítésének alapja... Nagy kópé! igen nagy kópé!

- Uram, - szólalt meg a pincér, - zárunk.

És mivel Gagnière még fejét sem fordította oda, elment a kis tőkepenzest felkelteni, aki még mindig aludt a kis tányér előtt.

- Zárunk, uram.

A vendég borzongva kelt fel, a sötét sarokban, amelyben ült, tapogatózva kereste botját és miután a pincér azt a székek alól felszedte, távozott.

- Berlioz irodalmat vitt bele dolgaiba. Shakespeare, Vergilius és Goethe zenei illusztrátora ő. De milyen festő! a zene Delacroixja, aki a hangokat a színek villámló ellentéteiben lobbanította fel. Emellett romantikus sebhelyet hord koponyáján, a vallásosság magával ragadja, átszellemülve lebeg az ormok fölött. Rossz operaszerző, de csodálatraméltó zenekari műveiben, noha olykor túlsokat követel a zenekartól, amelyet elgyötör és szélsőségig viszi a hangszerek egyéniségét, amelyek mindegyike egy-egy egyént jelent számára. Ó, amit a klarinétokról mond: „A klarinétok a szeretett nők”, ettől mindig borzongás futott végig bőrömön... És Chopin, mily dandy a maga byronizmusában, az idegbajok röpke költője! És Mendelssohn, a feddhetlen ötvös, Shakespeare báli topánban, akinek szövegnélküli dalai megértő hölgyek számára való ékszerek! És azután és azután, térdre kell borulni...

Már csak egy gázláng égett a kávéházban Gagnière feje fölött, a pincér pedig háta mögött állott és várt a terem fekete és jeges ürességében. Hangját vallásos áhitat remegtette meg, imádata tárgyaihoz közeledett, a távoli szentélyhez, a szentek szentjéhez.

- Ó Schumann, a kétségbeesés, a kétségbeesés élvezése! Igen, a vége mindennek, a világ romjai fölött lebegő szomorú tisztaság utolsó dala!... Ó Wagner, az isten, akiben a zene évszázadai testesülnek meg! Műve mérhetetlen Noé-bárája, valamennyi művészet egyben; végre kifejezésre jut a személyek valódi emberisége, a zenekar a drámáétól külön életet él; és a hagyományok, a bárgyú szabályok minő feláldozása! mily forradalmi felszabadulás a végtelenben!... A *Tannhäuser* nyitánya, ó ez az új század magasztos allelulája: először a zárándokok éneke, a vallásos motívum, csendes, mély, lassan lüktető, majd a szirének hangjai, amelyek

lassankint elnyomják, Venus gyönyörei, idegsorvasztó kéjekkel, bágyasztó lankadtsággal telvék, mind hangosabbak, parancsolóbbak, rendetlenebbek; csakhamar a szent téma fokozatosan visszatér, mint a mindenségnek vágya, mely valamennyi dallamot hatalmába keríti és a legmagasztosabb harmóniában összefoglalja, hogy győzelmi himnusz szárnyain ragadja őket magával!

- Zárunk, uram, ismételte a pincér.

Claude, aki már nem hallgatott oda és maga is a saját szenvedélyébe merült el, kiitta poharát és igen hangosan odaszólt:

- Hé, öregem, zárnak!

Ekkor Gagnière megrázkódott. Átszellemült arca fájdalmasan összehúzódott; didergett, mintha egy csillagról esett volna le. Mohón itta ki sörét, azután a járdán hallgatva szorította meg társa kezét és eltávozott, eltűnt az árnyak mélyén.

Majdnem két óra volt már, midőn Claude a Rue de Douaiba ért. Egy hete, mióta újból talpai alatt érezte Párist, minden este magával vitte haza az eltöltött nap lázait. De soha sem jött még haza ily későn, ily forró és gőzölgő fejjel. Christine, akit elnyomott a fáradtság, a kiégett lámpa alatt, az asztal szélére hanyatlott fejjel aludt.

## VIII.

Christine már a tollseprővel is végzett és berendezkedtek volt. A Rue de Douaiban levő kényelmetlen kis műteremhez még csak egy szűk szoba és konyha tartozott, amely nem volt nagyobb egy szekrénynél; a műteremben kellett enniök, a házaspár ott élt és a gyermek örökösen lábuk alatt volt. Christinenek elég fáradságába került, hogy néhány szál bútorukkal kijöjjön, mert kerülni akarta a költséget. Mégis kénytelen volt kéz alatt egy régi ágyat vásárolni, sőt annak a fényűző óhajnak is engedett, hogy függönyeik legyenek, fehér csalánszövetből, amelynek métere hét souba került. Ettől kezdve kedvesnek tűnt fel előtte ez a lyuk, amelyet polgári csinnal tartott tisztán, mert elhatározta, hogy mindent maga lát el és nem tart cselédet, nehogy túlságosan megnehezítse életüket, amely amúgy sem ígérkezett könnyűnek.

Ezekben az első hónapokban Claude fokozódó izgatottságban élt. A zsigongó utcák közepette való járás-kelés, a pajtásainál tett látogatások, lázas vitatkozásaikkal, mindaz a méreg és hév gondolat, amit kívülről hazavitt, a szenvedély hangos szavait váltotta ki belőle még álmában is. Páris újra hatalmába kerítette, testestül-lelkestül, ellenállhatatlan erővel és e tűzkatlan lán-golásában második ifjúság jött reá, a lelkesedés és becsvágy, hogy mindent látni, cselekedni, meghódítani akarjon. Soha nem érezte még a munka hasonló dühét, nem érzett ily reményt, mintha csak ki kellett volna nyújtania kezét, hogy megalkossa azokat a remekműveket, amelyek az őt megillető legfelső polcra fogják emelni. Ha keresztülment Párison, mindenütt képeket fedezett fel, az egész város, utcaival, tereivel, hidaival, eleven látképeivel óriási fal-festmények gyanánt húzódott el előtte és azokat még mindig túlkicsinyeknek ítélte, annyira elragadta az emberfölötti alkotások mánora. És remegve tért haza, agya csak úgy forrt a tervektől és este, lámpafénynél, vázlatokat vetett papirdarabkákra, anélkül, hogy képes lett volna magát elhatározni, hol kezdjen bele a nagy művek sorába, melyekről álmodott.

Komoly nehézséget okozott neki műtermének kicsinysége. Ha legalább a Quai de Bourbonon, levő ház padlástere, vagy akár a bennecourti tágas ebédlő is rendelkezésére állott volna! De mit csináljon ebben a hosszú, folyosószerű helyiségben, amelyért a háztulajdonos elég szem-telen volt négyszáz frank évi bért kérni a festőktől, miután üveggel fedette le? És az volt a legnagyobb baj, hogy ez az üvegtető, amely észak felé nézett és két magas fal közé szorult, csak zöldes pincevilágítást bocsájtott be. Későbbre kellett tehát halasztania nagy terveit és elhatározta, hogy első sorban is közepes nagyságú festményekhez fog hozzá, azzal vigasztal-ván magát, hogy hiszen nem a művek méretein fordul meg a tehetség.

Mily kedvezőnek tűnt fel előtte e pillanat egy bátor művész sikerére nézve, aki a régi iskolák összeomlása közepette az eredetiség és őszinteség jellegét hozná magával! A tegnap művé-szeti elvei már megrendültek, Delacroix tanítványok nélkül halt meg és Courbet mögött is alig állt néhány ügyetlen utánczója; a mesterek remekművei már csak az időtől megfeketedett múzeumi darabok lesznek, egyszerűen egy kor művészetének emlékei; és nem látszott nehéz-nek előrelátni az új elvet, amely az övéiket felváltani fogja, a napfény teljes ragyogását, a fénylő hajnalhasadást, amely az új képekben a plein air-iskola kezdődő hatása alatt már jelent-kezett. Tagadhatatlan volt, hogy a szőke képek, amelyeken annyit nevettek a Visszautasítottak Salonjában, titokban nem egy festőt megdolgoztak és lassankint minden palettát világosabbá tettek. Senki sem ismerte még be, de a lökés már meg volt adva és oly fejlődés állott be, amely minden egyes Salonnal érezhetőbbé vált. És milyen esemény lenne, ha a tehetetlenek ez öntudatlan másolatai, az ügyeskedők félénk és alamuszi próbálkozásai közepette fellépne egy mester, aki az elvet az erő merészségével valósítaná meg, megalkuvás nélkül, a maga szilárdságában és teljességében, hogy e század végének az igazsága legyen!

A szenvedély és remény ez első órájában Claude, akit rendszerint annyira emésztett a kétség, hitt génuszában. Már nem volt azoknak a válságoknak áldozata, melyek szorongása napokon át a kövezetre hajtotta, hogy ott keresse elvesztett bátorságát. Láza erőt adott neki, vak csökönyösséggel dolgozott, mint oly művész, aki megnyitja testét, hogy kivegye belőle a termést, amely gyötri. Hosszú falusi pihenése meglátásának sajátos üdeséget, munkájának ujjongó örömet adott; úgy érezte, hogy újra születik, mesterségének oly könnyűségével és egyensúlyozottságával, amilyennel soha sem bírt; és ehhez járult a haladás tudata is, mély megelégedés egyes sikerült darabok fölött, amelyek végre betetőzték a régi meddő erőlködések. Ahogy Bennecourtban mondta volt, kezei közt volt a plein air, ez a festészet, zengő vidámságú színeivel, amely meglepte barátait, ha meglátogatták. Mindnyájan, csodálták és meg voltak róla győződve, hogy csak elő kell állania és megkapja az őt megillető, igen magas helyet olyannyira egyéni jellegű műveivel, amelyekben a természet első ízben jelent meg valódi világosság közepette, a reflexek játékával és a színek folytonos bomlásával kapcsolatban.

És Claude három éven át küzdött és meg nem tántorodott, a balsikerek még sarkalták, mitsem áldozott fel gondolataiból és a hit elszántságával haladt egyenesen a maga útján.

Először, az első évben, a decemberi havazások idején, naponta négy órát töltött a Buttes Montmartre mögött egy szabálytalan telek sarkán, ahonnan lefestette a nyomorúságos környezetet, az alacsony viskókat, amelyek fölött műhelyek kéményei emelkedtek ki, az előtérbe pedig egy rongyos leánykát és suhancot állított, amint lopott almát majszolnak. Makacssága, hogy a természet után fessen, szörnyen megnehezítette munkáját és majdnem leküzdhetetlen akadályokat gördített eléje. Mégis odakünn fejezte be ezt a festményét és műtermében éppen csak megtisztította. Műve, az üvegtető holt világossága alá helyezve, őt magát is meglepte nyerseségével: mintha csak ajtót nyitottak volna az utcára, a hó vakított és a két nyomorúságos alak erősen kiemelkedett a sáros szürke környezetből. Azonnal érezte, hogy ezt nem fogják befogadni, de meg sem kísérelte, hogy enyhítsen rajta és azért is beküldte a Salonba. Miután megesküdt, hogy soha meg sem fogja próbálni többé, hogy kiállítson, most elvül állította fel, hogy mindig be kell valamit nyújtani a jurynek, hacsak azért is, hogy tévedésre adjanak neki alkalmat; elismerte különben a Salon hasznosságát, mint egyetlen csatateret, ahol a művész egy csapásra kinyilatkoztathatja magát. Visszautasították.

A második évben ellentétes dolgot keresett ki. Kiválasztotta a Square des Batignolles egyik végét, májusban: nagy gesztenyefák, amelyek árnyékot vetnek, rövidülésben látszó gypágy, hatemeletes házak a háttérben, míg az előtérben rikító zöld padon sorban ülve a városrész dadái és kispolgárai nézték, hogyan készít három kisleány homoktortákat. Miután megkapta az engedélyt, hősiességre volt szüksége, hogy munkáját az incselkedő tömeg közepette sikeresen folytathassa. Végül is már öt órakor reggel odament, hogy a háttérrel fesse, míg az alakokat kihagyván, rá kellett szánnia magát, hogy csak vázlatokat készítsen róluk és a műteremben fejezze be őket. Ez alkalommal képe kevésbbé durvának tűnt fel előtte, a festés módját kissé enyhítette a tompa világosság, amely az üvegtetőn át hatolt a műterembe. Azt hitte, hogy befogadják, összes barátai remekműnek kiáltották ki és azt a hírt terjesztették, hogy forradalmat fog a Salonban előidézni. De mekkora volt a megdöbbenés, a méltatlankodás, midőn kitudódott, hogy a jury ezt is visszautasította. Az elfogultság immár kétségtelenévé vált; arról volt szó, hogy egy eredeti művészt rendszeresen megfojtsanak. Claude, az első düh után, festményén adta ki mérgét, hazugnak, tisztességtelennek, utálatosnak jelentette ki. Megérdemelt lecke volt ez, amelyről nem fog megfeledkezni: hát szabad volt-e újból visszatérnie a műterem pincevilágításába? talán csak nem fog a divatos kontárok piszkos, nyárspolgári mesterkedéseihez folyamodni? Midőn a festmény hazakerült, kést ragadott és felhasította.

A harmadik esztendőben dühvel vetette magát munkájára, a lázadás művére. A teljes napfényt akarta, a párisi napot, amely időnkint fehérre hevíti a kövezetet a homlokzatok visszaverődé-

sében: sehol sincs melegebb, még a forró égöv emberei is törlik magukról az izzadtságot, afrikai tájnak lehetne mondani, a tüzes ég súlyos esője alatt. A Claude által választott tárgy a Place du Carrousel egyik sarka volt, déli egy órákor, midőn a nap merőlegesen küldi le sugarait. Egy bérkocsi dőcög arra, a kocsis álmosan ül a bakon, a verejtékes ló lehorgasztja fejét, minden elmosódik a hőség rezgésében; a járókelők részegeknek látszottak, csak egy fiatalasszony, rózsásan és délcegen napernyője alatt, haladt tova jókedvűen, királynői léptekkel, mintha csak e lángoló elem lett volna természetes légköre. De ami ezt a képet oly megdöbbenítővé tette, leginkább a fény tanulmányozásának újszerűsége volt, a fény igen gondosan megfigyelt bomlása, mely ellentétbe került a szem minden megszokásával, amennyiben a kékeket, sárgákat, vöröset hangsúlyozta ott, ahol senki sem szokta volt azokat a színeket látni. A Tuileries, a háttérben, aranyfellelgen enyészett el, a kövezetek véreztek, a járókelők már csak jelezve voltak, túlélénk világosságtól felemésztett sötét foltok. Ez alkalommal a pajtások még magasztalták, de zavarban voltak és mindannyijukat ugyanaz a nyugtalanság fogta el: ilyen festésre vértanúság következik. Ő, bókjaik mögött, igen jól megértette a szakadást, amely készülöben volt és midőn a jury újból kirekesztette a Salonból, egy világos pillanatában fájdalmasan kiáltott fel:

- Nohát! semmi kétség... Beledöglöm!

Lassankint, noha makacsságának bátorsága növekedni látszott, mégis újból meglepték egykori kétségei és a küzdelem, amelyet a természet ellenére folytatott, felemésztette. Mindegyik festménye, amely visszakerült, rossznak és főleg tökéletlennek tűnt fel előtte, mert nem valósította meg törekvését. Ez a lehetetlenség ejtette kétségbe, még inkább mint a jury visszautasításai. Kétségtelen, nem bocsájtott meg a jurynek sem: művei, ha idétlenek is, százszor annyit érnek, mint a befogadott közepszerűségek; de mily szenvedés, hogy sohasem adta ki magát teljesen, a remekműben, amelyet géniusza nem volt képes világraszólítani! Képein mindig voltak nagyszerű részek, ezzel is, azzal is, amazzal is meg volt elégedve. Hát akkor miért vannak rajtuk sértő lyukak, méltatlan részletek, amelyeket munka közben nem vett észre, utóbb azonban kitörölhetetlen fekélyvel ölték meg a festményt? És képtelennek érezte magát arra, hogy javítson, egy pillanatban fal, áthághatatlan akadály emelkedett fel előtte, amelyen túl tilos volt mennie. Ma húszszor újra elővette a darabot, húszszor súlyosbította a bajt, minden összezavarodott, mindinkább megromlott. Kimerült, már nem látott, mitsem végzett, akaratának valóságos bénulásáig jutott el. Talán szemei, talán kezei mondják fel a szolgálatot, régi sérülések fokozódása következtében, ami már azelőtt is nyugtalanította? A válságok mind számosabbak lettek, újból szörnyű heteket élt át, emésztve magát, bizonytalanság és remény közt örökösen ingadozva és e rossz óráiban, amelyeket az ellenálló művel folytatott elkeseredett küzdelemben töltött el, egyetlen támasza az eljövendő mű vigasztaló álma volt, azé a műé, amellyel végre ki fogja magát elégíteni, amelyben kezei engedelmeskedni fognak az alkotásnak. Állandó tünetként jelentkezett, hogy az alkotás ingere gyorsabban haladt ujjainál: sohasem dolgozott valamely festményen anélkül, hogy már szeme előtt ne lebegett volna a következő. Már csak azért sietett, hogy megszabaduljon a folyamatban levő munkától, amely halálos szenvedést okozott neki; kétségtelen, hogy ez még semmit sem fog érni, mert ő még mindig a végzetes eredményeknél, mesterkedéseknél tart, mindannál, amit a művész lelkiismeretének ki kell küszöbölni, de amit majd azután fog csinálni, ó, amit csinálni fog, azt nagyszerűnek és hősiességgel, megtámadhatatlannak és leronthatatlannak látta. Örökös ábránd, amely felkorbácsolja a művészet elkárhozottainak bátorságát, gyengéd és könyörületessé tesz, amely nélkül az alkotás lehetetlen volna mindazoknak, akik abba halnak bele, hogy nem képesek életet létrehozni!

És e szüntelen újraszülető küzdelem mellett, amelyet saját magával vívott, az anyagi nehézségek is egyre szaporodtak. Hát nem volt elég, hogy nem bírta kiadni azt, amit magában hordozott? Ezenkívül még a külső dolgokkal is meg kellett verekednie! Noha nem akarta

bevallani, a természet után, a szabad ég alatt való festés lehetetlenné vált, mihelyt a vászon bizonyos méreteket meghaladt. Hogyan helyezkedjék el az utcákban, a tömegek közepette? hogyan tegyen szert, minden egyes alak számára, kellő számú órákra, melyekben a modellekkel rendelkezhetne? Nyilvánvaló, hogy ez csak némely tárgyakat tett lehetővé: tájképeket, korlátolt városrészleteket, amelyekbe az alakokat utólag is bele lehet festeni. Ehhez járult az időjárás ezer akadálya, a szél, amely felborította a festőállványt, az eső, amely félbeszakította a munkát. Ilyen napokon kikelt magából, ököllel fenyegette meg az eget és azzal vádolta a természetet, hogy védekezik, nehogy ő hatalmába kerítse és legyőzze. Keserűen panaszkodott, hogy nem gazdag, mert szállítható műtermekről ábrándozott, kocsiról Párisban, hajóról a Szajnában, amelyekben cigányosan élhetne művészetének. És semmi sem volt segítségére, minden összeesküdött munkája ellen.

Christine együtt szenvedett Claudedal. Osztozott volt reményeiben, bátor volt, háziasszonyi tevékenységével felvidította a műtermet, most azonban bátorságát veszítve ült le, ha erőtlenségnek látta a festőt. Az egyes képek visszautasítása mind élesebb fájdalmat okozott neki, mélyen sértette asszonyi önértékét, mert benne is, mint minden asszonyban, élt a siker vágya. A festő keserősége őt is elkésécskítette, átvette szenvedélyeit, azonosította magát nézeteivel és védelmezte művészetét, amely mintegy kiegészítő részévé vált neki is, életük nagy, ezentúl egyedül fontos tartalmává, melytől boldogságát remélte. Igaz, mindennap érezte, mint szakítja el tőle a festészet szeretőjét mindinkább, de még nem küzdött ellene, hanem engedett, vele ragadtatta el magát, hogy egyik legyenek ugyanannak a törekvésnek mélyén. A kezdődő lemondásból azonban szomorúság keletkezett, az a félelem, mi vár rá a végén. Olykor a hanyatlás érzete szíve mélyéig megborzosgatta. Érezte, hogy vénül, egyúttal pedig határtalan szánalom dúlt a fel belsejét, az inger, hogy ok nélkül sírjon és ezt ki is elégítette, órákon át, ha egyedül volt a gyászos műteremben.

Ebben az időben szíve még tágabbra nyílt meg és a szerető nő az anyának adott helyet. Nagy művészgyermekére iránt táplált anyai érzése abból a határozatlan és határtalan szánalomból állott, amely eltöltötte, midőn látta, mily oktalan gyengeség fogja el minden órában, nemkülönben abból a megbocsájtásból, amelyben immár folytonosan részesítenie kellett. Mert Claude már szerencsétlenné kezdte tenni, már csak megszokásból voltak gyengédségei az ő számára és ezeket is alamizsnaként adta, mint mikor az ember egy nőtől elszakadni kezd. Hogyan szerethetné még, holott a férfi már szabadulni igyekezett karjai közül és unottan tűrte izzó öleléseit, amelyekkel ő még mindig magához szorította? hogyan szerethetné, midőn ő sem szerette azzal a másikkal, minden pillanatban megújuló érzéssel, imádatban előtte, szüntelen feláldozva magát? Lényé mélyén a kielégíthetetlen szerelem lázongott, a szenvedélyes testű nő maradt, az érzéki nő, erős ajkaival és makacsul kiálló állkapcsaival. Az éjszakák titkos bánata után szomorú vigasz volt rá nézve, hogy estig már csak anya, hogy utolsó és halvány élvezetet meríthet a jósból, a boldogságból, amelyet a férfinak biztosítani igyekezett mostani elrontott életük közepette.

Csakis a kis Jacques szenvedett az anyai gyengédségnek ettől az eltévelyedésétől. Anyja még erősebben elhanyagolta, vére nem szólalt meg vele szemben, hiszen csak a szerelem útján ébredt anyaságra. Az imádott, megkívánt férfi lett gyermekévé, míg a másik, a szegény kis teremtmény, nem volt számára egyéb egykori nagy szenvedélyük tanúbizonyságánál. Abban a mértékben, ahogy nőni látta, úgyhogy nem kívánt már meg annyi gondozást, fel kezdte őt áldozni, alapjában kegyetlenség nélkül, egyszerűen azért, mert úgy érzett. Étkezés közben csak a másodrendű darabokat adta neki; a legjobb helyre, a kályha mellé, nem az ő székecskéje került; ha valami balesettől való félelem rázkódtatta meg, az anya első sikolya, első oltalmazó mozdulata sohasem irányult az ő gyengesége felé. És szünet nélkül leckéztette, elnyomta: „Jacques, hallgass, ne fáraszd apádat! Jacques, ne mozogj, hiszen látod, hogy apád dolgozik!”

A gyermek nem alkalmazkodott Párishoz. Falun kényére hancúrozhatott a nagy, szabad természetben, itt megfulladt a szűk helyen, ahol jól kellett viselnie magát. Üde arcszíne meghalaványodott, már csak csenevészén nőtt tovább, komolyan, mint egy kis öreg és tágranyitott szemmel bámult a világba. Öt éves lett, feje aránytalanul megnőtt és e sajátságos tünetre apja megjegyezte: „Ennek a fickónak akkora kobakja van, mint egy felnőttnek!” Viszont úgy látszott, hogy minél nagyobb lett koponyája, annál inkább csökkent értelme. Igen szelíd, félénk volt, órákon át magába merült, anélkül hogy a hozzá intézett kérdésekre felelni tudott volna, esze elkalandozott és ha ebből a mozdulatlanságból felocsúdott, örült ugrálás és kiabálás jött reá, mint mikor valami virgonc fiatal állatot ösztöne hajt. Ekkor csak úgy hullott reá a „maradj veszteg”, mert anyja nem volt képes ezt a hirtelen zajongást megérteni, kijött sodrából, mert látta, hogy az apát izgatja, maga is megharagudott és sietve ültette vissza a kis fiút szögletébe. Jacques egyszerre lecsendesedett, a hirtelen ébredés félő borzongásával, újra álomba merült, nyitott szemmel és oly lusta volt élni, hogy játéka, dugók, képecskék, régi festéktubusok kiestek kezeiből. Anyja már megpróbálkozott, hogy a betűkre megtanítsa, de ő könnyek között kapálózott ellene és így még egy-két évig vártak, hogy beadják az iskolába, ahol a tanítók majd ráfognak a munkára.

Christine végre is kezdett megijedni a fenyegető nyomortól. Párisban, a felcseperedő gyermekkel az élet drágább volt és a hónapvégek rettenetesekek lettek, noha minden módon takarékoskodott. A háztartásnak csak az ezer frank járadék volt biztos jövedelme és hogyan lehessen havi ötven frankból megélni, miután a négyszáz frank lakbért előre kivették volt? Eleinte még kimenekültek a zavarból, hála néhány eladott festménynek; Claude ugyanis újból reábukkant Gagnière régi műbarátjára, ama megvetett nyárspolgárok egyikére, akiknek megrögzött szokásai alatt izzó művészlélek lappang. Ez, Hue úr, volt hivatalfőnök, szerencsétlenségre nem volt elég gazdag, hogy mindig vásárolhasson és be kellett érnie azzal, hogy sopánkodott a közönség vaksága fölött, amely ebben az esetben is engedi, hogy a lángelme éhenhaljon, mert ő, akit Claude festményeinek varázsa első pillantásra meggyőzött és elragadott, a leg-erősebb műveket választotta ki és azokat Delacroixjai mellé akasztotta, emezekéhez hasonló sorsot jövendőlvén nekik. Az volt a legnagyobb baj, hogy Malgras apó vagyont szerzett és visszavonult, valójában csak igen szerény jómód volt az, vagy tizezer frank évi járadék, amelyet mint bölcs ember, Bois-Colombes egy kis házikójában szándékozott élvezni. Érdemes volt hallani, hogyan beszélt a hírneves Naudetról, lenézve a milliókat, amelyeket ez a spekuláns megforgatott, milliókat, amelyek majd még - mint mondotta - orrára fognak pottyanni. Claude találkozott vele, de csak egyetlen képet volt képes neki mint magánzónak eladni, az utolsót, a Boutin-műteremben festett aktjainak egyikét, a nagyszerű hastanulmányt, amelyet a volt kereskedő nem láthatott viszont anélkül, hogy régi szenvedélye fel ne ébredjen szívében. Közelgett tehát a nyomor, az eladási lehetőségek inkább eldugultak, semhogy megnyíltak volna; hovatovább nyugtalanító legenda képződött e festészet körül, amelyet a Salon oly állhatatosan vetett el, nem is említve, hogy a pénzt elriaszthatta már maga ez az olyannyira tökéletlen és forradalmár művészet is, amelyben a megriadt szem az érvényben levő hagyományok egyikével sem találkozott. Egy este, midőn a festő nem tudta, hogyan egyenlítsen ki egy festékszámát, azt hangoztatta, hogy inkább élne járadékának tőkéjéből, semhogy a kereskedelemre szánt képek alantas termelésére vetemedjen. De Christine hevesen ellene szegült ennek a végső eszköznek: majd még elcsíp valamit a kiadásokból, - szóval mindent jobbnak talált ennél az örültségnél, amely utóbb kenyér nélkül az utca kövezetére juttatná őket.

Harmadik képének visszautasítása után úgy látszott, mintha Claude új erőt merített volna belőle. A nyár csodaszép volt abban az esztendőben. Felhőtlen ég, ragyogón tiszta napok követték egymást Páris óriási tevékenysége fölött. Claude ismét járni kezdte a várost, azzal a szándékkal, hogy ütőkártyát keressen, ahogy mondta, valami óriási, döntő dolgot, maga sem tudta mit. Szeptemberig mitsem talált, egy héten át rajongott egy tárgyért, azután kijelentette,

hogy ez még mindig nem az igazi. Örökös remegésben kutatott és mindig résen állott, hogy rátegye kezét álmának megvalósulására, mely mindig menekült előle. Alapjában a realista-művész meg-nem-alkuvása mögött ideges asszonyi babonák rejlettek, hitt a bonyolult és titkos befolyásokban: minden a választott, baljóslatú vagy szerencsés égtájtól fog függeni.

Egy délután, az évszak utolsó szép napjainak egyikén, Claude magával vitte Christinet, míg a kis Jacquesot a házmesterné, derék öreg asszony őrizetére bízta, ahogy rendesen cselekedtek, ha együtt mentek el. Hirtelen támadt benne a séta vágya, a szükségérzet, hogy az asszonnyal együtt lássa viszont azokat a helyeket, amelyeket annyira kedveltek egykor, de amögött ott rejlett az a határozatlan remény is, hogy ő szerencsét fog neki hozni. Elmentek egész a Louis Philippe-hídig, negyedóra hosszat a Quai des Ormeson időztek, hallgatagon, a korlát felé fordulva és átnéztek a Szajna túlsó partjára, a régi Du Mortoy-házra, ahol megszerették egymást. Azután, még mindig szó nélkül, megismételték régi sétájukat, amelyet annyiszor megtettek volt, végighaladtak a partokon, a platánok alatt, miközben lépésről-lépésre felelevenedett előttük a mult; és minden kibontakozott előttük, a hidak, a selymes vízről kiemelkedő íveikkel, az árnyékban levő Cité, amely fölé a Notre-Dame sárgálló tornyai emelkednek ki, a jobbpart hatalmas hajlása, végén a Flora pavillonjának távolba vesző körvonalaival és a széles utak, a két oldal műemlékei és a folyó élete, a mosóhajók, a fürdők, a bárkák. Mint hajdan, most is követte őket a lemenő nap, mely a távoli házak tetőin gördült tova és az Institut kupolája mögött megfogyatkozott: káprázatos napnyugta, melynél szebben nem volt részük, lassú alászállás felhőcskék közepette, amelyek bíbor-rácscsá változtak át és minden résükből aranyat löveltek ki. A multból azonban, amely eléjük idéződött, csak valami legyőzhetetlen mélabú érintette őket, az örök elmulás érzése, a lehetetlenség, hogy visszatérjenek és újból átéljék a multat. Ezek a régi kövek hidegek maradtak, a hidak alatt szüntelen özönlő ár, ez a víz, amely azelőtt is folyt, úgy tűnt fel előttük, mintha sajátmagukból is elvitt volna valamit, az első vágy varázsát, a remény örömét. Most, midőn egymáséi voltak, már nem élvezték annak egyszerű gyönyörűségét, hogy karjaik meleg szorítását érzik, míg csendesen, mintegy beburkolva Páris óriási életébe, tovahaladtak.

A Pont des Saints-Pèresnél Claude kétségbeesetten megállt. Eleresztette Christine karját és a Cité csúcsa felé fordult vissza. Az asszony megérezte az elszakadást, amely végbement és nagyon elszomorodott, majd, látván, hogy a férfi ottfeledkezik, vissza akarta venni őt.

- Barátom, menjünk haza, késő van... Jacques vár reánk, tudod.

Claude azonban a híd közepéig előrement. Christinenek utána kellett mennie, ő pedig ismét mozdulatlan állott, szemeit odaszegezve az örökké lehorgonyzott szigetre, Párisnak e bölcsőjére és szívére, ahol évszázadok óta ereinek minden vére dobogott, a síkságot elborító elővárosok örökös nyomása közben. A festő arca lángbaborult, szemei kigyultak, nagy kézmozdulattal szólt:

- Nézz oda! nézz oda!

Először is, az előtérben, alattuk, ott volt a Saint-Nicolas-kikötő, a hajózási hivatalok alacsony bódéival, a nagy, lejtős rakodópart, homokdombokkal, hordókkal, zsákokkal telezsúfolva és még telt bárkák sorával szegélyezve, a rakodómunkások nyüzsgő serege, amely fölé egy vas-emelődarú óriási karja emelkedett, míg a víz másik oldalán egy uszoda, mely hangos volt az évszak utolsó fürdőzőinek vígságától, a szélben lebegtette a fedél gyanánt szolgáló szürke vászonlepleket. Azután, középen, az üres Szajna folyt, zöldesen, táncoló kis habokkal, fehér, kék és rózsaszínű sávokkal. A második síkot a Pont des Arts jelezte, vasgerendázatán igen magasan, fekete csipke könnyűségével kiemelkedve, míg gyalogjárójának keskeny vonalát az emberek örökös jövés-menése hangyák vonulásához hasonlóan élénkítette. Lejjebb a Szajna a messzeségbe folytatódott; látni lehetett a Pont-Neuf ódon íveit, amelyeket a kövek rozsdája megbarnított; balra nyílás tárult fel az Ile Saint-Louisig vakító rövidülésben tükrözve, míg a

folyó másik ága rövidet kanyarodott és a pénzverő zsilipje tajtékzó sávjával mintegy elzárta a kilátást. A Pont-Neuf hosszában sárga társaskocsik, tarka bútorszállítószekerek gyermekjátékok gépies szabályosságával vonultak. Az egész hátteret a két part perspektívája fogta közbe: a jobbparton a rakodópartok házai, amelyeket egy facsoport félig eltakart, a szemhatáron pedig a városház egyik sarka és a Saint-Gervais-templom szögletes tornya emelkedett ki, beléveszve a külváros tömkelegébe; a balparton az Institut egyik szárnya, a pénzverő lapos homlokzata, majd ismét fák sorakoztak egymás után. Az óriási kép közepét azonban, a folyóból kiemelkedve, belenyúlva az égbe, a Cité foglalta el, az ősi hajó orra, melyet örökké megaranyoz a leáldozó nap. Alul, a töltésen, a nyárfák hatalmas tömege zöldelt és eltakarta a szobrot. Feljebb a nap megkülönböztette a két oldalt, homályban hagyta a Quai de l'Horloge szürke házait és lángolásával megvilágította a Quai des Orfèvres pirosló házainak sorát, amelyek oly élesen tűntek elő, hogy a szem a legkisebb részleteket, a boltokat, cégtáblákat, sőt még az ablakok függönyeit is képes volt felismerni. Még feljebb, a kémények csipkézete között, a kis tetők ferde sakktáblája mögött a Palais borstartói és a Préfecture tetői tárták ki paláival fedett síkjaikat, eltemetve egy hatalmas kék hirdetés által, amely falra volt festve és amelynek óriási, egész Párisnak látható betűi mintegy a modern láz kiütései voltak a város homlokán. Feljebb, még feljebb, a Notre-Dame két homlokzati tornya fölött, amelyek régi arany színében ragyogtak, két sugár torony szökött a magasba, hátul a székesegyház, balra a Sainte-Chapelle huszártornya, mindkettő oly könnyed és finom, hogy megremegni látszottak a szellőben, mint az évszázados hajó árbocai, amint felnyúltak a világosságba, a szabad égbe.

- Nem jössz, barátom? - ismételte Christine szelíden.

Claude még mindig nem hallgatott reá, Párisnak e szíve teljesen hatalmába kerítette. A szép est kitágította a szemhatárt. Mily eleven volt a fény játéka, mélyek az árnyak, mily vidám a részletek szabatossága és örvendő rezgő az átlátszó levegő! És a folyó élete, a partok tevékenysége, ez az emberiség, amelynek árja az utcákból özönlött ki, végighömpölygött a hidakon, a hatalmas medence mindegyik széléről odajött, látható hullámban füstölgött ott, amelynek lehellete a napban reszketett. Könnyű szellő fujt, rózsaszínű felhőcskék nyája vonult át igen magasan az ég halványuló kékjén, miközben hatalmas és lassú lüktetés volt hallható, a bölcsője körül szétterjedt Páris lelke.

Ekkor Christine megragadta Claude karját, nyugtalanul, valami vallásos félelemtől eltelve, hogy ily elmerülve látja őt; magával vonta, mintha nagy veszélyben érezte volna.

- Gyerünk haza, még megárt... Haza akarok menni.

Christine érintésére Claude összerezzen, mint mikor felébresztenek valakit. Majd hátrafordította fejét, egy utolsó pillantást vetett oda és mormogott:

- Ó Istenem! ó Istenem! mily szép ez!

Ellenállás nélkül vezettette el magát, de egész este, az asztalnál, majd a kályha mellett, sőt még lefekvés közben is kábult maradt, annyira elmélyedt gondolataiba, hogy három szót sem szólt és felesége, aki nem volt képes belőle feleletet kihozni, végül szintén elhallgatott. Christine aggodalmasan nézte: talán valami súlyos betegség támadta meg, valami ártalmas légáramlat érte ott a híd közepén? Tétova szemei a semmibe merültek el, arcát a belső erőfeszítés pirossága lepte el, a fogamzás rejtett munkájának lehetett volna mondani, mintha új lény született volna benne, azzal az izgalommal és rosszulléttel, amelyet a nők ismernek. Eleinte terhesnek, zavarosnak, ezer kötélekkel megkötöttnek látszott az, majd minden fel szabadult, Claude nem hanykolódott már ágyában és a nagy fáradságok mély álmába merült.

Másnap, mihelyt megreggelizett, elmenekült hazulról. Christine fájdalmas napot töltött, mert kissé megnyugodott ugyan, midőn hallotta, hogy Claude ébredése után délvidéki dallamokat füttyült, de más gond gyötörte, amelyet rejtegetett előtte, nehogy még erősebben lesujtsa őt.

Aznap lesznek első ízben mindennek híjával; még egy teljes hét választotta el őket attól a naptól, midőn kis járadékukat felvehetik és ő már reggel kiadta utolsó souját, még annyija sem maradt, hogy egy kenyeret tehessen este az asztalra. Melyik ajtón kopogtasson? hogyan hazudjon neki még továbbra is, ha majd éhesen hazajön? Végre elhatározta, hogy elzalogosítja fekete selyemruháját, amelyet Vanzadenétől kapott egykor ajándékba; de nagyon neheztelt, félelemtől és szégyentől remegett, midőn a zálogházra, a szegény emberek e nyilvános házára gondolt, ahova sohasem tette be a lábát. A jövőtől való akkora rettegés gyötörte, hogy a tíz frank terhére, amelyet a ruhára kapott, csak sóskalevest és hagymás burgonyát főzött. A zálogházból kijövet, valakivel találkozott és ez megadta neki a kegyelemdőfést.

Claude éppen aznap igen későn jött haza, vidám mozdulatokkal, tiszta szemmel, titkos öröm izgalmának kifejezésével; nagyon éhes volt és lármázott, mert nem volt megterítve. Majd miután asztalhoz ült, Christine és a kis Jacques közé, lenyelte a levest és bekapott egy tányér burgonyát.

- Hogyan! ez minden? - kérdezte azután. - Még megtoldhattad volna egy kis hússal... Talán megint cipőt kellett venni?

Christine dadogott, nem merte megmondani a valót, holott szíven találta ez az igazságtalanság. De Claude nem hagyta abba, ugratta, hogy aprópénzt szokott eltüntetni, csakhogy magának egyetmást vegyen, és mind nagyobb izgalomban és az élénk érzések önzésében, amelyeket látszólag magának akart megtartani, hirtelen Jacques ellen kelt ki.

- Hallgass már, átkozott poronty! Végre is tűrhetetlen!

Jacques, megfélemlítve az evésről, kanalát tányérja széléhez ütögette, nevető szemmel, ettől a zenétől elragadtatott arccal.

- Jacques, hallgass! - förmedt rá most anyja is. - Hagyd nyugodtan enni apádat!

Jacques pedig megijedt, azonnal igen illedelmes lett és visszaesett komor mozdulatlanságába, fénytelen szemeit a burgonyára szegezve, amelyből még most sem evett.

Claude tünetően tömte magát a sajttal, míg Christine kétségbeesve ajánlotta, hogy elmegy egy darab hideg húsért a henteshez, de ő visszautasította és visszatartotta, oly szavakkal, amelyek még erősebben fájtak neki. Azután, mielőtt leszedték az asztalt és mindhárman a lámpa körül ültek, Christine varrással foglalkozva, a kis fiú némán ülve egy képeskönyv előtt, Claude sokáig dobolt ujjával, esze elkalandozott, visszatért oda, ahonnan hazajött. Hirtelen felkelt, papírt és rajzont vett elő, újra leült és gyorsan rajzolni kezdett a kerek és élénk világosságban, amelyet a lámpaernyő az asztalra vetett. És ez a vázlat, amelyet emlékezetből vetett oda, annak szükségétől eltelve, hogy a koponyáját ostromló gondolatok tömegét kifelé tolmácsolja, csakhamar már nem volt arra elegendő, hogy megkönnyebbülést szerezzen neki. Ellenkezőleg, ez még felkorbácsolta, mindaz a nyugtalanság, amely eltöltötte, kitört ajkain és végül is szavak áradatával enyhített agya feszültségén.

- Nézd! ez az, amit tegnap láttunk... Ó, nagyszerű! Ma három órát töltöttem ott, kezemben van végre, ó, valami bámulatos, amivel mindent le lehet ütni... Nézz ide! a híd alatt helyezkedem el, előtér gyanánt a Saint-Nicolas kikötőt kapom, emelő-darújával, bárkáival, amelyeket kiraknak, teherhordó népével. Nos? úgy-e érted? ez a dolgozó Páris, kemény fickók, akik meztelen mellüket és karjaikat mutogatják... Azután, a másik oldalon, ott van az uszoda, a mulató Páris és itt, kétségkívül, egy csónak, hogy a kompozíció közepét elfoglalja; de ezzel még nem vagyok tisztában, még keresnem kell... Természetesen, középen a Szajna, széles, hatalmasan...

Miközben beszélt, a rajzónnal erősen jelezte a körvonalakat, tízszer is helyesbítette az elsietett vonásokat, kilyukasztotta a papirost, akkora eréllyel látott hozzá. Christine, hogy kedvében

járjon, odahajolt és úgy tett, mintha élénken érdeklődne magyarázatai iránt. De a vázlatot a vonalak oly tömkelege szántotta át és a nagyjából jelzett részletek összevisszasága oly zavarossá tette, hogy nem volt képes semmit sem megkülönböztetni.

- Követsz, úgy-e bár?

- Igen, igen, nagyon szép!

- Szóval, megvan a háttér, a folyó két áttörése a partokkal, középen a diadalmas Cité, az ég előtt kiemelkedve... Ó, ez a háttér, milyen csoda! Minden nap látjuk, megállás nélkül el-megyünk előtte, de áthat bennünket, a csodálat felgyülemlik és egy szép délután megjelenik előttünk. Nincs nagyobb a világon, ez maga Páris, dicsőségesen a nap alatt... Mondd! úgy-e ostoba voltam, hogy nem gondoltam rá? Hányszor néztem, anélkül, hogy láttam volna! Oda kellett csöppennem, a partok hosszában tett séta után... És úgy-e emlékszel, erre az oldalra árnyék esik, ezt egyenesen éri a nap, amott vannak a tornyok, a Sainte-Chapelle huszártornya tú könnyűségével vékonyodik az égbe... Nem, odább jobbra van, várj csak, majd megmuta-tom...

Újból kezdte, nem fáradt bele, folyton helyesbítette a rajzot, ezer apró, jellegzetes vonásra kitérve, amelyeket a festő szeme felfogott: ezen a ponton egy távoli bolt rezgő vörös cég-táblája, idább a Szajnáknak egy zöldes részlete, amelyen mintha olajfoltok úsztak volna és egy fa szép színe és a szürke homlokzatok skálája és az ég világító ereje. Christine előzőkenyen helyeselt mindent, igyekezett csodálkozni.

Jacques azonban most ismét megfeledkezett magáról. Miután sokáig hallgatagon ült könyve előtt, elmélyedve egy kép nézésébe, amely fekete macskát ábrázolt, dúdolni kezdett, oly szö-vegre, amelyet maga szerzett. „Ó kedves cica! ó csúnya cica! ó kedves és csúnya cica!” és így tovább, a végtelenségig, mindig ugyanazon a siralmas hangon.

Claude, akit bántott ez a dünnyögés, eleinte nem értette, mi teszi oly idegessé, míg beszél. Azután a gyermek untató mondókája tisztán hangzott fülébe.

- Elég legyen! Ne gyötörj már azzal a cicával! - kiáltott fel dühösen.

- Jacques, hallgass, ha apád beszél! - ismételte Christine.

- Nem, szavamra! elhülyül... Nézd csak a fejét, nem olyan-e, mint egy hülye. Ez kétségbe-ejtő... Felelj, mit akarsz mondani a te cicáddal, amely kedves is és csúnya is?

A kis fiú haloványan, túl nagy fejét lóbálva, bamba arccal válaszolt:

- Nem tom.

És midőn apja és anyja csüggedten nézett egymásra, a gyermek egyik arcát nyitott könyvére fektette és nem mozdult többé, nem beszélt többé, szemeit tágra nyitva.

Későre járt az idő, Christine le akarta fektetni a kis fiút, Claude azonban folytatta magyará-zatait. Most bejelentette, hogy holnaptól kezdve a helyszínén a természet után fog vázlatot készíteni, csak hogy megrögzítse gondolatait. Így szóba hozta azt is, hogy hordozható kis festőállványt kellene vásárolnia, amiről különben már hónapok óta álmodozott. Ebből ki-folyólag a pénzre fordult a beszéd. Christine zavarba jött és végül mindent bevallott, hogy az utolsó sötét reggel megették és hogy elzalogosította a selyemruhát, csak hogy estére legyen mit ebédelni. Claudeban erre feltámadt a lelkiismeret és gyengédség, megölelte és bocsánatot kért tőle, hogy ebéd közben elégedetlenkedett. Ne vegye tőle rossz néven, hiszen, mint ismételte, képes volna apját-anyját megölni, ha az az átkozott festészet előfogja. A zálogház különben megnevettette, semmibe sem vette a nyomorúságot.

- Azt mondom neked, hogy megvan! - kiáltott. - Ez a kép, látod, ez a siker.

Christine hallgatott, a kellemetlen találkozásra gondolt, amelyet el akart titkolni Claude előtt, de nem volt képes elhallgatni és kijött ajkain, nyilvánvaló ok, átmenet nélkül, abban az elfásultságban, amely reá nehezedett.

- Vanzadené meghalt.

Claude csodálkozott.

- Ó, igazán! Hogyan tudta meg?

- Találkoztam az öreg inassal... Most úr, igen jól tartja magát, pedig már hetvenéves... Nem ismertem reá, ő szólított meg engem... Igen, meghalt, most hat hete. Milliói a szeretetházakra szállottak, kivéve azt a járadékot, amelyet a két régi cseléd most kispolgári sorban élvez.

Claude reánézett és végre szomorú hangon mormogott:

- Szegény Christinem, úgy-e most sajnálsz? Hozományt adott volna neked, kiházásított volna, megmondtam akkor. Talán örököse volnál és nem döglénél éhen egy olyan bolonddal, mint én.

De az asszony ekkor felébredni látszott. Hirtelen közelebb tolta hozzá székét, egyik karjával megragadta és egész lényével tiltakozva, reáhajolt.

- Mit mondasz? Ó nem, ó nem... Szégyen lenne, ha pénzére gondoltam volna. Megvallanám neked, tudod, hogy nem vagyok hazug; de magam sem tudom, mi jött reám, valami felindulás, szomorúság, látod, szomorúság, hogy azt hittem, reám nézve már mindennek vége... Kétségkívül a lelkifurdalás, igen, a lelkifurdalás, hogy oly hirtelen otthagytam a szegény vak nőt, az öreg asszonyt, aki leányának hívott. Rosszul cselekedtem, ez nem fog nekem szerencsét hozni. Ne mondd, hogy nem, én érzem, hogy mostantól kezdve számomra mindennek vége.

Sírt, valami határozatlan megbánás nehezedett reá, amellyel maga sem volt tisztában és csak azt érezte, hogy élete el van rontva, hogy már csak szerencsétlenséget várhat a jövőtől.

- Ugyan, töröld meg szemeidet, - szólalt meg Claude, újból gyengéden. - Lehetséges-e, hogy te, aki nem voltál ideges, ilyen agyrémeket táplálj és ennyire gyötörd magad?... Az ördögbe is, majd csak megússzuk! És első sorban tudod, hogy a te réveden akadtam reá képekre... No úgy-e? mégsem lehetsz annyira elátkozva, hiszen szerencsét hozol nekem!

Claude nevetett, míg Christine lehorgasztotta fejét, mert megértette, hogy a férfi mosolyt akar ajkára csalni. Az ő képe! máris szenvedést okozott neki, mert amott a hídon úgy megfélekezett róla, mintha megszűnt volna az övé lenni, tegnap óta pedig úgy érezte, hogy egyre távolabb van tőle, egyebütt, olyan világban, ahova ő nem emelkedhetik fel. Mégis engedte, hogy vigasztalja és mielőtt felkeltek az asztaltól, hogy lefeküdjenek, úgy csókolták meg egymást, mint régebben.

A kis Jacques semmit sem hallott. Zsibbadt mozdulatlanságában elaludt, arcát képeskönyvére fektetve és a lángelme elhibázott gyermekének túlnagy feje, melynek súlya olykor meghajlított a nyakát, fakónak látszott a lámpa fényében. Ki sem nyitotta szemét, midőn anyja lefeküdt.

Claude csak ebben az időben gondolt arra, hogy elveszi Christinet. Míg egyrészt engedett Sandoz tanácsainak, aki csodálkozott a fölösleges szabálytalanság fölött, másrészt és főleg a szájalom érzésének, annak a szükségletnek engedelmeskedett, hogy jónak mutakozzon irányában és így bocsánatot nyerjen hibáiért. Egy idő óta oly szomorúnak, a jövő miatt oly nyugtalannak látta, hogy nem tudta, miféle örömmel vidítsa fel. Ő maga is keserű lett, régi dührohamai jöttek reá, olykor úgy bánt az asszonnyal, mint valami cseléddel, akinek nyolc napra fel lehet mondani. Kétségkívül, ha törvényes felesége lesz, inkább otthon érzi majd

magát és kevesebbet szenved az ő heveskedésétől. Christine különben nem említette többé a házasságot és - mintegy lemondva a világról - finom tapintattal őreá bízta a dolgot, de a festő érezte, mily bánatot okoz neki, hogy Sandozék nem fogadják. Azonkívül most már nem a falusi magányban éltek, hanem Párisban, a szomszédság ezer gonoszságával, erőszakolt viszonyokkal, mindazzal, ami sértheti egy férfival együttélő asszony érzelmeit. Alapjában neki is csak a szabad életű művész régi előítéletei miatt volt ellenére a házasság. Mivel azonban úgysem fogja sohasem elhagyni, miért ne szerezne meg neki ezt az örömet? Csakugyan, midőn említést tett neki róla, Christine felsikoltott, nyakába borult és maga is meglepődött a meginduláson, amelyet érzett. Egy héten át mélységesen boldog volt. Utóbb, még jóval a szertartás előtt, ez is lecsillapodott.

Claude különben nem siettetette a formaságokat és a szükséges okmányokra soká kellett várni. Folytatta a tanulmányok gyűjtését képe számára és úgy látszott, Christine éppoly kevésbé türelmetlen, mint ő. Mire jó az? Hiszen bizonyára semmi változást sem fog okozni életükben. Elhatározták, hogy csak az anyakönyvi hivatalban kötik meg a házasságot, nem a vallás iránt való tüntető megvetésből, hanem hogy gyorsan és egyszerűen végezzenek. Egy ideig gondot okozott nekik a tanúk kérdése. Minthogy Christine senkit sem ismert, Claude az ő részéről Sandozt és Mahoudeaut választotta; ez utóbbi helyett eleinte Dubuchere gondolt, csak hogy már nem is látta többé és attól félt, hogy kompromittálja. A maga részéről Joryval és Gagnière-rel érte be. Így pajtások között marad a dolog és senki sem fog róla beszélni.

Hetek multak el, december is beköszöntött, rettenetes hidegek jártak. A házasságkötést megelőző napon, noha alig maradt harmincöt frankjuk, megegyeztek abban, hogy egyszerű kézzel szorítással mégsem bocsájthatják el tanúikat és mivel nem akartak otthon nagy felfordulást okozni, elhatározták, hogy a Boulevard du Clichy egyik kis vendéglőjében reggeliztetik meg őket. Azután kiki hazamegy.

Reggel, midőn Christine gallért varrt szürke gyapjúruhájára, melyet némi kacérságból az ünnepélyes alkalomra magának csinált, Claudenak, aki már fekete kabátban unottan topogott, eszébe jutott, hogy elmegy Mahoudeauért, azzal a kifogással, hogy az a fickó képes megfedkezni a találkozóóról. Ősz óta a szobrász a Montmartreon lakott, a Rue des Tilleuls egy kis műtermében, a tragédiák egész sora következtében, amelyek feldúlták életét: első sorban is fizetség híján kilakoltatták az egykori gyümölcsösboltból, amelyet a Rue du Cherche-Midiben elfoglalt volt, azután végleg szakított Chaînel-el, akit a kétségbeesés, hogy nem képes ecsetjei után megélni, kalandos vállalkozásokra kényszerített, úgy hogy most eljárt a párisi kültelki vásárokra és egy özvegyasszony számlájára valami szerencsejátékot igazgatott; az utolsó ok Mathilde hirtelen eltűnése volt, mert a drogéria eladása után az asszonynak nyoma veszett, - kétségkívül megszöktették és most valami titoktartó lakásban rejtőzik, egy úrnál, akinek kedvtelése van. Most tehát Mahoudeau egyedül élt, hatványozott nyomorúságban és csak akkor evett, ha homlokzatokra való díszítményekkel bajlódott, vagy valamelyik szerencsésebb kartársának szobrát nyélbe ütötte.

- Tehát elmegyek érte, ez biztosabb, - ismételte Claude Christinenak. - Még két óránk van... És ha a többiek megérkeznek, mondd, hogy várjanak. Majd valamennyien együtt megyünk az előljáróságra.

Az utcára érve, Claude siettetette lépteit a metsző hidegben, amely jégcsapokat rakott bajuszára. Mahoudeau műterme közös bejáratú telkek végén volt, így tehát a kis kertek egész során kellett keresztülmennie, amelyek zúzmarától fehérlettek, a temetők kopár és merev szomorúságával. Már messziről felismerte az ajtót a Vincellérnő óriási gipszszobráról, amellyel egykor a Salonban sikere volt és amelyet a szűk földszintben nem lehetett elhelyezni: ott rothadt most, mint valami taligából kiborított törmelékrakás, megrongálva, siralmasan, az eső nagy fekete könnycseppjeitől végigszántott arccal. A kulcs az ajtóban volt, Claude belépett.

- Nini! értem jössz? - szólt Mahoudeau meglepődve. - Már csak kalapomat kell feltennem... De várj, éppen azon tanakodtam, nem kellene-e kissé befűtenem. Aggódom a nőcském miatt.

A sajtárban jég borította a vizet, mert a műteremben éppoly erősen fagyott, mint odakünn; a szobrásznak már nyolc nap óta nem volt egy garasa sem és kevés maradék szenével annyira takarékoskodott, hogy csak reggelenként egy-két órára gyújtott a kályhában tüzet. Ez a műterem valami szomorú pinceféle volt, amelyhez képest a hajdani bolt a meleg jólét emlékeit keltette, oly síri hideg áradt a kopár falakról, a repedezett mennyezetről. Más, kevésbé terjedelmes szobrok, lelkesedéssel készített, kiállított, majd vevők híján ide visszaérkezett gipszek a sarkokban, fálnak fordítva dideregtek, rokkantak szomorú glédájában sorakozva; némelyek már eltörtek és csonkjaikat mutogatták, valamennyit bemocskolta a por, befröcskölte a nedves agyag. És e nyomorult meztelenségek évekig húzták így haldoklásukat, a művész szemeláttára, aki vérevel táplálta és a helyszűke ellenére kezdetben féltékeny szenvedéllyel őrizte meg őket, utóbb azonban holt dolgok groteszk borzalmasságára jutottak, addig a napig, midőn a szobrász kalapácsot ragadva, maga végezte ki, törmelékké zúzta őket, hogy megszabadítsa tőlük életét.

- Nos? azt mondd, hogy két óránk van, - szólalt meg újból Mahoudeau. - Mégis csak begyújtok, az elővigyázat nem árt.

Miközben tüzet rakott a kályhába, dühös hangon panaszkodott. Ó milyen kutya-mesterség ez a szobrászat! A legutolsó kőműves is szerencsésebb! Egy alak, amelyet a hatóság háromezer frankért vásárol meg, közel kétezerbe kerül, a modell, az agyag, a márvány vagy bronz, mindennemű költségek. És amellet a szobrokat valamely hivatalos pincébe raktározzák be, azzal a kifogással, hogy nincs hely, holott a középületek fölkei üresek, a nyilvános kertekben a talapzatok árván állanak, de mindegy! soha sincs hely. Magánemberek számára nincs munkalehetőség, legfeljebb egy-egy mellszobor, nagyrítván egy-egy közadakozásból rendelt szobor, amelyet leszállított áron kell összezsapni. A legnemesebb a művészetek közül, igen! a legférfiasabb, de amely a legbiztosabban vezet el az éhrendögléshez.

- Haladsz a dolgoddal? - kérdezte Claude.

- Enélkül a veszett hideg nélkül már készen volna, - felelt Mahoudeau. - Majd meglátod.

Miután odahallgatott, vajjon pattog-e a tűz, felállt. A műterem közepén csomagoló-ládából készült állványon, amely keresztfákkal volt megerősítve, szobor emelkedett, régi ruhákba pólyálva, amelyek keményre fagytak és törekeny merevségű redőik alól a szobor formái úgy tűntek elő, mint valami fehér halotti lepel alól. Ott állott végre régi álma, melyet mindaddig, pénz híján, nem valósíthatott meg: álló alak, a Fürdő nő, amelynek több mint tíz kis vázlata már évek óta hevert nála. A türelmetlen lázadás egy órájában maga tákolta össze az alak vázát seprőnyelekből, lemondva a szükséges vasról, abban a reményben, hogy a fa elég szilárd lesz. Időről-időre megrázta, hogy meggyőződjék róla, de még nem mozdult meg.

- Teringettét! - mormogott, - egy kis meleg jót tesz majd neki... Reátapadt, valóságos páncél.

A rongyok ropogtak ujjai alatt, jégdarabokra törtek szét. Várnia kellett, míg a melegtől felengednek kissé, azután a legnagyobb óvatossággal kipólyálta az alakot, először fejét, azután keblét, majd csípőit, boldogan, hogy sértetlenül látja viszont, szerelmesen mosolyogva, imádkozott női meztelenségére.

- Nos, mit szólna hozzá?

Claude, aki még csak vázlatban látta volt, fejével bólintott, nehogy azonnal válaszolnia kelljen. Bizonyos, hogy a derék Mahoudeau árulást követ el, akarata ellenére is bájta hoz létre a csinos dolgokkal, amelyek az egykori kőfaragó vaskos uja alól kivirágzanak. Óriási Vincellér-nője óta művei kisszerűbbek lettek, nyilván anélkül, hogy maga sejtette volna; mindig a

temperamentum kegyetlen jelszavával dobálódzott, de engedett a gyengédségnek, amely szemeiben csillogott. Az óriási keblek gyermekiekké váltak, a combok tetszetős karcsúságot nyertek, szóval az igazi természet merült fel a becsvágy megcsappanása alól. A Fürdő nő túlzott volt még, de már igen bájos, borzongó vállaival, melléhez szorított karjaival, szerelmes két keblével, amelyeket a nőt megkivánva mintázott; ez a vágy ejtette kétségbe szegénységét és kényszerűségből szüziesen élve alkotta meg ezt az érzéki testet, amely izgatta.

- Talán nincs ínyedre? - kérdezte haragvó arccal.

- Ó igen, ó igen... Azt hiszem, igazad van, hogy ilyképen enyhítéd modorodat, minthogy így érzed. És sikered lesz ezzel. Igen, nyilvánvaló, ez nagyon fog tetszeni.

Mahoudeau, aki hasonló dicséretre azelőtt megrökönyödött volna, boldognak látszott. Magyarázta, hogy meg akarja hódítani a közönséget, anélkül, hogy bármit is megtagadna meggyőződéséből.

- Ó, a kutyafáját! megkönnyebbülök, hogy meg vagy elégedve, mert elpusztítanám, ha azt mondtad volna, hogy pusztítsam el, becsületszavamra!... Még két heti munka és akárkinek el fogom adni a bőrömet, csak hogy kifizethessem a gipszöntőt... Mondd! úgy-e jó lesz a Salon számára? Talán érmet is kapok!

Nevetett, izgett-mozgott, majd félbeszakította magát:

- Minthogy nem kell sietnünk, ülj le hát... Megvárom, míg a rongyok tökéletesen felengednek.

A kályha izzani kezdett, nagy hőség terjengett. A Fürdő nő, amely éppen a kályha közelében állott, mintegy megelevenedett a langyos fuvallat alatt, amely végigfutott hátgerince hosszában, bokájától nyakáig. És mindketten, most már ülve, előről szemlélték, beszélgettek róla, részletezték, testének minden egyes részét sorra véve. Kivált a szobrász izgatott jókedvében volt és messziről gömbölyű kézmozdulattal dédelgette. Úgy-e? a kagylósan domborodó has és az a finom ránc derekán, amely kiemeli a bal csípő kihajlását!

Ebben a pillanatban Claude, aki a szobor hasát nézte, azt hitte, hogy hallucinál. A Fürdő nő megmozdult, hasán könnyű hullám rezgett végig, bal csípője még jobban megfeszült, mintha jobb lábával ki akarna lépni.

- És a kis síkok, amelyek a csípők felé húzódnak, - folytatta Mahoudeau, aki semmit sem vett észre. - Ezt ugyan kidolgoztam! Nézd, öregem, a bőre olyan, mint a selyem.

A szobor lassankint egészen megelevenedett. Tomporai kimozdultak helyükből, keblét, amelyet már nem szorítottak karjai, mély sóhaj dagasztotta. És feje hirtelen lehajlott, combjai engedtek alatta és eleven eséssel dőlt el, a nő rémült aggodalmával, fájdalmas lendületével, mintha ledobná magát.

Claude megértette végre, midőn Mahoudeau rettenetes kiáltásban tört ki.

- Úristen! összetörik, földre hull!

Az agyag felengedve, összetörte a fából készült, túlságosan gyenge vázat. Recsegés hallatszott, mint mikor csontok törnek össze. És a szobrász ugyanazzal a szerelmes mozdulattal, amellyel lázas hevében távolról dédelgette, kitérte két karját, megkockáztatva, hogy a dülő szobor agyonüti. Ez egy pillanatig ingott, azután egyszerre ledült arcára, bokáinál elvágva, csak lábai maradtak a deszkán.

Claude odarohant, hogy visszatartsa barátját.

- Szerencsétlen! hiszen összezúz!

De Mahoudeau, remegve, nehogy az alak a földre zuhanjon, kitárt karokkal ott maradt. És mintha a nő nyakába ugrott volna, ő pedig ölelésébe fogadta, karjaiba szorítva e nagy szűzi meztelenséget, amely mint a vér első ébredésében megélné. És a szobrász szinte beléhatolt, a szerelmes kebel vállához lapult, a combok az ő combjait verdesték, míg a fej leválva, a földre gurult. A megrázkódtatás oly erős volt, hogy Mahoudeaut a falig sodorta, lódította és anélkül, hogy a csonka női testet eleresztette volna, kábultan feküdt ott mellette.

- Szerencsétlen! - ismételte dühöngve Claude, aki azt hitte, hogy meghalt.

Mahoudeau nagynehezen feltérdelt és zokogásban tört ki. Esés közben csak arcát sértette meg, amely egyik oldalán vérzett és a vér elvegyült a könnyekkel.

- Átkozott nyomorúság! Hát nem a folyónak menne az ember, hogy még két vasrúdra sem futja!... És most oda van, oda van...

Még erősebben zokogott, a haldokló jajveszéklésével, a szerelmes üvöltő fájdalmával, gyengédsége tárgyának megcsönkített holtteste előtt. Tétova kezekkel érintette meg a tagokat, amelyek körülötte elszórva heverték, a fejet, a törzset, a karokat, amelyek eltörtek; de különösen a behorpadt kebel rendítette meg, az ellapult mell, a melyet mintha szörnyű kór támadott volna meg. Mindig ide tért vissza, tapogatta a sebet, kereste a nyílást, amelyen át elszállott az élet és véres könnyei patakzottak s vörösre festették a sérüléseket.

- Segíts hát, - dadogta. - Mégsem hagyhatjuk így.

Claudeot is megindulás fogta el, művészi rokonérzetében az ő szemei is megnedvesedtek. Odasietett, de a szobrász, miután az ő segítségét sürgette volt, immár egyedül akarta e töredékeket összeszedni, mintha bárki másnak durvaságától féltette volna őket. Lassan, térden csúszva, egyik darabot a másik után vett föl, deszkára fektette, összeillesztette azokat.

Az alak csakhamar egészen meglett, hasonlóan azokhoz az öngyilkos nőkhöz, akik szerelemből valamely középületről ugranak le és akiknek összezúzott testét kómikusan siralmas módon foltozzák össze, hogy a halottaskamrába vigyék. Mahoudeau ismét előtte ült, nem hagyta el tekintetével és fájdalmas szemlélődésbe merült. Zokogása mégis csillapodott és végül mélyet sóhajtván, így szólt:

- Mit akarsz! majd fekvén fogom megcsinálni... Ó szegény nőcském, oly nagy fáradtsággal állítottam lábra és oly nagynak találtam!

Claude egyszerre nyugtalankodni kezdett. Hát az ő házassága? Mahoudeau-nak át kellett öltöznie. Minthogy nem volt több hosszú fekete kabátja, közönséggel kellett beérnie. Azután, mielőtt az alakot nedves ruhákkal betakarták, mint ahogy leplet terítenek a halott fölé, mindketten szaladva távoztak. A kályha zümmögött, az olvadás vízzel töltötte meg a műtermet, amelyben a régi, poros gipszöntvényekről patakzott a sár.

A Rue de Douaiban már csak a kis Jacques volt otthon, akit a házmesterné őrizetére bízta. Christine, aki belefáradt a várakozásba, a három másik tanúval elment, mert félreértésre gondolt: talán azt mondta neki Claude, hogy Mahoudeau társaságában egyenesen oda fog menni. Így tehát szaporán útnak indultak, de a fiatalasszonyt és a pajtásokat már csak a Rue Drouotban, az előljáróság előtt érték utól. Együtt mentek fel, a szolgálattevő teremőr igen rosszul fogadta őket, mert megkéstek. Egyébiránt a házasságkötésen hamarosan, néhány perc alatt átestek; a terem teljesen üres volt. Az anyakönyvvezető akadozva beszélt, a házastársak kurtán mondták ki a házasságot megpecsételő „igent”, míg a tanúk elcsodálkoztak a teremben uralkodó rossz ízlés fölött. Mikor kiértek, Claude ismét karonfogta Christinet, - ez volt az egész.

Jól esett egyet járniok a tiszta, fagyos időben. A társaság gyalog, egész nyugodtan tért vissza, végigment a Rue des Martyrson, hogy a Boulevard de Clichyn lévő vendéglőbe betérjen. Itt egy kis termet lefoglaltak, a reggeli igen barátságos volt és említés sem történt az egyszerű formáságról, amelynek eleget tettek, egész idő alatt másról beszéltek, mint közönséges összejöveteleik alkalmából, mikor a pajtások egymás közt vannak.

Így esett, hogy Christine, aki alapjában nagyon meg volt indulva, bár közönyt mutatott, három órán át egyebet sem hallott, mint férje és tanúi lázas érdeklődéstől áthatott beszélgetését Mahoudeau nőcskéjének esetéről. Mióta a többiek is tudták a történeteket, a legapróbb részleteken is elkérődztek. Sandoz egészen rendkívülinek tartotta a dolgot, Jory és Gagnière a vázak szilárdságáról vitatkoztak és míg amaz a pénzbeli veszteség iránt volt fogékony, az utóbbi szék segítségével magyarázta, hogy a szobrot fenn lehetett volna tartani. Ami Mahoudeaut illeti, aki még mindig megrendülve, szinte megdermedve ült ott, testi fájdalom miatt panaszkodott, amelyet eleinte nem érzett: minden tagja sajgott, izmai össze voltak zúzva, bőre megsérülve, mintha kőből faragott hölgy karjaiból szabadult volna ki. Christine pedig kimosta az arcán lévő horzsolást, amely újra vérzett és úgy tűnt fel előtte, mintha ez a megcsonkított női szobor velük ülne az asztalnál, mintha csakis róla lenne szó ezen a napon, csakis ő érdekelné Claudeot, akinek húszszor elismételt elbeszélése nem fogyott ki annak a megindulásnak ecseteléséből, amelyet a lábainál heverő agyagkebel és tomporok benne keltettek.

Mégis a csemegénél másra tért rá a beszéd. Gagnière hirtelen megkérdezte Joryt:

- Igaz, te, mult vasárnap Mathildedal láttalak... Igen, igen, a Rue Dauphineban.

Jory nagyon elpirult és hazudni igyekezett, de orra mozgott, szája rángatózott és ostobán elnevette magát.

- Ó, véletlen találkozás... Becsületszavamra! nem tudom, hol lakik, megmondtam volna nektek.

- Hogyan! hát te rejtegeted? - kiáltott Mahoudeau. - Megtarthatod magadnak, senki sem kéri tőled vissza.

Az volt a valóság, hogy Jory, megszokott fukarságával és óvatosságával szakítva, most egy kis szobában tartotta Mathildeot, aki romlottságával uralkodott fölötte. Közel járt ahhoz, hogy közös háztartásra lépjen ezzel a feneketlen hordóval, ő, aki, csakhogy ne kelljen fizetnie, azelőtt abból élt, amit a véletlen az utcáról odavetett neki.

- És aztán? - kiki ott keresi örömét, ahol megtalálja, - szólt Sandoz, filozófusi türelmességtől eltelve.

- Nagyon igaz, - válaszolt Jory egyszerűen, szivarra gyujtva.

Még sokáig időztek ott, beesteledett, midőn hazakisérték Mahoudeaut, aki feltétlenül ágyba akart feküdni. Claude és Christine hazaérve, miután a házmesternétől elhozták Jacquesot, a műtermet teljesen kihűlve és oly sűrű sötétségben találták, hogy sokáig tapogatództak, míg meg tudták gyujtani a lámpát. A kályhába is újra tüzet kellett gyujtani és hét óra lett, mire tűrhető lett a helyzet. De nem voltak éhesek, megették a maradék főtt húst, inkább csak mert rá akarták birni a gyermeket, hogy egye meg levesét és miután lefektették, a lámpa alá telepedtek, mint minden este.

Christine azonban nem vette elő munkáját, sokkal inkább meg volt indulva, semhogy képes lett volna dolgozni. Kezeit tétlen pihentette az asztalon és nézte Claudeot, aki azonnal bele-mélyedt rajzába, mely képének egyik sarkához készült és a Saint-Nicolas-kikötőben gipszet kirakó munkásokat ábrázolt. Legyőzhetetlen álmodozás, emlékek, megbánások vonultak el a nő lelkében, tétova szemeinek mélyén és egész valóját mindinkább növekvő szomorúság,

nagy, néma fájdalom kerítette hatalmába, e közöny, e határtalan egyedüllét közepette, amelyben - bár oly közel volt férjéhez - elmerült. Igaz, hogy mindig vele volt, az asztal másik oldalán, de mily távol érezte őt, amott, a Cité csúcsa előtt, még messzebb, a művészet megközelíthetetlen végtelenjében, már oly távol, hogy soha többé nem fogja utólni! Többször is megpróbálta, hogy beszélgetést kezdjen, de nem tudta rábírní, hogy válaszoljon. Multak az órák, a tétlenség elzsibbasztotta és végül elővette pénztárcáját, hogy pénzét megszámolja.

- Tudod-e, mennyivel kezdjük meg a házasségetet?

Claude még csak fejét sem emelte fel.

- Kilenc sounk van... Ó, milyen szegénység!

Claude vállat vont, végül is kikelt:

- Majd gazdagok leszünk, hagyd csak!

Ujból csend állott be és Christine már kísérletet sem tett, hogy megtörje, az asztalon sorba rakott kilenc pénzdarabot nézve. Éjfél ütött az óra, megborzongott a várakozástól és fázástól betegen.

- Lefekszünk, mondd? - mormogott. - Én már nem birom.

Claude annyira belevadult munkájába, hogy nem is hallotta.

- Mondd? a kályha kialudt, belebetegszünk... Feküdjünk le.

E könyörgő hang hallatára Claude megremegett hirtelen felindulásában.

- Ej! feküdj le, ha akarsz!... Hiszen látod, hogy be akarok fejezni valamit.

Christine egy pillanatig még ott maradt, lesujtva ettől a haragtól, fájdalmas arccal. Azután alkalmatlannak érezvén magát, megértvén, hogy az ő, a tétlen asszony pusztája jelenléte is kihozta sodrából, elhagyta az asztalt és feküdni ment, de tárva hagyta az ajtót. Félóra, háromnegyedóra mult el, semmi nesz, még lélekzés sem hallatszott a szobából, pedig Christine nem aludt, hanem hanyattfekve, nyitott szemmel nézett a sötétbe; végre félénken rászánta magát, hogy utoljára hívja a hálófülke homályos mélyéből.

- Fiacskám, várlak... Kérlek, fiacskám, feküdj le.

Káromkodás volt a válasz. Semmi sem moccan ezután; talán elnyomta az álom. A műteremben mind hidegebb lett, a szenesedő lámpabél vörös lánggal égett, míg Claude, aki rajzára hajolt, nyilván nem volt tudatával a percek lassú múlásának.

Két órákor végre Claude felkelt, dühösen, hogy lámpája olaj híján kialvófélben volt. Éppen csak annyi ideje volt, hogy bevigye a szobába, nehogy tapogatódzva kelljen ott vetköznie. Még nagyobb lett azonban elégedetlensége, midőn észrevette, hogy Christine nyitott szemekkel fekszik ott.

- Hogyan! nem alszol?

- Nem, nem vagyok álmos...

- Ó, tudom, ez szemrehányás... Hússzor megmondtam, mennyire ellenemre van, hogy megvárj.

A lámpa kialudt és Claude lefeküdt felesége mellé, a sötétségben. Az asszony most sem mozgult, míg ő, összetörve a fáradtságtól, kettőt ásított. Mindketten ébren maradtak, de semmi sem jutott eszükbe, nem szóltak egymáshoz. A férfi, áthülve, meggémberedett lábakkal, hideget árasztott. Végre, zavaros töprengés után, mikor már-már elnyomta az álom, felriadva kiáltott:

- A legcsodálatosabb, hogy a hasa nem ment tönkre, ó milyen helyes has!

- Kié? - kérdezte Christine elrémülve.

- Hát a Mahoudeau nőcskéjének hasa.

Christine idegesen megrázkódott, megfordult és a párnába temette arcát; Claude elbámulva hallotta, hogy könnyekben tör ki.

- Hogyan? sírsz?

Az asszony fuldokolva sírt, oly erősen zokogott, hogy a derékalj megrázkódott belé.

- Ugyan, ugyan, mi lel? Hiszen nem mondtam semmit... Kedvesem, lássuk csak!

Míg így beszélt, reájött e nagy bánat okára. Igaz, hogy ezen a napon neki is ugyanakkor kellett volna lefeküdnie, mint feleségének, ő azonban ártatlan, mert még csak nem is gondolt az egészre. Hiszen ismeri őt, valóságos állat lesz belőle, ha dolgozik.

- Nézd csak, kedvesem, hiszen nem vagyunk tegnap óta együtt... Igen, te is így gondoltad el fejecskédben. Menyecske akartál lenni, úgy-e?... Ugyan, ne sírj már, tudod, hogy nem vagyok gonosz.

Átkarolta, az asszony átengedte magát. De hiába ölelték át egymást, a szenvedély meghalt. Megértették, midőn kibontakoztak egymás karjaiból és ott nyújtóztak egymás mellett, immár idegenül, akadályt, idegen testet érezve maguk között, amelynek hidege némely napokon már viszonyuk izzó kezdete óta megcsapta őket. Most már soha többé nem fognak egymásba olvadni. Valami helyrehozhatatlan következett be, valami törés, ür keletkezett. A feleség le szállította a szeretőt, úgy látszott, hogy ez a házassági formáság megölte a szerelmet.

## IX.

Claude, aki nem festhette meg nagy képét a Rue de Douaiban levő kis műteremben, elhatározta, hogy majd másutt valami félszert bérel, amely elegendő teret nyújt számára; meg is találta, amit keresett, a Montmartre magaslatán, a Rue Tourlaque közepe táján. Ebből az utcából, amely a temető mögül ereszkedik le, kilátás nyílik Clichyre, sőt egészen a geene villiersi mocsarakig. Azelőtt egy kelmefestő szárítóhelyisége volt, tizenöt méter hosszú és tíz méter széles bódé, amelynek deszkáin és vakolatán keresztülhatoltak minden világtáj szelei. Háromszáz frankért vette bérbe. Közeledett a nyár, hamarosan elkészül képével, azután felmond.

A munka és remény lázában nem kímélte a szükséges költségeket. Hiszen a szerencse biztos, miért állná útját haszontalan óvatossággal? Élve jogával, kikezdte ezer frank járadékának tőkéjét és megszokta, hogy számítás nélkül merítsen belőle. Eleinte titokban tartotta Christine előtt, aki már két ízben megakadályozta benne, és midőn már nem hallgathatta el, nyolc napon át tartó szemrehányások és nyugtalankodás után az asszony is beletörődött, boldogan, hogy végre jólétben élhet, annak a varázsnak hatása alatt, hogy mindig van pénz zsebében. Néhány évi kellemes gondtalanságot jelentett számukra.

Claude csakhamar már csak képének élt. Nagyjából bebútorozta a nagy műtermet: székek, a Quai de Bourbonról való régi pamlaga, fenyőfa-asztal, amelyet öt frankért vásárolt egy zsib-árusnőtől. Művészete gyakorlásában távol állott tőle a fényűző berendezés hiúsága. Egyetlen kiadása egy tolható létra volt, szabályozható feljáróval és fölül pallóval ellátva. Azután a festővászonnal foglalkozott, melynek hosszát nyolc, magasságát öt méterben szabta meg és ragaszkodott hozzá, hogy maga készíti el. Megrendelte a feszítőkeretet, megvette a varratlan vásznat, amelyet ő és két pajtása csak a legnagyobb erőfeszítéssel volt képes fogók segítségével kifeszíteni, azután beírta azzal, hogy kés segítségével ólomfehér réteggel vonta be, enyv mellőzésével, hogy megtartsa beszívó képességét, mert ez, mint mondotta, világossá és erőteljessé teszi a festményt. Festőállvány szóba sem jöhetett; ekkora vásznat nem lehetett volna rajta elhelyezni. Ezért kötelekből és gerendákból álló szerkezetet gondolt ki, amely a vásznat a fal mentén kissé előredülve, surló világosságban tartotta. E hatalmas fehér vászon-sík előtt a létra gurult: valóságos építőállvány volt, székesegyház építésére szánva.

Midőn azonban mindez elkészült, kétségek zaklatták. Bántotta az a gondolat, hogy a helyszínén, a természet előtt talán nem a legjobb világítást választotta volt. Talán többet ért volna egy reggeli hatás? talán inkább borongós időt kellett volna választania? Visszatért a Pont des Saint-Pèreshez és további három hónapot töltött ott.

Minden órában, jó és rossz időben ott emelkedett előtte a Cité, a folyó két áttörése között. Egy késő havazás alkalmából hermelinprém díszében látta, ahogy a sárszínű víz fölött a világos palaszürke égről kiemelkedett. Midőn a nap újból kisütni kezdett, látta, mint bontakozik ki a télből és tesz szert új gyermekségre, a töltés nagy fáinak zöld hajtásaival. Egy nap, finom ködfátyol mögött, eltávolodni, foszladozni látta, könnyedén és rezgőn, mint az álmok palotái. Majd záporosók borították el özönükkel, az égtől a földig leeresztett óriási függöny mögé rejtették; a zivatarok villámai rőt színben mutatták, nyakvesztő helyek félelmes világításában, a rézszínű nagy felhők zúdulása által félig leomolva; végigviharzottak rajta a szelek, kiélesítették szegleteit s korbácsolt meztelenségében szárazon kivágták a levegő elhalványodott kékjében. Máskor pedig, midőn a nap sziporkázva tört meg a Szajna párái között, e szórt világosságtól elárasztva tünt elő, egyetlen árnyék nélkül, mindenütt egyenletesen megvilágítva, aranyból metszett ékszer elragadó finomságával. És látni akarta napkeltekor is, amint kibontakozik a reggeli ködökből, midőn a Quai de l'Horloge piroslik, míg a Quai des Orfèvresre még

árnyak nehezednek, mily eleven már a rózsaszínű égben zömök és karcsú tornyai ragyogó ébredésével, miközben az éj hulló köpenyként csúszik le az épületekről. Délben is látni akarta, a merőlegesen sugárzó nap fényében, felemészítve a nyers világítástól, szintelenül és némán, mint valami holt város, már csak a hőség életével, amely megrezegtette a távoli tetőket. Látni akarta a hanyatló napban, amint átengedi magát a folyóról lassankint felemelkedő éjnek és csak nagy épületeinek élein parázslík még a kialvófélben levő szén, míg utoljára kigyúlnak még az ablakok, üvegtábláik hirtelen fellángolásával, amely tűznyelveket szór és kilyukasztja a homlokzatokat. E húsz különböző Cité láttára azonban, minden órában és bármilyen volt az idő, mindig ahhoz a Citéhez tért vissza, melyet először látott volt négy óra tájban egy szeptemberi szép estén, az enyhe szellőben emelkedő derült Citét, Párisnak szívét, az átlátszó levegőben, amelyet mintegy kitágít a felhőcskék vonulásától élénkített mérhetetlen ég.

Itt, a Pont des Saints-Pères árnyékában töltötte Claude napjait. Ez volt menedéke, hajléka, tanyája. A kocsik állandó robaja, amely távoli mennydörgéshez volt hasonló, már nem zavarta. A hídfő pillérje mellé telepedve, az öntöttvasból való óriási ívek alá, vázlatokat rajzolt, festett. Sohasem érte be a tanulmánnyal, ugyanegy részletet tízszer is lerajzolt. A hajózási alkalmazottak, akiknek ott voltak irodáik, végül is már jól ismerték, sőt egy felügyelő felesége, aki férjével, két gyermekével valami kátrányozott bódében lakott, megőrizte frissen festett vásznait, nehogy ezeket naponkint az utcákon végigsétáltatni kénytelen legyen. Öröme telt e menedékhelyben, a fönn a magasban zajló Páris alatt, amelynek izzó életét feje fölött elvonulni érezte. A Saint-Nicolas-kikötő elsősorban szüntelen tevékenységével izgatta, mely távoli tengeri kikötőre emlékeztetett, holott itt volt, magában az Institut városrészében: a gőzdaru, a *Sophie*, működött, kötömböket emelt fel; taligákat homokkal töltöttek meg; ember, állat húzott, lihegett a kövezett, lejtős rakodópartokon, amelyek a víz széléig, a gránit-szegélyig ereszkedtek le, ahol kettős sorban horgonyoztak a bárkák és uszályhajók. Heteken át foglalkozott egy tanulmánnyal: munkások gipszet raknak ki egy hajóról és vállukon hordván a fehér zsákokat, fehérén hagyják maguk mögött az utat és őket magukat is ellepte a fehér por, míg a közelben egy másik hajó, amelynek szénrakományát már kihordták, nagy tinta-folttal mocskolta be a kövezetet. Azután lerajzolta a balparton lévő uszodát, valamint a másik síkban lévő mosóhajót, nyitott üvegezett tábláival, a mosónőket, akik sorban térdeltek a vízfolyás szélén és fehéreneműjüket sulykolták. A középtérben egy csónakot tanulmányozott, amelyen egy hajós evezett, azután hátrább egy vontatógőzöst, amely lánccal hozzáerősített és hordókkal, deszkákkal megrakott uszályhajót vontatott maga után. A hátterek már régóta megvoltak neki, mégis újból elővette azok egyes részeit, a Szajna két áttörését, a nagy, üres eget, amelybe csak a naptól megaranyozott tornyok és huszártornyok nyúltak bele. És a vendégszerető híd alatt, ebben a zúgban, amely éppolyan félreeső volt, mint bármely távoli sziklaüreg, csak ritkán zavarták meg kíváncsiak, a horgászok közönyük megvetésével mentek el mellette és társa csak a felügyelő macskája volt, amely a napon tisztálkodott, békésen, míg odafönn zakatolt az élet.

Végre Claudenak valamennyi kartonja együtt volt. Néhány nap alatt elkészítette az együttes vázlatot és hozzálátott a nagy munkához. De egész nyáron át a Rue Tourlaqueben az első ütközet játszódott le közöttük és óriási vászna között, mert ragaszkodott hozzá, hogy maga rakja fel kompozícióját a négyzetes hálózat alapjára, de nem boldogult vele és e matematikai rendszertől való legcsekélyebb eltérésre is folytonos hibákba esett, minthogy nem volt benne gyakorlata. Ez felháborította. Tovább ment, azzal, hogy majd utóbb fogja helyrehozni és a vásznat sebtiben aláfestette, oly lázas hévvel, hogy egész napokat töltött létráján, óriási ecsetekkel dolgozott és olyan izomerőt fejtett ki, amellyel hegyeket lehetett volna megmozgatni. Este úgy támolygott, mint egy részeg, az utolsó falatnál ledőlt, elaludt és feleségének kellett őt, mint valami gyermeket, lefektetnie. Ennek a hősies munkának mesteri vázlat lett az eredménye, ama vázlatok egyike, amelyekben a színek még rendezetlen tömkelegében ott lángol a

génusz. Bongrand, aki meglátogatta, nagy karjaival megölelte a festőt és majd megfojtotta csókjaival, míg szemeit könnyek homályosították el. Sandoz, fellelkesülve, ebédet adott, a többiek, Jory, Mahoudeau, Gagnière újból szertehordozták egy műremek hírét; ami Fagerollest illeti, ő egy pillanatig mozdulatlanul állott, azután szerencsekívánatokban tört ki, túlságos szépnek tartva ezt.

És mintha az ügyes fickó ironiája szerencsétlenséget hozott volna Claudenak, ezután csakugyan már csak rontott vázlatán. Örökösen így volt vele; egy csapásra, nagyszerű lendületben kiadta magát, azután már nem volt képes arra, hogy a hátralévő munkával megbirkózzék, hogy befejezze művét. Tehetetlensége újból kezdődött, két évet élt át ezzel a festménnyel, ez töltötte be egész lényét, majd az eget verdesve örült örömében, majd visszaesve a földre, oly nyomorultan, úgy szétmárgolva kételyeitől, hogy a kórházi ágyakon hörgő haldoklók is boldogabbak voltak, mint ő. Már kétszer nem volt képes a Salonra elkészülni, mert mindig, az utolsó pillanatban, midőn azt remélte, hogy néhány ülésre végez, hézagok mutatkoztak és érezte, mint recseg, omlik össze kezei alatt a kompozíció. Midőn a harmadik Salon ideje közeledett, szörnyű válságon ment keresztül, két hétig be sem tette lábát a Rue Tourlaqueban lévő műtermébe és midőn visszatért oda, olyan volt az, mint midőn a halál által kiürített házba tér vissza az ember: a fal felé fordította a nagy vásznat, a létrát az egyik sarokba tolta és mindent összezúzott, mindent elégetett volna, ha reszkető kezeinek lett volna hozzá ereje. De semmi sem létezett többé, a harag szele söpörte volt fel a padlót és Claude arról beszélt, hogy kis dolgokra adja magát, minthogy a nagy munkákra képtelen.

Első szándéka, hogy kis képet fessen, önkénytelenül is visszaterelte oda, a Cité elé. Miért ne festene róla egyszerűen látképet, közepes nagyságú vászonra? Csakhogy valami szemérem, amelybe sajátságos féltékenység vegyült, visszatartotta attól, hogy a Pont des Saints-Pères alá üljön: az a hely immár megszenteltnek tűnt fel előtte és úgy érezte, hogy a nagy mű szűzességét nem szabad megsértenie, ha az meg is halt. Az alsó rakodópart végén telepedett tehát le, a Saint-Nicolas-kikötőtől fölfelé. Ez alkalommal legalább egyenesen a természet után dolgozott és örült, hogy legalább nem kell csálnia, holott ez a túlságos nagyméretű vásznaknál elkerülhetetlen volt. Az igen gondosan megmunkált, a szokottnál befejezettebb kis kép azonban osztozott társai sorsában a jury előtt, amely felháborodott e részeg seprővel való festésen, - ez volt a jelszó, amely akkor szájról-szájra járt a műtermekben. Annál érzékenyebb pofon volt ez, mert az igazhitű iskolával szemben engedményekről, előzékenységről beszéltek volt, csak-hogy befogadják a képet; a festő, szíven találva, sírt dühében, cafatokra tépte és kályhájában elégette, mihelyt visszaérkezett hozzá. Nem elég egyszerűen késdöféssel megölni, hanem teljesen meg kell semmisíteni!

Még a következő esztendőt is tétova foglalkozással töltötte el Claude. Csupa megszokásból dolgozott, mitsem fejezett be és maga is fájdalmas nevetéssel azt mondta, hogy eltévedt s keresi önmagát. Alapjában, géniuszának szívós öntudata kiolthatatlan reményt őrzött meg számára a levertség leghosszabb válságai közepette is. Úgy szenvedett, mint az elkárhozott, aki a visszahulló és szétzúzással fenyegető sziklát görgeti, de megmaradt neki a jövő, a meggyőződés, hogy valamely napon két öklével fel fogja emelni és a csillagokig hajítja majd. Végre észrevették, hogy szemeiben újra kigyúlt a szenvedély és híre járt, hogy ismét bezárkózott a Rue Tourlaqueban. Ő, akit azelőtt mindenkori munkáján mindig túlragadott jövődő munkájának szárnyaló álma, most homlokával beleütközött a Citének e tárgyába. Rögeszmévé vált ez, korláttá, mely elzárta életét. És csakhamar ismét szabadon beszélt róla, a lelkesedés új felángolásával, gyermekes örömmel kiáltotta ki, hogy megtalálta és hogy biztos a diadalban.

Egy reggel Claude, aki addig elzárva tartotta ajtaját, megengedte, hogy Sandoz belépjen. Ez szemben találta magát egy vázlatlaltal, amely nagy lendülettel, modell nélkül volt festve, csodálatraméltó színezéssel. A tárgy különben ugyanaz maradt: balra a Saint Nicolas-kikötő, jobbra

az uszoda, a háttérben a Szajna és a Cité. Csakhogy elámult, midőn a csónak helyén, amelyet a hajós hajtott, egy másik, igen nagy csónakot vett észre, mely a kompozíció közepét egészen elfoglalta és amelyben három nő foglalt helyet: az egyik fürdőruhában evezett, a második a csónak szélén ült, a vízbe lógatta lábait és félig leeresztett ruhadereka kimutatta vállát, a harmadik egész meztelenen állt a csónak orránál, ragyogó meztelenségben, amely napként sugárzott.

- Ejnye! micsoda gondolat! - mormogott Sandoz. - Mit csinálnak ott azok a nők?

- Hát fürödnek, - felett nyugodtan Claude. - Hiszen látod, hogy az uszodából jöttek ki és ez adja meg nekem a meztelenséget. Nem valóságos felfedezés?... Talán megütközöl rajta?

Régi barátja, aki ismerte, félt, nehogy visszataszítsa kétségei közé.

- Én, dehogy!... Csak attól tartok, hogy a közönség ez alkalommal sem fogja megérteni. Ez alig valószínű, ez a meztelen nő, Páris kellő közepén.

Claude naivul csodálkozott.

- Úgy, azt hiszed?... Nos, annál rosszabb! Baj is az, hacsak jól van megfestve az én nőcském! Szükségem van rá, látod, hogy felcsigáztam magam.

A következő napokon Sandoz tapintatosan visszatért e sajátságos kompozícióra és természetétől indítva szót emelt a megsértett logika mellett. Hogyan alkothat egy modern festő, aki rátartós arra, hogy csak való dolgokat fest, ilyen felemás művet, amelyben hasonló képzett lények szerepelnek? Hiszen oly könnyű más tárgyakat választani, amelyekben a meztelen test szükségszerűsége felöltő! De Claude nem engedett, rossz és erőszakolt magyarázatokkal hozakodott elő, mert nem akarta bevallani az igazi okot, saját eszméjét, amely különben oly kevésbé volt tiszta, hogy maga sem lett volna képes szabatosan elmondani: valami titkos szimbolizmus, a romantika nyomán felburjánzott régi inger volt, amely arra készítette, hogy ebben a meztelenségben magának Párisnak, a meztelen és szenvedélyes városnak női szépségben tündöklő testét személyesítse meg. És sokat vitt bele saját szenvedélyéből is, a szép hasak, a combok és a termékeny keblek imádatából, aminőket telt kézzel vágyott alkotni művészlátása szakadatlan születeiben.

Barátja nyomatékos érvelésével szemben mégis azt színlelte, mintha megrendült volna.

- No jó! majd meglátom, majd később felöltöztetem nőcskémet, ha már nincs ínyedre... Egyelőre így fogom megcsinálni. Értsd meg, mulattat.

Tompa makacsságában soha többé nem beszélt róla, csak meggömbölyítette hátát és zavartan mosolygott, ha valaki arra célzott, mennyire meglep mindenkit, hogy ez a Vénusz a Szajna habjaiból kel ki diadalmasan, a partokon döcögő társaskocsik és a Saint Nicolas-kikötő teherhordó munkásai közepette.

Tavasza volt, Claude hozzálatni készült nagy képéhez, midőn egy meggondolt nap elhatározása megváltoztatta a család életét. Christine olykor nyugtalankodott a sok kiadás, az összegek miatt, amelyekkel szünet nélkül fogyasztották a tőkét. Már nem is számoltak, mióta a forrás kiapadhatlannak látszott. Majd, négy év múlva, elszörnyűködtek egy reggel, midőn az elszámolásból arról értesültek, hogy a húszezer frankból alig maradt háromezer. Azonnal a túlzott takarékoskodás szélsőségébe csaptak át, fukarkodtak a kenyérrel és azt tervezték, hogy a legszükségesebbeket is leszállítják; így történt, hogy az áldozatkészség ez első lendületében elhagyták a Rue de Douaiban levő műtermet. Miért fizetnének kétfelé is házbért? elég hely volt a Rue Tourlaque-beli egykori félszerben, amelyen ott voltak még a kelmefestés nyomai, hogy három személy ellakhasson benne. De a berendezkedés mégsem volt könnyű, mert a tizenöt méter hosszú és tíz méter széles hodály csak egyetlen helyiséget nyújtott, akár egy pajta, amelyben cigányok tanyáznak. Minthogy a tulajdonos éppen nem volt hajlandó, magá-

nak a festőnek kellett egyik végéből deszkafallal egy részt elrekeszteni és konyhára, és hálószobára osztani fel. El voltak ragadtatva, a tető hasadécai ellenére, melyeken befújt a szél: zivataros napokon kénytelenek voltak a szélesebb rések alá fazekakat állítani. Gyászosan üres volt, néhány szál bútoruk elenyészett a kopár falak mentén. És büszkélkedtek vele, mennyire kedvükre laknak és barátaiknak azt mondogatták, hogy a kis Jacquesnak legalább lesz helye, ahol szaladgálhat. A szegény kis Jacques, noha már betöltötte kilencedik évét, vajmi lassan fejlődött, csak feje lett egyre nagyobb és nyolc napnál tovább nem lehetett egyhuzamban iskolába járatni, hiszen egész bambán jött onnan vissza, betegen, mert tanulni iparkodott; így tehát többnyire otthon tartották, ahol négykézláb ténfergett a sarkokban.

Ekkor Christine, aki már régóta nem volt beavatva Claude mindennapi munkájába, újból vele együtt élte át a tevékenység hosszú óráit. Segített neki a régi vásznat levakarni és lecsiszolni, tanácsokat adott neki, hogyan erősítse szilárdabban hozzá a falhoz. De nagy bajra jöttek reá: a tető nedvessége következtében a tolható létra már-már szétesett és Claudenak tölgyfagerendával kellett megerősítenie, amihez Christine egyenkint adogatta fel a szögeket. Másodszorra is minden elkészült. Az asszony a festő háta mögött állva nézte, hogyan viszi át a négyzetes hálózatra az új vázlatot, míg csak a fáradtságtól földre nem rogyott, de még ott is összekuporodva tovább nézte.

Ó mennyire szeretne volna visszavenni a festészettől, amely elragadta tőle! Ezért csinált magából cselédet, boldogan, ha napszámosi munkákra alacsonyíthatja le magát. Mióta ismét résztvett munkájában és így egymás mellett voltak mindhárman, Claude, ő és ez a vászon, új remény éltette. Ha férje hűtlen lett hozzá s míg ő magára hagyva sírt a Rue de Douaiban, a Rue Tourlaqueben időzött, úgy odaszokva és erejét kiadva, mintha kedvese lakott volna ott, most talán visszahódíthatja, hiszen most ő is itt van szenvedélyével. Ő ez a festészet, milyen féltékeny gyűlölettel fordult ellene! Már nem az akvarellfestő kispolgárnő egykori felháborodása volt a szabad, nagyszerű és erőszakos művészet ellen. Nem, lassankint megértette, miután eleinte a festő iránt táplált érzelmei vitték közelebb hozzá, azután pedig meghódította a fény ereje, a szőke színhangulat belső varázsa. Ma már mindent elfogadott, az ibolyaszínű földet, a kék fákat. Sőt már-már tisztelet remegtette meg e művek előtt, amelyek egykor oly szörnyűségeseknek tunk fel szemében. Hatalmasaknak látta őket, úgy bánt velük, mint vetélytársnőkkel, akik éppen nem nevetni valók. És bámulatával nőtt haragja, felháborodott azon, hogy jelen kell lennie saját maga lealacsonyításánál, e másik szerelemnél, amely házi tűzhelyénél ütötte arcul.

Eleinte csak lappangó küzdelem volt, de egy percre sem szünetelt. Christine előtérbe tolt magát, minduntalan a festő és képe közé csempészte hol vállát, hol kezét, testének azt a részét, amelyet éppen lehetett. Mindig ott volt, körülvette lehelletével, eszébe juttatta, hogy az övé. Majd feléledt régi eszméje, hogy ő is fessen és művészi hevének mélyén keresse fel őt: egy hónapon át festőkabátot vett magára és úgy dolgozott, mint a tanítvány mestere mellett; tanulékonyan le is másolta egy tanulmányát és csak akkor hagyta abba a dolgot, midőn látta, hogy kísérlete célja ellen fordul, mert a festő végleg elfelejtette benne a nőt és e közös tevékenység csalódásában pajtás módjára bánt vele, mint férfi férfival. Így hát egyetlen erősségéhez tért vissza.

Utolsó képeinek apró alakjaihoz Claude már eddig is Christinet használta fel modellnek, de csak egyes adatok, egy-egy fej, karmozdulat, testtartás megfigyelése céljából. Köpenyt vetett vállára, kilesett egy mozdulatot és rákiáltott, hogy ne mocsanjon. Az asszony boldog volt, hogy ily módon szolgálatára lehet, mégis visszariadt attól, hogy levetközzön, mert most, feleség léte, sértette volna, hogy úgy álljon, mint a hivatásos modellek. Egy alkalommal, midőn a festő egy comb tövét akarta megfigyelni, Christine csak vonakodás után tűrte fel ruháját, szégyenlősen, miután kétszer ráfordította az ajtóra a kulcsot, attól félve, hogy ha

megtudják, hova süllyedt le, majd az ő meztelenségét keresik férje képein. Fülébe csengtek még a pajtásoknak és magának Claudenak gúnyos kacajai, vaskos tréfái, midőn egy festő képeiről beszéltek, amelyekhez kizárólag feleségét használta modellül; - tetszetős meztelenségek voltak, a nyárspolgári izlésnek megfelelően kinyalva és mindegyikükben felismerték az asszonyt, ha mindenféle alakban is, jól ismert részleteiről, kissé hosszan lenyúló tomporairól, túl magas hasáról. Így az asszony mintegy ing nélkül sétált a mulató Párison keresztül, ámbár csak alaposan felöltözve, befűzve, álláig érő sötét ruhában járt ki és jellemző volt, hogy éppen ő igen magas szabású ruhákat viselt.

Mióta azonban Claude rajzszénével szélesen odavetette az álló nő nagy alakját, amelyet képének közepébe szánt, Christine elgondolkozva nézte még határozatlan körvonalait és ellenállhatatlan erővel gyökerezett meg benne egy elhatározás, amely egymásután oszlatta el kételyeit. És midőn a festő arról beszélt, hogy modellt fogad, felajánlotta magát.

- Ugyan, te! Hiszen megharagszol, ha csak orrod hegyét is kívánom.

Az asszony zavartan mosolygott.

- Úgy! az orrom hegyét! Mintha ütem volna neked a *Plein air*-en levő alakhoz, valamikor, amikor pedig még semmi sem volt közöttünk!... A modell hét frankodba kerülne minden alkalommal. Nem vagyunk oly gazdagok, miért ne takarítanók meg ezt a pénzt?

A takarékoság gondolata azonnal elhatározásra bírta a férfit.

- Nem bánom, sőt igen kedves tőled, hogy ily vállalkozó vagy, mert tudod, hogy velem nem mulatság... Mindegy! valld be, te bolond, attól félsz, hogy más nő talál ide bejönni, te pedig féltékeny vagy.

Féltékeny! igen, féltékeny volt és halálra gyötörte magát vele. De mit törődött más nőkkel, - Párisnak akár valamennyi modellje levethette volna itt alsószoknyáját! Csak egy vetélytársnője volt, a festészet, amelyet jobban szeretett nála, amely elrabolta tőle szeretőjét! Ó, hadd dobhassa le ruháját, az utolsó fehérneműig és adhassa magát neki meztelenül, napokon, heteken át, hadd élhessen meztelenül az ő tekintete alatt, míg csak vissza nem veszi így és el nem ragadja magával, ha visszahull majd karjaiba!! Hát volt-e önmagánál egyebe, amit felajánlhatott volna neki? Nem volt-e törvényes ez az utolsó küzdelem, amelybe saját testét vetette bele, annak tudatával, hogy semmivé, hogy varázsát veszített nővé válik, ha le hagyja magát győzni?

Claude, elragadtatva, elsősorban is egyszerű akt-tanulmányt készített róla a kellő beállításban. Megvárták, míg Jacques elment az iskolába, azután bezárkóztak és a munka órákig tartott. Az első napokban Christine sokat szenvedett a mozdulatlanságtól, utóbb hozzászokott és nem mert panaszkodni, mert félt, hogy megharagítja Claudeot, könnyeit is visszatartotta, ha ide-oda lökdöste. Csakhamar annyira megszokottá vált a dolog, hogy a festő közönséges modell gyanánt bánt vele, követelőbb volt, mintha megfizette volna és sohasem félt, hogy visszaél testével, hiszen felesége volt. Mindenhez felhasználta, minden pillanatban levetkőztette, hol egy karhoz, hol egy lábhoz, a legkisebb részlethez is, amelyre szüksége volt. Hivatásos modellé alacsonyította le, sőt eleven mannequinné, amelyet csak odaállított és lemásolt, mintha csak valamely csendélet korsóját vagy üstjét másolta volna le.

Ez alkalommal Claude sietség nélkül járt el és mielőtt felvázolta a nagy alakot, már hónapokon át fárasztotta Christinet, húszféleképen is megpróbálta, mert tisztába akart jönni bőrének minémiségével, ahogy mondta. Végre hozzálátott a vázlathoz. Őszi reggel volt, már csípős szellő fujdogált és a műteremben nem volt meleg, noha be volt fűtve. Minthogy a kis Jacques, aki ismét beteges bódultságban szenvedett, nem mehetett iskolába, a szobába zárták be és

ráparancsoltak, hogy viselje jól magát. Az anya pedig borzongva vetkőzött le és odaállt a kályha mellé, mozdulatlanul megtartva a beállítást.

Az első órában a festő a létra tetejéről végigmérte pillantásaival, amelyek vállától térdéig ostromozták és egy szót sem szólt hozzá. Christine, akit lassankint szomorúság fogott el, félt, hogy nem bírja ki és azt sem tudta, hogy a hidegtől szenved-e vagy valami távolról jött kétségbeeséstől, amelynek keserűségét nőni érezte. Annyira kimerült, hogy megingott és zsibbadt lábaival nagynehezen járkálni kezdett.

- Hogyan, máris! - kiáltott Claude. - Hiszen legfeljebb negyedórája állsz! Hát nem akarsz megkeresni a hét frankodat?

Elégedetlen arccal tréfált, mert el volt ragadtatva munkájától és az asszony alig volt képes zsibbadt tagjait ismét mozgásba hozni a fésülőköpeny alatt, amellyel betakarta magát, midőn hevesen rákiáltott:

- Előre, előre, csak semmi lustálkodás! Ma nagy nap van. Ha nincs lángelménk, dögöljünk meg!

Azután, midőn az asszony ismét felállt a fakó világításban és ő folytatta a festést, időről-időre odavetett egy-egy szót, mert szükségét érezte, hogy lármázzon, mihelyt munkája kielégítette.

- Különös, milyen furcsa bőröd van! Elnyeli a fényt, igazán... Így, nem is hinné az ember, ma reggel egész szürke vagy. A minap meg rózsaszínű voltál, olyan rózsaszínű, mintha nem lett volna természetes... Bosszantó, sohasem tudja az ember.

Megállt, szemével hunyorított.

- Mégis nagyszerű a meztelen test... Micsoda foltot ad a háttér előtt... És rezeg és fenemód eleven, mintha csak látná az ember, hogyan folyik a vér az izmokban... Ó egy jól megrajzolt izom, egy erőteljesen, tisztán megfestett testrész, annál nincs szebb, az maga a jó Isten!... Nekem nincs más vallásom, térdre vágódnék az előtt, egész életemre.

És mivel kénytelen volt egy festéktubusért leszállni, odament hozzá és növekvő szenvedéllyel részletezte, miközben ujjá hegyével érintette mindazokat a részeket, amelyeket említett.

- Nézd! Itt a bal kebel alatt, nos, ez valami szép! Kéklő erecskék vannak ott, amelyek rendkívül finom színárnyalatot adnak a bőrnek... És itt, a csípő kiemelkedésénél ez a gödröcske, amelyben az árnyék aranszínt ölt, milyen kincs!... És itt, a has kövér formái alatt a lágyékok tiszta vonala, a halvány aranyban picike kármínpiros pont... A has engem mindig elragadott. Nem láthatok hasat a nélkül, hogy fel ne akarjam falni a világot. Mily szép ezt megfesteni, mintha a test napja volna!

Azután újra felment a létrára és az alkotás lábában felkiáltott:

- Úristen! ha nem csinállok veled remekművet, disznó vagyok.

Christine hallgatott és aggodalma fokozódott, mert nem kételkedhetett többé. A dolgok durvasága alatt mozdulatlanul, érezte meztelensége kínját. Minden ponton, ahol Claude megértette, jeges érzés maradt hátra, mintha a hideg, amelytől didergett, most azon át hatolna be. A kísérlet megtörtént, minek remélne még? Ezt a testet, amelyet szerelmes csókjaival borított volt végesvéig, már csak mint művész nézte és imádta. A kebel színe lelkesítette, a has vonala előtt térdelne le áhítattal, holott egykor, elvakulva a vágytól, anélkül, hogy látta volna egészen, szorította őt magához, oly ölelésekben, amelyekben mindketten egybeolvadni szerettek volna. Igen, ez a vég, ő már nem létezik, férje már csak művészetét, a természetet, az életet szereti benne. És a távolba vesző szemmel megőrizte a márvány merevségét és visszatartotta szívéből előtörő könnyeit, oly nyomorultan, hogy már nem is sírhatott.

Hang hallatszott a szobából és apró öklök zörgettek az ajtón.

- Mama, mama, nem alszom, unatkozom... Nyiss ajtót, mama!

Jacques volt, aki türelmetlenkedett, Claude megharagudott, szitkozódott, hogy egy pillanat nyugalma sincs.

- Várj sorodra! - kiáltott Christine. - Aludj, hagyd apádat dolgozni.

De mintha újabb nyugtalanság szállta volna meg, az ajtó felé tekintgetett, végül egy pillanatra elhagyta helyét és szoknyáját a kulcsra akasztotta, hogy eltakarja a kulcslyukat. Azután szó nélkül ismét odaállt a kályha mellé, felemelt fejjel, kissé hátradőlt testtel, kiemelt tomporokkal.

És a munka egyre húzódott, óra óra után múlt. Christine még mindig ott állott, önfeláldozóan, a vízbe ugrani készülő nő mozdulatával, míg a festő létráján, tőle mérföldnyi távolságban, azért a másik nőért lángolt, akit festett. Nem is szólt már hozzá, az asszony ismét csak szép színű pusztá tárgy volt neki. Reggel óta csak őt nézte, ő azonban nem látta magát többé a reászegezett szemekben, immár idegen, elűzött nő volt.

Claude végre kifáradva abbahagyta munkáját és észrevette, hogy felesége didereg.

- Nini! talán fázol?

- Igen, kissé.

- Furcsa, én égek... Nem akarom, hogy meghülj. Majd holnap.

Midőn Claude lejött a létráról, az asszony azt hitte, hogy meg fogja csókolni. A férj utolsó udvariasságából rendszerint röpké csókkal szokta az ülés unalmáért megjutalmazni. De most, munkájától eltelve, megfélekezett róla és azonnal ecseteit mosta, letérdelve és fekete szappannal telt fazékba mártva azokat. A nő még meztelenül állt ott, várt, reménykedett. Egy perc múlt el így, Claude csodálkozott a mozdulatlan árnyékon, meglepődve nézett Christinere, azután erélyesen folytatta az ecsetek dörgölését. Ekkor az asszony sietségtől remegő kézzel, a megvetett nő szörnyű zavarodottságában öltözködött. Magára kapta ingét, szoknyaival vesződött, fonákul kapcsolta be fűzőjét, mintha menekülni akart volna e szégyenletesen tehetetlen meztelenség elől, amely immár csak arra jó, hogy a ruha alatt vénüljön. Sajátmagának megvetése volt, hogy az utcai leányok e fogásáig sülyedt és érezte ennek érzékies aljasságát, most, hogy le volt győzve.

Másnap azonban ismét oda kellett állnia, meztelenül, a jeges levegőbe, a nyers világításba. Hát ezentúl nem mestersége már ez? Hogyan tagadhatná meg, holott már megszokták. Sohasem okozott volna Claudenak bánatot és naponta újból kezdte testének ezt a legyőzetését. Claude már nem is beszélt erről az égő és lealázott testről. A test iránt táplált szenvedélyét művére vitte át, a festett szeretőkre, akikkel megajándékozta magát. Csak ők dobogtatták meg szívét, ők, akiknek minden egyes tagja egy-egy erőfeszítéséből született. Ha odalenn a falun, nagy szerelmük idején azt hitte, hogy megtalálta a boldogságot, mert végre egy eleven nőt kedvére ölelhetett, ez is csak az örök ábránd volt, hiszen mégis idegenek maradtak egymáshoz és jobban szerette művészete ábrándját, a soha utól nem ért szépség üldözését, ezt az örült vágyat, amelyet semmi sem elégíthet ki. Ó mindannyit kívánni, álma szerint megteremteni őket, selymes kebleket, borostyánszínű csípőket, lágy, szüzi hasakat, csak szép színeikért szeretni őket és érezni, hogyan illannak előle, anélkül, hogy bármelyiket ölelhetné. Christine a valóság volt, a cél, amely kezeügyébe esett és Claude egy évszakban betelt vele, ő, a meg nem teremtettnék katonája, ahogy Sandoz olykor nevetve hitta.

Hónapokon át tartott Christine kinszenvedése. Kettejük jó élete megszűnt, mintha hármasan való házaselet állott volna elő, mintha a férj kedvesét hozta volna a házhoz, azt a nőt, akit róla

festett. Az óriási festmény kettejük közt emelkedett és áthághatatlan fallal választotta őket el egymástól és Claude a falon túl élt, a másikkal. Christine belebolondult, féltékeny volt személyének e megkettőzésére, de megértette szenvedésének szánmasságát és nem merete bevallani baját, amelyből ő tréfát űzött volna. És mégsem csalódott, érezte, hogy férje jobban szereti azt a másolatot, mint őt, hogy ez a másolat egyetlen gondja, imádatának, minden óra gyengédségének tárgya. Őt mint modellt ölte, csak hogy szebbé tegye a másikat, csak abból merített örömet vagy szomorúságot, aszerint, hogy elevennek vagy lankadtnak látta ecsetje alatt. Hát nem szerelem volt ez? és mily szenvedés, hogy neki kellett odaadni testét, csak hogy a másik megszülessen, hogy e vetélytársnő lidérce reájuk nehezedjen, örökké közöttük legyen, hatalmasabban, mint a valóság, a műteremben, az asztalnál, az ágyban, mindenütt! Por, semmiség, vászonra rakott festék, üres jelenség zúzta szét egész boldogságukat; a férfi hallgatag, közönyös, olykor durva volt, a nő, akit e hűtlen elhagyás gyötört, kétségbe volt esve, hogy nem űzheti ki házából ezt az ágyast, aki mint mozdulatlan kép oly rettenetesen győzelmes ellenfél volt!

Ekkor érezte Christine, miután döntő vereséget szenvedett, a művészetet teljes felsőbbiséggel magára nehezedni. Ezt a festészetet, amelyet már korlátlanul elfogadott volt, még felmagasztalta, zord szentélybe állította és földre borult előtte, mint a harag ama hatalmas istenei előtt, akiket az általuk sugallt gyűlölet és rettegés szélsőségében imádnak. Vallásos félelem volt, a bizonyosság, hogy már nincs küzdeni valója, hogy úgy szétmorzsolódik, mint a szalmaszál, ha továbbra is kitart. A festmények megnőttek, mint a kötömbök, a legkisebbek is diadalmasaknak tündek fel előtte, a kevésbé jók elkábították győzelmükkel; már nem is bírálta őket, földre sujtva, remegve, valamennyit félelmetesnek találta és férje kérdéseire mindig így válaszolt:

- Ó igen jó!... Ó nagyszerű!... Ó rendkívüli, ez rendkívüli!

Mindamellet nem haragudott Claudera, könnytelt gyengédséggel imádkozott, mert látta, mennyire emésztte magát. Néhány heti szerencsés munka után minden elromlott, nem volt képes nagy női alakjával elkészülni. Ezért fárasztotta halálra modelljét és napokon át küzdött, majd egy hónapra az egészet otthagya. Tízszor is elkezdte, abbahagyta, teljesen újból festette az alakot. Elmult egy év, két év, anélkül, hogy a festménnyel végzett volna; olykor majdnem elkészült már és másnap levakarta, egészen újra kellett kezdenie.

Ó a teremtés erőfeszítése a művészi alkotásban, véres és könnyes erőfeszítés, amelyben vonaglott, hogy testet hozzon létre, hogy életet leheljen! Mindig harcban állott a valósággal és mindig vereséget szenvedett, - Jákob küzdelme az angyallal! Tönkretette magát azzal a lehetetlen fáradozással, hogy egy festménybe az egész természetet belefoglalja és végre is kimerült a folytonos fájdalmakba, melyek izmait feszítették, anélkül, hogy valaha világra hozhatta volna géniusát. Az, amivel a többiek beérték, a hozzávető természethűség, a szükséges mesterkedések lelkifurdalásokkal gyötörték, gyáva gyengeség gyanánt felháborították és újból kezdte a dolgot, a jót elrontotta a jobb kedvéért, azt találván, hogy ez „nem szólal meg”, elégedetlenkedve nőcskéivel - ahogy pajtásai tréfásan mondták - míg csak le nem szállnak, hogy vele háljanak. Mije hiányzott, hogy elevenekké alkossa őket? Kétségkívül csak egy semmiség. Valamivel innen volt, talán valamivel túl. Egy alkalommal tökéletlen géniusról beszéltek háta mögött és ez a mondás hízelgett neki, de el is rémítette. Igen, ez lehet az, a túl- rövid vagy túl hosszú ugrás, az idegek egyensúlyának megbillenése, amelyben szenvedett, az átöröklött letörés, amely néhány grammal több vagy kevesebb sejtszövet által nagy ember helyett bolondot eredményez. Ha kétségbeesetten menekült műterméből és futott műve elől, most reánehezedett végzetes lehetetlenségének gondolata és hallotta, mint ütődik koponyájához, mint a lélekharang szünni nem akaró kongása. Élete nyomorúságos lett. Soha nem kételkedett még ily gyötrelmesen maga fölött. Egész napokra eltűnt, sőt egy éjszakát is a

házon kívül töltött és másnap kábán tért vissza, anélkül, hogy képes lett volna megmondani, honnan jön: arra gondoltak, hogy a kültelken csatangolt, csak hogy ne kelljen szemtől-szembe állnia elhibázott művével. Ez volt egyetlen megkönnyebbülése, elmenekülni, mielőtt ez a mű szégyennel és gyűlölettel töltötte el és csak akkor térni vissza, ha bátorságot érzett magában arra, hogy ismét szembeszálljon vele. És visszatérésekor felesége sem merte kikérdezni, különben is az aggodalmas várakozás után boldog volt, hogy viszontláthatja. Nekidühödve járta Párist, kivált a külvárosokat, a csőcselék közé elegyedett, napszámosokkal pajtáskodott és mindegyik válság alkalmából azt a régi vágyát fejezte ki, bárcsak kőműveslegény volna. Hát nem az a boldogság, ha erős tagjaink vannak, ha gyorsan és jól ellátjuk munkánkat, amelyekre azok rátermettek? Elvétette hivatását, már akkor középük kellett volna állani, mikor Gomardnál a *Montargisi kutyá*-nál reggelizett, ahol összebarátkozott egy limogesi emberrel, egy igen víg kópéval, akinek vastag karjait megírígyelte. Azután midőn visszatért a Rue Tourlaqueba, fáradt lábakkal és üres aggyal, oly fájdalmas és félő pillantást vetett festményére, aminővel a halottas szobában fekvő holttestet merjük illetni, míg csak a megújuló remény, hogy feltámaszthatja, hogy végre elevenre alkothatja, ismét ki nem gyúlt arcán.

Valamelyik nap Christine modellt állt és a női alak egyszer ismét befejezéséhez közeledett... Claude azonban egy óra óta elkomorult és elvesztette gyermekes örömét, amelyet az ülés kezdetén mutatott. Az asszony moccanni sem mert, mert saját nyomott hangulatán érezte, hogy most is minden elromlik és félt, hogy siettetni a szerencsétlenséget, hacsak ujját is megmozdítja. És valóban, a festő hirtelen fájdalmas kiáltásban tört ki és dörgő hangon káromkodott:

- Az Úristenit! az Úristenit!

Ledobta ecseteit a létráról, majd a dühtől elvakulva, ökölcsapással kilyukasztotta a vásznat.

Christine kinyújtotta remegő karjait.

- Barátom, barátom...

De miután fésülőköpenyt vetett vállára és közelebb ment, szívében éles örömet érzett és repesett kielégített gyűlöletében. Claude ökle a másiknak keblét kellő közepén találta és nagy lyuk tátongott ott. Végre megölte őt!

Claude, megdermedve gyilkos tettétől, mozdulatlanul nézte a feltárt mellet. Kimondhatatlan fájdalmat okozott neki e seb, amelyen át kifolyni vélte látni műve vérét. Lehetséges volt ez? Ő ölte meg azt, amit a legjobban szeretett a világon? Haragja kábulásba ment át, ujjait a vásznon legeltette, húzogatta a szakadás széleit, mintha sebet akart volna összehúzni. Fuldoklott, hebegett, szelid, végtelen fájdalom önkívületében:

- Oda van... oda van.

Christine lényé legmélyén megrendült nagy művészgyermeké iránt való anyai érzésében. Mint mindig, most is megbocsájtott, jól látta, hogy csak egyetlen gondolat él benne, azonnal kijavítani a szakadást, orvosolni a bajt és ő segített neki, ő tartotta a foszlányokat, míg a festő hátulról egy darab vásznat ragasztott oda. Mire felöltözött, a másik már megint ott volt, halhatatlanul és szíve helyén már csak egy keskeny sebhely volt látható, amely még szította a festő szenvedélyét.

Ingadozásában, amely egyre súlyosbodott, Claude valami babonafélére vetemedett, a festési eljárásokban való buzgó hitre. Elvetette az olajat, úgy beszélt róla mint személyes ellenségéről. Ezzel szemben az illó olaj fénytelen és szilárd festést tesz lehetővé és voltak saját titkai, amelyeket rejtegetett, borostyán, folyékony kopál és még más gyanták oldatai, amelyek gyorsan száradnak és megakadályozzák a festmény repedezését. Csakhogy azután meg kellett küzdenie a rettenetes beszivódással, mert szívó vásznai rögtön beitták a festékek kevés olaját.

Az ecsetek kérdése mindig foglalkoztatta: egészen különös nyeleket kívánt, megvetette a menyét szőreből készült ecseteket, olyanokat kívánt, amelyek tűzön szárított szőrből készültek. Igen fontos volt továbbá a palettakés, mert - mint Courbet - gyakran ő is azzal rakta fel a háttereket; egész gyűjteménye volt ilyen késekből, hosszúk és hajlékonyak, szélesek és rövidek, különösen egy háromszögletű, hasonló az üvegesekéhez, valóságos Delacroix-kés. Vakaró, hántoló kést sohasem használt, mert ezt tisztességtelennek tartotta. Viszont mindenféle titokzatos fogást engedett meg magának a színek alkalmazásában, minden hónapban új eljárást gondolt ki és azt hitte, hogy nagyhirtelen felfedezte a „jó festést”, mert kiküszöbölte a bőséges olajat, a régi módszert és egymás után rakta fel a színeket, míg a kellő színértéket megkapta. Sokáig az volt egyik rögeszméje, hogy jobbról-balra festett: noha nem mondta, meg volt róla győződve, hogy ez szerencsét hoz neki. De szörnyű esetté nőtte ki magát és leterítette a helyes útról a kiegészítő színekről való elmélete, amely mindinkább hatalmába kerítette. Először Gagnière beszélt neki róluk, - ő is nagyon hajlott a technikai töprengések felé. Ennek nyomán ő maga, szenvedélyének folytonos túlhajtásával, túlozni kezdte ezt a tudományos elvet, amely a három főszínből, a sárgából, vörösből és kékből származtatja a három másodlagos színt, a narancssárgát, zöldet és ibolyaszínt, majd a kiegészítő és hasonló nemű színek egész sorát, amelyek összetételei egymásból matematikai úton nyerhetők. Így a tudomány hatolt be a festészetbe, a logikus megfigyelés módszert nyert és valamely festménynek csak uralkodó színét kellett venni, megállapítani kiegészítői vagy hasonló nemű színét, hogy kísérleti úton az előálló változatokhoz eljussanak; így például a vörös sárgává válik a kék mellett és egy egész táj színhangulata változik mind a reflexek, mind magának a fénynek bomlása következtében, az arravonuló felhőkhöz képest. Claude azt a helyes következtetést vonta le mindebből, hogy a tárgyaknak nincs határozott színük, hanem ez a körülmények, a környezet szerint változik, csak az volt a hiba, hogy midőn most visszatért a közvetlen megfigyeléshez, feje annyira tele volt zsúfolva a tudománnyal, hogy elfogult szeme erőszakot követett el a finom árnyalatokon és túlságos élenken tett bizonyosságot az elmélet helyessége mellett, olyannyira, hogy eredeti, oly világos, a naptól áthatott meglátása erőszakoltta vált és mindazt felforgatta, amit a szem megszokott, - így ibolyaszínbe játszó testeket festett háromszínű ég alatt. Úgy látszott, mintha örületre vezetne ez.

A nyomor adta meg a kegyelemdőfést. Lassankint növekedett, abban a mértékben, amint számítás nélkül emésztették a tőkét és midőn már egyetlen soujok sem maradt a húszezer frankból, rettenetesen, kivédhetetlenül lecsapott. Christine, aki munka után akart nézni, semmihez sem értett, még varráshoz sem: kétségbeesett, tétlen kezekkel és ostoba kisasszonyi nevelését vádolta, amely azt az egyetlen lehetőséget hagyta meg számára, hogy cselédnek szegődjék el, ha életük végleg leromlik. Claude, aki a párisi gúnyolódás áldozata lett, már éppenséggel semmit sem adott el. Egy független kiállítás, ahova pajtásaival együtt néhány festményt küldött be, a képkedvelők körében is végzett vele, annyira mulattatták a közönséget képei, amelyek a szívárvány minden színében tarkállottak. A képárosok kerekét oldottak, csak Hue úr rándult ki a Rue Tourlaqueba, átszellemülve állott meg éppen a szélsőséges művek előtt, amelyek meglepő színhatásokban pompáztak és sopánkodott, hogy nem boríthatja őket aranyakkal. Hiába mondta a festő, hogy neki adja őket, sőt könyörgött, hogy fogadja el azokat, - a kispolgár e tekintetben igen kényes volt, kuporgatott, csak hogy hosszú időközökben egy kis pénzt összehozzon és azután áhítattal vitte el az örjöngő képet, amelyet mesterek kezétől származó képei mellé akasztott. Ez a szerencse túlságosan ritka volt és így Claudenak tucatmunkára kellett rászánnia magát, akkora undorral és kétségbeeséssel, hogy e gályarabságra sülyedt alá, holott megesküdött, hogy arra sohasem vetemedik, hogy szívesebben éhen halt volna, ha nem lett volna a két szegény teremtés, akik vele együtt sínylődtek. Megismerkedett a leszállított áron összezsapott kálváriaképekkel, a tömegesen előállított szentképekkel, a kivágott minták után rajzolt redőnyökkel, mindazzal a hitvány termeléssel, amely a festészetet ostoba, de korántsem naiv képek gyártásáig aljasítja le. Még az a szégyen is érte, hogy

visszaütötték huszonötfrankos arcképeit, mert nem találta el a hasonlatosságot, a nyomor legalsó fokára süllyedt, „számra” dolgozott, amennyiben a legutolsó kisárusok, akik a hidakon adják el és a vademberekhez szállítják ki portékájukat, két-három frankért vették meg egyes képeit, a megszabott nagyság szerint. Mintegy testi hanyatlás volt ez reá nézve, tönkrement belé, belebetegedett, képtelen volt már a komoly munkára, az elkárhozott szemével nézte cserbenhagyott nagy képét, olykor egy hétig sem nyult hozzá, mintha mocskosaknak, lezüllötteknek érezte volna kezeit. Alig volt kenyerük, a tágas hodály télen lakhatatlanná vált, pedig mily büszke volt Christine a csarnokra, midőn ott berendezkedtek. Ő, aki oly serény háziasszony volt azelőtt, most már csak lézengett, arra sem szánta rá magát, hogy kisöpörjön. Ebben az elhagyatottságban minden a végpusztulás felé közeledett, a kis Jacques elgyengült a rossz táplálkozástól, állva kapták be silány eledelüket és egész rendetlen és gondozatlan életük már a szegények piszkos élete volt, az emberi méltóság érzete nélkül.

Egy további év után Claude, ama napok egyikén, midőn menekült elhibázott képe elől, találkozott valakivel. Ez alkalommal megesküdt, hogy soha többé nem tér vissza, dél óta kóborolt Párisban, mintha háta mögött vágatni hallotta volna a folytonos javítgatással tönkretett, mindig formátlan maradt nagy mezítelen alak halvány kísértetét, mely a megszületés fájdalmas vágyával üldözi őt. A köd szitáló sárga esőbe ment át, bepiskítva a sáros utcákat. Öt óra tájban Claude a Rue Royaleon ment keresztül, álomjáró lépteivel, kitevé magát az elgázolásnak, rongyos ruhában, derékig csatakosan, midőn egy úrifogat hirtelen megállott.

- Claude, hé, Claude!... Hát nem ismeri meg barátnőt?

Irma Bécot volt, csipkével borított elragadó szürke selyemruhában. Élénken eresztette le a kocs ablakát, mosolygott, csak úgy sugárzott az ablak keretében.

- Hova megy?

Claude bámészan felelt, hogy sehova. A leány most hangos vidámságban tört ki, bűnös szemeivel reánézett és ajkait kicsucsorította, mint valami hölgy, aki hirtelen megkíván egy közönséges kofánál megpillantott éretlen gyümölcsöt.

- Akkor szálljon be, hiszen oly régóta nem láttuk egymást!... Szálljon be hát, mert elgázolják!!

Csakugyan, a kocsisok türelmetlenkedtek, nagy lármában elindították lovaikat és Claude hirtelen beszállt. Irma pedig elvitte magával őt, víztől csepegő, szegényemberes lomposágában, a kék satinnal kárpitozott kis hintóban, úgy hogy félig a leány szoknyájának csipkéin ült. A bérkocsisok röhögtek a szöktetésen, közben pedig egymásután sorakoztak, hogy helyreállítsák a forgalmat.

Irma Bécot végre az Avenue de Villiers-n megvalósította álmát, hogy saját háza legyen. De évekre volt szüksége: először is a telket vásárolta meg egyik szeretője, azután sorra került az építkezés ötszázezer frank, a butorzat háromszázezer frank költsége, melyet mások szolgáltattak, ahogy a jószerecsse és hirtelen szenvedélyek magával hozták. Fejedelmi, nagyszerűen fényűző otthon volt, kivált a kéjes lakályosság szempontjából mesteri módon megoldva, érzéki nő nagy hálószobája, a szerelem nagy ágya, mely az előcsarnok szőnyegein kezdődött és a selyemmel kárpitozott szobáig terjedt. Sokba került, de ma még többet jövedelmezett ez a hajlék, mert meg kellett fizetni bíbor derékalkjainak hírnevét és az éjszakák drágák voltak ott.

Claudedal hazaérve, Irma kiadta a parancsot, hogy senkit se bocsássonak be. Lángba borította volna ezt az egész gazdagságot, csak hogy egy szeszélyét kielégítse. Midőn együtt bementek az ebédlőbe, szeretője, az az úr, aki akkor fizetett, mégis be akart hatolni, de ő elküldette, igen hangosan, nem félt, hogy az meg találja hallani. Azután az asztalnál gyermeki nevetéssel örült, mindenből evett, pedig sohasem volt éhes és elragadtatott arccal legeltette szemeit a festőn, mulatott ápolatlan nagy szakállán, munkakabátján, amelyről gombok hiányoztak.

Claude, mintegy álomban, átengedte magát és ő is a nagy válságok falánk étvágyával evett. Az ebéd hallgatagon folyt le, a főkomornyik méltóságteljes előkelőséggel szolgált ki.

- Louis, a kávé és liköröket majd az én szobámba viszi.

Alig volt több nyolc óránál és Irma azonnal be akart Claudedal zárkózni. Elreteszelte az ajtót és tréfálkozott: jó estét, madame lefeküdt!

- Helyezd magad kényelembe, magamnál tartlak... Úgyis elég régen beszélnek már róla! Végre is már bosszantó!

Ekkor Claude nyugodtan levetette kabátját, a pompás szobában, amelynek falait ezüstcsipkével díszített mályvaszínű selyem borította és amelyben trón gyanánt emelkedett a régi hímzésekkel ékített óriási ágy. Claude megszokta, hogy ingujjban legyen, otthoniasan érezte magát. Akár itt alszik, akár egy híd alatt, - hiszen megesküdött, hogy soha többé nem megy haza. Élete szétszűllésében nem is csodálkozott kalandján. Irma pedig, aki nem volt képes ezt a durva beletörődést megérteni, halálosan mulatságosnak tartotta őt, élvezett, mint egy megszökött leány, maga is félig levetkőzött, csípte, harapta, birizgálta, valódi utcagyerek modorában.

- Tudod, a balekoknak szánt fejem, a Tiziánom, ahogy mondják, nem neked való... Ó te megváltoztatsz, te más vagy!

És megragadta őt, elmondta neki, mennyire megkívánta, mert fésületlen volt. Hangos kacajok fojtották el szavait. Oly csunyának, oly komikusnak tűnt fel előtte, hogy dühödten végigcsókolta.

Hajnali három óra felé az összegyűrt, leráncigált ágynemű közepette Irma kinyújtózott, meztelenül, a kicsapongástól duzzadt testtel, fáradságtól dadogva.

- Hát a te egyszeri párod, csakugyan elvetted?

Claude, aki éppen álomba merült, kinyitotta ittas szemeit.

- El.

- És még mindig vele hálsz?

- Hogyne.

Irma elnevette magát és egyszerűen megjegyezte:

- Ó szegény öregem, szegény öregem, mennyire torkig lehettek!

Reggel, midőn Irma, aki oly rózsás volt, mintha zavartalan pihenésben töltötte volna az éjt, fésülőköpenyben, kifogástalanul, már megfésülve és lecsillapodva, útnak eresztette Claudeot, egy pillanatig kezei közt tartotta az övét és szeretetteljesen, ellágyult, de egyszersmind csufoló arccal nézett reá.

- Szegény öregem, ez nem okozott neked élvezetet. Nem! ne esküdj, mi megérezzük, mi magunkfajta nők... Nekem azonban, nekem, nagy, igen nagy élvezetet okozott... Köszönöm, köszönöm szépen!

És ezzel vége volt; igen drágán kellett volna megfizetnie, hogy Irma megismételje.

Claude egyenesen hazament a Rue Tourlaqueba, még felkavarva kalandjától, amely hiúsággal vegyes lelkifurdalást idézett benne elő, két napra közönyössé tette a festészet iránt és arról álmodozott, hogy talán bizony eltévesztette életét. Különböző hazatérésekor oly furcsán viselkedett, az eltöltött éjszaka annyira kihozta sodrából, hogy midőn Christine faggatta, eleinte hebegett, azután mindent bevallott. Az ezt követő jelenet után az asszony soká sírt, végre

megbocsátott, határtalan elnézéssel férje hibái iránt, sőt most már nyugtalankodott, mintha attól félt volna, nem fárasztotta-e ki nagyon ez az éjszaka. És bánata mélyéből öntudatlan öröm szállott fel, a büszkeség, hogy szerethették, a szenvedélyes vígság, hogy ily kicsapongásra képes és az a remény is, hogy visszatér majd hozzá, hiszen egy másik nőhöz elment. Megremegett a vágy illatában, amelyet Claude magával hozott, - szívét mindig csak egy féltékenység töltötte be az átkozott festészet iránt, olyannyira, hogy inkább vetette volna oda férjét egy nőnek.

A tél közepe táján azonban bátorságának újabb hulláma ébredt fel Claudeban. Egy alkalommal, midőn ócska kereteket rendezgetett, egy régi kép töredékére bukkant, amely azok mögé esett. A *Plein air* fekvő meztelen női alakja volt, a festmény egyetlen része, amelyet kivágott és eltett, midőn azt a Visszautasítottak Salonjából visszakapta. És midőn kigöngyölte, bámulattal kiáltott fel:

- Úristen! milyen szép ez!

Négy szöggel azonnal a falra erősítette és órákat töltött el szemlélésével. Kezei reszkettek, vér tódult arcába. Lehetséges-e, hogy ő festette ezt a mesteri darabot? Eszerint volt génusza abban az időben? Tehát kicserélték agyát, szeméit és ujjait? Oly hév töltötte el, a közlékenységnek oly kényszere, hogy végül is odahitta feleségét.

- Nézz csak ide!... Mit? hogy van odafektetve? nincsenek pompásan nyélbeütött izmai?... Nézd ezt a napfénytől elárasztott combot! És a vállat, itt, a kebel emelkedéséig... Ó Istenem! ez élet, érzem, hogy él, mintha kezemmel tapintanám lágy és meleg bőrét, érezném illatát.

Christine mellette állt, nézett, rövid szavakkal válaszolt. Önmagának ez a feltámadása, évek után, úgy, amilyen tizennyolc éves korában volt, eleinte hízelt neki és meglepte. De mióta észrevette férje lelkesedését, növekvő idegenkedést érzett, határozatlan ingerültséget, bevallott ok nélkül.

- Hogyan! nem tartod oly szépnek, hogy térdre kellene borulni előtte?

- De igen... Csakhogy megfeketedett.

Claude hevesen tiltakozott. Megfeketedett, ugyan! Sohasem fog megfeketedni, az örök ifjúság él benne. Valóságos szerelem fogta el, úgy beszélt róla, mint élő lényről, hirtelen kényszer jött reá, hogy viszontlássa és ilyenkor mindent otthagyt, mintha találkára sietne.

Egy reggel azután a munka dühe lepte meg.

- De, a teremtsit! ha azt megcsináltam, megcsinálhatom még egyszer... Ó most, hacsak állat nem vagyok, majd meglátjuk!

És Christinenek haladék nélkül oda kellett állania, mert ő már fenn volt létráján, égve a vágytól, hogy újra hozzálásson nagy képéhez. Egy hónapon át naponként nyolc óra hosszat beállította, meztelenül, a mozdulatlanságtól beteg lábakkal és nem érzett könnyöretet, holott látta kimerülését, amint saját fáradságával szemben is kegyetlenül kemény volt. Remekművet akart alkotni, megkövetelte, hogy álló alakja felérjen azzal a fekvő alakkal, amelyet élettől sugárzón látott ott a falon. Folyton ahhoz folyamodott, azt hasonlította össze, a kétségbeesésig korbácsolva a félelemtől, hogy soha többé nem fogja utolérni. Egy-egy pillantást vetett rá, majd Christinere és vásznára, káromkodásban fakadt ki, ha nem elégítette ki magát. Végre felesége ellen fordult.

- Különben, kedvesem, te sem vagy már az, aki amott a Quai de Bourbonon voltál. Ó, éppen nem!... Milyen furcsa, kebled már korán érett volt. Emlékszem a meglepetésre, midőn valóságos női kebelrel pillantottalak meg, holott a többi még a gyermekség finom szikárságát

őrizte meg... És oly hajlékony, oly üde, bimbó nyílása, a tavasz gyönyörűsége... Igen bizony, hízeleghetsz magadnak vele, tested veszettül helyes volt!

Nem azért mondott ilyeneket, hogy megsértse, egyszerűen mint megfigyelő beszélt, félig lehunyva szemeit, úgy beszélve a nő testéről, mint valami pusztulófélben levő tanulmányi tárgyról.

- A színe még mindig nagyszerű, de a rajz, nem, nem, ez már nem az!... A lábszárak, ó, a lábszárak még mindig nagyon jók, ezt tartja meg a nő a legtovább... Csak a has és a keblek, bizony! az elromlik. Így, nézz csak a tükörbe: a lányékoknál duzzadó táskásodások vannak és ez éppen nem szép. Ugyan keresheted azokat az ő testén, ott nem látsz olyanokat.

Gyengéd pillantással intett a fekvő alak felé és befejezésül így szólt:

- Nem a te hibád, de nyilvánvaló, hogy ez ránt bele engem... Ó, nincs szerencsém!

Christine hallgatta és bánatában megingott. Az állás órái, amelyektől máris annyit szenvedett, most elviselhetetlen gyötrelemmé váltak. Micsoda új kitalálás volt ez, fiatalságát fejéhez vágni, féltékenységet még szítani, eltűnt szépségének mérgezett sajnálatával töltve meg őt? Íme, sajátmagának vetélytársává vált, már nem nézhetett egykori képére, anélkül, hogy gonosz irigység ne támadja meg szívét! Ó az a kép, a róla készített tanulmány ugyancsak reá-nehezedett életére! Az volt egész szerencsétlensége: először keble, melyet álmában megmutatott, azután szűz teste, amelyet önként, a könnyöreltes gyengédség pillanatában tárt fel, majd sajátmagának odaadása, a meztelenségét kigúnyoló tömeg kacajai után, végül egész élete, lealacsonyodása a modell mesterségéig, miközben elvesztette még férje szerelmét is. És az a kép újjászületett, feltámadt, elevenebben mint ő maga, hogy megadja neki a kegyelemdőfést, mert immár csak egy mű volt, a régi festmény fekvő női alakja, mely most az új kép álló nőjében kiegyenesedett.

Akkor Christine ülésről-ülésre vénülni érezte magát. Zavart pillantásokkal nézett le magára, azt hitte, hogy látja, mint mélyednek be a ráncok, mint torzulnak el a tiszta vonalak. Sohasem tanulmányozta magát ennyire, szégyelte és megutálta testét s elfogta az izzó nők végtelen kétségbeesése, midőn szépségükkel együtt elhagyja őket a szerelem. Tehát ezért nem szereti már ő, ezért tölti éjszakáit másoknál, ezért keres művének természetellenes szenvedélyében menedéket? Elvesztette belé a dolgok tiszta megértését, züllésnek indult, piszkos hálókabátban és szoknyában élt és nem volt már meg benne bájának kacérsága, mert elbátortalanította az a gondolat, hogy már haszontalan a küzdelem, hiszen öregasszony már.

Egyszer Claude, akit egy rossz ülés méregbe hozott, oly rettenetes szóval fakadt ki, hogy Christine sohasem heverte ki többé. A festő majdnem megint kilyukasztotta vásznát, magánkívül, ama dührohamai egyikétől rángatva, amelynek közepette beszámíthatatlannak látszott. Rajta adta ki mérgét, kinyújtott ököllel:

- Nem, igazán, semmit sem csinálhatok ezzel... Látod, aki modellt akar állani, az ne hozzon gyermeket a világra!

Fellázadva e sértés csapása alatt, sírva szaladt öltözködni. De kezei eltévedtek és nem elég gyorsan találta meg ruháit. Claude, lelkipurdalásoktól eltelve, azonnal leszállt, hogy megvigasztalja:

- Nézd csak, hibáztam, nyomorult vagyok... Kérlek, állj, állj még egy kicsit és bizonyítsd be, hogy nem neheztelsz reám.

Karjaival felfogta a meztelen asszonyt és letétette vele ingét, amelyet félig már felöltött volt. És ő most is megbocsátott, újra odaállt, annyira remegve, hogy fájdalmas hullámok futottak végig tagjain, míg szoborszerű mozdulatlanságában nagy, néma könnycseppek hullottak

arcáról keblére, ahol továbbszivárogtak. Gyermeke! ó bizony jobb lett volna nem születnie! Talán ő az oka mindennek. Már nem sírt, már mentegette az apát és tompa haragot érzett a szegény teremtés iránt, akivel szemben sohasem ébredt fel anyasága és akit most gyűlölt arra a gondolatra, hogy ő tette tönkre benne a szeretőt.

Ez alkalommal Claude mégis kitartott és befejezte a képet, esküdözött, hogy azért is beküldi a Salonba, nem hagyta el többé létráját és a háttérket az éjszaka sötétjéig tisztogatta. Végre kimerülve, kijelentette, hogy nem nyúl többé hozzá és midőn Sandoz ezen a napon négy óra tájban feljött, nem találta otthon. Christine tudatta vele, hogy éppen most ment ki kissé levegőt szívni a magaslatra.

Claude és a régi kompániához tartozó barátai között már régebben kezdődő szakadás mélyebb lett. Azok látogatásai mind rövidebbekké és ritkábbakká váltak, nem érezték jól magukat azzal a nyugtalanító festéssel szemben és mindinkább visszataszította őket fiatalkori csodálatuk tárgyának eltévelyedése; most már mindnyájan elmenekültek, egyikük sem tért oda vissza. Gagnière éppenséggel Páris is elhagyta, meluni házainak egyikébe költözött és kuporgatva élt ott a másik ház bérjövendelméből, miután a pajtások szörnyűködésére elvette zongoratanító-nőjét, egy vén kisasszonyt, aki esténként Wagnert játszott neki. Ami Mahoudeaut illeti, ő elfoglaltságára hivatkozott, mert pénzt kezdett keresni, hála egy gyárosnak, aki a nála készülő bronz műtárgyak mintáit vele dolgoztatta át. Másként állt a dolog Joryval, mióta Mathilde zsarnoki szigorúsággal zár alatt tartotta: az asszony pukkadásig etette ingyencségekkal, elbutította szerelmi praktikáival, mindazzal tölte, amit szeretett, úgyannyira, hogy ő, az egykori járdataposó, aki oly fukar volt, hogy az útszélről szedte fel élvezeteit, csakhogy ne kelljen megfizetni azokat, hű kutyához hasonlóan őrizte a házat, átadta pénzszekrétje kulcsait és csak azokon a napokon volt miből szivart vennie, amelyeken az asszony egy frankot zsebében meghagyni méltóztatott; még azt is beszéltek, hogy az egykori ájtatos leány, csak hogy biztosítsa hódítását, a vallásra vezette reá és sokat beszélt neki a halálról, amelytől szörnyen félt. Csak Fagerolles fitogtatott még szíves érzelmeket régi barátja irányában, ha találkozott vele; mindig megígérte, hogy meglátogatja, de sohasem tette meg: annyira el volt foglalva nagy sikere óta, dobszóval, hirdetésekkel ünnepelt nagy férfiú, útban a szerencse és dicsőség felé! És Claude alig sajnált egyet is közülök, Dubuche kivételével, akihez a régi, gyermekkori emlékek gyengéd gyávasága fűzte, ama surlódások ellenére, amelyet természetük eltérő volta idézett elő utóbb. De úgy látszott, Dubuche sem volt boldog: noha kétségkívül daskált a milliókban, mégis szerencsétlen volt, örökös civódásban apósával, aki panaszkodott, hogy csalódott építészeti képességeiben és kénytelen orvosságos üvegek közepette élni, mert felesége mindig beteg, két koraszülött gyermekét pedig vatta alatt nevelték fel.

Mindezek közül a holt barátságok közül tehát - úgy látszott - már csak Sandoz ismerte a Rue Tourlaque útját. Eljárt oda keresztfia, a kis Jacques és Christine, a szomorú asszony kedvéért, akinek szenvedő arca e nyomor közepette mélyen megindította, mint ama nagy szerelmes nők látomásainak egyike, aminőket bele akart vinni könyveibe. És főleg művészi rokonérzése nőtt meg, mióta látta, hogy Claude elveszti a talajt lába alól és a művészet hősies örületének mélyén megfeneklik. Eleinte nagyon elcsodálkozott, mert inkább hitt barátjában, mint saját-magában, már a kollégiumi évek óta magát a második sorba helyezte, őt pedig igen magasra, a mesterek közé, akik forradalmat visznek egy korszakba. Utóbb fájdalmas elérékenyüléssel látta a géniusz e csődjét, keserű és véres szájalommal a tehetetlenség e rettenetes kínszenvedését. Hát lehet-e a művészetben valaha tudni, hol a bolond? Minden hajótörött könnyekig megindította és minél mélyebben esett bele a kép vagy könyv az eltévelyedésbe, a groteszk vagy siralmas erőlködésbe, annál remegőbb volt könnyörülete és vágya, vajha kegyesen bele-ringathatná a munka e lesujtottjait fellengzős álmaikba.

Aznap, midőn Sandoz nem találta otthon a festőt, nem ment el, hanem ott maradt, mert látta, hogy Christine szemei sírástól vörösek.

- Ha gondolja, hogy csakhamar hazajön, majd megvárom.

- Ó, most már nem késhet.

Sohasem indította meg ennyire az elhanyagolt asszony gyámoltalanságával, fáradt mozdulataival, lassú beszédével, nemtörődömségével mindaz iránt, ami nem az őt emésztő szenvedély. Talán egy hete nem állított helyére egy széket, nem törölgetett le egy bútort, hagyta, hogy beteljesedjék a háztartás összeomlása, hiszen magának is alig volt annyi ereje, hogy mozogjon. És szívfacsaró volt a nagy nyílásból leáradó nyers világosságban ez a piszokban hempergő nyomor, ez a rosszul vakolt, kopott hodály, zsúfolt rendetlenségével, melynek szomorúsága még e februári tiszta délután is borzongást idézett elő.

Christine nehézkesen ült vissza a vaságy mellé, amelyet Sandoz bejövet nem vett észre.

- Ejnye! - kérdezte, - Jacques talán beteg?

Az asszony betakarta a gyermeket, akinek kezei szünet nélkül visszatolták a takarót.

- Igen, három nap óta már fel sem kel. Idehoztuk ágyát, hogy velünk legyen... Ó, ő sohasem volt erős. De most mind rosszabbul van, ez kétségbeejtő.

Merev szemmel, egyhangúan beszélt és Sandoz megijedt, midőn közelebb ment az ágyhoz. Mintha a gyermek fakó feje még megnőtt volna s koponyája oly súlyos volt, hogy nem bírta már el. Mozdulatlan nyugodott a párnán és azt lehetett volna hinni, hogy már meghalt, ha a színtelen ajkak közül nem tört volna elő nehéz lélegzete.

- Kicsi Jacquesom, én vagyok, keresztapád... Hát nem mondasz nekem jónapot?

A fej kínos és hasztalan erőfeszítést tett, hogy felemelkedjék, a szemhéjak kinyíltak, ki-mutatták a szemek fehérvét, azután megint lecsukódtak.

- Híttak-e már orvost?

Az asszony vállat vont.

- Ó, az orvosok! mit tudnak ők?... Eljött egy és azt mondta, hogy nincs semmi tennivaló... Reméljük, hogy most is csak vaklárma. Most tizenkét esztendő. Növésben van.

Sandoz megdermedve hallgatta, de nem szólt, nehogy fokozza az anya aggodalmát, hiszen úgy látszott, hogy nem ismeri fel a baj súlyos voltát. Hallgatva járt fel s alá, majd megállt a kép előtt.

- Ó, ó, ez halad, ez alkalommal jó úton van.

- Már kész.

- Hogyan, kész!

És midőn Christine megjegyezte még, hogy a festményt a jövő héten küldik be a Salonba, Sandoz zavarában leült a pamlagra, mert nem akart elhamarkodott ítéletet alkotni a képről. A háttérben levő dolgok, a partok, a Szajna, ahonnan a Cité diadalmasan kiemelkedett, vázlat, de mesteri vázlat állapotában maradtak, mintha a festő attól félt volna, hogy elrontja álmai Párisát, ha jobban kidolgozza. A baloldali csoport is kitérő volt: a rakodó-munkások, akik a partra hordják a gipszes zsákokat, gondosan megmunkálva, hatalmasan megfestve. A nők csónakja azonban, a kép közepén, mintegy kilyukasztotta azt a helyükön nem levő testek lángolásával és kivált a nagy meztelen alak, amelyet Claude oly lázasan festett, sajátságosan

hamis és nyugtalanító módon ragyogott, hallucinált túlzásával a szomszédos dolgok valószínűsége mellett.

Sandoz hallgatott, de kétségbe volt esve e nagyszerű szörnyszülött láttára. Midőn azonban Christine reá szegezett szemeivel találkozott, összeszedte magát és halkán megszólalt:

- Csodálatos, ó a női alak, csodálatos!

Különben Claude éppen akkor lépett be. Örömmel kiáltott fel, midőn észrevette régi barátját és erőteljesen szorította meg kezét. Azután Christinehez közeledett és megcsókolta a kis Jacquesot, aki ismét ledobta magáról a takarót.

- Hogy van?

- Mindig egyformán.

- Jól van, jól! túlságosan nő, a pihenés majd helyrehozza. Mondtam neked, hogy ne nyugtalankodjál.

És Claude leült a pamlagra, Sandoz mellé. Mindketten hátradőltek, félig lefeküdtek és elmélyedve néztek fel a képre, míg Christine az ágy mellett nyilván semmit sem nézett, semmire sem gondolt, szíve állandó csüggedtségében. Lassankint közeledett az est, az üvegezett nyíláson át beáradó élénk fény már elhalaványodott, színtelenné vált, amint a szürkület leszállott.

- Tehát el van határozva, feleséged mondta, hogy beküldöd?

- Igen.

- Igazad van, végezni kell vele, ezzel a lepedővel... Milyen részletek vannak benne! Balra a part rövidülése és alul a zsákot emelő ember... Csak...

Tétovázott, végre ki merte mondani.

- Csak különös, hogy ragaszkodtál a meztelen fürdő nőkhöz... Biztosíthatlak, ez alig magyarázható meg és hiszen megigérted nekem, hogy felöltöztetted őket, emlékszel?... Úgy látszik, nagyon a szívedhez nőttek ezek a nők?

- Igen.

Claude szárazan felelt, a rögeszme konokságával, amely még azt sem tartja érdemesnek, hogy okokat mondjon. Tarkója alatt keresztbe tette két karját és másról kezdett beszélni, de nem vette le szemét a festményről, amelyre mindinkább ráborult a szürkület finom árnya.

- Nem tudod, honnan jövök? Courajodtól jövök... Mit? a nagy tájképfestő, a Luxembourgban levő *Gagny-i mocsár* mestere! Emlékszel, azt hittem, hogy meghalt és megtudtuk, hogy itt a közelben lakik, a magaslat másik oldalán, a Rue de l'Abreuvoir egyik házában... Nos öregem, ez a Courajod nem hagyott nyugton. Séta közben felfedeztem viskóját és nem mehettem többé előtte el, anélkül, hogy ne kívánjak bemenni. Képzeld el! egy mester, egy fickó, aki a mi mai tájképfestésünket feltalálta és aki ott él, ismeretlenül, letárgyalva, eltemetve, mint egy vakondok!... Meg aztán fogalmad sincs arról az utcáról és az ő kalibájáról: falusi utca, baromfival tele, gyepes lejtőkkel szegélyezve és a kunyhó olyan, mint egy játékszer, apró ablakokkal, kapuval, kertecskével, ó a kert, tenyérnyi meredek terület, négy körtefával és majdnem egészen elfoglalja a baromfiudvar, amely zöldre festett deszkákból, régi gipszekből, vasrácsokból van összetákolva és zsinegekkel megerősítve...

Szava lassúbb lett, szemeivel hunyorított, mintha festményének gondolata legyőzhetetlenül újból megszállotta és mindinkább lefoglalta volna, olyannyira, hogy már akadályozta beszédében.

- Ma észreveszem, hogy Courajod éppen a kapuban áll... Nyolcvanéves elmúlt, görnyedt aggastyán, aki már gyerek nagyságra zsugorodott össze... Nem! láttad volna csak fapapucsaidban, parasztekéjében, vénasszonyos hálósapkájában... Bátran közeledem feléje, megszólítom: „Courajod úr, jól ismerem önt, a Luxembourgban van egy képe, amely remekmű, engedje meg, hogy egy festő kezét szorítson önnel, a mesterrel.” Ő, láttad volna csak, hogy riadt meg egyszerre, dadogott, hátrált, mintha meg akartam volna verni... Utána mentem és ő lecsillapodott, megmutatta nekem csirkéit, kacsáit, házi nyulait, az egész állatseregletet, még egy hollót is! Azok közepette él, már csak állataihoz beszél. Ami a kilátást illeti, az egyszerű! az egész saint-denisi síkság, sok mérföldnyi távolságra, folyókkal, városokkal, füstölő gyárakkal és vonatokkal. Szóval, valóságos remetelak, háttal Páris felé, le a végtelen környék felé néző szemmel... Természetesen visszatértem tárgyamra. „Ő Courajod úr, milyen tehetség! Ha tudná, milyen bámulattal vagyunk ön iránt! Ön a mi nagyjaink egyike, mindannyiunknak atyja marad”. Ajkai újból remegni kezdtek, a bamba rémület kifejezésével nézett reám és nem utasított volna vissza rimánkodóbb mozdulattal, ha ifjúságának valami csontvázát ástam volna ki előtte, fogatlan szájával összefüggéstelen szokat motyogott, gügyögött, mintha gyermekébe esett volna vissza: „Nem tudom... oly messze... nagyon öreg... fűtülök reá...” Nos, kiteszkolt és hallottam, mint fordítja rá hevesen a kulcsot, állatai társaságában eltorlaszolván magát az utca bámulatának kíséretei előtt... Ő, ez a nagy ember, aki úgy fejezi be életét, mint valami nyugalomba vonult szatócs, - ő, a semmiségre való önkéntes visszatérés a halál előtt! Ő, a dicsőség, amelyért mi többiek meg fogunk halni!

Hangja, mely mind fojtottabbá vált, fájdalmas mély sóhajba veszett. Mindinkább közeledett az éj, amelynek a sarkokban gyülemelő árnyai lassankint, könnyörtelenül kiterjedtek és elborították az asztal s székek lábait, a padlón szanaszét heverő tárgyakat. Már a festmény alja is homályba merült és Claude, mintha a sötétség előhaladását figyelte volna meg kétségbeesetten odaszegzett szemével, mintha végre megítélte volna művét a nap haldoklásában, miközben már csak a beteg gyermek hörgő lélegzése volt hallható és ágya mellett felismerhető volt még a mozdulatlan anya fekete tömege.

Ekkor Sandoz szólalt meg; ő is keresztbefonta karjait tarkója alatt, míg hátával a pamlag egyik párnájára dőlt.

- Hát tudja az ember? hát nem érne-e többet ismeretlenül élni és meghalni? Micsoda felsülés, ha a művész dicsősége éppoly kevésbé létezne, mint a katekizmus Paradicsoma, amely fölött most már a gyermekek is gúnyolódnak? Mi, akik nem hiszünk többé Istenben, hiszünk a magunk halhatatlanságában... Ó nyomorúság!

És áthatva az alkony búskomorságától, meggyónt, elmondta saját gyötrelmeit és felébredt benne mindaz az emberi szenvedés, amely benne rejtett.

- Nézd! én, akit talán irigyelsz, öregem, igen! én, akinek dolgai menni kezdenek, ahogy a nyárspolgárok mondják, én, akinek könyvei megjelennek és pénzt hoznak a konyhára, nos, én belehalok... Gyakran ismételted neked, de nem akarod elhinni, mert te nehezen alkotsz és nem vagy képes a közönség elé kerülni, számodra tehát természetesen az lenne a boldogság, ha sokat alkotnál, ha látnának, dicsérnének vagy támadnának... Kerülj csak be a következő Salonba, a tömkelegbe, fess még más képeket és majd elmondod nekem azután, beéred-e vele, boldog vagy-e végre... Hallgass ide, a munka egész életemet lefoglalta. Lassankint elrabolta tőlem anyámat, feleségemet, mindazt, amit szeretek. Ez az a csíra, amely belekerült a koponyába, amely felemészti az agyat, megtámadja a törzset, a tagokat és az egész testet megőrli. Reggel, mielőtt kiugrom az ágyból, reám veti magát a munka, asztalomhoz köt és nem engedi meg, hogy a szabadban egy kis levegőt szíjjak, azután velem van reggelimnél is és kenyéremmel együtt mondataimon is rágódom, majd velem jön, ha elmegyek hazulról, ebédre tányéromba tér vissza, velem fekszik le párnámra, oly kérlelhetetlenül, hogy sohasem vagyok

képes feltartóztatni a folyamatban levő művet, amelynek fejlődése még álmomban is folytatódik... A külvilágban már senki sem létezik számomra, felmegyek megölelni anyámat, de oly szórakozottan, hogy tíz perccel távozásom után azon töprengek, kívántam-e már neki jóreggelt. Szegény feleségemnek nincs férje, már nem vagyok vele akkor sem, ha kezeink érintik egymást. Olykor az a maró érzés támad bennem, hogy megszorítom napjaikat és erős lelkipurdalást érzek emiatt, mert a családi életben csakis a jóság, őszinteség és vidámság teszi a boldogságot, - de nem vagyok képes a szörny karmai közül kiszabadulni! Azonnal visszaesem az alkotás óráinak alvajáró állapotába, rögeszmém közönyös és mogorva hangulataiba. Annál jobb, ha reggel jól ment az írás, annál rosszabb, hacsak egy lap is nem elégít ki! A háznép a telhetetlen munka kénye-kedve szerint nevet vagy sír... Nem, nem! már semmisem enyém; a nyomorúság napjaiban falusi pihenésről, nagy utazásokról ábrándoztam és ma, midőn kielégíthetném magamat, a megkezdett mű zár el: séták napsugaras reggeleken, ötletszerű látogatások barátaimnál, könnyelmű lustálkodás, - mindennek vége! Még akaratom is megszűnik, a megszokás kerített hatalmába, magam mögött bezártam a világ ajtaját és kulcsát kidobtam az ablakon... Odúmban nincs már semmi, de semmi, csak a munka és én és fel fog engem falni és nem lesz már semmi, de semmi!

Elhallgatott, újra csend uralkodott a növekvő homályban. Majd nagynehezen ismét rákezdte:

- Még ha kielégítené magát az ember, ha valami öröme volna ebből a kutyának való életből!... Én nem tudom, hogyan csinálják azok, akik munka közben cigarettáznak és szakállukat símogatják. Igen, úgy látszik, vannak olyanok, akik számára az alkotás könnyed gyönyör, amelybe különösebb hév nélkül is bele lehet menni vagy felhagyni vele. El vannak ragadtatva, bámulják önmagukat, nem írhatnak két sort anélkül, hogy az a két sor ne volna valami ritka, kiváló, páratlan... Nos, én fogóval szülök és mégis szörnyszülöttnek látom a gyermeket. Lehet-e valakinek oly kevés kételye, hogy önmagában higgyen? Elbámulok, ha olyan fickókat látok, akik dühösen megtagadnak másokat és azonnal elvesztik egész kritikájukat, egész józan eszüket, ha saját fattyaikról van szó. Ej, egy könyv mindig csunya! csak az szeretheti, aki sohasem kotyvasztott... Nem beszélek a gyalázkodások özönéről, amelyet reánk zúdítanak. Nekem nem kellemetlen, sőt inkább ösztönöz. Ismerek olyanokat, akiket a támadások kihoznak sodrúkból és akik oly kevésbé büszkéek, hogy rokonérzéssel szeretnék körülvenni magukat. Természet dolga, - vannak nők, akik belehalnának, ha nem tetszenének. Pedig egészséges, ha támadás ér bennünket, a népszerűtlenség férfias iskola és misem oly jó arra, hogy megőrizzük rugalmas erőnket, mint a hülyék ócsárlásai. Elég, ha azt mondhatjuk magunknak, hogy életünket szenteltük egy műnek, hogy nem várunk sem rögtönös igazságot, még komoly bírálatot sem, szóval, hogy bármiféle remény nélkül dolgozunk, egyedül azért, mert belsőkben éppúgy dobog a munka, mint szívünk, akaratumon kívül és igen könnyen halunk bele, azzal az ábránddal, hogy valamikor majd megszeretnek bennünket... Ó, ha ők tudnák, mily félvállról veszem az ő dühöngésüket! Csakhogy itt vagyok én és én gyötörődöm, epekedem, úgyhogy egy pillanatig sem élek boldogan. Istenem! hány rettenetes óra attól a naptól kezdve, midőn hozzáfogok egy regényhez! Az első fejezetek még csak mennek valahogy, génuszomnak van tere, azután belegabalyodom, sohasem vagyok a mindennapi munkával megelégedve és már elítélem a munkában lévő könyvet, alábbvalónak tekintem a korábbiaknál, az egyes lapokkal, mondatokkal, szókkal gyötöröm magam, olyannyira, hogy még a vesszők is szenvedést okoznak képzelt csunyaságukkal. Ha pedig befejeződött, ha vége van, milyen megkönnyebbülés! nem ugyan a derék úr gyönyörűsége, aki sarjának imádásában megdicsőül, hanem a munkás káromkodása, aki ledobja válláról súlyos terhét... Azután előlről kezdődik, azután mindig előlről fog kezdődni, azután bele fogok dögleni, dühtől eltelve magam ellen, kétségbeesve, hogy nincs több tehetségem, örjögve, hogy nem hagyok magam után befejezettebb, nagyobb művet, könyveket egymás hátán, hegymagasságnyra és haldoklásomban kínozni fog a végzett munka fölött való szörnyű kétség, a kérdés, az volt-e az igazi,

nem kellett volna-e balra mennem, mikor jobbra mentem és utolsó szavam, utolsó hörgésem azé az akaraté lesz, hogy mindent újra csináljak...

Megindulás vett rajta erőt, szavai torkán akadtak, kifujta magát, majd szenvedélyes felkiáltásban adta ki lírai megrögzöttségét:

- Ó, ki ad nekem még egy életet, egy második életet, hogy a munka elrabolja tőlem és még egyszer meghaljak belé!

Sötét lett, az anya merev alakja már nem volt felismerhető, úgy látszott, hogy a gyermek hörgő lélegzete a homályból tör elő, mint az utcákról felhatoló végtelen, távoli szorongás. Az egész műteremben, amely gyászos éjszakába merült, csakis a nagy képen maradt vissza valami derengés, a múlt nap végső maradványa. Vonagló látomásként látszott lebegni a meztelen alak, de határozott forma híján, lábszárai már elenyésztek, egyik karját felemésztette a sötétség és csak a has domborodása volt tisztán felismerhető a hold színében fénylő felületével.

Hosszú hallgatás után Sandoz megkérdezte:

- Akarod, hogy veled menjek, midőn odaviszed képedet?

Claude nem felelt, - mintha sírása hallatszott volna. Talán a végtelen szomorúság, a kétségbeesés volt, amely az imént magát Sandozt is megremegtette? Várt és megismételte kérdését és a festő, zokogását elfojtván, végre dadogni kezdett:

- Köszönöm, öregem, a kép ittmarad, nem küldöm be.

Claude egyszerűen válaszolt:

- Hogyan, hiszen elhatároztad magad?

- Igen, igen, elhatároztam... De azelőtt nem láttam és csak most láttam, a tűnő világosságban... Ó, el van rontva, ismét el van rontva, - úgy szemembe ötlött, mintha ököllel vágta volna oda s megmarkolta szívemet!

Most lassan és melegen patakzottak könnyei a sötétségben, amely eltakarta. Visszatartotta magát és a dráma, melynek hallgatója aggodalma emésztette, akarata ellenére kitört.

- Szegény barátom, - mormogott Sandoz felindulva, - kíméletlenség, hogy kimondom, de talán mégis igazad van, hogy vársz, hogy egyes részeken még dolgozol... Dühös vagyok azonban, mert azt kell hinnem, hogy én vettem el bátorságodat a dolgokkal való örökös, hülye elégedetlenségemmel.

- Te! mi jut eszedbe! Nem is hallgattam rád. Nem, azt néztem, hogyan tűnedezik el az az átkozott kép lassankint. A világosság mind gyengébb lett és egy pillanatban, a szürke, igen finom félhomály pillanatában tisztán láttam: semmi sem tart össze, csak a háttér csinos, a meztelen asszony úgy robban, mint egy röppentyű, nem is áll jól, lábai rosszak... Ó, majdnem beledöglöttem, éreztem, mint hagyja el az élet tetememet... Azután mindinkább leereszkedtek az árnyak: örvény, szakadék, a végtelen ürbe gördülő föld, a világ vége! Csakhamar már csak hasát láttam, amely úgy fogyott, mint a beteg hold. És látod, most már semmi sincs belőle, egy szikrányi sem, meghalt, egészen fekete!

Csakugyan már a kép is teljesen eltűnt. A festő azonban felállt és a sűrű sötétben hallatszott káromkodása.

- Az Úristenit! nem baj... Majd hozzálátok megint...

Christine, aki szintén felkelt székéről és akibe Claude beleütközött, félbeszakította.

- Vigyázz! Lámpát gyujtok.

Meggyújtotta a lámpát, igen halaványan tért vissza és a félelemmel vegyes gyűlölet pillantását vetette a képre. Hát nem kerül ki innen, az egész szörnyűség előlről kezdődik!

- Majd hozzálátok megint, - ismételte Claude, - és meg fog ölni engem, meg fogja ölni feleségemet, gyermekemet, az egész pereputtyot, de remekmű lesz, az Úristenit!

Christine újból leült, a férfiak is visszatértek Jacqueshez, aki kis kezeinek tétova kapkodásával még egyszer kitakarózott. Folyton lihegett, tehetetlenül, a párnába temetett fejjel, amelynek súlyától az ágy recsegni látszott. Távozása előtt Sandoz aggodalmának adott kifejezést. Az anya szinte elkábult, az apa visszatért képe, az alkotandó mű elé, melynek szenvedélyes ábrándja benne gyermekének, a húsából való húsnak fájdalmas valóságával küzdött benne.

Másnap reggel Claude éppen felöltözött, midőn Christine rémült hangját hallotta. Ő is hirtelen felriadt súlyos álmából, amely a széken elnyomta, míg a beteg fölött örködött.

- Claude! Claude! nézd csak... Meghalt.

Claude meg-megbotolva odarohant, tágra nyílt szemmel; nem értette és mélységes meglepődéssel ismételte:

- Hogyan, meghalt?

Egy darabig bámészan álltak az ágy fölött. Úgy látszott, hogy a szegény teremtes, hátán fekve, a géniusz gyermekének túlnagy fejével, amely a hülyék fejének terjedelméig torzult, tegnap óta meg sem mozdult, csak éppen kitágult, színtelen szája nem lihegett már és üres szemei nyitva voltak. Az apa megtapintotta és jéghidegnek találta.

- Igaz, meghalt.

És akkora volt meghökkenésük, hogy egy pillanatig még száraz szemekkel álltak ott, csak éppen megütközve az eset kíméletlenségén, amelyet hihetetlennek tartottak.

Azután Christine lábai megrogytak és lehanyatlott az ágy elé; sírt és hangos zokogása egész testét megrázkódtatta, kezeit tördelte, feje a derékalj szélén nyugodott. Ebben az első, rettenetes pillanatban kétségbeesését főleg az afölött való emésztő lelkipurdalás súlyosbította, hogy nem szerette a szegény gyermeket eléggé. Röpké látomásban vonultak el előtte a napok és ezek mindegyike egy-egy megbánást, rossz szót, halogatott becézést, olykor durvaságot hozott magával. És most vége, soha többé nem kárpótolhatja azért, hogy ellopta tőle az anya szívét. A fiúcska, akit oly engedetlennek tartott, most nagyon is engedelmeskedett. Annyiszor ismételte neki, ha játszott: „Légy veszteg, hagyd dolgozni apádat!”, hogy végül is és hosszú időre illedelmes lett. Ez a gondolat fojtogatta és minden zokogás tompa kiáltást csalt ki belőle.

Claude a helyváltozás ideges ösztönétől kergetve, fel s alá járt. Arca eltorzult, csak kevés nagy könnycseppet hullatott és azokat keze fejével törölte le. És valahányszor elhaladt a kis holttest előtt, meg nem állhatta, hogy ne vessen reá egy pillantást. Mintha a tágra nyílt merev szemek bűvös erőt gyakoroltak volna reá. Eleinte ellenállt, majd a zavaros gondolat kialakult és végül lenyűgözte. Engedett neki, egy kis vásznat vett elő és a holt gyermekről tanulmányt kezdett festeni. Az első percekben könnyei akadályozták a látásban és mindent ködbe burkoltak; folyton törülgette őket és remegő ecsettel is erőszakolta a munkát. Azután a munka kiszárította szemeit, megszilárdította kezét és csakhamar már nem az ő gyermekének hült teteme volt előtte, hanem csak egy modell, oly tárgy, amelynek sajátos érdekessége fellelkesítette. A fej túlzott rajza, a testrészek viaszsárga színe, a szemek, amelyek mintegy a semmi-ségbe nyílt lyukak voltak, - mindez izgatta, lánggra lobbantotta. Hátralépett, meg volt elégedve, tétován mosolygott művére.

Midőn Christine felkelt a földről, munkájánál találta. Újabb könnyeket hullatva, csak ennyit mondott:

- Ó most már lefestheted, nem mozdul meg többé!

Claude öt óra hosszat dolgozott. Harmadnap, midőn Sandoz hazavezette a temetőből, a kis festmény előtt szájalom és csodálat rendítette meg. A hajdani jó munkákra emlékeztetett, valóságos remekmű a világosság és erő szempontjából s még valami mérhetetlen szomorúság járult ahhoz, mindennek vége, az e gyermek halálával kimúló élet.

De Sandoz, aki dicséreteivel halmozta el, megütközéssel hallotta Claudeot megszólalni:

- Csakugyan tetszik?... Akkor rászánom magam. Minthogy a nagy kép nem kész, ezt küldöm be a Salonba.

## X.

Előző nap vitte el Claude a *Holt gyermeket* a Palais de l'Industriebe és most reggeli séta közben a Parc Monceau környékén Fagerollesal találkozott.

- Hogyan! te vagy, öregem! - kiáltotta ez melegen. - Mi van veled, mit csinálsz? Oly ritkán találkozunk!

És midőn társa megemlítette a kis festményt, amelyet a Salonba beküldött és amelytől annyira el volt telve, megjegyezte még:

- Úgy, beküldtél, akkor majd elfogadtatom. Tudod, hogy ebben az évben jury-jelölt vagyok.

Csakugyan, a művészek lármája és örökös elégedetlenkedése közepette a hatóság húszszor megismételt, majd elejtett reformkísérletek után megadta a kiállítóknak a jogot, hogy maguk választhassák meg a felvételi jury tagjait. Ez nagy felfordulást idézett elő a festészet és szobrászat világában, valóságos választási láz jelentkezett mindazokkal az ambíciókkal, pártokkal, cselszövényekkel, mindazzal a piszokkal, ami a politikát lealjasítja.

- Magammal viszlek, - folytatta Fagerolles. - Meg kell tekintened berendezésemet, kis házat, a hova ígéreteid ellenére még nem tetted be lábadat... Egész közel van ide, az Avenue de Villièrs sarkán.

És Claudenak, akinek karját vidáman a magáéba fűzte, követnie kellett őt. Gyávaság vett erőt rajta, az a gondolat, hogy egykori pajtása elfogadtathatja képét, szégyennel s egyúttal vággyal töltötte el. Az úton megállt a kis palota előtt, hogy megnézze homlokzatát, amely kacérul és finoman kivágott építészeti mű volt, egy bourgeois renaissance-ház hű utánzata, osztókkal ellátott ablakaival, lépcsőtornyával, mustrás ólomfedésével. Valóságos courtesanenak való ékszer és mekkora volt meglepetése, midőn megfordulva, az út másik szélén, Irma Bécot királyi lakát vette észre, ahol egy éjt töltött, amelynek emléke olyan volt, mint egy álom. Ez kiterjedésével, majdnem szigorú tömegével palotára emlékeztető jelentőséget nyert szomszédjának, a festőnek házával szemben, amely inkább csecsebecse hatását idézte elő.

- Úgy-e? az az Irma, - szólt Fagerolles némi tisztelet árnyalatával, - micsoda székesegyháza van!... Ej! én csak festészetet árulok!... Gyere be hát.

A ház belsejének pompája nagyszerű és bizarr volt: már az előcsarnoktól kezdve régi szőnyegek, régi fegyverek, régi bútorok, kínai és japáni ritkaságok halmaza; balra az ebédlőt lakkfaburkolat borította és a mennyezeten vörös sárkány volt kifestve; a lépcső faragott fából készült és művésziesen elrendezett növényekkel volt díszítve. Fölül azonban, kivált a műterem, valóságos csoda volt, ugyan elég szűk és egyetlen kép nélkül, de teljesen elborítva keleti függönyökkel és egyik végét óriási kandalló foglalta el, amelynek kürtőjét mesebeli szörnyek támogatták, másik végét pedig sátor alá helyezett pamlag, valóságos emlékmű, lándzsák tartották a pompás kelmékből rendezett mennyezetet, amely alatt, majdnem a padló szintjére helyezve, szőnyegek, prémek és párnák voltak felhalmozva.

Claude mindent megnézett és egy kérdés lebegett ajkán, de visszatartotta. Vajon mindez ki volt-e fizetve? Fagerolles a múlt évben kitüntetést kapott és állítólag tízezer frankot követelt egy arcképért. Naudet, miután divatba hozta, most szabályozott részletekben zsákmányolta ki sikerét és egy-egy képét nem adta húsz-, harminc-, negyvenezer franknál alább. Olyan sűrűn hullottak volna a megrendelések, mint a jégeső, ha a festő nem tüntetett volna az olyan ember megvető unottságával, akinek legkisebb vázlatai is vetélkedés tárgyai. Pedig ezen az egész hivalkodó fényűzésen megérzett az adósság szaga, még csak részleteket fizetett szállítóinak és ez az egész vagyon, amelyet úgy szerzett, mint árfolyamemelkedéskor a tőzsdén, elolvadt ujjai

között, úgy elúszott, hogy nyomát sem lehetett találni. Fagerolles különben, még új szerencséje teljes hevében, nem számolt, nem nyugtalankodott, ama biztos reményben, hogy mindig el fog adni és pedig mind drágábban és elbizakodva attól a nagy szereptől, amelyet a jelenkor művészetében játszott.

Végül is Claude egy kis képet vett észre egy fekete fából készült és vörös plüssel díszített állványon. Csak ez vallott a mesterségre, azonkívül egy paliszanderfából való festékszekrény és egy pasztelldoboz, amelyet egy bútordarabon felejtettek.

- Igen finom, - szólt Claude a kis kép előtt, csak hogy szeretetreméltó legyen. - És a Salonba beküldtél már?

- Ó igen, hála Istennek! Mennyien voltak itt! Valóságos processzió, úgy hogy nyolc napon át reggeltől estig talpon kellett lennem... Nem akartam kiállítani, az árt a tekintélynek. Naudet is ellene volt. Dehát, tudod! annyira nógattak, a fiatalok mind be akarnak választani a jurybe, hogy védjem őket... Ó, képem egész egyszerű, *Reggeli*, ahogy elneveztem, két úr és három hölgy fák alatt, egy kastély meghívottai, akik reggelijüket magukkal vitték és egy tisztásban eszik meg... Majd meglátod, elég eredeti.

Hangja akadozott és midőn találkozott Claudenak merőn reászegezett szemeivel, végleg zavarba jött és tréfálózott az állványra helyezett képecske fölött.

- Ez egy disznóság, amelyet Naudet kívánt tőlem. Látod, én tudatával vagyok annak, ami belőlem hiányzik, egy kevés abból, amiből benned nagyon is sok van... Tudod, én még mindig szeretlek és csak tegnap is megvédtelek festőkkel szemben.

Megveregette vállát, - érezte egykori mestere titkos megvetését és vissza akarta hódítani, régi kedveskedésével, hízelkedésével, mint ahogy a lotyó mondja: „Én lotyó vagyok”, hogy szeressék. És igen őszintén, valami nyugtalan alázatossággal ígérte meg neki még egyszer, hogy minden erejével igyekezni fog képét elfogadtatni.

De vendégek érkeztek és kevesebb, mint egy óra leforgása alatt, tizenötnél többen jöttek és mentek: apák, akik fiatal tanítványokat vezettek elő, kiállítók, akik ajánlották magukat, pajtások, akik befolyásaikkal csereberéltek, még nők is, akik tehetségüket bájaik védőszárnyai alá helyezték. Érdemes volt látni, mily jól értett a festő a jelölt mesterségéhez, mily pazarul bánt kézzorításával, hogyan mondta az egyiknek: „Milyen helyes idei képe, annyira tetszik nekem!” míg egy másik előtt elcsodálkozott: „Ugyan! még nem tüntették ki éremmel!” és hogyan ismételte valamennyinek: „Ó, ha közöttük lennék, majd felkavarnám őket!” Elragadtatva mentek el tőle az emberek, mindegyik látogatója után rendkívüli szeretetreméltóság kifejezésével csukta be az ajtót, az alatt azonban érezhető volt az egykori járdataposó titkos vigyorgása.

- Nos? ugy-e elhiszed! - szólt Claudenak egy pillanatban, midőn egyedül maradtak, - van-e veszteni való időm ezekkel a hülyékkel!

Midőn azonban a műteremablakhoz közeledett, hirtelen kinyitotta annak egyik ablakát és az út másik oldalán, a szemközt levő úrilak egyik erkélyén fehér alakot lehetett felismerni, csipkés fésülő köpenybe burkolt nőt, aki felemelte zsebkendőjét. A festő is háromszor intett kezével. Azután a két ablak becsukódott.

Claude felismerte Irmát és a bekövetkezett csendben Fagerolles nyugodtan magyarázta meg a dolgot.

- Látod, ez kényelmes, hogy így lehet érintkezni. Tökéletes táviróberendezésünk van. Ő hí, el kell hozzá mennem... Látod, öregem, tőle ugyancsak vehetnénk leckéket!

- Leckéket, miből?

- Mindenből! Milyen romlottság, művészet és értelem!... Hátha azt mondanám neked, hogy ő irányítja festésemet! igen, becsületszavamra, szimatja van a rendkívüli sikerek iránt!... És emellett alapjában még mindig utcagyerek, ő olyan furcsa, olyan mulatságosan veszett, ha kedve szottyan, hogy szeressen valakit!

Két vörös lángocska jelent meg arcán, míg szemei egy pillanatra elhomályosodtak. Újra összeadták magukat, mióta egymással szemben laktak, sőt azt is beszéltek, hogy a festő, aki oly ügyes volt, oly járatos a párisi járda csalafintaságaiban, áldozata lett Irmának, aki minden pillanatban eret vágott rajta egy-egy kerek összeg erejéig, amelyért szobaleányát küldte át, valamelyik szállítója számára, szeszélyeinek kielégítésére, gyakran ok nélkül is, csupa kedvtelésből, hogy kiürítse zsebeit. Részben ez volt a magyarázata szorult helyzetének és adósságai szaporodásának, noha festményeinek árfolyama folyton emelkedőben volt. Egyébiránt azzal is tisztában volt, hogy ő Irma számára nem egyéb haszontalan fényűzésnél, a festészetet kedvelő nő szórakozásánál, amelyet a férjek gyanánt fizető komoly urak háta mögött megengedett magának. Irma mulatott ezen, mintegy romlottságuk hullája volt közöttük, az aljasság étvágycsiklandozó ingere, amely a szívbeli szerető szerepében magát a festőt is megneveztette és izgatta, megfeledezvén mindarról a pénzről, amelyet adott.

Claude feltette kalapját. Fagerolles topogott és nyugtalan pillantásokat vetett a szemközti palotára.

- Nem küldlek el, de látod, ő vár... Nos, megegyeztünk, dolgod rendben van, kivéve, ha nem választatlak meg... A szavazatok megszámlálásának estéjén gyere el a Palais de l'Industrie! Ó, milyen tolongás, milyen láрма! és legalább mindjárt megtudod, számíthatsz-e reám.

Claude eleinte fogadkozott, hogy nem fog a dologban résztvenni. Fagerolles pártfogása nyomasztó volt reánézve, de alapjában mégis csak attól az egytől tartott, hogy az a fickó a sikertelenséggel szemben való gyávaságból nem fogja ígéretét megtartani. A szavazás napján azonban nem találta helyét, elkóborolt a Champs-Élyséesbe, azzal az ürüggyel, hogy egy nagyot sétál. Akár itt, akár egyebütt, mert a Salonra való be nem vallott várakozásában minden munkával felhagyott és újból megkezdte végnélküli sétáit Párison keresztül. Neki nem volt szavazati joga, mert ennek az volt feltétele, hogy legalább egyszer már befogadták legyen. De többször is elment a Palais de l'Industrie előtt, érdekelte az ott zsibongó élet, a felvonuló választó művészek, akiket piszkos zubbonyos alakok majd széttéptek, kikiáltván a jelöltek névsorait, vagy harminc névsort, minden klikk, minden meggyőződés névsorait, az École des Beaux-Arts műtermeinek névsorát, a szabadelvűek, a meg nem alkuvók, az egyezkedők, a fiatalok, a hölgyek névsorait. Valami fölkelést követő napon a választási helyiség ajtaja előtt lejátszódó lázas izgalomra lehetett volna gondolni.

Délután négy órakor, midőn a szavazás véget ért, Claude nem állhatta meg, hogy kíváncsiságból fel ne menjen. Most már szabad volt a lépcső, bárki bemehetett. Fönn a jury óriási termébe tévedt, amelynek ablakai a Champs-Élyséesre néznek. A terem közepét tizenkét méter hosszú asztal foglalta el, míg egyik végében egész fatörzsek égtek a nagyszabású kandallóban. Négy-ötszáz választó volt jelen, a szavazatok megszámlálására várva, barátaik és más kíváncsiak közepette, hangosan beszélve, nevetve, úgyhogy a magas mennyezet alatt a zivatar zúgásához hasonló zaj volt hallható. Az asztal körül már megalakultak és működtek a szavazatszámoló bizottságok, összesen mintegy tizenöt, amelyek mindegyike egy elnökből és két tagból állott. De még három-négyet kellett szervezni és senki sem jelentkezett már, mindenki menekült, mert féltek a terhes munkától, amely a lelkiismereteket az éjszaka egy részére is visszatartja.

Fagerolles, aki reggel óta résen állott, hadonázott, kiabált, hogy túlharsogja a zajt.

- Uraim, kérem, még egy emberre van szükség!... Kérünk ide még egy vállalkozó urat!

Ebben a pillanatban észrevette Claudeot, odarohant és erőszakkal elvonszolta.

- Leszel oly szíves ide leülni és segíteni nekünk! Az ördögbe is, a jó ügyért van!

Claude egyszeriben elnöke lett az egyik bizottságnak és tisztét a félénk emberek méltóságával töltötte be; alapjában meg volt indulva, mintha azt hitte volna, hogy képének elfogadása mostani feladata lelkiismeretes ellátásától fog függeni. Hangosan kiáltotta ki a neveket, amelyek a neki egyenlő, csomagokban átadott névjegyzékekbe voltak írva, míg a melléje beosztott két szavazatszámoló feljegyezte azokat. Mindez a legszörnyűbb zsvivajban történt, miközben különböző hangok egyszerre húsz-harminc nevet is kikiáltottak, ami úgy hatott, mint a jégeső kopogása a tömeg tompa morájának közepette. Claude mindenbe belevitte szenvedélyességét, így most is tűzbe jött, kétségbeesett, ha valamelyik névsor nem tartalmazta Fagerolles nevét és boldog volt, valahányszor ezt a nevet felolvashatta. Egyébiránt gyakran volt része ebben az örömben, mert pajtása népszerűsége tett szert, mindenütt mutatkozott, megfordult a kávéházakban, amelyekben a befolyásos csoportok ütték föl tanyájukat, még hitvallásokat is megkockáztatott és kötelezettséget vállalt a fiatalokkal szemben, de amellett nem mulasztotta el, hogy igen mélyen ne köszöntse az Institut tagjait. Általános rokonszenv tárgya lett, gyermek, akit mindenki kényeztetett.

Ezen az esős márciusi napon hat óra felé már besötétedett. A szolgák lámpákat hoztak és bizalmatlan művészek, néma, sötét alakok, akik gyanús szemmel örködtek a szavazatok számolása fölött, közelebb húzódtak. Mások tréfákba kezdtek, állati kiáltásokkal, kurjongatásokkal próbálkoztak. Nyolc órakor, midőn frissítőket, hideg húsokat és bort szolgáltak fel, a vidámság fékevesztetté vált. Rohamosan üritették a palackokat, tömték magukat a taláalomra elkaparított ételekkel, valóságos falusi búcsú pajzán jókedve uralkodott ebben az óriási teremben, amelyben a kandalló hasábjai kohóéhoz hasonló fényhatást idéztek elő. Azután mindnyájan rágyújtottak és a dohányfüst elhomályosította a lámpák sárga fényét, míg a padlón a szavazás közben eldobott cédulák vastag papírréteget alkottak, elvegyülve a dugók, kenyérmorzsák, tört tányérok szemetjével, úgyhogy az egész olyan volt, mint egy trágyadomb, amelybe beleüppedt a láb. A hangulat igen fesztelen lett, egy sápadt kis szobrász felállt egy székre és szónoklatot intézett a néphez, egy kipödört bajszú, horgasorrú festő lábai közé kapott egy széket és köszöngetve, a császárt utánozva, vágatott körül a termen.

Lassankint azonban sokan belefáradtak és elmentek. Tizenegy óra felé már nem voltak többen kétszáznál. De éjfél után újból sokan jöttek, urak, frakkban és fehér nyakkendővel, színház, estély után felnéztek, hogy Párist megelőzve, tudják meg a választás eredményét és lap tudósítók is érkeztek. Látni lehetett, mint sietnek ki egyenkint a teremből, miután az egyes számlálások eredményéről értesültek.

Claude berekedt, még mindig kikiáltotta a neveket. A füst és hőség tűrhetetlenné vált, istállószag párolgott a padló sáros ganéjából. Egyet, majd kettőt ütött az óra. Claude számlált, még mindig számlált és a lelkiismeretesség, amellyel ezt a munkát végezte, annyira késleltette, hogy a többi bizottság már rég befejezte tevékenységét, midőn az övére még hosszú sámsorok váraakoztak. Végre egybevetették az egyes összeadásokat és kihirdették a végleges eredményeket. Fagerolles a tizenötödik lett negyven közül és öt hellyel Bongrand elé került, aki ugyanabban a névjegyzékben szerepelt, de gyakran kitörölték. Már pirkadt, midőn Claude hazaért a Rue Tourlaqueba, megtörve és elragadtatva.

Ekkor két hétig aggodalmak közt élt. Tízszer is el akart menni Fagerolleshez, hogy ujságot halljon, de szégyenérzet tartotta vissza. Különben, minthogy a jury betűrendben járt el, még semmi sem dőlhetett el. Egy este azután, a Boulevard de Clichyn, nagyot dobant a szíve, midőn egy ismerősen himbálózó, szélesvállú alakot látott maga felé közeledni.

Bongrand volt, szemmelátható zavarban. Ő szólalt meg elsőnek:

- Tudja, amott, azokkal a lóköttőkkel sehogy sem megy... De nincs még minden elveszve, mi örökönk, Fagerolles és én. És számítson Fagerollesra, mert én, kedvesem, attól tartok, hogy csak kompromittálom magát.

A dolog úgy állott, hogy Bongrand örökös ellenségeskedésben állott Mazellal, aki a jury elnöke lett. Az École des Beaux-Arts híres tanára volt, az elegáns és kinyalt hagyomány utolsó védőbástyája. Noha kedves kartársakként érintkeztek egymással, alapos kézszorításokkal, ez az ellenségeskedés már első nap kitört és egyikük sem indítványozhatta valamely kép elfogadását anélkül, hogy a másik ne szavazzon a visszautasítás mellett. Fagerolles viszont, akit titkárnak választottak meg, Mazel mulattatója, árnyéka lett és ez megbocsátotta neki az egykori tanítvány elpártolását, annyira kedvében járt ma a hitehagyott. Különben a fiatal mester, - nagy kutya, ahogy a pajtások mondták, - a kezdők, a vakmerők iránt még az Institut tagjainál is kíméletlenebbnek mutatkozott és csak akkor öltött magára emberséget, ha valamely képet el akart fogadtatni, amikor is ki nem fogyott a fura fogásokból, cselszövényekből, míg csak ki nem csikarta az eredményt.

A jury munkája kemény robot volt, amely még Bongrand erős lábait is elkoptatta. Minden nap a teremőrök készítették elő a munkát és a nagy festmények végtelen sora volt a földre fektetve, a lábazatokhoz támasztva, az elsőemeleti termekben, az egész palotán köröskörül. Minden délután egy órakor a negyven tagból álló jury, élén a csengettyűvel felfegyverzett elnökkel, megismételte ugyanazt a sétát, míg csak az ábécé minden betűjét ki nem merítették. Állva ítéleztek, lehetőleg siettették a munkát és a legrosszabb képeket szavazás nélkül vetették el, mégis olykor viták tartóztatták fel a csoportot, tíz percig is civakodtak, a kérdéses művet az esti felülvizsgálatra tartották fenn; ezalatt két ember tíz méter hosszú kötelet tartott kifeszítve, négy lépésre a képek vonala előtt, hogy kellő távolságban tartsa a jury-tagokat, akik a vita hevében előretörtek és akiknek hasa mégis csak benyomta a kötelet. A jury mögött a hetven fehérzubbonyos teremőr haladt egy felügyelő vezénylete alatt és elvégezte a rostálás munkáját a titkárok által közölt egyes határozatok szerint, a befogadottakat különválasztván a visszautasítottaktól, amelyeket úgy tettek félre, mint holttesteket az ütközet után. A séta jó két óra hosszat tartott, pihenés nélkül, egyetlen szék nélkül, amelyre leülhettek volna; egész időn át talpon voltak, fáradtan tipegve, a jéghideg légvonatnak kitéve, amely még a legkevésbé fázósakat is arra készítette, hogy prémes télikabátjaikba burkolódzanak.

A háromórai ozsonna kedveltségnek is örvendett: félórai pihenő volt a buffetben, ahol bordeauxi bort, csokoládét, sandwicheket találtak. Itt nyílt meg a kölcsönös engedmények vására, a befolyások és szavazatok csereberélése. Sokan jegyzőkönyvecskékkal voltak ellátva, hogy az ajánlásoknak reájuk zúduló jégesőjében senkiről se feledkezzenek meg: bele-bele-néztek és kötelezték magukat egy kartárs pártfogoltjaira szavazni, ha az az övéikre szavaz. Mások ellenben távol tartották magukat ezektől a cselszövényektől és zordan vagy gondtalanul nézve maguk elé, szítták el cigarettájukat.

Azután újból kezdődött a munka, de lassúbb tempóban, már csak egy teremben, amelyben székek is voltak, sőt asztalok is, tintával, tollakkal, papirossal. Mindazokat a képeket, amelyek nem ütötték meg az egy méter ötven méretet, itt bírálták meg: „az állványra kerültek”, tizesével, tizenkettesével odaállítva egy zöld kelmével bevont dobogó hosszában. A jury sok tagja nagyon is jól érezte magát, hogy ülhetett, sokan levelet írtak és az elnöknek meg kellett haragudnia, hogy megkapja a megkívánt többségeket. Olykor izgalom keletkezett, taszigálták egymást és a kézfelemeléssel járó szavazás oly hevesen történt, hogy kalapok és botok hadonáztak a levegőben, a fejek mozgalmas tömege fölött.

Végre a *Holt gyermek* is megjelent az állványon. Fagerolles, kinek jegyzőkönyve már túláradt a feljegyzésektől, nyolc nap óta folytatott szövevényes alkudozásokat, hogy Claude mellett szavazatokat szerezzen, de nehezen ment a dolog, nem volt egyéb kötelezettségeivel össze-

egyeztethető és csak visszautasításokkal találkozott, valahányszor barátja nevét kiejtette. Panaszkodott is, hogy Bongrand részéről semmi segítségben sem részesül; ennek különben nem volt jegyzőkönyve és különben is oly ügyetlen volt, hogy őszinteségének időszerűtlen kitöréseivel a legjobb esélyeket is elrontotta. Fagerolles cserben hagyta volna Claudeot, ha nem ragaszkodott volna ahhoz, hogy hatalmát ez alkalommal próbálja ki, éppen mert a kép elfogadását lehetetlennek tartották. Majd meglátják, van-e ő olyan legény, hogy megbirkózzék a juryvel! Azonkívül talán lelkiismerete mélyén az igazság is megszólalt, a lappangó tisztelet az iránt az ember iránt, akinek tehetségét meglopta.

Éppen ezen a napon Mazel szörnyű rossz kedvében volt. Már az ülés elején a felügyelő odasietett hozzá.

- Mazel úr, tegnap tévedés történt. Visszautasítottak egy hors-concours-képet... Tudja, a 2530. szám, meztelen nő fa alatt.

Csakugyan, előző nap, egyhangú megvetéssel, a tömegsírba dobtak egy képet, mert nem vették észre, hogy az Institut egy öreg és tisztelt klasszikus festőjétől való és a felügyelő rémülete, az akaratlan kivégzés komédiája vidámságot idézett elő a jury fiataljai körében, úgyszólván kihívó arccal vigyorgni kezdtek.

Mazel ki nem állhatta az ilyen eseteket, amelyeket végzetesnek tartott az igazhitű iskola tekintélyére nézve. Haragos mozdulattal szárazon mondta:

- Hát akkor halásszák ki és vigyék az elfogadottakhoz... Igaz, hogy tegnap túrhetetlen láрма volt itt. Hogyan lehessen ily módon sebtiben ítélkezni, ha még csendet sem vagyok képes elérni!

Rémítően rázta a csengőt.

- Előre, uraim, itt tartunk... Egy kis jóakaratot kérek.

Szerencsétlenségre már az állványra helyezett első képekkel újabb balszerencse érte. Egyebek közt egy kép magára vonta figyelmét, annyira rossznak találta, oly savanyúnak, hogy bele-vászik az ember foga és minthogy szeme már gyengült, lehajolt, hogy elolvassa a névaláírást, miközben mormogott:

- Ugyan ki ez a disznó...?

De hirtelen kiegyenesedett, egészen megrendülve, mert egyik barátjának nevét olvasta ott, aki szintén az üdvöztető tanok védőbástyája volt. Abban a reményben, hogy senki sem hallotta meg, felkiáltott:

- Pompás!... Egyes szám, nemde uraim?

Hozzárultak az egyes számhoz, amely a legjobb elhelyezésre jogosított fel, de nevettek, könnyökükkel bökdösték egymást. Mazel nagyon megsértődött emiatt és nekivadult.

Így voltak valamennyien, sokan első pillantásra megnyilatkoztak, azután visszashírták szavai-kat, mihelyt kibetűzték az aláírást; ez végre is óvatossá tette őket és előbb meggörbítették hátukat s lopva megnézték a nevet, mielőtt véleményt mondtak. Egyébiránt, ha kartárs műve, valamelyik jury-tag gyanús festménye került sorra, azzal az elővigyázattal éltek, hogy a festő háta mögött jelt adtak: „Vigyázzatok, semmi bolondság, ez tőle való!”

Az ideges kimerültség ellenére, mely a juryn erőt vett, Fagerolles diadalra juttatta első ügyét. Rémítő rossz arckép volt, amelyet egyik tanítványa festett. Ennek igen gazdag családjánál bejáratos volt. Félre vonta Mazelt és hogy meglágyítsa, érzelmes történetet mesélt neki az éh-halállal küzdő három-leányos apáról; az elnök soká kérette magát: az ördögbe is! aki éhes, az felhagy a festéssel! nem lehet a három leánnyal ilyen módon visszaélni! Mégis felemelte

kezét, Fagerolleson kívül csak ő. Tiltakoztak, megharagudtak, még az Institut két másik tagja is felháborodott, mire Fagerolles halkán odasúgta nekik:

- Mazel kedvéért van, Mazel kért meg, hogy szavazzak... Azt hiszem, rokona. Szóval súlyt helyez reá.

A két akadémikus rögtön felemelte kezét és nagy többség jött létre.

Egyszerre kacajok, élcek, méltatlankodó kiáltások hallatszottak: a *Holt gyermek*-et helyezték az állványra. Mát most már a halottas-kamrát küldik ide nekik? És a fiatalok kifigurázták a nagy fejet, nyilván egy majom, amely tököst nyelt és felfordult tőle, az öregek pedig rémülten hátráltak.

Fagerolles azonnal érezte, hogy a játszma elveszett. Eleinte tréfálózva igyekezett a szavazatot kimesterkedni, szokott ügyességével.

- Nézzék uraim, egy régi harcos...

Dühös szavakkal szakították félbe. Nem, ezt már nem! Ismerik a régi harcost! Bolond, aki tizenöt év óta makacskodik, nagyravágyó, aki adja a lángelmét, aki arról beszélt, hogy lerombolja a Salont és soha sem küldött még be egy tehetséges festményt! A szabályellenes eredetiségnek a szemközti bolt rettegett üzleti versenyének, a leverve is diadalmas, legyőzhetetlen erőnek egész gyűlölete zúgott a kitörő hangokban. Nem, nem, ki vele!

Ekkor Fagerolles elhibázta a dolgot; indulatba jött, engedve haragjának, mikor megállapította, mily kevés komoly befolyása van.

- Önök igazságtalanok, legyenek legalább igazságosak!

Egyszerre tetőpontjára hágott a lárma. Körülvették, taszigálták, fenyegető karok emelkedtek a magasba, a szók úgy röpködtek, mint a puszkagolyók.

- Uram, ön vét a jury méltósága ellen.

- Ön csak azért védelmezi ezt, hogy nevét kitegyék az ujságokba.

- Ön nem ért hozzá.

És Fagerolles, magánkívül, már gúnyolódásának hajlékonyságát is elvesztette és nehézkesen válaszolt:

- Értek annyit hozzá, mint önök.

- Hallgass már! - szólalt meg egy pajtása, egy nagyon hangos kis szőke festő, - csak nem akarsz egy ilyen répát elnyeletni velünk!

- Igen, igen, répa! - valamennyien meggyőződéssel ismételték ezt a szót, ezt a nevet, amellyel rendszerint a legutolsó mázolásokat, a fakó, hideg, nyálkás kontárságokat illették.

- Jól van, - szólt végül Fagerolles összeszorított fogakkal, - szavazást kérek.

Mióta a vita kiélesedett, Mazel szünet nélkül rázta csengettyűjét, igen vörös arccal, mert tekintélyét nem ismerték el.

- Uraim, de kérem, uraim... Rendkívüli, hogy már csak kiabálva értjük meg egymást... Uraim, kérem önöket...

Végre mégis elért egy kis csendet. Alapjában nem volt rossz ember. Miért ne fogadná be ezt a kis képet, noha rémítő rossznak tartotta? Hiszen oly sokat befogadnak!

- Nos, uraim, szavazást indítványoztak.

Talán ő maga is felemelte volna kezét, ekkor azonban Bongrand, aki eddig hallgatott, elfojtott haragtól vörös arccal, igen rosszkor adott kifejezést felháborodott lelkiismeretének.

- De az Úristenit! - kiáltotta, - nincsenek köztünk négyen sem, akik képesek lennének ilyesmit összehozni!

Dörmögés hallatszott, a csapás olyan kemény volt, hogy senki sem válaszolt.

- Uraim, szavazást indítványoztak, - ismételte száraz hangon Mazel, aki elsápadt.

Ez a hang mindent elárult, a kedélyes kézszorítások mögött lappangó gyűlöletet, elkeseredett vetélkedést. Ritkán került sor ilyen civódásra. De a sértett hiúság alatt szüntelen vérző sebek rejlettek, késhegyig menő párviadatok sebei, amelyeket mosolyogva szenvedtek el. Csak Bongrand és Fagerolles emelte fel kezét, a *Holt gyermek*-et visszaautasították és csak az a kilátás maradt számára, hogy az általános felülvizsgálat alkalmából még egyszer előveszik.

Ez az általános felülvizsgálat volt a legszörnyűbb kötelesség. Hiába engedélyezett magának a jury húsz napi folytonos ülésezés után két napi pihenőt, hogy a teremőrök előkészíthessék a munkát, borzadály fogta el őket, midőn egy délután szemben találták magukat a háromezer visszaautasított kép tömegével, amelyből még ki kellett halászniuk a ráadást, hogy a befogadott művek száma elérje a szabályzat által előírt kétezeröttszázat. Jaj, ez a háromezer kép, szorosan egymás mellé helyezve, valamennyi terem lábazatához támasztva, künn a folyosókon, szóval mindenütt, még a padlókon is, valóságos mocsarak, amelyek között a keretek mentén kis ösvényeket hagytak ki, árvíz, amelynek hullámai ellepték a Palais de l'Industriet és belefulladásztották a művészet közepszerűségeinek és örülségeinek zavarosan hömpölygő árjába! És egyetlen ülésben kellett végezni, egy órától hétig, hatórai kétségbeesett vágatásban ezen az útvesztőn keresztül! Eleinte még győzték a fáradtságot, szemük még tiszta volt, de az erőltetett menetben lábaik csakhamar felmondták a szolgálatot, szemeiket sértették a táncoló színek és mindig tovább kellett menniük, míg csak teljesen ki nem merültek. Négy órán túl teljes volt a vereség, a legyőzött hadsereg összeomlása. Egyes jurytagok hátul, igen messze, lihegve vonszolták magukat. Mások egyenkint eltévedtek a képkeretek között, a szűk ösvényeket járták, lemondva arról, hogy valaha kijussanak, reménytelenül bolyongva. Nagy Isten! Hogyan legyenek igazságosak? Mit halásszanak ki ebből a rémítő halmazból? Találomra, az arcképeket alig különböztetve meg a tájképektől, kerekítették ki a számot. Kétszáz, kétszáznegyven, még nyolc hiányzott. Ezt itt? Nem, azt a másikat! Ha úgy tetszik. Hét, nyolc, megvan! Csak-hogy végére értek, megmenekülve, szabadon, boldogan távoztak.

Újabb jelenet állította meg őket az egyik teremben, a *Holt gyermek* előtt, amely más hajótöröttek között feküdt a földön. Ez alkalommal azonban tréfára vették a dolgot, egyikük úgy tett, mintha megbotlott volna és a festmény közepébe lépne, mások ide-oda szaladgáltak a kis ösvényeken, mintha a kép igazi értelmét keresnék és kijelentették, hogy az visszajáról sokkal jobb.

Fagerolles is gúnyolódott.

- Csak egy kis bátorságot, uraim. Tessék megnézni, megvizsgálni, megéri a pénzt... Kérem, uraim, legyenek kedvesek, mentsék meg, jót cselekszenek vele.

Mulattak beszédén, de nevetésük kegyetlenségében még határozottabban utasították vissza. Nem, nem, soha!

- Elvállalod jótéteményed fejében? - kiáltott egyik pajtása.

Elfogadott szokás szerint a jurytagok mindegyikének joga volt egy „jótéteményre”, mindegyikük kiválaszthatott a halmazból egy-egy képet, amely, akármilyen rossz volt is, ezzel további vizsgálat nélkül el volt fogadva. Rendesen szegény művészeket részesítettek ebben az ala-

mizsnában. Ez a negyven kép, amelyet az utolsó órában halásztak ki, az ajtónál álló koldusok serege volt, akiknek megengedték, hogy üres hasukkal az asztal legvégére telepedjenek.

- Az én jótéteményem fejében... - ismételte Fagerolles zavartan, - az a baj, hogy egy másiknak szántam ezt a jótéteményt. Igen, virágok, egy hölgytől...

Nevetés szakította félbe. Csinos? Ezek az urak a nők festményeivel szemben csintalanok voltak, de éppen nem udvariasak. Fagerolles pedig megütközve állt ott, mert a kérdéses hölgy Irma pártfogoltja volt és remegve gondolt a bekövetkezendő rettenetes jelenetre, ha nem tartja meg ígéretét. Kibúvó jutott eszébe.

- Nini! és ön, Bongrand?... Elvállalhatná az ön jótéteménye fejében ezt a mulatságos holt gyermekcsét!

Bongrand szíve elszorult, felháborodva ezen az alkudozáson, vastag karjaival hadonászott.

- Én, csak nem sértek meg ezzel egy igazi festőt!... Hadd legyen büszkébb, az Istenit! és soha többé ne küldjön be semmit a Salonba!

Még mindig vigyorogtak és ekkor Fagerolles, azt akarván, hogy övé legyen a győzelem, rászánta magát, gőgös arccal, mint olyan kemény legény, aki nem fél tőle, hogy kompromittálja magát.

- Jól van, jótéteményem fejében átveszem.

Zajosan helyeseltek, tréfás ovációban részesítették, fennen üdvözölték, kezet szorítottak vele. Tisztelet a derék embernek, akiben megvan véleményének bátorsága! És egy teremőr karjai közt vitte el a lehurrogott, megcsúfolt, lepiszkolt képet: ily módon fogadta be végre a jury a *Plein air* festőjének egy művét.

Már másnap reggel Fagerolles két sorral értesítette Claudeot, hogy sikerült a *Holt gyermeket* bejuttatnia, ha nem is fáradság nélkül. Az öröndetes hír ellenére is Claude szíve összeszorult: e rövid közlésben, ennek minden szavában valami szánalmas jóakarát, az egész ügy lealázó volta jutott kifejezésre. Egy pillanatig annyira szerencsétlennek érezte magát e győzelem miatt, hogy szeretne volna visszavonni és elrejtetni művét. Azután ez az érzékenységi elpárolgott és ő visszaesett művészi büszkeségének gyengeségébe, annyira sajgott emberi nyomorúsága a sikerre való hosszú várakozástól. Ó, hogy lássák, hogy mégis elérje azt! A végsőkig jutott már és újból a kezdők lázas türelmetlenségével várta a Salon megnyitását, ábrándkép lebegett előtte, látta a képe előtt összesereglett tömeget, amint ünnepelte azt.

Páris hovatovább divatba hozta a vernissage napját, amelyet azelőtt csak a festőknek engedélyeztek, hogy még kapunyitás előtt rendbehozhassák képeiket. Most bemutató lett belőle, azoknak az ünnepegeknek egyike, amelyek talpra állítják a várost, hogy tolongó, egymást gázoló tömegben induljon oda. Egy hét óta a sajtó, az utca, a közönség a művészeké volt. Ők foglalták le Párist, csak róluk volt szó, beküldött műveikről, viselt dolgaikról, szokásaikról, mindarról, ami személyüket illeti: valami hajtóerő, amely mint a villámcsapás felszakítja a kövezeteket és az ingyenes napokon még falusiakat, bakákat és dadákat is seregestül hajszol végig a termeken, úgy hogy némely szép vásárnapokon a látogatók száma ijesztő nagy, még az ötvenezeret is eléri, egész hadsereg, a tudatlan köznép pótzászlóaljai, amelyek a magasabb osztályokat követik és kerekre nyílt szemekkel vonulnak át ezen a nagy képesbolton.

Claude eleinte félt a vernissage nevezetes napjától, elbátortalanította az elegáns világ tolongása, amelyről beszéltek és elhatározta, hogy inkább megvárja az igazi megnyitás demokratikusabb napját. Sandozt sem akarta elkísérni. Utóbb azonban oly láz hevítette, hogy hirtelen, már nyolc órakor elment hazulról és alig engedett magának annyi időt, hogy egy darab

kenyeret és sajtot bekapjon. Christine, aki nem érzett magában annyi bátorságot, hogy elkísérje, visszahitta, még egyszer megölelte, megindulva, nyugtalanul.

- És főleg, kedvesem, ne vedd szivedre, akármi történik is.

Claude kissé elfulladt, midőn belépett a terembe, amelyben a válogatott, elsőrendű műveket helyezték el, szíve dobogott, mert sohasem ment fel a nagy lépcsőn. Kívül derűlten mosolygott a májusi ég és a vászonlepel, amely a mennyezet üvegezése alatt ki volt feszítve, élénk fehér világossága tompította a napfényt és a szomszédos ajtókon át, amelyek a kerti csarnokba nyíltak, borzongató frissességű nedves fuvallatok áradtak be. Egy pillanatig lélekzet után kapkodott, ebben a levegőben, amely már sűrűsödni kezdett és amelyben már érezhető volt a kence gyenge szaga a hölgyek finom pézsmailata alatt. Egy pillantással végigfutott a falakon levő festményeken: szemközt egy óriási öldöklési jelenet volt, amely vértől csepegett, balra egy nagyszabású, fakó szenttörténet, állami megrendelés, jobbra egy hivatalos ünnepség banális ábrázolása, azután arcképek, tájképek, interieurök, mindannyi kesernyés színű a keretek túlságosan új aranya közepette.

A félelem azonban, amellyel az ünnepély nevezetes közönsége iránt viseltetett, arra készítette, hogy most már a lassankint megnövekedett tömeg felé fordítsa szemét. A terem közepén elhelyezett kerek pamlagon, amelynek kiemelkedő középső részét növények díszítették, csak három hölgy foglalt helyet, szörnyetegek, rettenetes ruhákban: egész napi pletykára rendezkedtek be. Háta mögött rekedt hang kemény szótagokat örvölt: egy kockáskabátos angol magyarázta az öldöklési jelenetet egy porköponyegbe burkolt sárgaképű hölgynek. Itt-ott hézagok mutatkoztak, csoportok képződtek, feloszlottak, odább újból összeálltak; valamennyi fej fölfelé nézett, a férfiak botot tartottak kezükben, felöltőjüket karjukon hordták, a nők ide-oda tipegtek és félrefordított fejjel álltak meg. A festő szemét különösen kalapjaik élénk színű virágai vonzották a fekete selyem kürtőkalapok sötét áradatának közepette. Három papot is látott és három közkatonát, akik Isten tudja, hogyan kerültek ide, kitüntetéses urakat szakadatlan sorokban és leányokat anyjuk kíséretében, valóságos közlekedési akadályokat. Sokan ismerték egymást és messziről mosolyogtak egymásra, köszöntek, olykor egymás mellett elmenőben kezet is szorítottak. A tompított hangokat elnyomta a lábak folytonos dobogása.

Ekkor Claude hozzálátott, hogy megkeresse képét. A betűk után iparkodott igazodni, de eltévedt, a baloldali termeken ment keresztül. Valamennyi ajtó egy tengelyben nyílt és szép régi függönyeikkel, a képek látható sarkaival mély perspektívát nyújtott. A nyugati nagy teremig ment, a termék másik során tért vissza, anélkül, hogy betűjét megtalálta volna. Midőn a díszterembe visszaérkezett, ott már erősen felszaporodott a tömeg és már-már bajosan lehetett csak járkalni. Ez alkalommal nem volt képes előretörni és festőket vett észre: ezen a napon a festők népe volt itthon és a házigazda szerepét játszotta, kivált egy fiatalember, egykori barátja a Boutin-műteremből, aki éremre pályázott és mindenképpen hangulatot akart csinálni, nyakoncsípve minden befolyásosabb személyiséget és odavonszolva őket képei elé. Ott volt a híres, gazdag festő, aki diadalmas mosollyal ajkán fogadott képe előtt, tüntető udvariassággal a hölgyek iránt, akiknek szüntelenül megújuló udvara vette körül, továbbá a többiek, a vetélytársak, akik utálják, de amellet hangos dicséretekkal halmozzák el egymást, a vadak, akik ajtó mellől lesik társaik sikereit, a félénkek, akiket egy országért sem lehetne rávenni, hogy a műveiket tartalmazó terembe lépjenek, a csúfolódók, akik gúnyos szó alá rejtik vereségük vérző sebet, az őszinték, akik elmélyedéssel igyekeznek tisztába jönni a dolgokkal és máris felosztják az érmeiket; ott voltak a művészek családjai is, egy bájos fiatal asszony kacérul felcicomázott gyermekével, egy sovány, mogorva asszonyság két feketébe öltözött csúnyaság között, egy nagy, kövér anya, aki a maszatos képű porontyok egész törzsével telepedett le egy párnázott padra, egy érett, de még mindig szép hölgy, aki felnőtt leányával együtt nézett egy arramenő lotyót, az apa kedvesét, mindketten a helyzet magaslatán, nyugodtan összemoso-

lyogva és modellek is voltak ott, nők, akik karjuknál fogva húzták egymást és saját testüket mutogatták egymásnak a képek meztelenségeiben, hangosan beszélve, izléstelen ruhákban, amelyek annyira elcsúfították remek testüket, hogy púposaknak tündek fel a jól öltözött bábuk, a párisi hölgyek mellett, akikből ugyan a kicsomagolás után semmi sem maradt volna.

Miután Claude innen kiszabadult, a baloldali ajtókat vette sorra. Betűje erre az oldalra szólt. Végignézte az L betűvel jelölt termeket, de semmit sem talált. Talán eltévedt, felcserélődött a képe és arra használták fel, hogy másutt tömjenek be vele egy lyukat. Erre, miután a keleti nagy terembe ért, a visszakanyarodó kisebb termeken ment végig, e félreeső, kevésbé látogatott soron, ahol a képek szinte megsötétednek unalmukban és amelytől annyira rettegnek a festők. Itt sem fedezett fel semmit. Megrökönyödve, kétségbeesve ment ki a kerti csarnokba és tovább keresgélt az oda kiszorult festmények között, amelyek a nyers világításban fakón dideregtek. Azután még sok járás-kelés után harmadszor is a díszterembe tévedt. Ott már gázolták egymást az emberek. A híres, gazdag, körülrajongott Páris, mindaz, aminek zajos sikere van, a tehetség, a milliók, a szépség, a regényírás, a színház és sajtó nagyjai, a klubok, a lóverseny és tőzsde matadorai, minden rangbeli nő, nagyvilági és félvilági hölgyek, színésznők együtt mutogatták magukat és szüntelenül dagadó áradatban hömpölyögtek fölfelé. A sikertelen keresés okozta mérgében Claude elcsodálkozott az így egy tömegben látott arcok közönségességén, az annyira elütő ruhákon, amelyek között sok köznapival szemben csak kevés elegáns volt, ennek az egész gyülekezetnek csekély méltóságán, olyannyira, hogy korábbi remegő félelme megvetéssé változott át. Hát ezek az emberek fogják ismét lehurrogni képét, ha ugyan megkerül? Két kis szőke laptudósító kiegészítette az említendő jelenvoltak névsorát. Egy kritikus tüntetően jegyezgetett katalógusának lapszéleire, egy másik, kezdők csoportjától körülvéve, előadást tartott, míg egy harmadik hátratett kezekkel egyedül állott oda a képek elé és mindegyiket fenséges szenvtelenségével sujtotta le. De leginkább felöltött neki a nyájszerű tolongás, a fiatalság és lelkesedés híján való kíváncsi összesereglés, a hangok fanyarsága, az arcokon visszatükröződő fáradság, valami rossz természetű szenvedés. Már munkában volt az irígység: a hölgyekkel szellemeskedő úr, - egy másik, aki szótlanul, de szörnyű vállvonogatással néz és azután odább áll, - ketten, akik egymás mellett odakönyökölnek a lábazat párkányára és negyedóra hosszat elmélyednek egy kis festménybe, igen halkán suttogva, összeesküvők kaján pillantásaival.

Most Fagerolles jelent meg és a csoportok szüntelen áramlatai közepette más már nem létezett; előrenyújtott kézzel egy időben mindenütt ott volt, a fiatal mester és befolyásos jurytag kettős szerepében tündökölt. Bókokkal, köszönetekkel, kívánságokkal halmozták el és neki mindenki számára volt válasza, anélkül, hogy szeretetreméltóságából veszítene. Reggel óta állotta az általa pártfogolt kis festők ostromát, akik rossz elhelyezés miatt panaszkodtak. Ez volt az első óra szokott vágatása: mindenki kereste a magáét, sietett, hogy lássa a magáét, méltatlankodások, zajos, véget nem érő dühöngések kitöréseivel, amiért túl magasra kerültek, rossz a világítás, a szomszédos képek tönkreteszik a hatást, emlegették, hogy leakasztják és hazaviszik a képet. Különösen egyikük volt elkeseredve, egy hórihorgas ember, aki teremről-teremre hajszoalta Fagerollest, hiába magyarázta ez neki ártatlanságát: hogy ő nem tehet róla, hogy az osztályozás számainak rendjét követték, hogy mindegyik falterületre kerülő képeket előbb a földön állítják össze és azután akasztják fel őket, anélkül, hogy bárkinek is kedveznének. Előzékenységében annyira ment, hogy megígérte közbenjárását, majd ha átrendezik a termeket, az érmeik odaítélése után, de nem sikerült megnyugtatnia a hórihorgast, aki továbbra is üldözte.

Claude egy pillanatig utat tört a tömegben, hogy megkérdezze tőle, hova tették képét. De látván, mennyire körülveszik őt, büszkeség tartotta vissza. Mégis csak fájdalmas gyámoltalanság, hogy mindig másra szorul! Különben egyszerre eszébe jutott, hogy a jobb oldalon egész sor termet kihagyhatott és csakugyan ott még rengeteg sok új képet talált. Végre egy terembe

ért, amelyben csak úgy szorongott a tömeg, egymás hátán, egy nagy festmény előtt, mely a középső díszhelyet foglalta el. Eleinte nem volt képes meglátni, annyira eltakarták a birkamódra szorongó vállak, a fejek tömör fala, a kalapok bástyája. Bámész csodálatban gázolták egymást. Végre lábujjhegyre ágaskodva, megpillantotta a csodát, hallomás után felismerte a tárgyat.

Fagerolles képe volt. És saját *Plein air*-jét fedezte fel ebben a *Reggeli*-ben, ugyanazt a szőke színhangulatot, ugyanazt a művészeti elvet, de mennyire ellanyhítva, meghamisítva, elrontva, felületének tetszetős eleganciájával, végtelenül ügyes, de a közönség alantas izlésének megfelelő elrendezésével. Fagerolles nem követte el azt a hibát, hogy három női alakját meztelesen fesse meg, nagyvilági hölgyek merész ruháiba bujtatta és mégis levetköztette őket, amennyiben egyikük keblét mutogatta a derék átlátszó csipkéje alatt, a másik jobb lábaszárát egész térdéig, amint egy tányérért hátrahajolt, a harmadik ugyan nem tárta fel bőrének egy darabkáját sem, de ruhája oly testhezálló volt, hogy kancaként feszülő farával izgatónan illetlen benyomást keltett. Ami a két urat illeti, ezek kiránduló kabátjaikban igen megnyerők voltak és az előkelőség álmát valósították meg. Hátral egy inas kosarat vett elő a nyitott hintóból, amely a fák mögött állt meg. Minden, - a ruhák, a kelmék, a reggeli csendélete - vidáman emelkedett ki a napsütésben a háttér sötétebb zöldje előtt és az ügyesség netovábbjáról tanúskodott a merészségnek ez a fitogtatása, ez a hazug erő, amely éppen csak annyira szúrt a tömegnek szemet, hogy ott ájuldozzon a kép előtt. Vihar egy köcsög tejfelben.

Claude nem birt a festmény közelébe férközni és csak a körülötte elhangzó megjegyzéseket hallotta. Végre valaki, aki a valódi valóságot adja! Ő nem túloz úgy, mint az új iskola kontárjai, mégis mindent belé tud helyezni. Ő az árnyalatok, a finom kifejezés művészete, a közönség tisztelete, a jó társaság helyeslése! És ezzel kapcsolatban mily gyengédség, báj és szellem! Ő igazán nem adta ki magát túlradó alkotásban, szabályellenesen létrehozott művekben; nem, ha három jellemző vonást merített a természetből, azt a hármat adta vissza, eggyel sem többet. Egy odaérkező hírlapíró el volt ragadtatva és megtalálta a jelszót: valódi párisias festészet. Ismételték és nem mentek el a kép előtt anélkül, hogy ne jelentették volna ki párisiasnak.

Ezek a meggömbölyített háta, ez a csodálat, amely a gerincek dagályában emelkedett, végre is kihozta sodrából Claudeot és szükségét érezvén annak, hogy szemtől szemben lássa a siker tényezőit, megkerülte a tömeget és úgy intézte a dolgot, hogy a korláthoz támaszkodhassék. Így szembefordult a közönséggel, a mennyezet alá feszített leplén átszűrődő szürke világításban, amely a terem közepét érte, míg az élénk fény, amely az ellenző széleiről áradt lefelé, fehérén világította meg a falakon levő képeket, úgy hogy a keretek aranya meleg aranyszínt nyert. Azonnal ráismert ugyanazokra, akik egykor őt lehurrogták: ha nem azok, úgy testvéreik, de komolyan, átszellemülve, megszépülve a tiszteletteljes figyelemtől. Az arcok rossz kifejezése, a küzdelem fáradsága, az irigység epéje, amely kinyújtja és megsárgítja a bőrt, mindaz, ami először szemébe tűnt, itt e szeretetreméltó hazugság egyhangú élvezetében megenyhült. Két vastag hölgy tátott szájjal ásítozott meglelégedettségében. Öreg urak megértő arccal kerekre nyitották szemeiket. Egy férj halkán magyarázta a kép tárgyát feleségének, aki nyakának helyes mozdulatával eresztette le állát. A bámulat bamba, csodálkozó, mély, vidám és fenkölt módon nyilvánult meg, öntudatlan mosolyokkal, epedő odaadással. A férfiak fekete kalapjai hátra voltak csapva, a nők virágai nyakukra csúsztak le. Mindezek az arcok egy pillanatig mozdulatlanok voltak, azután kitolták őket és folyton mások, hozzájuk hasonlók jöttek helyükbe.

Ekkor Claude megfeledkezett magáról, elbámulva e diadal láttára. A terem szűkké vált, mind újabb társaságok tömörültek benne. Már nem az első órák üressége volt, a kertből beáradó hideg fuvallat, a kence terjengő szaga, most már felmelegedett a levegő és megsavanyodott a női ruhák illatától. Csakhamar a megázott kutya szaga vált uralkodóvá. Eshetett odakünn, a

hirtelen tavaszi záporok egyike, mert a legutóbb érkezők nedvességtől nehéz ruhákat hoztak magukkal, amelyek füstölni látszottak, mihelyt a forró terembe beléptek. Csakugyan egy idő óta árnyak vonultak át a mennyezet ellenzójén. Claude, aki felnézett, szélről korbácsolt nagy fellegetek vélt látni, víztömegeket, amelyek a tetőablakokra zúdultak. Árnyékok lebegtek a falak hosszában, valamennyi kép elsötétedett, a közönségre is sötétség borult, mígnem a felhő elvonult és a festő látta, mint emelkednek ki a fejek abból a szürkületből, ugyanazokkal a kerekre nyílt szemekkel és szájakkal, bárgyú elragadtatás kifejezésével.

Még egy másik keserűség is várt Claudera. A baloldali falsíkon, Fagerollesével szemben, Bongrand képét pillantotta meg. Ez előtt nem volt tolongás, a látogatók közönyösen mentek el előtte. Pedig az erőfeszítés legmagasabb foka volt, az eredmény, amelyre a nagy festő már évek óta törekedett, az utolsó mű, amely ama vágyának köszönhetette létét, hogy saját maga előtt igazolja hanyatlásának férfiasságát. A gyűlölet, amelyet a *Falusi lakodalom* ellen táplált, az első remekmű ellen, amellyel szétzúzták munkás életét, arra indította, hogy amazéval ellentétes és párhuzamos tárgyat válasszon. A *Falusi temetés* egy hajadon temetését ábrázolta, mely rozs- és zabföldek között vonult. A festő saját maga ellen küzdött; majd meglátják, vége van-e már neki és hogy hatvan évének tapasztalata nem ér-e fel fiatalságának szerencsés lendületével. A tapasztalat vereséget szenvedett, a mű komor sikertelenséget eredményezett; öreg ember szürke bukása volt, amely még csak meg sem állítja az arramenőket. Még mindig feltűntek benne egyes mesteri részletek, a keresztet hordozó ministránsgyerek, a Szent Szűz leányainak csoportja, mely a ravatalt vitte és vöröses testszínüktől elütő fehér ruháikkal hatásos ellentétet adott a gyászkiéret fekete ünnepi öltözetei mellett a zöld környezetben, a karinges pap azonban, a lobogót hordozó leány és a holttestet követő család, mint általában az egész kép, szárazon, tudákosan, aprólékos merevséggel volt megfestve. Öntudatlan és végzetes visszatérés volt ez az elkínzott romantikához, amelyből a festő egykor kiindult. És az egész esetben nyilván az volt a legnagyobb baj, hogy a közönség közönyének e más korszakból származó festési mód volt az oka, ez a kiszáradt és kissé tompa festési mód, amely, mióta a megkapó fényhatások divatba jöttek, nem vonzotta többé az arramenőket.

Éppen ekkor lépett be Bongrand a terembe, a félénk kezdők tétozásával és Claudenak elszorult a szíve, midőn látta, hogy elhagyatott képére vet egy pillantást, majd Fagerolleséra néz, amely oly nagy csödületet okozott. Ebben a pillanatban a festő végének éles öntudatára juthatott. Míg eddig a lassú hanyatlástól való félelem emésztette, ez még csak kétség volt, de most kiméletlen bizonyosságot nyert, túlélte önmagát, tehetsége meghalt, soha többé nem fog élő műveket létrehozni. Nagyon elsápadt és olyan mozdulatot tett, mintha menekülni akarna, midőn Chambouvard, a szobrász, aki a másik ajtón jött be tanítványainak szokott kíséretével, zsíros hangján megszólította, anélkül, hogy a jelenlevőkkel törődött volna:

- Ej, kópé, most rajtakaptam, hogy sajátmagát bámulja!

A szobrász ebben az évben egy rémítő rossz Arató nőt állított ki, ama hihetetlenül elrontott alakok egyikét, amelyek mintha rossz tréfa gyanánt kerültek volna ki hatalmas kezeiből, de emellett nem kevésbé sugárzott, meggyőződve róla, hogy ismét remekművet alkotott, isteni csallhatatlanságát megsétáltatva a tömegben keresztül, amelynek nevetését nem hallotta.

Bongrand válasz nélkül nézett reá lázban égő szemeivel.

- Hát az én dolgomat odalenn látta már?... Csak jöjjenek a mostani kicsinyek! Nincs más, csak mi, a régi Franciaország!

Már tovább ment, udvarától követve és a csodálkozó közönségnek köszönt.

- Állat! - mormogott Bongrand, akit bánata fojtogatott és aki úgy fel volt háborodva, mintha valami neveletlen fickó lármázott volna egy halottas szobában.

Észrevette Claudeot és odament hozzá. Gyávaság volna kimenekülni ebből a teremből. És ki akarta mutatni bátorságát, férfias lelkét, amelybe az irígység sohasem talált utat.

- Nézze csak, micsoda sikere van barátunknak, Fagerollesnak!... Hazudnék, ha képét magasztalnám, mert éppen nem tetszik nekem, de ő igazán nagyon kedves... És aztán, tudja, hogy igen szépen viselkedett magával szemben.

Claude iparkodott valami dicsérő szót találni a *Temetés*-ről.

- A kis temető a háttérben oly szép!... Lehetséges-e, hogy a közönség...

Bongrand érdes hangon szakította félbe.

- Ej, barátom, csak semmi részvét... Tisztán látok.

Ebben a pillanatban valaki bizalmasan köszönt nekik és Claude felismerte Naudet-t, a megnőtt, megdagadt Naudet-t, megaranyozva azoknak az óriási üzleteknek sikerétől, amelyek közepette evezett. A becsvágy elcsavarta fejét, arról beszélt, hogy elsülyeszti az összes többi képkereskedőket, palotát építtetett magának, amelyben a piac királyát adta, a remekműveket összpontosította, megindítván a nagy modern művészeti árúházakat. Már előcsarnokában milliók csengtek, kiállításokat rendezett házában, egész képtárakat állított össze külföldön, májusra amerikai műbarátokat várt, akiknek majd ötvenezer frankért fogja eladni azt, amit tízezer frankért vásárolt. Életmódja fejedelmi volt: feleség, gyermekek, szerető, lovak, nagybirtok Pikardiában, nagy vadászatok. Első nyereségei a meghalt nagy, de életükben el nem ismert művészek, Courbet, Millet, Rousseau árfolyamainak emelkedéséből származtak és ezért megvetett minden olyan művet, amely még küzdő művész nevével volt jelölve. Emellett már kedvezőtlen híresztelések is lábrakaptak. Minthogy az ismert festmények száma korlátolt volt és a műbarátoké is alig volt gyarapítható, az üzletek mind nehezebbekké váltak. Szindikátus került szóba, bankárokkal való megegyezés, csakhogy a magas árakat tarthassák és a Salle Drouot árverésein már színlelt eladásokhoz kellett folyamodni, olyképen, hogy maga a kereskedő vásárolta vissza a festményeket igen drágán. Úgy látszott, hogy e tőzsdei műveleteket is a bukás végzete fenyegeti, hogy az árak túlzott és hazug felhajtását rohamos esés fogja követni.

- Jónapot, kedves mester, - köszönt Naudet feléjük közeledve. - Ugy-e ön is, mint mindenki, azért jött ide, hogy Fagerollesomat csodálja?

Magatartása Bongranddal szemben már nem volt oly hízelgően alázatos és tiszteletteljes, mint egykor. És úgy beszélt Fagerollesről, mint saját külön festőjéről, mint az ő szolgálatában álló munkásról, akit gyakran le is szidott. Ő telepítette le az Avenue de Villiers-n, arra kényszerítette, hogy saját háza legyen, úgy bútorozta be, mint egy courtesant, ő szállította neki a szőnyegeket és dísz tárgyakat, csakhogy adósságokba verje és ezzel hatalmába kerítse. Most már azzal kezdte vádolni, hogy nem elég rendes és könnyelmű életmódjával kompromittálja magát. Például ez a kép is! komoly festő sohasem küldte volna be a Salonba; kétségtelen, hogy feltűnést kelt és arról is beszélnek, hogy megkapja a becsület-érmet, de a magas árakhoz képest mégis csak nagyon rossz. Ha valaki az amerikaiakra számít, akkor maradjon szépecskén odahaza, mint egy szent szobor a fülkéjében.

- Kedves uram, akár hiszi, akár nem, húszezer frankot adtam volna saját zsebemből, csakhogy azok a hülye ujságok ne ordítozzanak annyit erről a mostani Fagerollesomról.

Bongrand, aki szenvedése mellett is bátran hallgatta végig, elmosolyodott.

- Csakugyan, talán kissé túloztak... Tegnap olvastam egy cikket, amelyből megtudtam, hogy Fagerolles minden reggel két lágy tojást eszik.

Nevetett a reklám e durva fogásán; a sajtó már egy hét óta foglalkoztatta Párist a fiatal mesterrel, a képéről szóló első cikk során, holott még senki sem látta azt. A laptudósítók egész raja kivonult, pörére vetkőztették őt, gyermekkorát, apját, a horgany-műtárgyak gyárosát, tanulmányait, elmondták, hol lakik, hogyan él, még harisnyáinak színét is és azt a megrögzött szokását, hogy orra hegyét cibálja. Ő volt a pillanat kegyeltje, a napi izlésnek megfelelő ifjú mester, aki oly szerencsés volt, hogy nem kapta meg a római díjat és szakított az École des Beaux-Arts-ral, bár megtartotta ennek eljárásait; rövid életű szerencse, melyet a szél hoz és elsodor, a megháborodott nagy város ideges szeszélye, az óvatosságnak, a letompított merészségnek, egy oly eseménynek sikere, amely reggel felkavarja a közönséget, estére pedig általános közönyben merül el.

Naudet most észrevette a *Falusi temetést*.

- Nini! ez az ön képe?... Tehát a *Lakodalom*-mal akarta szembeállítani. Én lebeszéltem volna... Ó a *Lakodalom*, a *Lakodalom*!

Bongrand még mindig mosolyogva hallgatta, csak éppen egy fájdalmas ránc jelent meg remegő ajkain.

Megfeledkezett remekműveiről, a nevének biztosított halhatatlanságról, már csak a közvetlen sikert látta, amely magától kereste fel ezt a fickót, aki arra sem méltó, hogy az ő ecseteit megtisztítsa, őt pedig a feledésbe taszítja, őt, aki tíz évig küzdött, mielőtt nevet szerzett magának. Ó, ha ezek az új nemzedékek tudnák, midőn eltemetnek bennünket, milyen véres könnyeket fakasztanak még a halálban is!

Hallgatott és az a félelem lepte meg, hogy talán elárulta baját. Csak nem sülyed le az irígység aljasságáig! Megharagudott saját magára és ez kiegyenesítette, - állva kell meghalni. És a heves válasz helyett, amely ajkán lebegett, bizalmasan mondta Naudetnak:

- Igaza van, Naudet, helyesebben cselekedtem volna, ha lefekszem azon a napon, midőn ez a kép eszembe jutott.

- Ó, ő van itt, bocsánat! - kiáltott a kereskedő és odább állott.

Fagerolles volt, aki a terem bejáratánál mutatkozott. Nem ment be, tapintatosan mosolyogva állt meg ott, szellemes fickó magatartásával viselve szerencsését. Különben keresett valakit, magához intett egy fiatalembert és mondott neki valamit, kétségkívül kedvező dolgot, mert az hálától áradozott. Ketten is odarohantak hozzá és szerencsét kívántak neki, egy nő tartóztatta és vértanúi mozdulattal mutatott egy csendéletre, amely egy homályos sarokba került. Azután eltűnt és csak egyetlen pillantást vetett a képe előtt átszellemülve álló népre.

Claude, aki mindent látott és végighallgatott, most úgy érezte, hogy szomorúság lepi el szívét. A tolongás egyre fokozódott és a tűrhetetlenné vált hőségben már csak bamba és izzadt ábrázatok látott maga előtt. A vállak fölé más vállak emelkedtek, egészen az ajtóig, ahonnan azok, akik mitsem láthattak, a záportól még csepegő esernyőikkel mutogatták a képet egymásnak. És Bongrand ott maradt, büszkeségből, vereségében kiegyenesedve, szilárdan, az öreg harcos lábain és tiszta pillantásokkal méregette a hálátlan Párist. Mint derék ember akart véget érni, szűkkeblűség nélkül. Claude szólt hozzá, de nem kapott választ és észrevette, hogy a nyugodt és derült arc mögül elröppent a lélek és rettenetes kintől vérezve, gyászba merült. Ijedt tiszteletet érzett, nem is szólt többet és eltávozott, anélkül, hogy Bongrand maga elé meredő szeméi észrevették volna.

Claudeot, aki áthatolt a tömegen, egy gondolat hajtotta. Nagyon csodálkozott, hogy nem volt képes művét felfedezni. Misem volt egyszerűbb. Hát nincs olyan terem, amelyben nevetnek, a csúfolódás és lárma helye, amelyben a tréfálkozó tömeg egy képet gyaláz? Ez a kép lesz az

övé. Fülébe csengtek még az egykori Visszautasítottak Salonjában hallott kacajok. És minden ajtónál hallgatózott, nem itt hurrogják-e le őt.

De midőn újból a keleti nagy terembe jutott, ebbe a csarnokba, amelyben a „nagy” művészet haldoklik, ebbe a komor és hideg raktárba, amelybe a nagy történeti és vallásos kompozíciókat zsúfolják bele, hirtelen megrázkódott, szeme fölfelé meredt. Pedig már kétszer is elment erre. Az bizony az ő képe, odafönn, oly magasan, de oly magasan, hogy alig ismert reá, egész aprónak tűnt fel, ahogy oda volt helyezve egy keret sarkához. Ez a monumentális keret a Vízözönt ábrázoló óriási, tízméteres képet vett körül, amelyen bortörkölyszínű vízbe mártott sárga nép hemzsegett. Balra egy tábornok egész alakjának szájalmas, hamuszürke képmása függött, jobbra egy nagyméretű nimfa, holdas táj közepette, egy meggyilkolt nő hullája, mely a fűvön rothadt és köröskörül mindenütt rózsaszínbe, ibolyaszínbe játszó dolgok, szomorú képek, még olyanok is, mint a lerészegedő barátokat ábrázoló humoros jelenet, vagy a képviselőház megnyitását bemutató festmény, amely alatt egész lap írás volt aranyozott táblácskán, az ismert képviselők fejének körvonalú reprodukciójával és melléjük írt neveikkel. És amott a magasban, e fakó szomszédság közepette az ő kis képe durván, kegyetlenül rítt ki egy szörnyeteg fájdalmas fintorgásával.

Jaj, a *Holt gyermek*, a nyomorult kis hulla ebben a távolságban nem volt egyéb formátlan hústömegnél, elhullott ormótlan állat dögénél! Koponya vagy has volt-e az a felpuffadt és megfihéredett tüneményes fej? és az ágyneműn görcsösen összehúzódott szegény kezecskék nem olyanok voltak-e, mint egy megfagyott madár meggémberedett lábai? és maga az ágy, a lepedő fehérsége a test tagjainak fehérsége alatt, ez az oly szomorú fehérség, a szín kimulása, a vég legvége! Majd megkülönböztethetők voltak a tiszta és merő szemek és reá lehetett ismerni a gyermekfejre, valami agybaj esetére, amely mély és rémítő szájalmat gerjesztett.

Claude közelebb ment, majd hátrált, hogy jobban lásson. A világítás oly rossz volt, hogy mindenünnen visszaverődő fény támadt a képen. Az ő kis Jacquesja, hogyan helyezték el! kétségkívül megvetésből vagy még inkább szégyenből, hogy megszabaduljanak gyászos csúnyaságától. Ő mégis maga elé idézte, maga előtt látta, amott falun, üdén és rózsásan, ahogy a fűben hempergett, majd a Rue de Douaiban, ahol mind sápadtabb és bambább lett, azután a Rue Tourlaqueban, ahol nem bírta már el homlokát és egy éjszakán meghalt, egészen egyedül, míg anyja aludt. És maga előtt látta az anyát is, a szomorú asszonyt, aki otthon maradt, kétségkívül azért, hogy sírhasson, hiszen most már naphosszat sírt. Mindegy, jól tette, hogy nem jött el: túlságosan szomorú volt ez, az ő kis Jacquesuk, már kihülve ágyán, páriaként félredobva, a kegyetlen világításban, amelyben arca nevetett, borzalmasan nevetett.

És Claude még erősebben szenvedett műve elhagyatottságától. Csodálkozásában, csalódásában körülnézve, kereste a tömeget, a tolongást, amelyre előkészült. Miért nem hurrogják le? Ó, az egykori sértések, a gúnyolódások, a felháborodások, mindaz, ami szívét tépte és életben tartotta! Nem, már semmi, oda sem köpnek már: ez a halál. Az óriási termen a közönség gyorsan, unalomtól borzongva ment keresztül. Csak a képviselőház megnyitását ábrázoló festmény előtt állottak emberek, mindig megújuló csoportokban olvasták a feliratos táblát és mutogatták egymásnak a képviselők fejét. Háta mögött nevetés hallatszott és ő megfordult, de nem gúnyolódtak, egyszerűen mulattak a dorbézoló barátokon. Ez a kép volt a Salon humoros sikere, amelyet az urak a hölgyeknek magyaráztak és roppant szellemesnek jelentettek ki. És mindenki elment a kis Jacques alatt és egyikük sem emelte fel fejét, egyikük sem tudta még azt sem, hogy ott van!

A festőben mégis felébredt egy remény. A terem közepén levő pamlagon két úr ült, mindkettő kitüntetéssel, az egyik kövér, a másik sovány. A bársonypárnákra támaszkodva beszélgettek, miközben a szemközt levő képeket nézték. Claude közelebb ment hozzájuk és kihallgatta őket.

- És utánuk mentem, - mondta a kövér. - Befordultak a Rue Saint-Honoréba, majd a Rue Saint-Rochba, a Rue de la Chaussée d'Antinba, a Rue La Fayetteba...

- Szóval, megszólította őket? - kérdezte a sovány, mélységes érdeklődést kifejező arccal.

- Nem, féltem, hogy dühbe jövök.

Claude odább állott, háromszor visszatért, dobogó szívvel, valahányszor a gyér látogatók egyike megállott és a lábazattól a mennyezetig végiglegette szemeit. Beteges vágy fogta el, hogy csak egy, egyetlenegy szót is halljon. Minek kiállítani? hogyan lehessen megtudni? mindent inkább a hallgatás kínjánál! És fulladozott, midőn egy fiatal házaspárt látott közeledni; a férj helyes ember volt szőke bajuszkájával, az asszony elragadó, finom és karcsú, mint a meissenai porcellán-pásztornő. Észrevette a képet és tárgyát kérdezte, elbámulva, hogy mitsem ért belőle és midőn férje a katalógusban lapozva, megtalálta a *Holt gyermek* címet, borzongva magával vonszolta és elrémülve kiáltott fel:

- Szörnyűség! A rendőrségnek nem kellene az ilyen szörnyűséget megengednie!

Claude ottmaradt, állva, öntudatlanul és megigézve, révedező szemekkel, a tömeg folytonos özönlése közepette; mindenki tovább rohant, közönyösen, anélkül, hogy csak egy pillantást vetett volna is arra az egyetlen és megszentelt dologra, mely csak az ő szemének volt látható. Itt, a taszigálódás közben végre Sandoz ráakadt.

Ő is egyedül kóborolt, mert felesége beteg anyja mellett maradt. A kis kép alatt, amelyre véletlenül bukkant rá, sajgó szívvel állott meg. Jaj, milyen utálatos ez a nyomorult élet! Hirtelen újból átélte ifjúságukat, a plassansi kollégiumot, hosszú kiruccanásaikat a Viorne partjára, az izzó napfényben tett kirándulásaikat, születő becsvágyuk egész fellángolását és későbbi, közös életükből eszébe jutottak törekvéseik, a dicsőség biztos tudata, túlságos étvágyuk mohósága, amellyel egyszerre fel akarták falni Párist. Ebben a korszakban hányszor látta Claudeban a nagy embert, akinek szabadjára engedett génusza igen messze maga mögött fogja hagyni a többiek tehetségét! Először az Impasse des Bourdonnaisban, később a Quai de Bourbonon levő műterem, a megálmodott óriási festmények, tervek, amelyekből levegőbe röpködött majd a Louvre, szüntelen küzdelem, tíz órai munka naponként, lényének teljes odaadása. És azután? húsz esztendő szenvedélye után ezzel végezni, ezzel a félszeg, szegényes dologgal, amely kicsinységében észrevétlen marad és amelyből belpoklos elszigeteltségében kínzó melankolia árad! Annyi remény, annyi gyötrelme, a vajúdás kínjában töltött élet és ez és ez, Istenem!

Sandoz reáismert a mellette álló Claudera. Testvéri megindulás remegett hangjában.

- Hogyan! hát eljöttél?... Miért nem akartál értem jönni?

A festő még csak nem is mentegetődzött. Igen fáradtnak látszott, ellenállás nélkül, enyhe, elálmósító bódulás hatalmában.

- Ugyan ne maradj itt. Elmult dél, velem fogsz reggelizni... Ledoyennél várnak reám. De nem törődöm velük, menjünk le a buffetbe, ez majd megfiatalít, ugy-e öregem?

És belekarolva, Sandoz magával vitte, szorongatva, melengetve őt, azon iparkodva, hogy kiragadja komor hallgatásából.

- Nézzük csak, teringettél! nem szabad így elhagynod magad. Hiába helyezték el oly rosszul, képed kitűnő, mesteri munka! Igen, tudom, másról ábrándoztál. Mi az ördög! még nem haltál meg, majd későbbre marad... És nézd csak, büszkének kellene lenned, mert az idén voltaképpen te diadalmaskodol a Salonban. Nemcsak hogy Fagerolles meglop, hanem valamennyien téged utánoznak, te kavartad fel őket *Plein air*-ed óta, amelyen annyit nevettek... Nézd csak, nézd! itt is egy *Plein air*, amott egy másik, és itt is, ott is valamennyi!

Amint végighaladtak a termeken, ujjával mutatott rá az egyes képekre. Valóban, a világosság, amelyet lassankint vittek be korunk festészetébe, végre elhatalmasodott. Az egykori fekete Salon, amelyet kátrányfestékekkel kotyvasztottak, tavaszi vidámságú, napsütéses Salonnak adott helyet. A hajnal volt, az ifjú nap, amely egykor a Visszautasítottak Salonjában bukkant fel a szemhatáron és most már nagyobbodott, végtelen árnyalatokra bontott finom, szórt fénnel fiatalítva meg a műveket. Mindenütt feltűnt ez a kétség, még az arcképekben és a genreképekben is, amelyek a történeti festmények méreteit és komolyságát érték el. Ezek az akadémikus ízű régi tárgyak is eltűntek a hagyományos mártásokkal együtt, mintha az elitelt elmélet magával vitte volna kisérteties népét; a képzeleti tárgyak ritkákákká váltak, a mitológiák és a katolicizmus hullaszerű meztelenségei, a hit híján levő legendák, az élettelen életképek, a régi iskola lomtára, melyet huncutok vagy együgyűk nemzedékei koptattak el; és a régi szabályok utóvédjeinél még a megvénült mestereknél is nyilvánvaló volt az új befolyás, a napsütés oda is eljutott. Távolról nézve, minden lépésre úgy látszott, mintha egy-egy festmény áttörné a falat, mintha ablak nyílna a szabadba. Csakhamar le fognak omlani a falak, a nagy természet be fog hatolni, mert kitágult a rés, a roham elsöpörte a megrögzött gyakorlatot a vakmerő ifjúság e vidám ütközetében.

- Ó, így is szép a te osztályrészed, öregem, - folytatta Sandoz. - A holnap művészete a tied lesz, te csináltad valamennyit.

Claude ekkor szétnyitotta fogait és igen halkán, sötét durvasággal így szólt:

- Mi hasznom belőle, hogy én csináltam őket, ha saját magamat nem voltam képes megcsinálni?... Látod, ez túlságosan nehéz volt nekem és ez fojtogat.

Egy kézmozdulattal tetézte be gondolatát, képtelenségét, hogy ő legyen az általa hozott elv gényusa, gyötrelmét, hogy mint előfutár ő veti el az eszmét, de nem aratja le ennek dicsőségét, kétségbeesését, hogy a gyorskezüek, a fürge fickók rajostul fálják fel, szerteszórják iparkodásukat, lealjasítják az új művészetet, mielőtt akár ő, akár más képes lett volna létrehozni a remekművet, amely ennek a századnak végét megjelölné.

Sandoz tiltakozott, a jövő nyitva áll. Azután, hogy szórakoztassa, a dísztermen áthaladva, megállította.

- Nézd ezt a kékruhás hölgyet az előtt az arckép előtt! Hogy pofonvágja a természet a festészetet!... Emlékszel, mikor azelőtt a közönséget, a ruhákat, a termék életét néztük. Egyetlen-egy festmény sem állotta ki az összehasonlítást. És ma olyanok is vannak, amelyek nem szenvednek túlságos kárt. Sőt amott észrevettem egy képet, amelynek sárga színhangulata teljesen meghalványította a hozzá közeledő nőket.

Claude azonban megremegett kimondhatatlan szenvedésében.

- Kérlek, menjünk, vigyél el innen... Már nem bírom.

A buffetben végtelen nehézséggel találtak csak szabad asztalt. Örült tolongás, dulakodás uralkodott a magas vasmennyezet szakaszai alatt barna szövetfüggönyökkel elsötétített tágas helyiségben. A háttérben, félig homályba merülve, három tálalón szimmetrikusan egymásra voltak rakva a befőttes csészek, míg közelebb, a jobb- és baloldali számoló-asztalok előtt egy-egy hölgy ült, egyik szőke, másik barna és katonai szemmel ügyelt fel a háborgó tömegre. Ennek a barlangnak sötét mélyétől kezdve a kis márványasztalok sokasága sorakozott, körülvéve a székek rendetlenül összezsúfolt tömegétől és túláradva a kertbe is kinyúlt, az üvegtetőn át behatoló sápadt világosságba.

Végre Sandoz észrevette, hogy egy asztal mellől felkelnek. Odarohant és a tömeg közepette kemény tusával foglalta el.

- Teringettét! csakhogY itt vagyunk... Mit akarsz enni?

Claude közönyösen vont vállat. A reggeli különben rémítő rossz volt, savanyú lében puhára főtt pisztráng, kiszáradt bélszín és nedves fehérnemű-szagú spárga. Amellett még verekedni is kellett, csakhogY kiszolgálják őket, mert az ide-odalökdösött pincérek elvesztették fejüket és alig tudtak moccanni a túlságos szűk átjárókban, amelyeket a székek áradata folyton szűkített, sőt teljesen el is zárt. Baloldalt egy függöny mögöl a lábasok és edények csörömpölése hallatszott, mert itt, a kert homokján rendezték be a konyhát, ahogY a falusi búcsúkon az üstöket az útszélen, szabad ég alatt állítják fel.

Sandoz és Claude csak üggyel-bajjal ehetett, mert két társaság közél szorultak, amelynek könyökei lassankint beleérték tányérjaikba és valahányszor egy pincér arrament, székeiket heves lökással ingatta meg. De ez a szorultság, mint a rettenetes ennivaló, vidámságot idézett elő. Tréfálkoztak az ételek fölött, az asztalok között bizalmas érintkezés fejlődött ki a közös balsorsban, amely hovatovább mulatsággá vált. Ismeretlenek összebarátkoztak, barátok három sor távolságra folytattak egymás közt társalgást, hátrafordított fejjel, szomszédjaik fejei fölött hadonázva. Kivált a nők élénkültek fel, eleinte nyugtalankodtak a zűrzavar miatt, azután lehúzták keztyűiket, felemelték fátylaikat, nevetve, mihelyt egy gyűszűnyi tiszta bort megittak. A vernissage e napjának éppen az volt a pikantériája, hogY itt a közönség minden rétege egybevegyült, félvilági nők és polgárasszonyok, nagy művészek és semmitmondó alakok, a véletlen szerint és az érintkezés gyanús esélyei még a legtisztességesebbek szemébe is lángot gyújtottak.

Sandoz, aki lemondott arról, hogY a húst megegye, a társalgások és kiszolgálás zsitvajában odakiáltott egy pincérnek:

- Egy darab sajtot, igen?... És igyekezzünk kávét is kapni.

Claude tétován nézett, mitsem hallott. A kertbe nézett. Helyéről odalátott a középponton elhelyezett nagy pálmacsoportra, amely a köröskörül alkalmazott barna kárpitozásról emelkedett ki. Szobrok látszottak ott körben felállítva: egy faunna háta, puffadt farával; egy csinos leányalak oldalról látva, finom arcélével, egyik kis, kemény keblének csúcsával; egy gallus bronzfeje, buta hazafiasságtól áradozó óriási románc; egy csuklóinál fogva felakasztott nő, valami Pigalle-városrészbéli Andromeda tejszínű hasa és még sok, sok más, vállak és csípők, az utak kanyarulatait követő sorokban, a zöldből kilátszó fehérségek, fejek, keblek, lábszárak, karok, amelyek távlatban elfedték és összezavarták egymást. Balra mellszobrok voltak egyvonalon felállítva és glédában sorakozó orrok rendkívül kómikus látványát nyújtották, volt ott egy pap, óriási, hegyes orral, egy szobacicus kis pisze orral, egy tizenötödik századbéli olasz nő, szép, klasszikus orral, egy matróz képzeletbeli orral és mindenfajta orrok, tisztviselők, iparosok, rendjeles urak orrai, mozdulatlanul és végnélkül.

De Claude mitsem látott, csak szürke foltokat a zavaros, zöldes világításban. Kábulása tovább tartott és csak egyet vett észre, a nők ruháinak fényűzését, amelyet rosszul ítelt meg a termekben uralkodó tolongás közepette és amely itt szabadon érvényesült, akár egy kastély télikertjének kavicsos útjain. Az egész elegáns Páris vonult el ott, a hölgyek, akik azért jöttek, hogY mutogassák magukat, megfontolva megválogatott ruháikban, amelyek arra voltak szánva, hogY másnap az ujságokban szerepeljenek. Sok bámulója akadt egy színésznőnek, aki királynői tartással haladt tova egy herceg-férj leereszkedő arcával lépdelő úr karján. A nagyvilági hölgyek modorában volt valami az utcai nőkéből, valamennyien azzal a lassú pillantással méregették egymást, amely leszedi a testről a ruhát, értékeli a selymet, megszámlálja a csipkék rőfjeit, a cipő hegyétől a kalap tolláig mindent kifürkész. Mintha csak valami semleges szalonban lettek volna, az ülő hölgyek összetolták székeiket, akár csak a Tuileriesben és kizárólag az arra menő nőkkel foglalkoztak. Két barátnő nevetve gyorsította lépteit. Egy másik hölgy egyedül jött-ment, némán, sötét pillantásokkal. Mások, akik elszakadtak egy-

mástól és újból összekerültek, hangosan mulattak az eseten. A férfiak sötét, fekete tömege meg-megakadt, újból megindult, megállott egy márványszobor, megtorlódott egy bronzszobor előtt, míg az idetévedt néhány nyárspolgár között szájról-szájra jártak a híres nevek, Páris valamennyi kiválóságának nevei, egy dicsőséges név, midőn egy rosszul öltözött kövér úr ment arra, egy költő szárnyaló neve, midőn egy sápadt férfi közeledett, akinek olyan semmitmondó arca volt, mint egy portásnak. Eleven hullám szállott fel a tömegből az egyenletes és színtelen világításban, hirtelen azonban az utolsó zápor fellegei mögül előtörő napsugár lángba borította a magas ablakokat, ott ragyogott a nyugati ablakokon, aranyosan permetezett a mozdulatlan levegőben; minden felmelegedett, a szobrok hófehérsége a ragyogó zöld környezetben, az üde gyeptájak, amelyeket az utak sárga homokja határolt, a gazdag ruhák selymes és gyöngyszínű csillogással, még a hangok is, amelyek ideges és nevető moraja úgy fellobogott mint a tűzre vetett rőzse lángolása. A kertészek, akik a virágágyak ültetését fejezték be, megnyitották a vízvezeték csapjait és az öntözők esője langyos párában szállt fel a nedves pázsitról. Egy vakmerő veréb, amely nem törődve a néptömeggel, a vasgerendákról leröpült, a buffet előtt a homokban csipegetett és megette a kenyérmorzsákat, amelyeket egy fiatal asszony mulatságból szórt neki.

Claude ebből az egész lármából nem hallott egyebet, mint a távoli tenger zúgását, a fönn, a termekben dobogó közönség morajlását. És egy emlék ötlött fel előtte, eszébe jutott a zaj, amely viharként süvített képe előtt. Most azonban már nem nevetnek: Fagerolles az, akit Páris óriási lélegzete ünnepel odafenn.

Sandoz, aki megfordult, éppen akkor mondta Claudenak:

- Nini! Fagerolles!

Csakugyan, Fagerolles és Jory anélkül, hogy észrevették volna őket, egy szomszéd asztalt foglaltak el. Az utóbbi vastag hangján folytatta a megkezdett beszélgetést.

- Igen, láttam döglött gyerekét. Ó a szegény ördög, milyen befejezés!

Fagerolles meglökte könyökével és Jory, észrevevén a két pajtást, azonnal így folytatta:

- Te vagy, öreg Claude!... Hogy vagy, mi?... Tudod, még nem láttam képedet, de hallottam, hogy nagyszerű.

- Nagyszerű! - hagyta helyben Fagerolles.

Azután elcsodálkozott.

- Itt ettetek, micsoda gondolat! hiszen oly rossz itt!... Mi Ledoyentől jövünk. Mennyi nép van ott, milyen tolongás, milyen vígság!... Hozzatok közelebb asztalotokat, hadd beszélgessünk kissé.

Összetolták a két asztalt. De a hízelgők és kérelmezők újra megtalálták a diadalmas ifjú mester nyomát. Három barátja felemelkedett és távolról hangosan üdvözölte. Egy fiatal hölgy mosolygó szemlélődésbe merült, midőn férje fülébe súgta nevét. És a hórihorgas, aki reggel óta üldözte és még mindig dühöngött, hogy képét oly rossz helyre akasztották, felemelkedett a háttérben levő asztaltól és odasietve újra panaszokban tört ki, követelve, hogy képét haladék nélkül akasszák a lábazat fölé.

- Ugyan, hagyjon már békét! - kiáltott Fagerolles, aki végre is kifogyott a szeretetreméltóságból és béketűrésből.

A másik fenyegetően, morogva távozott, Fagerolles pedig így folytatta:

- Az már igaz, akármennyire kedvükben jár is az ember, végre megvadítják!... Valamennyien a lábukat fölött akarnak lenni! mintha ki tudja hány mérföld hosszú lenne az!... Jaj, micsoda mesterség az a jurytagság! Az ember csak tönkreteszi a lábát és ráadásul még gyűlölségeket szerez vele!

Claude kába arccal nézett reá. Mintha egy pillanatra felocsúdna, nehéz nyelvvel mormogott:

- Írtam neked, el akartam hozzád menni, hogy megköszönjem... Bongrand elmondta nekem, mekkora fáradságodba került... Még egyszer köszönöm.

De Fagerolles élénken szakította félbe.

- Mi az ördög! már régi barátságunknak is tartoztam ezzel... Boldog vagyok, hogy örömet okozhattam neked.

Zavarban volt, mint ifjúságának be nem vallott mesterével szemben mindenkor és leküzdhetetlen alázatosságot érzett az előtt az ember előtt, akinek néma megvetése elég volt ahhoz, hogy e pillanatban megrontsa diadalát.

- Képed nagyon helyes, - jegyezte még meg Claude lassan, - mert jó és bátor akart lenni.

Ez az egyszerű dícséret szívét túlzott, ellenállhatatlan megindulással töltötte el, amelyről maga sem tudta, honnan jött és a hitetlen, minden hájjal megkent fickó remegő hangon válaszolt:

- Barátom, milyen kedves is vagy, hogy ezt mondod.

Sandoznak végre elhozták a két csésze kávé, de a pincér megfélemezte a cukorról, azért azokkal a cukordarabokkal kellett beérnie, amelyeket egy szomszéd család hagyott ott. Néhány asztal megüresedett, de fesztelenebb lett a hangulat és egy női kacaj oly áthatóan csengett, hogy mindenki odafordult. Dohányoztak és a kék füst lassan szállongott a borpecsés, rendetlen abroszok fölött, amelyeket zsíros edény borított. Midőn Fagerollesnek is sikerült két chartreuset hozatnia, beszédbe elegyedett Sandozzal, akit óvatosan kezelt, mert erősséget sejtett benne. Ekkor Jory Claudeot foglalta le, aki ismét komor hallgatásba merült.

- Mondd csak, kedvesem, nem küldtem neked értesítést házasságomról... Tudod, a mi helyzetünkben csak magunk közt végeztük el a dolgot, mindenki nélkül... De mégis szerettelek volna értesíteni. Megbocsátasz, úgy-e?

Közlékenynek mutatkozott, részleteket adott le, örvendve az életnek, azzal az önző örömmel, hogy e legyőzött szegény ördöggel szemben kövérnek és győzedelmesnek érzi magát. Minden sikerült neki, ahogy mondta. Abbahagyta az alkalmi cikkek írását, szükségét látva, hogy komolyan rendezze be életét, majd egy nagy művészeti folyóirat szerkesztője lett és állítólag harmincezer frankot kapott azért évenként, nem is számítva a gyűjtemények eladásával összefüggő sötét üzleteit. A polgári kapzsiság, amely atyjáról szállott reá, a nyereszkesedésnek ez az öröksége, amely titokban a legalsóbbrendű üzérkedésre csábította, ma teljesen kifejlődött és végre is rettenetes urat csinált belőle, aki kiszípolozta a keze alá kerülő művészeket és műbarátokat.

Szerencséje közepette a mindenható Mathilde úgy intézte a dolgot, hogy végül ő könyörgött neki sirva, hogy legyen felesége, amit azután hat hónapon át visszautasított.

- Ha már együtt élünk valakivel, - folytatta, - akkor még a legjobb rendezni a helyzetet. Mit? te, aki keresztülmentél ezen, te vagy a megmondhatója, úgy-e... Azt mondom neked, hogy ő nem akart, igen! mert félt, hogy tévesen ítélik meg és nekem árt vele. Látod, nem is sejtik annak az asszonynak a jó tulajdonságait. Odaadó, mindenről gondoskodó, takarékos, eszes és helyes ítéletű... Ó milyen szerencse, hogy találkoztam vele! Már semmibe sem kezdek bele önélkü, ráhagyok mindent, ő intéz mindent, szavamra!

Valójában úgy állt a dolog, hogy Mathilde végül is valóságos kis fiút csinált belőle, aki félénk engedelmisségében azonnal illedelmes lesz, mihelyt csak meg is fenyegetik, hogy nem kap édességet. Az egykori feslett és telhetetlen nőszemélyből a legkomolyabb feleség lett, aki tekintélyt tartott és akit becsvágy és haszonlesés emésztett. Még csak meg sem csalta férjét, a tisztességes asszony fanyar erénye töltötte el, kivéve régi praktikáit, amelyeket egyedül az ő számára, hatalmának hitvestársi eszköze gyanánt megtartott. Állítólag együtt látták őket áldozni a Notre-Dame de Lorette-templomban. Mások előtt is megölelték egymást és becéző neveket adtak egymásnak. Este azonban a férjnek el kellett mondania egész napját és ha egy óra felhasználása gyanús volt, vagy ha nem hozta haza az utolsó centimeig az általa felvett összegeket, olyan éjszakát szerzett neki azzal, hogy súlyos betegségekkel fenyegette vagy jámbor vonakodásával ágyát kihűtötte, hogy minden alkalommal drágábban kellett bocsánatát megvásárolnia.

- Így tehát, - ismételte Jory, aki tetszelgett elbeszélésében, - megvártam atyám halálát és elvettem.

Claude lehorgasztott fejjel ült ott, esze másutt járt és oda sem hallgatott, az utolsó szó azonban megütötte fülét.

- Hogyan, elvetted?... Mathildeot!

Ebben a felkiáltásban foglalta össze az eset fölött való csodálkozását, mindazokat az emlékeket, amelyek a Mahoudeau-féle bolt idejéből most eszébe jutottak. Mintha még hallaná, milyen ocsmány kifejezésekkel beszélt Jory az asszonyról és visszaemlékezett azokra a bizalmas közlésekre, amelyeket egy reggel a járdán tett volt neki az erős fűszeres illatoktól megfertőzött drogéria mélyében lejátszódó fantasztikus, förtelmes orgiákról. Az egész kompánia odajárt, Jory még komiszabb volt, mint a többi és most elvette! Bizony bolond az a férfi, aki rosszat beszél szeretőjéről, akár még a legaljasabbról is, mert sohasem tudhatja, nem fogja-e valamikor elvenni.

- Igen, Mathildeot, - felelt Jory mosolyogva. - Tudod, a régi szeretőkből lesznek a legjobb feleségek.

Lelki nyugalma zavartalan volt, a régi emlékek meghaltak számára és pajtásai társaságában semmiféle elfogódottságot sem mutatott. Mintha máshonnan jött volna az asszony és ő bemutatná nekik s eszébe sem jutott, hogy azok éppúgy ismerték, mint ő.

Sandoz, aki félfüllel végighallgatta a beszélgetést, mert nagyon érdekelte a jeles eset, midőn elhallgattak, felkiáltott:

- Menjünk már... Lábam elzsibbadtak.

Ebben a pillanatban azonban Irma Bécot jelent meg és megállt a buffet előtt. Teljes szépségében tündökölt, haja újonnan volt megaranyozva és hamis vörösségével egy régi renaissance-keretből leszállott courtesanera emlékeztetett; világoskék brokát-ruhát viselt alençoni csipkével díszített szoknyája fölött és oly pompás jelenség volt hogy a férfiak egész kísérete követte. Midőn a többiek közt Claudeot felismerte, valami gyáva szégyen egy pillanatig habozásra készítette e rosszul öltözött, csúnya és megvetett szerencsétlen ember előtt. Azután felülkerekedett benne régi szeszélyének bátorsága és vele szorított először kezét, míg az őt körülvevő jól öltözött urak meglepetésükben tágra nyitották szemeiket. Gyengéd kifejezéssel, némi baráti gúnnyal mosolygott, kissé félrehúzával szájszögleit.

- Félre a nehezteléssel, - mondotta vidáman.

Ez a szó, amelyet csak ők érthettek meg, még erősebb nevetésre indította. Ez volt egész történetük. A szegény fiú, akin erőszakot kellett elkövetnie és akinek ez semmi élvezetet sem okozott!

Fagerolles kifizette a két chartreuset és elment Irmával. Jory is elhatározta magát, hogy velük megy. Claude utánuk nézett, amint a nő a két férfi között királynői léptekkel haladt a tömeg közepette és mindenünnen bámuló köszönésekben részesült.

- Látszik, hogy Mathilde nincs itt, - szólt Sandoz egyszerűen. - Jaj, milyen két pofont kapna otthon!

Ő is fizetni akart. Valamennyi asztalt leszedtek, már csak csontok, kenyérhéjak maradtak ott. Két pincér szivaccsal mosta le az asztalokat, egy másik pedig gereblyével egyengette a homokot, amelyet köpések áztattak, kenyérmorzsák piszkítottak. A barna szövetfüggönyök mögött most a személyzet reggelizett és kihallatszott csámcsogásuk, durva nevetésük, mint valami cigánytábor zabálása, mikor már a fazekak fenekére érnek.

Claude és Sandoz megkerülte a kertet és az egyik sarokban, a keleti előcsarnok közelében, igen rosszul elhelyezve, Mahoudeau szobrára bukkantak rá. Ez volt végre az álló Fürdő nő, de összezsugorodva, alig akkora, mint egy tízéves leányka és elragadóan bájos, finom combjával, apró kebelével, amely oly üdén tartózkodó volt, mint a bimbó fakadása. Szinte illatozott, sajátos varázst sugárzott ki, amelyet nem lehet adni, mert ott virágzik, ahol akar, - ez a leggyőzhetetlen, makacs és életerős varázs, amely önkénytelenül fakad a munkás vastag ujjából, ha ezek nem is tudnak róla és sokáig félre is ismerik.

Sandoz meg nem állhatta, hogy el ne mosolyodjék.

- Hogy ez a fickó mindent elkövetett, csakhogy tönkregyege tehetségét!... Ha jobban helyezték volna el, nagy sikere lenne.

- Igen, nagy sikere, - ismételte Claude. - Nagyon csinos.

Éppen ekkor vették észre Mahoudeaut, aki az előcsarnokból a lépcső felé tartott. Odahítták, elébe mentek és néhány percig hármában elbeszélgettek. A földszinti csarnok üres volt, homokkal borítva és nagy kerek ablakain át fakó világosság özönlött be. Mintha csak vasúti híd alatt lett volna az ember: erős pillérek tartották a fémből való gerendákat, jéghideg fujt be felülről és megnedvesítette a talajt, amelybe besüppedt a láb. Messze, egy szakadozott függöny mögött szobrok sorakoztak, a beküldött, de visszautasított szobrászati művek, gipszek, amelyeket a szegény szobrászok el sem vitettek, rideg, siralmasan elhagyatott halottas-kamra. De a legmeglepőbb volt, önkénytelenül is figyelmet keltett az a folytonos robaj, amelyet a közönség dobogása idézett elő a termék padlóin. Egyenesen siketítő volt az az örökös dübörgés, mintha teljes gőzzel száguldó végtelen vonatok rázkódtatták volna meg a vastartókat.

A barátok bókjai után Mahoudeau azt mondta Claudenak, hogy hiába kereste képét: hova az ördögbe dughatták? Azután, elérzékenyülve a multon, Gagnière és Dubuche miatt nyugtalanodott. Hova lettek az egykori Salonok, amelyeket a kompánia együttesen rohant meg, mikor felbőszülve járták végig a termeket, mint valami ellenséges országot, azután kijövet, az izzó felháborodás, a viták, amelyekről megdagadt nyelvük és kiürült agyuk! Dubuchet már látni sem lehetett. Gagnière kétszer-háromszor havonként bejött Melunból valamely hangversenyre és oly kevésbé érdeklődött már a festészet iránt, hogy még a Salonra sem jött el, pedig ott volt rendes tájképe, a szajnaparti részlet, aminőket tizenöt év óta beküldött, csinos, szürkés színű, lelkiismeretes képeket, amelyek oly finomak voltak, hogy a közönség sohasem vette észre őket.

- Fel akartam menni, - szólt Mahoudeau. - Feljöttek velem?

Claude, aki rosszul érezte magát és elsápadt, minden pillanatban fölfelé nézett. Jaj, az a szörnyű lárma, a falánk szörnyeteg rohanása, melynek rázkódását még tagjaiban is érezte!

Szó nélkül nyujtotta oda kezét.

- Itt hagysz? - kiáltott fel Sandoz. - Sétálj még velünk egy darabig, azután együtt megyünk el.

Majd szánalom fogta el, látván, hogy oly fáradt. Érezte, hogy bátorsága fogytán van, hogy magányra vágyik, hogy egyedül akar elmenekülni, elrejtteni sebét.

- Hát akkor Isten veled, öregem... Holnap elmegyek hozzád.

Claude támolyogva, a fölül ringó vihartól üldözve, eltűnt a kert facsoportjai mögött.

És két órával utóbb Sandoz, aki elszakadt Mahoudeautól és Jory és Fagerolles társaságában akadt megint reá, a keleti teremben megpillantotta Claudeot, képe előtt állva, ugyanazon a helyen, ahol első ízben találta volt. A szerencsétlen, mihelyt elvált tőlük, azonnal feljött ide, akarata ellenére, idevonzva, megbűvölve.

Öt óra volt, midőn a fojtó hőségben a tömeg, amely kimerült a termekben való keringéstől és amelyet a parkba eresztett nyájak szédülése fogott el, nekivadul és gázolja egymást, anélkül, hogy a kijáratot megtalálná. A reggeli hűvösség óta a testek melege, a lehelletek szaga rőt párával nehezedett a levegőre és a padlókról elszálló por finom ködképében terjengett az emberi álmok kigőzölgésében. Némelyek még odavezették egymást a képek elé, amelyeknek csak tárgya érdekelte és tartotta vissza a közönséget. Elmentek, visszajöttek, vég nélkül járkáltak. Különösen a nők ragaszkodtak ahhoz, hogy ne tángítsanak és addig maradjanak ott, míg csak a teremőrök ki nem lökik őket, mihelyt hatot üt az óra. Kövér hölgyek letelepedtek. Mások, akik nem találtak egy helyecskét sem, hogy leülhessenek, erősen rátámaszkodtak napernyőikre, teljesen kimerülve, de mégis makacsul. Minden szem nyugtalanul és könyörgőn leste a párnázott padokat, amelyek zsúfolva voltak emberekkel. És a fejek ezreit már semmi egyéb sem korbácsolta fel, mint a fáradtság e végső foka, amely megremegtette lábaikat, megnyujtotta ábrázataikat, fejgörcsrel kínozták homlokukat, a Salonok külön fejgörcsével, amelyet a nyak szakadatlan hátrahajlítása és a színek vakító tánca idéz elő.

A két kitüntetetes úr azonban még mindig egyedül ült ott a középső pamlagon, ahol már délben elmondták egymásnak történetkéiket és nyugodtan beszélgetett, mintha száz mérföldnyire lettek volna. Talán visszatértek oda, talán el sem mozdultak onnan.

- Eszerint tehát, - mondta a kövér, - ön bement és úgy tett, mintha nem értené a dolgot?

- Tökéletesen, - válaszolt a sovány. - Rájuk néztem és kalapot emeltem... Úgy-e, ez érthető volt?

- Meglepő, kedves barátom, ön igazán meglepő!

Claude azonban csak szíve tompa dobogását hallotta és nem látott egyebet, csak a *Holt gyermek*-et, fönnt a magasban, a mennyezet közelében. Nem vette le róla szemeit, teljesen annak a varázserőnek hatalmában volt, amely akaratán kívül odaszegezte. A tömeg, kábult fáradtságában, ott forgolódott körülötte; lábaira tapostak, nekiütözköztek, magukkal sodorták, ő, mint valami élettelen test, átengedte magát az árnak, majd ugyanarra a helyre került vissza, még mindig felemelt fejjel, nem tudta, mi történik lenn és csak odafönnt élt, a halálban felpuffadt kis Jacques-kal. Két nagy könnycsepp ült mozdulatlanul szemhéjai között és elhomályosította látását. Úgy tűnt fel előtte, hogy soha sem fog betelhetni a nézéssel.

Ekkor Sandoz, mélységes szánalomtól eltelve, úgy tett, mintha nem vette volna észre régi barátját, mintha magára akarta volna hagyni eltévesztett élete sírján. A pajtások ismét arra vonultak, együtt voltak, de Fagerolles és Jory elől ment. Mahoudeau megkérdezte Sandoztól, hol van Claude képe, de Sandoz hazudott, eltávolította, magával vitte. Mindnyájan elmentek.

Aznap este Claude csak rövid szavakkal válaszolt Christinenek: minden jól megy, a közönség nem haragszik, a kép jó hatású, talán kissé túlmagasan lóg. E hideg nyugalom ellenére azonban oly különösen viselkedett, hogy Christinet félelem lepte meg.

Ebéd után, midőn az asszony újra bement, hogy a tányérokat a konyhába kivigye, már nem találta Claudeot az asztalnál. Kinyitott egy ablakot, amely rendezetlen telekre nyílt és oly erősen kihajolt, hogy felesége eleinte nem vette észre, azután elrémülve rohant oda és kabátjánál fogva hevesen rángatta.

- Claude, Claude! mit csinálsz?

A festő visszafordult, hófehér arccal, őrjöngő szemekkel.

- Nézek.

Christine azonban remegő kézzel csukta be az ablakot; nem volt képes a szorongó érzéstől megszabadulni, úgyhogy éjjelente már aludni sem tudott.

## XI.

Már másnap Claude újra hozzálátott a munkához és egyik nap a másik után múlt, a nyár végéhez közeledett súlyos nyugalomban. Munkát talált, kis virágképeket festett Anglia számára és a pénz, amelyet kapott, elég volt a mindennapi kenyérre. Minden szabad óráját azonban ismét nagy képének szentelte: haragjának kitörései már nem mutatkoztak, mintha bele-törődött volna ebbe az örökös munkába, nyugodt arccal, makacs és reménytelen szorgalom-mal. De szemei örülten néztek és mintegy az értelem kihalása látszott bennük, ha életének el-hibázott művére szegezte őket.

Ebben az időben Sandozt is nagy bánat érte. Anyja meghalt és ez egész életét felzavarta, ezt a hármásban folytatott bensőséges életet, amelybe csak néhány barátjának volt szabad beha-tolnia. Meggyűlölte a Rue Nolletban levő kerti házat. Egyébiránt hirtelen siker mutatkozott könyvei eladásában, amely addig igen lassan ment és a házaspár e gazdagság hatása alatt tágas lakást bérelt a Rue de Londresban. A berendezkedés hónapokig foglalkoztatta Sandozt, akit gyásza, a dolgoktól való megundorodás közös volta még közelebb hozott Claudehoz. Ama végzetes Salon óta nyugtalanzkodott régi pajtása miatt, mert valami helyrehozhatatlan szakadást sejtett benne, sebet, amelyen át láthatatlanul folyt el az élet. Utóbb, midőn látta, mily hideg és meggondolt, végre is megnyugodott kissé.

Sandoz gyakran látogatott el a Rue Tourlaqueba és olyankor, ha csak Christinet találta otthon, kikérdezte őt, mert észrevette, hogy az asszony is állandóan retteg valami szerencsétlenségtől, noha sohasem beszél róla. Elkínzott arcán ideges rángatózások futottak végig, mintha anya lett volna, aki gyermeke fölött őrködik és a legkisebb zöreijre is remeg tőle, hogy a halált látja belépni.

Egy júliusi reggelen Sandoz megkérdezte:

- Nos, meg van elégedve? Claude nyugodt, rendesen dolgozik.

Az asszony, szokása szerint, félig rettegő, félig gyűlöletes pillantást vetett a képre.

- Igen, igen, dolgozik... Mindent be akar fejezni, mielőtt újra hozzálát a női alakhoz.

És anélkül, hogy bevallaná az őt eltöltő félelmet, halkan folytatta:

- De a szemei, észrevette a szemeit?... Mindig olyan csúnyán néz. Tudom, hogy hazugság, mikor úgy tesz, mintha nem haragudna... Kérem, jöjjön el érte, vigye magával, hogy szóra-koztassa. Csak önre számíthatok, segítsen nekem, segítsen nekem!

Ettől kezdve Sandoz ürügyeket keresett a sétára, már reggel beállított Claudehoz és erő-szakkal szakította el a munkától. Majdnem mindig létrájáról kellett lecsalni, mert olyankor is ott ült, ha nem festett. Sokszor a kimerültség szakította félbe, valami zsibbadtság, amely hosszú percek alatt lekötötte tagjait, úgy hogy egy ecsetvonásra sem volt képes. A néma szemlélődésnek ebben az állapotában szeme vallásos hévvel kereste a női alakot, amelyhez nem nyúlt többé: mintegy a halálos kéj tétovázó vágya volt, a magától megtagadott szerelem végtelen gyengédsége és megszentelt rémülete, - abban a biztos tudatban, hogy életébe kerül. Azután a többi alakkal, a kép háttérével foglalkozott, mégis mindig tudta, hogy ő ott van és szeme felvillant, ha vele találkozott. Csak addig uralkodik szédületén, míg nem tér vissza az ő testéhez és ő nem karolja újra magához.

Valamelyik este Christine, akit most már fogadtak Sandozék és aki egyetlen csütörtököt sem mulasztott el, abban a reményben, hogy beteg nagy művészgyermeke felvidul ott, félrevonta a házigazdát és könyörgött neki, hogy másnap állítson be hozzájuk. És másnap Sandoz, akinek

egyik regényében éppen a Montmartre-magaslat másik oldalán kellett jegyzeteket készítenie, erőszakkal elcipelte Claudeot és késő estig távol tartotta hazulról.

Ezen a napon lementek a Cliquancourti kapuhoz, ahol örökösen vásári multság volt, falovakkal, céllövő bódékkal, csapszékekkel és egyszerre csak Chaînenel találták szemben magukat, aki egy nagy és díszes sátor közepén trónolt. Olyan volt az, mint valami felcicomázott kápolna: négy szerencsejáték sorakozott benne, körök, amelyekre porcellán- és üveg-tárgyak, mindenféle csecsebecsék voltak helyezve, mázuk, aranyozásuk csábítóan csillogott és valami rejtett hangszer cincogása hallatszott, valahányszor egy játékos által megindított korong a tollat megérintette. A főnyeremény, egy házi nyúl, rózsaszínű szalagocskákkal volt feldíszítve és szünet nélkül táncolt, forgolódott, részegen a rémülettől. Mindezek a kincsek vörös kárpitok, függönyök közé voltak helyezve, a sátor mélyében pedig, mintegy a szentek szentjében, három kép függött, Chaîne három remekműve, amelyek vele mentek vásárról-vásárra, Páris egyik végétől a másikig: középen a Házasságtörő asszony, balra a Mantegna másolata, jobbra Mahoudeau kályhája. Este, midőn a petróleumlámpák égtek és a szerencsejátékok csillagokként ragyogtak, misem volt szebb ezeknél a festményeknél, amelyek hatása az azokat körülvevő függönyök véres bíbora közepette oly erős volt, hogy a nép bámészan összesereglett előttük.

Ez a látvány megszólaltatta Claudeot:

- Istenem!... De hiszen ezek a képek nagyon helyesek! Mintha csak erre a célra készültek volna!

Kivált a Mantegna, naiv szárazságával úgy hatott, mint valami megfakult színnyomat, amelyet az egyszerű nép gyönyörűségére szegeztek ide, míg az aprólékos és fonák kályha, szemközt a mézeskalács-Krisztussal, meglepően derült benyomást idézett elő.

Chaîne észrevette a két barátot és kezet nyújtott nekik, mintha csak tegnap találkoztak volna utoljára. Nyugodt volt, sem büszkeséget, sem szégyenkezést nem árult el bódéja miatt és nem vénült meg, bőre épp oly kicserzett volt, mint azelőtt, orra teljesen eltűnt arcában és a hallgatástól szinte beragadt száját a szakáll fedte el.

- Hát mégis csak találkozunk! - szólalt meg vidáman Sandoz. - Tudja-e, hogy képei ugyan-csak hatásosak?

- Nagy huncut! - toldotta meg Claude, - saját külön kis Salonja van. Ravaszul van kigondolva.

Chaîne arca ragyogott, nagy nehezen kibökte:

- Ugy-e?

Művészi büszkesége felébredt benne és míg egyébkor csak dűnnyögést lehetett belőle kicsalni, most egy egész mondat hagyta el száját:

- Bizonyos, ha nekem is lett volna pénzem, mint maguknak, én is célt értem volna, mint maguk, csak azért is.

Ez volt meggyőződése. Sohasem kételkedett tehetségében, egyszerűen azért hagyta abba a játszmát, mert nem tudott megélni belőle. A Louvre műremekei előtt az volt rendíthetetlen véleménye, hogy csakis időre van szükség.

- Ugyan, - válaszolt Claude ismét elkomorulva, - sohse sajnálja, csak maga ért célt... Úgy-e jól megy az üzlet?

Chaîne azonban keserű szokat motyogott. Dehogy, dehogy, semmi sem megy, még a szerencsejáték sem. A nép már nem játszik, minden pénzt a bormérésekbe visz. Hiába vásárol össze olcsó portékát és hiába rázza meg az asztalt, hogy a toll ne álljon meg a nagy nyeremények-

nél: alig lehet már a vizet megkeresni vele. Mikor azután emberek közeledtek, félbeszakította magát és a két barát csodálkozására előttük teljesen ismeretlen, erős hangon kiabált:

- Tessék játszani, tessék!... Minden játék nyer!

Egy munkás, aki karjai közt tartotta nagy, mohó szemű, beteges leánykáját, két kísérletet tette vele. A korongok csikorogtak, a csecsebecsék táncoltak belé, az élő nyúl lelapult fülekkel forgott, forgott, oly sebesen, hogy elmosódott és már csak fehérítő körnek látszott. Nagy volt az izgalom, a leányka majdnem megnyerte.

Ekkor a két barát kezet szorított a még mindig remegő Chaînenel és távozott.

- Ó boldog, - szólt Claude vagy ötven lépés után, amelyet hallgatva tettek meg.

- Ó! - kiáltott Sandoz, - ő azt hiszi, hogy az Institut-t szalasztotta el és belehal!

Egy idő múlva, augusztus közepe táján Sandoz, hogy Claudeot szórakoztassa, kirándulást gondolt ki, valóságos utazást, amely egy egész napot igénybe venne. Dubuche-sel találkozott, a leromlott, komor Dubuche-sel, aki panaszos és érzelmes volt, a régmúlt időket emlegette és meghívta két régi pajtását, hogy reggelizzenek nála a Richaudièreben, ahol két hétig még egyedül lesz két gyermekével. Miért is ne lepnék meg, hiszen annyira vágyódni látszott a régi barátság felelevenítésére! De hiába ismételte Sandoz, hogy meg kellett esküdnie, hogy okvetlen magával viszi Claudeot, ez csökönyösen elutasította, mintha félelemmel töltötte volna el az a gondolat, hogy viszontlátja Bennecour-t, a Szajná, a szigeteket, az egész vidéket, ahol boldog évei kimultak és el vannak temetve. Christinenek kellett közbelépnie és Claudenak végül is, bár ellenére volt, engednie kellett. Éppen a megállapított napot megelőző estén sokáig dolgozott képén, láza újra előfogta. Reggel azután, egy vasárnap reggelen, a festés vágya emésztette és csak nagynehezen indult útnak, az elszakadás fájdalmas érzésével. Mi haszna visszatérni oda? Mindaz meghalt, nem létezett többé. Semmi sem létezett, csak Páris és Párisban is csak egy látkép, a Cité csúcsa, az a látomás, amely állandóan megszállva tartotta, az egyetlen hely, amelyhez szíve ragaszkodott.

A vasúti kocsiban Sandoz, aki észrevette, mily idegesen néz ki az ablakon, mintha esztendőkre hagyta volna el az egyre kisebbedő és párákba vesző várost, foglalkoztatni akarta és elmondta neki azt, amit Dubuche valódi helyzetéről tudott. Margaillan apó, aki eleinte büszke volt okleveles vejére, mindenüvé elvitte és mint társát s utódját mutatta be. Ez aztán derekasan fogja az ügyeket vezetni, olcsóbban és szebben fog építeni, nem hiába halaványodott meg a könyvek fölött! Dubuche első eszméje azonban siralmas volt: tégláégetőt talált fel és Bourgogneban, apósa tulajdonában levő területen fel is állította, de oly szerencsétlen körülmények között és oly fogyatékos terv szerint, hogy a kísérlet kétszázezer frank tiszta veszteséggel járt. Ekkor az építkezésekre vetette magát, amelyekbe egyéni gondolatait akarta belevinni, valami megérlelt terv alapján, amely arra volt hivatva, hogy megújítsa az építés művészetét. Régikeletű elméletek voltak ezek, amelyeket ifjúkora forradalmár pajtásaitól vett át és amelyek megvalósítását mindig akkorra ígérte, ha majd szabad lesz, de nem emésztette meg és rossz helyen alkalmazta őket, mint afféle jó tanuló, akiből hiányzik az alkotó láng; égetett agyagból és mázas cserépből készült díszítmények, nagy, üvegezett nyílások, főleg vas alkalmazása, vasgerendák, vaslépcsők, vastetők. Minthogy azonban ezek az anyagok fokozták a költségeket, újból katasztrófa állott be, annál inkább, mert százalmas üzletember volt és elvesztette fejét, mióta szerencsét csinált, a vagyon csak meghizlalta, elrontotta, kihozta a kerékvágásból, úgy hogy még szorgalma, munkakedve is veszendőbe ment. Ez alkalommal Margaillan apó megharagudott, hiszen ő már harminc év óta vásárol telkeket, házakat épít rajtuk és újból eladja azokat s egy szempillantás alatt elkészül egész házcsoporthoz költségelőirányzatával: ennyi méter beépítendő terület, méterenkint ennyi költséggel, ennyi lakást ad, ennyi lakbérrel. Ugyan ki szóta reá ezt a fickót, aki a mészben, téglában, kőben is téved, aki

tölgyfát alkalmaz ott, ahol fenyőfa is megfelel, aki nem tudta rászánni magát, hogy egy emeletet, mint a szentelt kenyeret a kellő számú kis négyzetekre ossza fel! Nem, nem, ebből elég volt! Fellázadt a művészet ellen, pedig előbb az volt becsvágya, hogy abból egy keveset belevigyen a maga gyakorlati eljárásába, hogy a tudatlan ember régi viszketegének eleget tegyen. Attól kezdve mind rosszabbul mentek a dolgok és rettenetes civódások törtek ki a vő és após között: amaz megvetően sáncolta el magát tudománya mögött, ez ordította, hogy még legutolsó napszámosa is többet tud mint egy építész. A milliók veszélyben forogtak. Egy szép napon Margaillan kitette Dubuchet irodájából és megtiltotta neki, hogy oda valaha újra betegye a lábát, hiszen még arra sem való, hogy egy négy emberből álló munkahelyet vezessen. Összeomlás volt, szégyenletes bukás, az École des Beaux-Arts csődje egy kőművessel szemben!

Claude, aki most már odahallgatott, megkérdezte:

- Hát akkor mit csinál most?

- Nem tudom, kétségkívül semmit sem, - válaszolt Sandoz. - Azt mondta nekem, hogy gyermekei egészségi állapota nyugtalanítja és hogy ápolja őket.

Margaillanné, a késpenge vékonyságú, sápadt asszony, tüdővészben halt meg és ez átöröklődő baj volt az elkorcsosult családban, mert leánya, Régine is már házassága óta köhögött. Ekkor éppen a mont-dorei fürdőben gyógyította magát, de nem merte gyermekeit magával vinni, mert a mult évben igen rosszul érezték ott magukat a gyengeségüknek túlságosan éles levegőben. Ez magyarázta meg a család szétszóródását: az anya távol volt, egyetlen szobaleánnyal, a nagypapa Párisban, ahol folytatta nagy munkáit, négyszáz munkása közepette küzködött és megvetésével sujtotta a lustákat és tehetetleneket, míg az apa a Richaudièrebe vonult vissza. Fiára és leányára kellett ott felügyelnie és valójában számkivetésben élt ott, mint aki már az élet első küzdelmében megrokkant. A közlékenység egy pillanatában Dubuche azt is elárulta, hogy mivel felesége majdnem belehalt második szülésébe és különben is a legcsekélyebb élénk érintésre el szokott ájulni, ő kötelességének tartotta, hogy minden házastársi érintkezést megszüntessen. Még az a szórakozása sem volt meg.

- Csinos házasság, - mondta Sandoz befejezésül.

Tíz óra volt, midőn a két barát a Richaudière rácsos kapujánál becsengetett. A birtok, amelyet nem ismertek, csodálatot keltett bennük: pompás öreg erdő, francia kert, királyi módon kibontakozó lejtős utakkal és nyílt lépcsőkkel, főleg az óriási vízesés, valami örült dolog, odahordott sziklából és cementből felépítve, vízvezetékkel ellátva, amelybe a tulajdonos, az egykori malterkeverő, csupa hiúságból egész vagyont ölt bele. Leginkább meglepte őket azonban az egésznek búskomor elhagyatottsága, kigereblyézett utakkal, amelyeken egyetlen láb nyoma sem volt látható, míg a távolban csak nagyritkán tünt fel egy-egy kertész alakja. A ház is kihaltnak látszott, valamennyi ablaka csukva volt, kettő kivételével, amelyek kissé ki voltak támasztva. Nagysokára előkerült egy inas és midőn kérdésére megtudta, hogy az úrhoz jönnek, szemtelenül viselkedett és azt válaszolta, hogy az úr a ház mögött van a tornahelyen. Azután bement.

Sandoz és Claude végigment egy fasoron és egy pázsitos térség elé ért. Amit ott láttak, egy pillanatra megállította őket. Dubuche egy trapez előtt állott és felemelt karokkal tartotta fiát, Gastont, egy szegény, satnya teremtest, akinek tagjai tíz éves korában is oly aprók és lágyak voltak, mint kora gyermekségében. A kis leány, Alice, aki kocsiban ülve várta, hogy reá kerüljön a sor, koraszülött volt, oly idétlen, hogy hat éves korában még járni sem tudott. Az apa elmélyedve tornáztatta a kis fiú vézna tagjait, meghintáztatta, de hiába iparkodott azon, hogy felhúzódjék, majd, miután e csekély erőfeszítéstől is már megizzadt a gyermek, karjára vette és takaróba burkolta be: mindez csendben történt és a nyílt ég alatt, a szép park köze-

pette végtelenül szájalomraméltó látvány volt. Midőn Dubuche kiegyenesedett, észrevette a két barátot.

- Hogyan! ti vagytok!... Vasárnap van és nem is értesítettetek!

Kétségbeesett mozdulatot tett. Azonnal elmagyarázta, hogy vasárnap a szobaleány, az egyetlen nő, akire reá meri bízni a gyermekeket, Párisba szokott menni és így lehetetlen Gastont és Alicet csak egy pillanatra is elhagynia.

- Fogadok, hogy reggelizni jöttetek!

Claude könyörgő pillantására Sandoz sietve felelt:

- Nem, nem... Csak éppen hogy kezet szoríthatunk veled... Claudenak valami dolga van itt, azért kellett eljönnie. Tudod, hogy Bennecourtban lakott. Én elkísértem és eszünkbe jutott, hogy ide is eljőjjünk. De várnak reánk, ne zavartasd magad.

Ekkor Dubuche megkönnyebbült, de úgy tett, mintha tartóztatná őket. Ugyan, talán csak van egy órai idejük! Beszélgettek. Claude megnézte Dubuchet és elcsodálkozott, mennyire megvénült: puffadt arca megráncosodott és megsárgult, vörös erekkel, mintha epe futott volna bőre alá, míg haja és bajsza már őszülni kezdett. Mintha teste is összement volna és minden mozdulatára keserű fáradtság nehezedett. Lehetséges-e, hogy a pénzügyi vereségek is oly nyomasztók, mint amelyek a művészetben érnek? E legyőzött férfi hangja, nézése, mindene arról a szegényletes függésről beszélt, amelyben élnie kellett, jövőjének csődjéről, amelyet szemébe vágtak, a folytonos vádról, hogy elszerződtette tehetségét, amellyel nem birt, a családról, amelyet ma meglopott, az ételről, amelyet evett, a ruhákról, amelyeket hordott, a zsebpénzről, amelyre szüksége volt, szóval mindarról a folytonos alamizsnáról, amelyben úgy részesítették, mint egy közönséges csirkefogót, akitől nem képesek megszabadulni.

- Várjatok, - szólalt meg Dubuche, - még öt percig dolgom van szegény kicsikém egyikével, azután bemegyünk.

Gyengéden, egy anya végtelen elővigyázatosságával vette ki a kis Alicet a kocsiból és emelte fel a trapezhoz, dédelgető gügyögéssel, nevetető kedveskedéssel bátorította és két percig lógni hagyta, hogy izmait fejlessze, emellett azonban kitért karokkal leste minden mozdulatát, attól félve, hogy összetöri magát, ha viaszsárga kezecskéi kifáradnak és felmondják a szolgálatot. A kis leány semmit sem szólt, csak nézett nagy, világos szemeivel és engedelmes volt, akármennyire rettegett is ettől a tornától. Oly siralmasan könnyű volt különben, hogy ki sem feszítette a köteleket, mint valami elsorvadt kis madár, amely leesik az ágról, anélkül, hogy meggömbötené.

Eközben Dubuche, aki egy pillantást vetett Gastonra, megrémült, mert észrevette, hogy a takaró lecsúszott és a gyermek lábszárai fedetlen maradtak.

- Istenem, Istenem! most majd meg fog hűlni ott a fűben! Én meg nem mozdulhatok el innen!... Gaston, kicsikém! Így van mindennap, megvárod, míg hugoskáddal vagyok elfoglalva... Sandoz, légy szíves, takard be!... Köszönöm, gyűrd még alá a takarót, ne félj!

Ez volt az az ő húsából való hús, amelyet jeles házasságának köszönhetett, ez a két idétlen, roskatag teremtés, akiket az ég legcsekélyebb fuvallata úgy megölhetett, mint a legyeket. A gazdagságból, amelybe beházasodott, immár csak ez maradt meg neki, az állandó bánat, hogy vérét így megromlani, elfajulni látja siralmas fiában és leányában, akikben fajtája rothadásnak indult és a görvély és tüdővész végpusztulásába süllyedt le. És az önző fickóban csodálatosan nyilvánult meg az apaság. Szíve már csak egyetlen szenvedélytől lángolt, már csak az volt akarata, hogy életben tartsa gyermekeit, óráról-órára küzdött, minden reggel megmen-tette, minden este attól rettegett, hogy elveszti őket. Most már csak ők léteztek elrontott életé-

ben, apósa sértő szemrehányásainak keserűségében, a mogorva napokban és fagyos éjszakákban, amelyeket felesége szerzett neki és nem tágított, gyengédsége folytonos csodájával megtartotta őket az életnek.

- No, kicsikém, most elég, úgy-e? Majd meglátod, milyen nagy és szép lesz!

Visszatette Alicet a kocsiba, a takaróba burkolt Gastont egyik karjára vette, midőn barátai segítségére akartak sietni, elhárította őket és szabadon maradt kezével tolta a kocsit.

- Köszönöm, már megszoktam. Ó a szegény csöppségek nem nehezek... Meg azután a cselédekben sohasem bízhatik meg az ember.

Midőn bementek a házba, Sandoz és Claude viszontlátta az inast, aki oly szemtelenül fogadta őket; észrevették, hogy Dubuche reszket előtte. A cselédszoba és előszoba osztozott a fizető após megvetésében és úgy bánt a férjjel, mint könyörületből megtúrt koldussal. Minden tiszta ingnél, amelyet odakészítettek neki, minden darab kenyérnél, amelyet kérni merészelt, a cselédek udvariatlan mozdulatában megérezte az alamizsnát.

- Nos, Isten veled, mennünk kell, - szólalt meg Sandoz, akiben mindez rossz érzést keltett.

- Nem, nem, várjatok egy percre... Most majd reggeliznek a gyermekek és velük elkísérlek. El kell végezniök sétájukat.

Minden nap így óráról-óra be volt osztva. Reggel zuhany, fürdő, torna, azután a reggeli, súlyos ügy, mivel egészen külön táplálékra volt szükségük, amelyet meg kellett beszélni, ki kellett mérni, úgyhogy még kevéske borral pirosra festett ivóvizüket is megmelegítették, nehogy egy túlhideg csepptől meghüljenek. Ezen a napon egy tojás sárgáját kapták húslevesben elkavarva és egy marhaszelet színhúsát, amelyet az apa apró darabkákra vágott össze nekik. Azután következett a séta, majd a pihenés.

Sandoz és Claude tehát ismét künn voltak a széles utakon, Dubuche-sel, aki Alice kocsiját tolta, míg Gaston most már mellette ment. Míg a kijárat felé mentek, a birtokról beszélgettek. A házigazda félénk és nyugtalan pillantásokat vetett a tágas parkra, mintha nem érezte volna magát otthon. Különben semmit sem tudott, semmivel sem foglalkozott. Mintha elfelejtette volna még építési mesterségét is, amelynek nemtudásával vádolták, szárnyaszegetten, a tétlenségtől megsemmisülve élt.

- És szüleid hogyan vannak? - kérdezte Sandoz.

Dubuche fénytelen szemeiben láng gyúlt ki.

- Szüleim, ó ők boldogok. Vettem nekik egy kis házat és ott költik el a járadékot, amelyet bevéttem a házassági szerződésbe... Hiszen anyám eleget előlegezett, csakhogy kitanulhassak, vissza kellett tehát mindent adnom, ahogy megígértem... Legalább elmondhatom, hogy szüleim nem illethetnek szemrehányásokkal.

A kapuhoz értek és még néhány percig álltak ott. Végre Dubuche megtört arccal szorított kezet régi pajtásaival, Claude kezét egy pillanatig a magáiban tartotta, azután egyszerű megállapítás hangján, amelyből még harag sem volt érezhető, kijelentette:

- Isten veled, igyekezz kilábalni... Én elrontottam életemet.

És látták, mint megy hazafelé, Alice kocsiját tolva és a fáradságtól már botorkáló Gastont támogatva s neki magának is oly görnyedt volt a háta, oly nehéz a járása, mint egy öreg embernek.

Éppen egy óra volt, a két barát szomorúan és éhesen igyekezett Bennecourt felé. Itt másféle szomorúság várt rájuk: a halál szele járt arra és elvitte Faucheuréket, mind a férfit, mind az asszonyt, úgyszintén Poirette apót is és a korcsma, mely Mélienek, annak a libának kezeibe

került, visszataszítóan piszkos és közönséges lett. Undorító reggelit szolgáltak fel nekik, a tojásos lepényben hajszálatokat találtak, a szeletek faggyúízűek voltak, a nagy terem tárva-nyitva volt, meg volt fertőztetve a trágyagödör bűzétől és annyira ellepték a legyek, hogy az asztalok csak úgy feketéltek. Az izzó augusztusi délután hősége a bűdösséggel együtt betódult és ahhoz már nem volt bátorságuk, hogy kávé rendeljenek, hanem elmenekültek.

- És te mennyire magasztaltad Faucheur anyó tojásos lepényeit! - szólt Sandoz. - Ennek a háznak vége van... Úgy-e sétálunk egyet?

Claude majdnem visszautasította. Reggel óta sietni szeretett volna, gyorsabban menni, mintha minden lépés megrövidítené a kényszermunkát és visszavinné Páris felé. Szíve, feje, egész lényé ott maradt. Nem nézett sem jobbra, sem balra, csak ment maga elé, anélkül, hogy a földekből és fákból valamit is észrevett volna, annyira betöltötte fejét rögeszméje és voltak pillanatok, midőn hallucinációjában úgy látta, mintha a Cité csúcsa hívólag emelkedett volna ki a kiterjedt szántóföldek közül. Sandoz indítványa mégis emlékeket idézett fel benne, el-lágyult és így felelt:

- Igen, helyes, nézzünk körül.

Minél előbbre haladt azonban a part hosszában, annál erősebben felháborodott fájdalomában. Alig ismert rá a vidékre. Hidat építettek, hogy összekössék Bonnières Bannecourt-ral: hidat, nagy Isten! a láncán csikorgó régi komp helyett, amelynek fekete foltja a folyó sodrában oly érdekes volt! Azonkívül a gát, amelyet lejjebb, Port-Villeznél építettek, megduzzasztotta a folyót, úgy hogy a szigetek nagy részét elborította a víz és a kis erek kiszélesedtek. Nem voltak többé szép kis zugok, vízi utacsok, amelyekben el lehetett tévedni, - fel kellene akasztani valamennyi vízi mérnököt!

- Nini, azok a füzek, amelyek ott balra még kilátszanak a vízből, ott volt a Barreux-sziget, ahol egyszer elbeszélgettünk a fűben, emlékszel?... Ó a nyomorultak!

Sandoz, aki valahányszor fát látott kivágni, öklével fenyegette meg a favágót, ez épp oly dühbe hozta és egész kikelt magából, hogy így el merték rontani a természetet.

Claude azután, midőn egykori hajlékához közeledett, elnémult, összeszorította fogait. A házat valami polgároknak adták el, most rács vette körül, amelyen keresztül Claude benézett. A rózsatövek is, a barackfák is kihaltak, a kert igen rendes volt, virág- és vetemény-ágyait puszpángcserjék vették körül s mindez a kert kellő közepén póznára tűzött foncsorozott nagy üveggolyóban tükröződött vissza. A ház, amely ujonnan volt kimeszelve és amelynek sarkait és tagozatait festéssel utánoztak faragott kövek emelték ki, olyan volt, mint a felkapaszkodott paraszt ünneplő-ruhája és dühbe hozta a festőt. Nem, itt nem maradt semmi sem öbelőle, sem Christineből, sem az ő fiatalkori nagy szerelmükből! Még többet akart látni és felment a ház mögött levő kis tölgyfaerdőbe, abba a zöld szögletbe, ahol első ölelésük eleven borzongását hagyták hátra, de a kis erdő is meghalt, meghalt mint minden egyéb, kivágták, eladták, elégették. Ekkor átkot szórt kezével és bűját odadobta az egész környéknek, amely annyira megváltozott, hogy életüknek már egyetlen nyomát sem fedezte fel benne. Tehát már néhány esztendő is elég arra, hogy kitörölje a helyet, ahol dolgozott, élvezett és szenvedett az ember? Mi a célja ennek a hiú izgalomnak, ha a szél az előre haladó ember mögött elsepri, elhordja lába nyomát? Nem hiába érezte, hogy nem kellett volna ide visszatérnie, mert a múlt nem egyéb, mint ábrándjaink temetője, amelynek sírhantjaiba lábunk beleütközik.

- Gyerünk innen! - kiáltott, - siessünk el innen! Hülyeség így megsanyargatni szívünket!

Az új hídon Sandoz megnyugtatóan igyekezett barátját és olyan motivumra figyelmeztette, amely azelőtt nem létezett, a Szajna kiszélesedett folyására, mely medrét teljesen kitöltve, nagyszerű lassúsággal hömpölygött tova. Ez a víz azonban már nem érdekelte Claudeot. Csak

azt juttatta eszébe, hogy ez ugyanaz a víz, amely Párison folyik keresztül és a Cité ódon partjait mossa s erre már hatással volt reá, egy pillanatra odahajolt és valami dicsőséges ragyogást vélt ott felismerni, a Notre Dame tornyait és a Sainte-Chapelle huszártornyát, amelyeket az ár a tenger felé sodort.

Lekéstek a háromórai vonatról. Kínszenvedés volt nekik még két hosszú órát eltölteni ezen a vidéken, amely oly súlyosan nehezedett kedélyükre. Szerencsére otthon megmondták volt, hogy csak valamelyik éjjeli vonattal térnek vissza, ha tartóztatják őket. Így tehát elhatározták, hogy mint legényemberek a Place du Havre egyik vendéglőjében ebédelnek meg és elbeszélgetve, mint egykor, igyekeznek magukhoz térni. Majdnem nyolc óra volt már, mikor asztalhoz ültek.

Midőn kiléptek a pályaudvarból és ismét Páris kövezetét érezték talpuk alatt, Claude ideges izgatottsága megszűnt, mintha végre hazaért volna. Hideg, szórakozott arccal hallgatta Sandoz fecsegését, amellyel őt felvidítani igyekezett. Általában úgy bánt vele, mint valami szeretővel, akinek el akarta volna csavarni a fejét: finom, fűszeres ételeket, mámorosító borokat rendelt. De a vidámság csak nem akart jelentkezni és végül Sandoz is elkomorodott. Az a hálátlan vidék, az annyira szeretett és oly feledékeny Bennecourt, ahol nem találtak egyetlen követ sem, amely emléküket megőrizte volna, a halhatatlanságba vetett minden reményét megintgatta. Ha az élettelen dolgok oly gyorsan felednek, holott örökkévalók, hogyan lehetne csak egy óráig is az emberek emlékezetére számítani?

- Látod, öregem, ez az, amiért olykor kiüt rajtam a hideg verejték... Hát te gondolkodtál-e valaha afölött, hogy az utókor talán nem is oly csalhatatlan ítélőbíró, amilyennek álmodjuk? Ha gyaláznak, ha megtagadnak, az eljövendő századok méltányosságára számítunk, mint a hívő, aki abban a biztos hitben viseli el e földi lét nyomorúságát, hogy van túlvilági élet, amelyben mindenki érdemeinek megfelelő elbánásban fog részesülni. Hát ha a művészre éppoly kevésbé vár Paradicsom, mint a katolikus hívőre, hát ha az utánunk jövő nemzedékek éppúgy csalódnak, mint kortársaink, folytatják a félreértést és ők is jobban szeretik majd a behízelt kis ostobaságokat, mint az erős műveket?... Ugy-e, milyen önámítás volna, olyan mint a munkához láncolt fegyenc élete, tisztán egy agyrémért!... Ismerd el, hogy ez legalább is lehetséges. Vannak a bámulatnak megszentelt tárgyai, amelyekért nem adnék egy fabatkát. A klasszikus oktatás például mindent elferdített és lángelmék gyanánt állította elének a szabatos és súlytalan fickókat, holott többre becsülhetjük azokat a szabad szellemeket, akiknek termelése nem oly egyenletes és akiket ma csak az irodalmi emberek ismernek. A halhatatlanság tehát csak a polgári közepszerűséget illetné meg, azokat, akiket erőszakkal vernek be a fejünkbe, midőn még nincs erőnk a védekezésre... Nem, nem is jó, ha ilyesmi fölött tépelődik az ember, én megborzadok belé! Vajjon megőrizném-e a munkámhoz szükséges bátorságot, vajjon megállnék-e a gyalázkodás özönében, ha nem vigasztalna már az az ábránd, hogy valamikor szeretni fognak!

Claude elfásult arccal hallgatta végig. Azután keserű közönnyel intett.

- Ej, mit határoz ez? semmi sincs... Mi még nagyobb bolondok vagyunk, mint azok a hülyék, akik egy nőért ölik meg magukat. Majd ha a föld úgy szétpukkad az űrben, mint egy kiszáradt dió, műveink egy szemernyi sem adnak hozzá porához.

- Ez igaz, - jelentette ki Sandoz igen sápadtan. - Minek is akarnók a semmiséget kitölteni?... És mindezt tudjuk s büszkeségünk mégis beleloval!

Kimentek a vendéglőből, az utcákon bolyongtak és ismét egy kávéházba vetődtek. Filozofáltak, gyermekkori emlékeiket vették elő és ez teljességgel elszomorította szívüket. Éjjeli egy óra volt, midőn rászánták magukat, hogy hazamenjenek.

Sandoz el akarta kísélni Claudeot a Rue Tourlaqueba. Gyönyörű, meleg, csillagos augusztusi éjszaka volt. Vargabetűt csináltak, a Quartier de l'Europeon mentek fölfelé, így tehát az egykori Baudequin-kávéház előtt haladtak el, a Boulevard des Batignolleson. A tulajdonos már háromszor változott, a kávéház belsejének is egészen más képe volt, újonnan kifestették és másképen rendezték el, jobbra két billiárdot állítottak fel. Egymást követték, egymásra rakodtak le a vendégek rétegei, olyannyira, hogy a régiiek úgy eltűntek, mint az eltemetett népek. Mégis a kíváncsiság, az együtt felkavart, meghalt dolgok fölött érzett megindulás arra készítette őket, hogy átmenjenek az úton és a tárva-nyitva álló ajtón át benézzenek a kávéházba. Viszont akarták látni egykori asztalukat, hátul balra.

- Nézz oda! - szólt Sandoz elbámulva.

- Gagnière! - mormogott Claude.

Csakugyan Gagnière volt, egymagában az üres terem háttérében levő asztalnál. Melunból jöhetett be ama vasárnapi hangversenyek egyikére, amelyek nála a kicsapongást képviselték, azután este, elárvulva, lábai csupa megszokásból a Baudequin-kávéházba vitték. A pajtások egyike sem tette be oda lábát többé, csak ő, egy letűnt kor tanuja, tartott ki ott, makacsul, elhagyatva. Még hozzá sem nyult sörös poharához, csak nézte, oly mélyen elgondolkodva, hogy a pincérek már a székeket az asztalokra kezdték felrakni és söpörni készültek, anélkül, hogy ő megmozdult volna.

A két barát siettetten lépteit, az a tétova alak nyugtalanította és a kisértetektől való gyermeki rettegés fogta el őket. A Rue Tourlaqueban váltak el egymástól.

- Az a szerencsétlen Dubuche! - mondta Sandoz, megszorítva Claude kezét, - ő rontotta el napunkat.

Novemberben, midőn a régi barátok mind Párisban voltak már, Sandoz ama csütörtöki vacsorák egyikén akarta összehozni őket, amelyekhez még mindig ragaszkodott. Ez volt mindig legzavartalanabb öröme: könyvei kelendősége fokozódott és gazdaggá tette, a Rue de Londresban levő lakás nagy fényűzésről tanuskodott a batignollesi polgári házacskához képest, de ő hű maradt szokásaihoz. Ezúttal különben a maga jóhiszeműségével azon is mesterkedett, hogy Claudenak feltétlen szórakozást szerezzen fiatalkori kedves estéik felújításával. Maga foglalkozott a meghívókkal: természetesen Claude és Christine, Jory és felesége, akit házasságuk óta fogadni kellett, továbbá Dubuche, aki mindig egyedül jött, Fagerolles, Mahoudeau és végül Gagnière. Tízen lesznek, mindannyian a régi kompánia tagjai, senki idegen, hogy az egyetértés és vidámság zavartalan legyen.

Henriette, aki gyanakvóbb volt, habozott, midőn a vendégeknek ezt a névsorát összeállították.

- Fagerolles? Gondolod? Fagerollest a többivel együtt? Éppen nem szeretik... És különben Claude sem, mintha elhidegülést vettem volna észre...

De férje félbeszakította, nem akarta beismerni.

- Ugyan! elhidegülés?... Furcsa, az asszonyok nem képesek megérteni, ha tréfálózni egymással, pedig ez nem akadályozza meg, hogy mindegyiknek helyén legyen a szíve.

Erre a csütörtökre Henriette nagy gondot fordított az étlapra. Most már egész kis személyzet állott rendelkezésére, szakácsnő, inas, és ha maga nem is főzött már, továbbra is súlyt helyezett arra, hogy igen finoman főzzenek, még pedig gyöngédségből férje iránt, akinek az ingyenség volt egyetlen bűne. A háziasszony együtt ment a szakácsnővel a vásárcsarnokba, személyesen járt el a szállítóknál. A házaspár kedvelte a világ minden részéből való különlegességeket. Ez alkalommal ökörszázylevest választottak, rostos sült márnát, bélszínt gombával, raviolit olasz módra, orosz császármadarakat és szarvasgomba-salátát, nem is említve az

előételül szolgáló kaviárt, a fagylaltot, a smaragdzöld magyar sajtot, a gyümölcsöt és süteményeket, a borok közül régi bordeauxit, a pecsenyéhez chambertinit, a csemegéhez pezsgő moseli bort a champagne helyett, amelyet köznapinak véltek.

Hét órákor a házaspár már várta a vendégeket, Sandoz egyszerű fekete kabátban, Henriette igen elegánsan, egybeszabott fekete satinruhában. Fesztelenül, hosszú fekete kabátban jelentek meg náluk. A fogadószoba, melynek berendezésével nemrég készültek el, régi butorokkal, szőnyegekkel, minden nép és évszázad ritkaságaival kezdett megtelni és az ár, amely batignollesi lakásukban a Henriette által névnapi ajándékkul vásárolt régi roueni edénnyel kezdődött, már-már kilépett medréből. Együtt járták a zsibárúsokat, boldog hévvel vásároltak; Sandoz ezzel elégítette ki régi, ifjúkori vágyait romantikus ambícióit, amelyek egykor első olvasmányából eredtek és így történt, hogy ez az oly vadul modern író a szüette középkorban lakott, ahogy arról tizenöt éves korában ábrándozott. Mentségül azt szokta nevetve emlegetni, hogy a mai szép bútorok igen drágák, míg a régiek, még ha közönségesek is, azonnal némi előkelőséget, színt nyújtanak. Éppen nem volt gyűjtő, csak a díszítés, az összehatás szempontjából vásárolt és csakugyan, a fogadószoba, melyet két régi delfti lámpa világított meg, igen gyengéd és meleg, tompított színeket mutatott, a székekre alkalmazott dalmatikák kopott aranyával, az olasz íróasztalok és hollandi üveges-szekrények megsárgult berakásaival, az ajtók keleti függönyeinek egybeolvadó tónusaival, az elefántcsontfaragványoknak, fayenceoknak, zománcoknak a kortól megfakult százféle csillogásával, amelyek elütöttek a szoba semleges, sötétvörös kárpitjaitól.

Claude és Christine érkezett meg legelőbb. Az asszony egyetlen fekete selyemruháját vette magára, amely már nagyon kopott, avult volt és amelyet végtelen gonddal tartott karban hasonló alkalmakra. Henriette azonnal megfogta mindkét kezét és maga mellé vonta egy pamlagra. Nagyon szerette és kikérdezte, amikor látta, milyen különösek, milyen nyugtalanok szemei meghatóan halvány arcában. Mi leli? talán beteg? Nem, nem, azt felelte, hogy nagyon vidám, nagyon boldog, hogy eljöhett. Pillantásaival minden percben Claudeot kereste, mintha meg akarná figyelni, majd félrenézett. Claude izgatottnak látszott, szavai és mozdulatai oly lázasak voltak, ahogy már hónapok óta nem látták. Csak néha-néha csillapodott izgalma egy-egy pillanatra; ilyenkor elhallgatott és tágra nyílt révedező szemeit a messze-ségbe szegezte, valamire, ami hívni látszott őt.

- No, öregem, - mondta Sandoznak, - ma éjjel végigolvastam könyvedet. Veszettül erős, ez alkalommal betapasztottad szájukat.

A kandalló előtt beszélgettek, amelyben hasábok lángoltak. Az írónak csakugyan egy új regénye jelent meg és noha a kritika nem tette le fegyvereit, mégis a sikernek az a zaja hangzott fel, amely ellenfeleinek állhatatos támadásai közben is megadja a szentesítést. Egyébiránt nem voltak illúziói, tudta, hogy ha meg is nyeri az ütközetet, az minden egyes könyvével újra fog kezdődni. Életének nagy műve haladt, ez a regénysorozat, a kötetek, amelyeket egymásután bocsátott világgá, kitartóan és szabályosan, a kitűzött cél felé közeledve, semmi által, sem az akadályok, sem a gyalázkodások, sem a fáradságok által le nem győzve magát.

- Igaz-e, - válaszolt vidáman, - mintha meggyengültek volna ezúttal? Akadt köztük olyan is, aki kénytelen volt elismerni, hogy tisztességes ember vagyok. Így elfajul minden!... Azonban összeszedik magukat még. Ismerek köztük olyanokat, akiknek koponyája sokkal eltérőbb az enyémtől, semhogy bevehessék valaha az én irodalmi elvem, nyelvem merészségeit, fiziológiai emberkéimet, akik a környezet befolyása alatt mozognak. Csakis olyan írókról beszélek, akik megbecsülik egymást és mellőzöm a hülyéket és gazembereket... Látod, hogy derekasan dolgozhassunk, a legjobb, ha nem várunk sem jóhiszeműséget, sem igazságot. Meg kell halnunk, hogy igazunk legyen.

Claude szemei hirtelen a fogadó-szoba egyik sarkának szegeződtek, kilyukasztották a falakat és elhatoltak oda, ahonnan hitták őket, azután elhomályosodtak és visszatértek.

- Ugyan! te csak magadról beszélsz. Ha én döglénék meg, nem lenne igazam... Mindegy, könyved fenemód lázba hozott. Ma festeni akartam, - lehetetlen! Milyen jó is, hogy nem lehetek féltékeny reád, különben túlságosan szerencsétlenné tennél.

Ekkor kinyílt az ajtó és Mathilde jött be, mögötte Jory. Gazdagon volt öltözve, kávébarna bársonyruhában szalmasárga satinszoknya fölött, gyémánt fülönfüggőket viselt, derekát nagy rózsacsokor díszítette. Claudeot meglepte, hogy nem ismert reá; igen kövér, gömbölyű és szőke lett, holott azelőtt sovány és barna volt. Egykori nyugtalanító, céda csúnyasága felolvadt arcának polgáriasságában és szájában a fekete lyukak helyén túlságosan fehér fogak mutatkoztak, ha ajkainak megvető biggyesztésével mosolyogni méltóztatott. Túlzottan tiszteletreméltó benyomást keltett, negyvenöt éve súlyt adott neki fiatalabb férje mellett, aki unokaöccsének látszott. Az egyetlen, amit megőrzött, az illatok ereje volt; a legáthatóbb illatszereket öntötte magára, mintha bőréből kiűzni igyekezett volna a fűszeres szagokat, amelyek a drogériában vették bele magukat, de a rhebarbara keserűsége, a bodza csípőssége, az erős fodormenta lángja nem enyészett el és midőn áthaladt a fogadó-szobán, ez valami meghatározhatatlan patikaszaggal telt meg, amelyet a pézsma édes illata módosított.

Henriette felállt és Christinenel szembe ültette le.

- Úgy-e már ismerik egymást? Már találkoztak itt.

Mathilde hideg pillantást vetett a szerényen öltözött asszonyra, akiről azt beszéltek, hogy sokáig élt egy férfival, mielőtt összeházasodtak. Ebben a tekintetben túlságig rideg volt, mióta az irodalmi és művészi világ néhány fogadó-szobát megnyitott előtte. Különben Henriette, aki ki nem állhatta, a szokásos és elmaradhatatlan udvariasságok után Christinenel folytatta a megkezdett beszélgetést.

Jory kezét szorította Claude-dal és Sandozzal. Velük a kandalló előtt állva, a házigazda előtt mentegetőzött egy cikk miatt, amely aznap reggel jelent meg folyóiratában és támadta az író regényét.

- Barátom, tudod, az ember sohasem gazda a maga házában... Mindent magamnak kellene csinálnom, de oly kevés időm van! Képzeld, még csak nem is olvastam azt a cikket és megbíztam abban, amit róla mondtak. Gondolhatod, mennyire feldühödtem, mikor az ímént átfutottam... Kétségbe vagyok esve...

- Hagyd el, rendben van, - felelt nyugodtan Sandoz. - Most, midőn ellenségeim dicsérni kezdenek, barátaimnak csak meg kell támadniuk.

Újból nyílt az ajtó és Gagnière sompolygott be furcsa, tétova arcával. Egyenesen Malimból érkezett, egyedül, mert senkinek sem mutatta meg feleségét. Mikor így ebédre jött, cipőin magával hozta a vidék porát, amelyet azonban vissza is vitt, midőn valamelyik éjjeli vonattal hazautazott. Különben nem változott meg, mintha inkább még fiatalabbodott volna és örege-dés helyett szőkébb lett.

- Nini, hiszen Gagnière van itt! - kiáltott Sandoz.

Ekkor, midőn Gagnière éppen rászánta magát, hogy a hölgyeket üdvözlje, Mahoudeau lépett be. Ő már megöszült, de ráncos, vad arcában gyermekszemek villogtak. Még mindig túlrövid nadrágot és olyan kabátot viselt, amely hátán ráncokat vetett, pedig most már sok pénzt keresett, a bronzárú-kereskedő ugyanis, akinek dolgozott, bájos szobrocskákat hozott tőle divatba és azok már fel-feltűnedezték a polgári lakások kandallóin és állványain.

Sandoz és Claude megfordult, kíváncsian, hogy Mahoudeau, Mathilde és Jory találkozásának tanui legyenek. De igen egyszerűen ment végbe az egész. A szobrász tiszteletteljesen meghajolt az asszony előtt, midőn a férj, akinek arca derült öntudatlanságot árult el, kötelességének vélte, hogy - talán már huszadszor - bemutassa őket egymásnak.

- Ez a feleségem, pajtás! Fogjatok hát kezet!

Ekkor igen komolyan, nagyvilági emberek módjára, akiket talán kissé korai bizalmaskodásra kényszerítenek, kezet fogtak egymással. Midőn azonban Mahoudeau megszabadult ettől a kellemetlenségtől és Gagnièrehez ment a szoba egyik szögletébe, mindketten vigyorogni kezdtek és szörnyű szavakkal újították fel az egykori förtelmeket. Úgy-e, ma vannak fogai, azelőtt ugyan nem tudott harapni, szerencséire!

Dubuchere vártak, mert forma szerint megígérte, hogy eljön.

- Igen, - magyarázta Henriette hangosan, - csak kilencen leszünk. Fagerolles ma reggel írásban mentette ki magát: hirtelen kénytelen volt valami hivatalos ebéden résztvenni... De majd megszökik onnan és tizenegy óra tájban eljön.

Ebben a pillanatban azonban táviratot hoztak. Dubuche táviratozta: „Lehetetlen mozdulnom. Alice nyugtalanítóan köhög.”

- Nos, úgy csak nyolcan leszünk, - mondta Henriette a háziasszony bánatos lemondásával, mikor látja, mint fogyatkoznak meg vendégei.

Éppen ekkor nyitotta ki az inas az ebédlő ajtaját és jelentette, hogy tálalva van, mire Henriette így szólt:

- Együtt vagyunk mindannyian... Claude, vezessen be.

Sandoz Mathildeot fogta karon, Jory Christinenel ment, míg Mahoudeau és Gagnière leghátul következtek és folytatták a kipárnázott szép drogistanéról szóló nyers tréfáikat.

Az ebédlő, amelybe beléptek, igen tágas volt és élénk világossága a fogadó-szoba tompított világítása után derülten hatott. A falak, amelyeket régi fayence-edények borítottak, kedves tarkaságukkal népies képekre emlékeztettek. Két pohárszék, egyik az üveg-, másik az ezüst-nemű számára, drágaságokkal telt üvegszekrényekhez hasonlóan ragyogott. És kivált az asztal tündökölt, mint valami kivilágított kápolna, a gyertyákkal ellátott függőlámpa alatt, hófehér abroszával, amely érvényre juttatta a terítés szép rendjét, a festett tányérokat, a metszett poharakat, a fehér és vörös palackokat, az előételeket, amelyek szabályosan voltak az asztal közepén levő, biborpiros rózsákkal telt kosár körül elrendezve.

Leültek, Henriette Claude és Mahoudeau, Sandoz Mathilde és Christine közé, Jory és Gagnière az asztal végére került. Alig hordta körül az inas a levest, midőn Joryné csúnyán elszólta magát. Szeretetre méltó akart lenni és mert nem hallotta férje mentegetőzését, így szólt a házigazdához:

- Nos, úgy-e meg volt elégedve a mai cikkel? Maga Édouard, a legnagyobb gonddal nézte át a kefelevonatot.

Jory zavarba jött, dadogott:

- Dehogy, dehogy! Az a cikk nagyon rossz, hiszen tudod, hogy akkor este került bele, mikor távol voltam.

A kínos csendből, amely beállott, az asszony megértette, hogy hibát követett el. De még súlyosabbá tette a helyzetet, midőn éles pillantást vetett reá és igen hangosan felelt neki, csakhogy üssön rajta egyet, maga pedig kihúzza magát:

- Már megint szokott hazugságainak egyike! Csak azt ismétlem, amit te mondtál nekem... Hallod, nem akarom, hogy nevetségessé tégy!

Ez lehűtötte az ebéd kezdetét. Henriette hiába ajánlotta az előételeket, csak Christine dicsérte azokat. Sandoz, aki mulatott Jory zavarán, vidáman emlékeztette őt, midőn a roston sült halat szolgálták fel, a reggelire, amelyet valamikor együtt ettek Marseilleben. Ó Mairseille, az egyetlen város, ahol esznek!

Claude, aki egy idő óta magába mélyedt, mintegy álmából felocsudva, átmenet nélkül kérdezte:

- Hát már eldőlt? már kiválasztották a művészeket a városház új díszítéseire?

- Nem, - szólt Mahoudeau, - még hátra van... Én nem kapok semmit, senkit sem ismerek... Maga Fagerolles is nagyon nyugtalan. Bizonyára azért nincs itt ma este, mert a dolog nem megy magától... Ő is megette kenyere javát és az ő milliós festésük romlani, recsegní kezd!

A végre kielégített gyűlölet nevetésre készítette, amely az asztal másik végén ülő Gagnièrenél visszhangra talált. Gonosz szavakkal könnyítettek magukon és örültek az összeomlásnak, amely rémületbe ejtette a fiatal mesterek világát. Végzetes volt, a megjövendő idők bekövetkeztek és a képek túlhajtott áremelkedése katasztrófára vezetett. Mióta rettegés fogta el a műbarátokat, akiket a tőzsde embereinek fejvesztettsége magukkal ragadott, az árzuhanás szelében az értékek napról-napra lemorzsolódtak és mitsem adtak el többé. Érdemes volt a jeles Naudet-t e pusztulás közepette látni! Eleinte helytállott és feltalálta az amerikai vevő fogását: egy képtár mélyén rejtőzött a páratlan festmény, egyedüli, mint egy isten, a kép, amelynek még árát sem akarta megmondani, abban a megvető meggyőződésben, hogy úgysem talál reá elég gazdag embert, végre is két- vagy háromezrezer frankért adta el egy new-yorki sertés-kereskedőnek, aki büszke volt reá, hogy ő vette meg az év legdrágább képét. De az ilyesmit nem lehet megismételni és Naudet-t, akinek kiadásai nyereségeivel együtt fokozódtak, magával sodorta az örült áramlat, amely az ő műve volt és érezte meginogni maga alatt királyi palotáját, amelyet a bírósági kézbesítők rohama ellen kellett védelmeznie.

- Mahoudeau, miért nem vesz még abból a gombából? - szakította félbe szeretetreméltóan Henriette.

Az inas körülhordozta a bélszínt, ettek, a boros palackok kiürültek, de a hangulat oly keserű volt, hogy a legjobb dolgok kellő méltánylás nélkül követték egymást és ez a házi-asszonynak is, a házigazdának is igen rosszul esett.

- Tessék? a gombából? - ismételte végül a szobrász. - Nem, köszönöm.

És tovább beszélt.

- A legmulatságosabb a dologban, hogy Naudet beperelte Fagerollest... Igazán! foglaltatni akar nála... Ó hogy élvezek! Micsoda tisztogatás tanúi leszünk az Avenue de Villiers-n, azoknál a kis festőknél, akik palotákban laknak. Tavasszal majd ingyen meg lehet kapni az épületet. Naudet tehát, aki rákényszerítette Fagerollest, hogy építkezzék és aki úgy rendezte be, mint valami courtesant, vissza akarta venni csecsebecsét és szőnyeget. De úgy látszik, amaz kölcsönt vett fel reá... Hát most ez a helyzet: a kereskedő azzal vádolja, hogy elpackázta a dolgát, az által, hogy könnyelmű hiúságból kiállított, a festő pedig azzal válaszol, hogy nem hagyja többé meglopni magát. És majd felfalják egymást, reményem is!

Gagnière hangja hallatszott, a felébredt álmodozó kérlelhetetlen és lágy hangja.

- Fagerolles le van koppasztva!... Különben soha sem volt sikere.

Tiltakoztak. Hát a százezer frank, amennyiért évente eladott, hát érmei, rendjele? De Gagnière makacsul, titokzatosan mosolygott, mintha a tények mitsem bizonyítanak az ő felsőbb meggyőződése ellen. Megvetéstől eltelve horgasztotta le fejét.

- Hagyjatok békében! Sohasem volt sejtelve a színértékekről.

Jory védelmére akart kelni Fagerolles tehetségének, amelyet saját művének tekintett, midőn Henriette egy kis figyelmet kért a ravioli számára. Rövid fegyverszünet állott be, miközben csak a poharak kristályos csengése és a villák halk zörgése volt hallható. Az asztal, amelynek szép rendje már felbomlott, a civódás kemény tüzeiben lángolt. Sandoz, aki nyugtalankodni kezdett, elcsodálkozott: mi leli őket, hogy oly kíméletlenül támadják Fagerollest? nem vonultak-e ki együtt és nem az volt-e a cél, hogy együtt győzedelmeskedjenek? Most első ízben zavarta meg valami rossz érzés az örökkévalóságról való álmát, örömét, amellyel csüörtökjeit az emberi kor legvégső határáig látta folytatódni, mindig egyformán, mindig boldogan. No ez még csak olyan borzongás-féle volt. Nevetve mondta:

- Claude, tartogasd a gyomrod, a császármadarak következnek... Ej, Claude, hol vagy?

Mióta a többiek elhallgattak, Claude ismét álmaiba merült és révedező szemmel mind újra vett a ravioliból, anélkül, hogy tudott volna róla. Christine, aki semmit sem szólt, szomorúan és kedvesen ült ott, le nem vette róla a szemét. Összerezzen és egy combot választott ki a császármadarakból, amelyeket akkor szolgáltak fel és amelyek élénk füstje gyantaillatot terjesztett a szobában.

- Érzitek ezt? - kiáltott Sandoz vidáman. - Azt hinné az ember, hogy Oroszország erdeit nyeli le.

Claude azonban arra tért vissza, ami eszében járt.

- Így tehát azt mondjátok, hogy Fagerolles kapja meg a városi tanács termét.

Több sem kellett, Mahoudeau és Gagnière újra elemükben voltak és folytatták a szapulást. No, ugyan szép kis mázolás kapnak majd, ha Fagerollesra bízzák a termet, pedig elég aljasságot követ el, hogy neki adják. Ő, aki azelőtt azt fitogtatta, hogy mint nagy művész már torkig van a műbarátokkal és fittyet hány a rendelésekre, most hitványságaival ostromolja a hatóságot, mióta festését nem képes eladni. Képzeltető-e alantasabb dolog, mint a tisztviselő előtt hajlongó festő, megalkuvásaival, gyávaságaival. Valóságos szégyen, a meghunyászkodás iskolája, hogy a művészet a miniszter együgyű jóakaratótól függ! Bizonyos, hogy Fagerolles azon a hivatalos ebéden lelkiismeretesen nyalja valamelyik hivatalfőnöknek, valami kitömni való hülyének a talpát!

- Istenem! - szólalt meg Jory - üzlete után néz és igaza van... Ti nem fogjátok adósságait kifizetni.

- Adósságait? hát nekem vannak-e adósságaim, pedig majdnem éhen döglöttem? - felelt Mahoudeau szemtelen hangon. - Építetek-e magamnak palotát, tartok-e szeretőket, mint ez az Irma, aki tönkreteszi őt?

Gagnière különös, távolról jövő, repedt jóshangja szakította félbe.

- Irma, de hiszen éppen ő a fizető!

Tűzbe jöttek, tréfálkoztak, Irma neve röpködött az asztal fölött, ekkor azonban Mathilde, aki mindeddig tartózkodóan és némán ült ott, az illem szent nevében megbotránkozott és olyan ijedten hadonázott, olyan szenteskedő arcot vágott, mint egy vakbuzgó nő, akin erőszakot követnek el.

- De uraim, uraim!... Előttünk arról a rossz nőről... Legyenek szívesek, ne beszéljenek arról a rossz nőről.

Henriette és Sandoz rémült tanúi voltak ebédjük összeomlásának. A szarvasgombás salátát, a fagylaltot, a csemegét, mindent örömtelenül, a civakodás fokozódó dühében nyeltek le és úgy itták a chambertini és moseli borokat mint a vizet. Hiába mosolygott rájuk a háziasszony, hiába igyekezett a jószívű házigazda lecsillapítani őket, az emberi fogatkozásokat emlegetve. Egyikük sem akart tágitani, egy-egy szóra fenekedve egymásnak estek. Már nem az a tétova unalom, álmos jóllakottság volt, amely néha a régi összejöveteleket szomorúkká tette, hanem a küzdelem kegyetlensége, a romboló düh. A függőlámpa gyertyáinak lángja igen magasan égett, a falakon ragyogtak a fayence-edények festett virágai, az asztal mintegy tűzvész színtere volt, feldúlt rendjével, a heves beszélgetéssel, e csatározással, amely két óra óta lázban tartotta őket.

A nagy lármában, éppen mikor Henriette elhatározta, hogy felemelkedik, csak hogy elhallgattassa őket, Claude szólalt meg:

- Ó a városház, ha nekem jutna, ha megtehetném!... Ez volt álmom, Páris falai, hogy festményekkel boríthassam őket!

Visszatértek a fogadószobába, melynek kis csillárát meggyújtották. Majdnem fáztak itt a kemencéhez képest, amelyből kijöttek és a kávé egy időre lecsillapította a vendégeket. Különben senkit sem vártak már, csak Fagerollest. A házaspár elzárkózott a nagy társaságok elől, nem gyűjtötte össze fogadószobájában az irodalmi párthíveket, nem kenyerelte le a sajtót meghívásokkal. Az asszony ki nem állhatta a társaságot és a férj tréfásan mondogatta, hogy tíz évre van szüksége, míg megszeret valakit, hogy azután mindig szeresse. Az igazi, sőt megvalósíthatatlan boldogsághoz kell-e egyéb, mint néhány jó barát és meleg családi otthon? Sohasem zenéltek náluk és irodalmi felolvasásra sem volt eset.

Ezen a csütörtökön az est hosszúnak tünt fel a szünni nem akaró tompa ingerültségben. A hölgyek a kialvófélben lévő tűz előtt beszélgettek, mikor pedig az inas, aki már leszedte az asztalt, ismét kinyitotta az ebédlő ajtaját, egyedül maradtak, mert a férfiak oda mentek be, hogy sörözés közben beszélgessenek.

Sandoz és Claude, akik közül egyik sem dohányzott, csakhamar visszatért és egymás mellé ült le a pamlagra, az ajtó közelében. A házigazda, aki boldog volt, hogy barátját felvillanyozva és beszédesnek látta, plassansi emlékeket idézett fel, abból az alkalomból, hogy előző nap híreket kapott onnan: igen, Pouillaud, a hálóterem egykori mulattatója, akiből tekintélyes ügyvéd lett, kellemetlenségekbe keveredett, mert tizenkétéves kis ribancokkal csípték meg. Pouillaud, az az állat! De Claude nem felelt többé, az ebédlő felé fülelt, mert hallotta, hogy nevét említették és iparkodott megérteni, mit beszélnek.

Jory, Mahoudeau és Gagnière, akik még nem elégték meg a vérengzést, mohón kezdtek újra bele. Előbb suttogó beszédük mind hangosabb lett és végül már kiabáltak.

- Mint embert átengedem nektek, - mondta Jory Fagerollesről. - Nem sokat ér... Igaz, lehengerelt benneteket, de mennyire lehengerelt, azáltal, hogy szakított veletek és a ti hátatokon emelkedett fel! Az is igaz, hogy éppen nem voltatok ravaszok.

Mahoudeau dühösen válaszolt:

- Ugyan! elég volt Claude-dal tartani, csak hogy mindenünnen kidobjanak.

- Claude ölt meg bennünket, - állította Gagnière határozottan.

És folytatták, eltérve Fagerollestől, akinek felrótták, hogy hasravágódik az ujságok előtt, hogy ellenségeikkel szövetezik, hogy hatvanéves bárónéknak udvarol és Claudenak estek neki.

Claude lett a nagy bűnös. Istenem! a másik végtére is nem egyéb közönséges szajhánál, amilyen annyi van a művészek között, akik az utcasarkokon fogdossák a közönséget, akik cserbenhagyják és szétmarcangolják pajtásaikat, csak hogy hozzájuk térjen be a vendég. De Claude, ez a megfeneklett nagy festő, aki tehetetlenségében képtelen arra, hogy egy alakot talpraállítson, büszkesége ellenére, ugyancsak kompromittálta, berántotta őket! Igen, a siker a szakításban rejlik! Ha még egyszer előlről kezdhetnék, nem lennének oly buták, hogy lehetetlen dolgok mellett kardoskodjanak! És azzal vádolták meg, hogy ő bénította meg, hogy ő zsákmányolta ki őket, igenis! kizsákmányolta, de oly ügyetlen és nehéz kézzel, hogy neki magának sem lett haszna belőle.

- Hát engem, - folytatta Mahoudeau, - engem nem hülyített el egy időre? Ha rágondolok, megtapogatom a fejemet és nem vagyok képes megérteni, miért szegődtem melléje. Hát hasonlítok hozzá? Volt-e valami közösség közöttünk?... Kétségbeejtő, hogy csak ily későn jövünk reá!

- És tőlem, - vette át a szót Gagnière, - tőlem ellopta eredetiségemet! Hát azt hiszitek, hogy kellemes, ha tizenöt esztendő óta, minden képem alkalmából hallom hátam mögött ismételni: Ez Claudetól való!... Nem, most már elég, inkább nem csinálok semmit... Azonban, ha azelőtt tisztán láttam volna, nem érintkeztem volna vele.

Hanyatt-homlok való menekülés volt, az utolsó kötelékek is elszakadtak és elhűlve látták, hogy mint idegenek és ellenségek állnak szemben egymással, miután testvérek gyanánt élték le hosszú fiatalságukat. Útközben az élet szétszórta őket és előtűntek a mélyen gyökerező különbségek; már csak régi, lelkes álmuknak, az együttes küzdelem és győzelem reményének keserősége maradt szájukban és most még súlyosbította haragjukat.

- Igaz, - vigyorgott Jory, - hogy Fagerolles nem volt olyan félkegyelmű, hogy meg hagyja magát lopni.

Ez bosszantotta Mahoudeaut, aki haragosan kifakadt.

- Hiába nevetsz, mert te is csak hűtlen jómadár vagy... Igen, mindig azt hajtogattad nekünk, hogy majd lendítesz rajtunk, ha saját lapod lesz...

- Engedd meg, engedd meg...

Gagnière Mahoudeau mellé állott.

- Ez igaz! Nem mesélheted többé, hogy törlik, amit rólunk írsz, hiszen te vagy a gazda... És soha sincs egy szavad sem számunkra, még csak meg sem neveztél a Salonról szóló utolsó cikkedben.

Jory zavarba jött, hebegett, most már ő is dühös lett.

- Ej, ez annak a semmirevaló Claudenak a hibája!... Semmi kedvem sincs, hogy elveszítsem előfizetőimet, csak hogy szolgálatokra legyek. Ti lehetetlenek vagytok, értsétek meg! Te, Mahoudeau, hiába töröd magad azzal, hogy kedves apróságokat csinálsz, te, Gagnière, hiába nem csinálsz semmit sem: cégért viseltek vállalatokon és tíz évi erőfeszítésre lesz szükség, míg megszabadultok tőle, sőt olyanokat is ismerünk, akikről nem került le soha... Tudjátok, a közönség mulat és csak ti hittetek e nevetséges sült bolond génuszában, akit egy szép napon lecsuknak majd.

Szörnyűség volt, mindhárman egyszerre beszéltek és oly ocsmány szemrehányásokra került a sor, olyan kitörésekre, olyan fogcsattogtatásra, hogy úgy látszott, mintha egymásba haraptak volna.

A pamlagon ülő Sandoz alig folytathatta a vidám emlékek felidézését, ő is kénytelen volt már odahallgatni a lármára, mely a nyitott ajtón át behatolt.

- Hallod, - szólt hozzá Claude igen halkán, szenvedő mosollyal, - ugyancsak ellátnak!... Nem, nem, maradj itt, nem akarom, hogy elhallgattasd őket. Megérdemeltem, mert nem volt sikerem.

És Sandoz elsápadva hallgatta az életért való küzdelem eszeveszett dühét, az elkeseredést, amellyel egymást tépázták és amely eloszlatta az örök barátságba vetett hiú hitét.

Szerencsére Henriettet is nyugtalanította a heves szóváltás. Felkelt és szemükre hányta a dohányzóknak, hogy magukra hagyják a hölgyeket, csakhogy veszekedjenek. Mindannyian visszatértek a fogadószobába, izzadva, fujva, dühtől remegve még. És midőn a háziasszony a faliórára nézve, azt mondta, hogy Fagerolles már bizonyára nem jön el, újból vigyorogni kezdtek és pillantásokat váltottak egymással. Neki jó orra van, ő ugyan nem kapható arra, hogy régi barátokkal találkozzék, akik kényelmetlenekké váltak és akiket ki nem állhat!

Csakugyan, Fagerolles nem jött el. Az est kínosan telt el. Visszatértek az ebédlőbe, ahol a teát orosz abroszon szolgálták fel, amelyre vörös fonállal szarvasvadászat volt hímezve és az újra meggyújtott gyertyák alatt kalács, cukorkákkal és süteményekkel telt tányérok sorakoztak, a szeszes italok barbár sokasága, whisky, borókapálinka, maraschino, chiosi raki mellett. Az inas puncsot is hozott és az asztal körül sürgölődött, míg a háziasszony teát tett az előtte gőzölgő szamováriba. Ez a jólét azonban, a szem gyönyörűsége, a tea finom illata, nem lágyította meg a szíveket. A társalgás ismét rátért némelyek sikerére, mások balszerencséjére. Így például nem szégyenletesek-e az érmek, rendjelek, mindazok a kitüntetések, amelyek megbecsztelenítik a művészetet, oly helytelenül osztogatják őket? Hát örökké kis iskolásfiúknak kell maradni? Ez a forrása minden aljasságnak, a meghunyászkodásnak, gyávaságnak a felvigyázók előtt, csakhogy jó osztályzatot kapjanak!

Azután, miután ismét visszatértek a fogadószobába, Sandoz, kétségbeesve, már azt szerette volna látni, hogy elmennek, ekkor azonban Mathildeot és Gagnière-t vette észre, amint egymás mellett ültek egy pamlagon és áradozva beszélgettek zenéről, míg a többiek már ellankadtak, szájuk kiszáradt, állkapcsaik kifáradtak. Gagnière átszellemülve, költői hangulatban filozofált. Mathilde, a meghízott vén lotyó, akiből csak úgy áradt a gyanús patikaszag, elforgatta szemeit és egy láthatatlan szárny csiklandozása alatt vonaglott. A Cirque hangversenyén találkoztak mult vasárnap és most kicserélték benyomásaikat, váltakozó, röpké, elragadtatott mondatokban.

- Ó uram, az a Meyerbeer, a *Struensee* nyitánya, a gyászos motívum, majd a parasztok pajzán, színes tánca és azután a visszatérő gyászos motívum, a csellók kettőse... Ó uram, a csellók, a csellók...

- Hát Berlioz, asszonyom, a *Romeo* ünnepi dala. Ó, a klarinétok, a szeretett nők magán-szólama, hárfák kíséretével! Búbáj, fehérség száll fel... Felragyog az ünnepély, valóságos Paolo Veronese, a kánai menyegző mozgalmas nagyszerűsége és a szerelmi dal visszatér, ó milyen édesen! mind hangosabban, mind hangosabban...

- Uram, hallotta-e Beethoven hetedik szimfóniájában a lélekharangot, amely mindig visszatér, amely megrázza szívünket?... Igen, látom, ön úgy érez mint én, a zene valóságos lelki közösség... Beethoven, ó Istenem! mily szomorú és mégis jó így kettesben érteni őt és felolvadni benne...

- És Schumann, asszonyom és Wagner, asszonyom... Schumann álmodozása, csak vonós hangszerek, langyos esőcske az akácfa lombján, amelyet a napnak egy sugara felszárít, alig egy könnycsepp a mindenségben... Wagner, ó Wagner, a *Bolygó hollandi* nyitánya, szereti, mondja, hogy szereti! Engem szétzúz. Mindennek vége, vége, meghal az ember...

Hangjuk elhalt, már nem is néztek egymásra, megsemmisülve egymás mellett, elmerülve néztek maguk elé.

Sandoz meglepődve kérdezte magától, honnan vehette Mathilde ezeket a kifejezéseket. Talán Jorynak valamelyik cikkéből. Különbösen is azt tapasztalta, hogy a nők igen jól tudnak a zenéről beszélni, még ha egy hangot sem ismernek is. Őt, akiben a többiek epessége csak szomorúságot idézett elő, ez az érzelmes áradozás kihozta sodrából. Nem, ez már sok! még hagyján, ha széttépik egymást, de hogy így végződjék az est, ezzel a megvénült lotyóval, amint turbékol és Beethovennel, Schumannnal csiklandozza magát!

Szerencsére Gagnière hirtelen felkelt. Átszellemültségében sem feledkezett meg az óráról és éppen annyi ideje volt, hogy éjjeli vonatját elérje még. Lágy és szótlán kézfogások után aludni ment Melunbe.

- A hajótörött! - mormogott Mahoudeau. - A zene megölte a festészetet, soha többé nem hoz össze semmit.

Neki is távoznia kellett és alig zárult be mögötte az ajtó, midőn Jory kijelentette:

- Látták utolsó levélnyomóját? Végül is kézelőgombokat fog faragni... Az erő ugyancsak elpárologt belőle!

Mathilde is felemelkedett már, kurtán, szárazon köszönt Christinenek, míg Henriettével szemben nagyvilági közvetlenséget fitogtatott és magával vitte férjét, aki az előszobában felöltöztette, alázatosan és rémüldözve a szigorú szemek láttára, amelyeket felesége reá meresztett, hiszen tudta, hogy számadás vár reá.

Mikor elmentek, Sandoz magánkívül kiáltott fel:

- Ez már mégis csak sok! éppen az ujságíró nevezi a többi hajótörötteknek, a firkonc, aki a közönség butaságát aknázza ki!... Ó, Mathilde, a Bosszú!

Már csak Christine és Claude maradt ott. Mióta a fogadószoba kiürült, a festő egy karosszékekben ült, már nem beszélt, mintha újból delejes álomba merült volna és merő szemekkel nézett a távolba, igen messze, a falakon túl. Arca megnyúlt, görcsös figyelem hajtotta előre: bizonyára látta a láthatatlant, hallotta a csend hívását.

Christine is felemelkedett és mentegetőzött, hogy ily sokáig maradtak. Henriette mindkét kezét megfogta és ismételte előtte, hogy mennyire szereti, kérte, hogy jöjjön el gyakran és forduljon hozzá, mintha testvére volna, míg a szomorú asszony, aki fekete ruhájában oly fájdalmasan bájos volt, halvány mosollyal rázta fejét.

- Ugyan, - súgta fülébe Sandoz, miután egy pillantást vetett Claudera, - nem kell úgy kétségbeesni... Sokat beszélt, vidámabb volt ma este. Minden igen jól megy.

De Christine a rémület hangján válaszolt:

- Ó dehogy, nézze csak szemeit... Amíg ilyenek a szemei, mindig remegni fogok... Önök megtették, amit tehettek, köszönöm. Amit nem tettek, senki sem fogja megtenni. Ó mennyire szenvedek, hogy én már nem számítok, hogy semmi hatalmam sincs többé!

Majd hangosan így szólt:

- Jössz, Claude?

Kétszer is meg kellett ismételnie. Nem hallotta, végül megrázkódott, felállt és mintha a távoli hívásnak felelne, amely amonnan jött, a távolból, így szólt:

- Igen, megyek, megyek.

Midőn Sandoz és felesége végre magára maradt, a fogadószobában, amelyben a lámpáktól is fűtött és a civódások gonosz kitörései után mintegy mélabús csöndtől terhes levegő oly fűledt volt, egymásra néztek és ebédjük balsikerétől lesujtva, lelógatták karjaikat. Henriette mégis nevetni próbált és így mormogott:

- Úgy-e óva intettelek, tudtam én...

De Sandoz kétségbeesett mozdulattal szakította félbe. Hogyan? hát ez lenne a vége hosszú ábrándjának, az örökkévalóságról való álmának, amellyel gyermekkorában kötött néhány barátságban kereste a boldogságot és azt késő vénségéig akarta élvezni? Jaj, milyen szánalmas társaság, milyen szakadás, milyen leszámolás, hogy sírni lehetne rajta, a szív e csődje után! És elcsodálkozott azon, hány barátja maradt el mellőle az úton, mennyi szeretettel lett szegényebb útközben, hogy a többiek folyton változtak, míg ő saját lényét változatlanul tartotta. Szegény csütörtökei szánalommal töltötték el, - hány gyászbaborult emlék, lassú halála annak, amit szeretünk! Talán az ismeretlenek és közömbösek előtt tárják fel ajtajukat? Lassankint bizonyosság alakult ki bánata mélyén: az életben minden véget ér és semmi sem kezdődik újból. Mintha beletörődött volna a megváltozhatatlanba, mély sóhajjal így szólt:

- Igazad volt... Nem híjuk meg őket többé együtt, mert még felfalnák egymást.

Odakünn, mihelyt a Place de la Trinitére értek, Claude eleresztette Christine karját, hebegve mondta, hogy dolga van még valahol és kérte, hogy menjen egyedül haza. Az asszony érezte, hogy erős borzongás futott végig férje testén és meglepetésében, félelmében összerezett: dolga? ilyenkor, éjfél után? hova akar menni, mit akar csinálni? A férfi hátat fordított és elillant, de ő utolérte és könyörgött neki, azt állította, hogy fél ily későn egyedül menni fel a Montmartre-ra. Úgy látszott, hogy ez hat reá. Újra belékarolt, felmentek a Rue Blancheon és a Rue Lepic-en s végre a Rue Tourlaqueba értek. A kapu előtt, miután csengetett, ismét elhagyta.

- Itthon vagy... Én dolgomra megyek.

És eliramodott, nagy léptekkel, hadonázva, mint egy bolond. A kapu kinyílt, de Christine be sem csukta, hanem Claude után sietett. A Rue Lepicben utolérte, de félt, hogy még erősebben felizgatja, ezért beérte azzal, hogy mintegy harminc méter távolságból kövesse és ne veszítse el szeme elől, anélkül, hogy ő észrevenné. A Rue Lepic után lement a Rue Blancheon, áthaladt a Rue de la Chaussée d'Antinen és a Rue du Quatre-Septembre-on, egész a Rue Richelieu-ig. Midőn Christine észrevette, hogy erre veszi útját, halálos ijedelem szállta meg: a Szajna felé ment, ettől rettegett az asszony éjjelente, ha aggodalmában felriadt. Mit tehet, Istenem! Menjen vele, akaszkodjék nyakába, amott? Már csak támoilyogva volt képes tovább menni és minden lépéssel, amely közelebb vitte őket a folyóhoz, úgy érezte, hogy az élet elszáll tagjaiból. Igen, Claude egyenesen arra tartott, a Place du Théâtre-Français-n, a Carrouselen át, végre a Pont des Saint-Pèreshez. Felment a hídra, közeledett a korláthoz, a víz fölé és Christine azt hitte, hogy beleveti magát, de sikolya benn szorult torkában.

De nem, - a férfi mozdulatlan maradt. Hát mégis csak a Cité vonzotta, Párisnak ez a szíve, amely ott emelkedett előtte, amely örökösen megszállva tartotta, amelynek képét merev szemei falakon keresztül is látták és amely mérföldnyi távolságra is odakiáltotta neki szüntelen hívását, amelyet csak ő hallott? Christine még nem mert reménykedni, hátrább állott meg és a nyugtalanság szédületében figyelte meg, mindig maga előtt látta a szörnyű ugrást, de ellenállt annak az ösztönnek, hogy közeledjék hozzá, nehogy azzal siettesse a katasztrófát, ha mutatkozik. Istenem! ott lenni, emésztő szenvedélyével, vérző anyaságával, mindent végignézni és még meg sem kockáztathatni egy mozdulatot, hogy visszatartsa!

Claude kiegyenesedve igen magasnak látszott, nem mozdult, belenézett az éjszakába. Koromsötét téli éjszaka volt, az ég borús, a nyugati szél nagy hideget hozott. A megvilágított Páris

álomba merült, már csak a gázlámpák voltak ébren, lobogó kerek foltok, amelyek kisebbedtek és a távolban álló csillagok gyanánt tűntek fel. Előbb is a partok bontakoztak ki, ragyogó gyöngyeik kettős sorával és azok fénye visszaverődött az előtérben levő homlokzatokon, balra a Quai du Louvre házain, jobbra az Institut két szárnyán, míg odább a paloták és egyéb épületek homályos tömegekben vesztek bele a fokozódó sötétségbe, amelyben csak távoli szikrák villantak fel. Ezeket a messzeségbe vesző fénylő szegélyeket a hidak megvilágított sávjai kötötték össze, amelyek fokozatosan keskenyedtek és mindegyikük csoportokba foglalt s mintegy felfüggesztett csikok sorából állott. És amott, a Szajrán, a városok élő vizének éjszakai pompája ragyogott fel, mindegyik gázláng üstökös gyanánt tükröződött vissza, amely kerek magból nyúlt ki. A legközelebb levők egymást metszették és a vízfolyást széles, szabályos, szimmetrikus legyezők izzásával szakították meg, míg a távolabbiak, a hidak alatt, nem voltak egyebek mozdulatlan tüzes pettyescskéknél. A nagy tűzcsóvák azonban éltek és szélesbedésük arányában mozogtak, fekete és arany színük a teknőchöz hasonlóan váltakozott és alattuk a víz végtelen áramlása volt érezhető. Az egész Szajná megvilágították, mintha alulról törtek volna elő, titokzatos és mély, tündéri ünnepség fénye gyanánt, miközben a folyó vöröslő ablakai mögött keringők üteme tűnt elő. A magasban, a tüzes látványosság fölött, a csillagos partok fölött a csillagtalan égen vörhenyes felleg lebegett, a meleg és foszforeszkáló kigőzölgés, amely éjszakánként tűzhányó hegy taréját helyezi az alvó város fölé.

A szél fujt és Christine dideregve, könnytelt szemekkel úgy érezte, mintha a híd forogna alatta, mintha magával ragadná az egész szemhatár összeomlásában. Nem mozdult-e meg Claude? Nem mászott-e fel a híd korlátjára? Nem, minden mozdulatlan lett megint, ugyanazon a helyen látta őt, merev csökönyösségében, a Cité csúcsára szegezett szemekkel, de nem látta azt.

Hívására eljött, de nem látta meg a mély homályban. Nem különböztetett meg egyebet, csak a hidakat, amelyek vasszerkezetének finom váza feketén emelkedett ki a parázsló vízről. Azon túl minden elmerült, a sziget semmivé vált és Claude még helyét sem találná meg, ha megkésett bérkocsik lámpái a Pont Neuf hosszában nem cikáztak volna a kialudt üszökből még kibukkanó szikrák gyanánt. Egy vörös lámpa a pénzverő jégtörőjének szintjében vércsíkot vetett a vízbe. Valami óriási és gyászos tömeg, az ár által tovasodort test, kétségkívül egy elszabadult bárka úszott lassan lefelé, a fényhatások közepette, olykor láthatóvá vált, majd legott ismét elmerült a sötétben. Hova sülyedt el a diadalmas sziget? E tüzes folyó mélyébe talán? Claude folyton nézett, lassankint teljesen hatalmába ejtette a folyó hömpölygése az éjszakában. Odahajolt e széles meder fölé, amelyből mély szakadék hűvössége áradt felfelé és amelyen titokzatos táncot lejtettek a lángok. És az áramlat szomorú moraja vonzotta őt s halálosan kétségbeesve hallgatta hívását.

Christine ekkor szívének összeszorulásán megérezte, hogy Claudeban felötlött a rettenetes gondolat. Kitérte feléje remegő kezeit, amelyeket a szél korbácsolt. De Claude állva maradt, küzdve a meghalás édessége ellen és még egy óra hosszát nem mozdult, hűján az idő tudatának, csak mindig arrafelé nézett, a Citére, mintha valami csodatevő hatalom folytán szemei fényt árasztathatnának és ő felidézhetné, hogy viszontlássá.

Midőn Claude végül támo lygó léptekkel elhagyta a hidat, Christinenek szaladva kellett megelőznie, hogy őelőtte érjen haza a Rue Tourlaqueba.

## XII.

Már majdnem három óra volt, midőn ez éjjel lefeküdtek. A hideg novemberi szél keresztülfujt szobájukon és a tágas műtermen. Christine, a futástól még lihegve, sietve a takaró alá bujt, el akarván titkolni, hogy követte Claudeot. Ez bódultan, szó nélkül vetkőzött. Ágyuk már hónapok óta fagyos volt; mint idegenek feküdtek egymás mellett, a testi kötelékek lassú megszakadása után: szándékos lemondás, elméleti alapú szüziesség volt, amelyre Claudenak szüksége volt, hogy a festészetnek adhassa teljes férfi erejét és az asszony belenyugodott, büszke és néma bánattal, noha szenvedélye gyötörte. De ez előtt az éjszaka előtt, sohasem érzett még ekkora akadályt, hideget kettejük között, mintha immár misem lenne képes felmelegíteni és egymás karjaiba hajtani őket.

Christine majdnem negyedóra hosszat küzdött az álom ellen, amely elnyomta. Nagyon fáradt volt, zsibbadás futott rajta végig, de nem engedett, nyugtalanul, hogy férje még ébren van. Hogy maga nyugodtan alhasson, minden este megvárta, míg ő is elaludt. Claude azonban nem oltotta el a gyertyát, hanem nyitott szemekkel belemeredt annak lángjába, mely elvakította. Vajjon mire gondolt? amott maradt talán a fekete éjszakában, a folyópart nedves párájában, a csillagokkal teleszórt Párisban szemben, amely olyan volt, mint a téli égboltozat? és miféle belső harctól, minő töprengéstől rángatózik arca? Végre is Christine ellenállása megtört és ő elmerült a nagy kimerültség semmiségébe.

Egy órával utóbb az üresség érzete, valami kínzó aggodalom riasztotta fel. Azonnal megtapogatta kezével a mellette lévő, már kihűlt helyet: Claude már nem volt ott, - nem hiába érezte álmában! És megrémült, még nem egészen felocsúdva, nehéz, zúgó fejjel, ekkor azonban a szoba félig nyitott ajtaján át fényt látott a műteremből behatolni. Megnyugodott, arra gondolt, hogy Claude álmatlanságában talán valami könyvért ment ki. Utóbb azonban, mert nem jött vissza, az asszony óvatosan felkelt, hogy utánanézzon. Amit megpillantott, annyira meglepte, megrendítette, hogy meztelán állva maradt és eleinte nem mert mutatkozni.

Claude, a hideg ellenére, ingujjban állott képe előtt a nagy létrán, csak éppen nadrágot és papucsot vett magára. Palettája lábainál hevert, egyik kezében a gyertyát tartotta, a másikkal festett. Szemei alvajárási módjára kitágultak, mozdulatai kimértek, merevek voltak, minden pillanatban lehajolt, hogy festékbe mártsa ecsetét, azután kiegyenesedett és a falra nagy fantasztikus árnyékot vetett, amelynek olyan szaggatott mozdulatai voltak, mint egy automatának. Semmi nesz, az óriási sötét helyiségben ijesztő csend uralkodott.

Christine borzongva találta ki őt. A bűbáj volt, az a Pont des Saint-Pèresen töltött óra, mely nem hagyta aludni és képe elé vezette, attól a vágytól emésztve, hogy az éjszakában is viszontlássa. Kétségkívül csak azért ment fel a létrára, hogy közelebről szemügyre vegye. Azután valami helytelen szín bántotta, beteggé tette, olyannyira, hogy nem várhatta meg a nappalt, hanem ecsetet ragadott, eleinte csak némi helyesbítés céljából, utóbb azonban javítás javítást ért és végül is hallucinált módjára festett, a gyertyával kezében, a sápadt fényben, amelyben oly ijesztően mozgott. Újból előfogta az alkotás tehetetlen dühe és kiemelkedve az időből, a világból, azonnal életet akart lehelni művébe.

Mily szálnalmas látvány és mily könnytelt szemekkel nézte Christine! Egy pillanatig arra gondolt, hogy nem zavarja örült munkájában, mint ahogy a mániákust átengedik rögeszméje kedvtelésének. Most már bizonyos, hogy sohasem fogja ezt a képet befejezni. Minél inkább nekivadult, annál összefüggéstelenebb lett műve, annál nehezebb lett színezése, elkínzottabb és kuszább a rajza. Még a háttér is és különösen a rakodómunkások csoportja, melyek azelőtt oly biztosan voltak megfestve, elomlottak, a festő pedig csökönyösen fejébe vette, hogy min-

dent befejez, mielőtt újból festené a középső alakot, a meztelen nőt, munkaórái félelmének és vágyódásának tárgyát, ezt az őrzítő testet, amely végezni fog vele, mihelyt újra megkísérli, hogy életet adjon neki. Hónapok óta egyetlen ecsetvonást sem csinált rajta és ez megnyugtatta Christinet, ez tette türelmessé és könyörületessé féltékeny gyűlöletében: míg csak vissza nem tér a megkívánt és rettegett szeretőhöz, a feleség kevésbé elárultnak vélte magát.

Christine, akinek lábai majd lefagytak a hideg padlón, eleinte vissza akart térni az ágyba, de hirtelen megrázkódott és ott maradt. Először nem értette meg, most már látta. Festékbe mártott ecsetének nagy vonásaival, heves becézés mozdulatával domborította ki a nagy, kövér formákat. Ajkain mozdulatlan mosoly lebegett, nem érezte a gyertya forró viaszát, amely ujjaira csepegett. A mély csendben csak karjának szenvedélyes de-oda mozgása verődött a falra: óriási, fekete zúrzavar, testtagok egybeolvadó ölelkezése vad egyesülésben. A meztelen nőn dolgozott.

Ekkor Christine kinyitotta az ajtót és előrement. Leküzdhetetlen felháborodása hajtotta oda, a feleség dühe, akit saját otthonában pofoznak fel, akit, míg alszik, a szomszédszobában csálnak meg. Igen, férje most a másik nőnél volt, látomása őrzöngésében festette hasát és combjait, a valóság zaklatása a valótlan túlzásáig korbácsolta. E combokból szentély aranyozott oszlopai lettek, hasából égitest, tiszta sárga és vörös ragyogással, pompázó és az életen kívül levő. Ez a különös meztelenség, amelyen mintegy vallásos imádatra szánt útmutatón drágakövek csillogását vélte felismerni, végképen megharagította Christinet. Már túlsokat szenvedett, nem akarta tovább túrni ezt az árulást.

Mégis eleinte csak kétségbeesettnek és könyörgőnek mutatkozott. Csak az anya volt, aki bolondos nagy művészgyermekét leckéztette.

- Claude, mit csinálsz itt?... Claude, hát okos dolog ez, mi jutott eszedbe? Kérlek, gyere lefeküdni, ne maradj a létrán, belebetegszel.

Claude nem felelt, ismét lehajolt, hogy festékbe mártsa ecsetét és a lágyékokat két élénk vörös vonással ragyogtatta fel.

- Claude, hallgass reám, gyere vissza hozzám, kérlek... Tudod, hogy szeretlek, látod, milyen nyugtalanságba döntöttél... Gyere, gyere vissza, ha nem akarod, hogy én is belehaljak, a hidegben várva reád.

A festő még csak rá sem nézett az asszonyra, kárminnal emelte ki a meztelen nő köldökét és fojtott hangon vetette oda:

- Hagyj békén! Dolgozom.

Christine egy pillanatig néma maradt. Kiegyenesedett, szemeiben sötét tűz gyúlt ki, lázadás töltötte el gyengéd és bájos lényét. Azután a végletekig vitt rabszolga böszültségével fakadt ki.

- Nos, nem hagylak békén!... Most már elég, most kimondom, ami fojtogat, ami megöl, mióta csak ismerlek... Ő ez a festészet, a te festészedet a gyilkosom, ő mérgezte meg életemet. Már az első napon megéreztem, féltem tőle, mint valami szörnyetegtől, ocsmánynak, förtelmesnek tartottam, azután - hiszen gyávák vagyunk - sokkal jobban szerettelek, semhogy ne szeressem őt is és hozzászoktam a gonosztevőhöz... De később mennyit szenvedtem tőle, mennyire megkínzott! Nem emlékszem, hogy tíz év óta egyetlen könnytelen napom lett volna... Nem, hagyjuk csak, könnyíték magamon, beszélnem kell, miután megtaláltam a hozzávaló erőt... Tíz évi elhagyatottság, elnyomatás napról-napra; semmi sem voltam már számodra, éreztem, mint szorulok mindinkább háttérbe és végül már csak a cseléd szerepe jutott nekem és látnom kellett, mint telepedik a másik, a tolvaj, közéd és közém, elragad téged, diadalmaskodik és legyaláz engem... Merd azt mondani, hogy nem kerített teljesen hatalmába, egyik tagodat a

másik után, agyadat, szívedet, véredet, mindenedet! Úgy lefog, mint a bűn, felemészt. Szóval a festészet a feleséged, úgy-e? Már nem én hálok veled, hanem ő... Ó, az átkozott lotyó!

Ekkor Claude már odahallgatott, elbámulva a szenvedés e sikolyán, félig még mámorosan, kétségbeesve teremő álmától és még nem értve egészen, miért beszél felesége így. És a mintegy kicsapongása közben meglepett és megzavart férfi bambaságának, remegésének láttára Christine még nagyobb dühbe jött, felment a létrára, kiragadta a festő markából a gyertyát és most ő világított vele a kép előtt.

- Nézz csak reá! lásd be, hova jutottál! Ez undok, siralmas és nevetséges, végül is észre kell vened! Hát nem csúnya, nem ostoba?... Látod, hogy le vagy győzve, mit erőlködöl még? Ennek nincs értelme, ez lázít fel... Ha nem lehetsz nagy festő, megmarad számunkra az élet, igen, az élet, az élet...

Letette a gyertyát a létra tetejére és miután Claude botrogra lement, utána ugrott. Mindketten lenn voltak, Claude a létra legalsó fokán ült, az asszony előtte kuporgott és szorongatta erőtlen kezeit, amelyeket a férfi átengedett neki.

- Lássuk csak, megmarad az élet... Rázd le a lidércnyomást és éljünk, éljünk együtt... Hát nem butaság, hogy csak ketten vagyunk, már öregsziünk és mégis kínozzuk, mégsem tudjuk boldogítani egymást? Úgyis elég hamar magába fogad majd a föld, igyekezzünk addig kissé melegedni, élni, szeretni egymást. Emlékezz Bennecourtra!... Hallgasd meg álmomat. Már holnap el szeretnék innen vinni. Elmennék valahova messze ettől az átkozott Páristól, találnánk valahol egy nyugodalmat és meglátnád, mennyire megédesíteném életedet, mily jó lenne egymás karjai közt mindenről megfeledkezni... Reggel nagy ágyunkban alszunk, azután séták a napfényben, a reggeli, amely jólesik, a délutáni lustálkodás, a lámpa alatt töltött esték. Nem gyötörnek többé agyrémek, csak az élet öröme marad!... Hát nem elég neked, hogy szeretlek, hogy imádlak, hogy szívesen leszek szolgálód, hogy csak a te kedvedért élek... Hallgass ide, szeretlek, szeretlek, ez az egész, ez elég, szeretlek!

Claude kiszabadította kezeit és elutasító mozdulattal, komor hangon szólalt meg:

- Nem, ez nem elég... Nem akarok veled menni nem akarok boldog lenni, festeni akarok.

- És hogy én belehaljak, úgy-e? és hogy te belehalj és hogy mindketten vérünkkel és könnyeinkkel belepusztuljunk!... Csak a művészet létezik számodra, ez a Mindenható, a kegyetlen Isten, aki lesujt bennünket és akit te tisztelsz. Megsemmisíthet minket, ő az úr, te meg megköszönöd majd.

- Igen, én az övé vagyok, csináljon velem, amit akar... Belehalnék, ha nem festenék többé, inkább festek és belehalok... Akaratomnak semmi szerepe sincs ebben. Ez így van, semmi sincs azon kívül, pusztuljon bele a világ!

Christinet újból düh fogta el, hangja kemény és indulatos lett.

- De én élek, én! és ők holtak, a nők, akiket szeretsz... Ne tagadd, tudom, hogy a te szeretőid ők, mindezek a festett nők. Mielőtt a tied lettem, már észrevettem, csak látni kellett, hogy becézted meztelenségüket kezded, milyen szemekkel nézted őket azután, órákon át. Hát nem volt-e egészségtelen és hülye az ilyen sóvárgás egy fiatalember részéről? Képekért lángolni, üres ábrándokat szorongatni karjaid közt! és te tudatával voltál, titkoltad, mint valami be nem vallható dolgot... Azután úgy látszott, mintha egy ideig szerettél volna. Ebben az időben mesélted el nekem ezeket az ostobaságokat, nőcskéiddel való szerelmeskedéseidet, ahogy saját magadon tréfálva nevezted őket. Emlékszel? megvetted ezeket az árnyékokat, midőn karjaid közt tartottál engem... De ez nem tartott soká, visszatértél hozzájuk, oly hamar! mint ahogy a hóbertos hóbertjához tér vissza. Én, az élő, már nem léteztem számodra és ismét ők, a pusztaságok lettek egyedüli valóságokká a te szemedben... Sohasem tudtad meg,

mit álltam ki akkor, mert te még most sem ismersz bennünket nőket, melletted éltem, anélkül, hogy megértenél. Igen, féltékeny voltam reájuk. Midőn modellt álltam, itt, meztelenül, csak egy gondolat adott bátorságot: küzdeni akartam, reméltem, hogy visszahódítalak, - de semmit sem kaptam, még csak egy csókot sem vállamra, mielőtt felöltöztem volna! Istenem! mily szegényen fogott el gyakran! milyen bánatot kellett lenyelnem, mikor oly megvetettnek és elárultnak éreztem magam!... Attól a pillanattól még csak fokozódott lenézésed és látod, hova jutottunk, egymás mellett fekvé minden éjjel, anélkül, hogy ujjunkkal is érintenők egymást. Nyolc hónapja és hét napja, számon tartottam! nyolc hónapja és hét napja, hogy nem volt dolgunk egymással.

Merészen folytatta, szabadon szólt, - ő, a szemérmes érzéki nő, aki oly izzó volt a szerelemben, akinek ajkait kitörő kiáltás duzzasztotta, aki azonban utóbb oly tartózkodó, oly néma volt e dolgokra nézve, aki nem akart róluk beszélni és zavart mosollyal fordította el fejét. De a vágy feltüzeltte, ez az önmegtartóztatás sértés volt. És féltékenysége nem csalódott, midőn a festészetet vádolta, mert a férfierőt, amelyet tőle megtagadott, az elébe helyezett vetélytársnőnek tartogatta, adta oda. Nagyon is tudta, miért hanyagolta el ennyire. Eleinte, midőn másnap nagy munka várt reá és ő lefekvés közben hozzásimult, a férfi gyakran nemet mondott, mert ez nagyon kifárasztaná, azután pedig azt állította, hogy három napig sem képes összeszedni magát, ha karjai közül kikerül, hogy agya össze van rázva és képtelen valami jót csinálni. Így lassankint állott elő a szakítás, - egy hét, valamely festmény befejezése előtt, azután egy hónap, hogy egy másik kép előkészítését meg ne zavarja, majd még hosszabb időközök, fel nem használt alkalmak, lassú leszokás, tökéletes feledés. Alapjában az asszony megtalálta az előtte százszor is ismételt elméletet, hogy a művésznek szüziesnek kell lennie, hogy csak művével szabad hálnia.

- Te eltaszítasz, - fejezte be Christine hevesen, - te visszariadsz előlem, éjjel, mintha utálnál, máshova mész és hogy mit szeress? Egy semmit, csalóka képet, egy kis port, vászonra rakott festéket!... És még hozzá nézd csak meg a te asszonyodat odafenn! nézd, milyen csodaszörnyet csináltál belőle örületedben! Hát van ilyen alkatú nő, akinek aranyból vannak a combjai és virágokat visel a hasa alatt?... Ébredj fel, nyisd ki szemeidet, térj vissza a világba.

Claude, engedelmeskedve a parancsoló kézmozdulatnak, amellyel az asszony a képre mutatott, felállt és odanézett. A gyertya, amely fölül, a létra pallóján maradt, mint valami templomi gyertya világította meg a meztelen nőt, míg az egész óriási helyiséget mély homály borította. Végre a festő is felébredt álmából és így alulról, néhány lépésnyi távolságból látva a nőt, elképedt. Ugyan ki festette ezt az alakot, valami ismeretlen vallás bálványképét? ki csinálta fémekből, márványokból és drágakövekből, nemének kivirult misztikus rózsájával a combok kecses oszlopai között, a has szentséges boltozata alatt? Ő volt-e, aki tudtán kívül létrehozta a kielégíthetetlen váagnak ezt a szimbólumát, a testnek ezt az emberfölötti képét, amely ujjai között arannyá és gyémánttá változott át, mert hiú volt abbeli erőlködése, hogy élővé tegye? És elbámulva félt saját művétől, reszketett a túlvilágba való hirtelen ugrás láttára, megértette, hogy a valóság reá nézve már nem lehetséges, most, hosszú küzdelme végén, hogy legyőzze és emberi kezeivel még valóságosabban alkossa újra.

- Látod, látod! - ismételte Christine győzelmesen.

És Claude igen halkan hebegett:

- Jaj, mit csináltam?... Hát lehetetlen teremteni? kezeinknek nincs meg a hatalmuk, hogy élő lényeket teremtsenek?

Az asszony megérezte, hogy férje gyengül, két karja közé fogta.

- De mire valók ezek az ostobaságok, mire való egyéb mint én, aki szeretlek?... Modellednek vettél, másolatokat akartál testemről. Mondd, mire való ez? hát felérnek azok a másolatok

énvelem? borzalmasak, merevek és hidegek, mint a hullák... Én pedig szeretlek és akarlak. Mindent megmondok, - te nem érted, mikor körülöttem sompolygok, mikor modellnek kínálkozom, csak hogy ott legyek, lehelletedben érezve érintésedet? Mert szeretlek, érted? mert életben vagyok és akarlak...

Eszeveszetten fonta tagjait, meztelen karjait, meztelen lábszárait a férfi körül. Félig lecsúszott inge szabadon hagyta keblét, amelyet szenvedélyének ebben az utolsó ütközetében Claudehoz szorított, amellyel szinte beléje akart hatolni. Maga volt a szenvedély, féktelen és tüzes, az egykori szűzies tartózkodás nélkül, kész mindent kimondani, mindent megtenni, csak hogy győzzön. Arca felduzzadt, gyengéd szemei, tiszta homloka eltűntek a kigyózó hajfürtök alatt és már csak kiálló állkapcsai, erős álla, piros ajkai látszóttak.

- Nem, hagyj! - mormogott Claude. - Túlságosan szerencsétlen vagyok!

Az asszony izzó hangon folytatta:

- Azt hiszed talán, hogy öreg vagyok. Igen, azt mondtad, hogy leromlottam és magam is elhittem, míg modellet állottam, vizsgálgattam magam, kerestem a ráncokat... De ez nem volt igaz! Érzem, hogy nem vénültem meg, hogy még fiatal, még erős vagyok...

Azután, mivel Claude még mindig védekezett, így szólt:

- Nézz hát ide!

Három lépést hátrált, nagy mozdulattal levetette ingét és egész meztelenül, mozdulatlanul állt ott, ugyanabban a helyzetben, amelyet a munka hosszú óráiban elfoglalt volt. Állának egyszerű mozdulatával utalt a képen levő alakra.

- Nos, összehasonlíthatod, én fiatalabb vagyok, mint ő... Hiába raktad meg bőrét ékkövekkel, hervadt ő, mint egy száraz falevél... Én még mindig tizenennyolc éves vagyok, mert szeretlek.

Csakugyan, fiatalságtól sugárzott a fakó világításban. Szerelmének e nagy lendületében lábszárai karcsúbbak lettek, elragadó finomságúak, csípői selymes gömbölyűségükben kiszélesedtek, kemény keble vágyának vérétől duzzadozott.

Már újból magához ragadta a férfit, szorosan hozzátapadt, a zavaró ing nélkül és kezei végigtapogatták, fürkészték mindenütt, oldalát, vállait, mintha szívét kereste volna becézés közben, most, midőn hatalmában volt és magáévá akarta tenni; közben hevesen, mohó szájjal csókolta, bőrét, ingujját, találomra. Hangja elakadt, már csak lihegő suttogással, sóhajoktól megszakítva beszélt.

- Ó térj vissza, ó szeressük egymást... Hát nincs véred, hogy árnyékokkal éred be? Térj vissza és meglátod, hogy jó élni... Hallod, egymáshoz simulva élni, így tölteni az éjszakákat, összefonódva, egybeolvadva és másnap újra kezdeni és azután megint...

Claude megremegett, lassankint ő is viszonzta az öleléseket a másik, a bálványkép okozta félelmében és az asszony fokozta a csábítást, ellágyította és meghódította a férfit.

- Hallgass ide, tudom, hogy egy rémítő gondolat él benned, igen! sohasem mertem említeni, mert nem szabad felidézni a szerencsétlenséget, de éjjel nem alszom többé, rettegéssel töltesz el... Ma este utánad mentem oda, a hídra, melyet gyűlölök és remegtem, azt hittem, mindennek vége, hogy elvesztettelek... Istenem, mi lenne belőlem? Szükségem van reád, csak nem fogsz megölni?... Szeressük egymást, szeressük egymást...

Ekkor Claude, e végtelen szenvedély előtt ellágyulva, megadta magát. Lénye mérhetetlen szomorúságban, az egész világ szétfoslásában merült el. Most már ő is eszeveszetten szorította magához az asszonyt, zokogott, dadogott:

- Igaz, az a rettenetes gondolatom volt... Megtettem volna, de ellenálltam, mert erre a befejezetlen festményre gondoltam... De élhetek-e még, ha a munka cserben hagy? Miképen élnék ezután, azután, ami itt van, amit most tettem tönkre?

- Szeretni foglak és élni fogsz.

- Ó, sohasem fogsz eléggé szeretni... Ismerem magam. Oly örömré lenne szükség, aminő nem létezik, valami, amitől mindent elfeledek... Már elvesztetted erődet. Mitsem tehetsz.

- De igen, majd meglátod... Nézd! így ragadlak magamhoz, megcsókolom szemeidet, szájadat, tested minden részét. Keblemen melengetlek, lábaimat lábaid körül fonom, karjaimat derekad körül, én leszek lehelleted, véred, húsod...

Erre az asszony győzött, Claude vele hevült, hozzá menekült, keblébe rejtette fejét és most már ő is csókokkal borította.

- Jól van, ments meg, igen! Foglalj le magadnak, ha nem akarod, hogy megöljem magam... És találj fel új boldogságot, mutass nekem olyat, amely visszatart... Altass el, semmisíts meg, hogy a te tulajdonod legyek, eléggé rabszolga, elég kicsiny arra, hogy lábaid alatt, papucsodban foglaljak helyet... Ó, oda leszállani, csak a te illatodból élni, neked engedelmeskedni mint egy kutya, enni, téged birni és aludni, ha tudnék, ha tudnék!

Christine győzelmi kiáltást hallatott.

- Végre! az enyém vagy, már csak én vagyok, a másik ugyan meghalt!

És elragadta őt a gyűlölt kép elől, magával vitte a maga szobájába, háborogva, diadalmaszkodva. A létrán a gyertyavég egy darabig még pislogott mögöttük, azután kialudt. Ötöt ütött a falióra, a novemberi ködös égboltozaton még semmi fény sem derengett. Minden újból hideg homályba merült.

Christine és Claude tapogatózva dült le az ágyra. Valóságos őrjöngés volt, sohasem éreztek hasonló elragadtatást, még viszonyuk első napjaiban sem. Ez az egész mult feltámadt szívükben, de metsző megújulással, amely tomboló mámmal részegítette őket. A sötétség lángolt körülöttük, ők lángoló szárnyakon szálltak fel, igen magasra, ki a világból, szabályos, nagy szárnycsapásokkal, mind magasabbra. Még a férfi is kiáltásokban tört ki, nyomorúságától távol, önfeledten, üdvösséges életre újjászületve. Christine azután kihívóan, parancsolón, az érzéki büszkeség nevetésével káromlásra vette reá. „Mondd, hogy a festészet ostobaság. - A festészet ostobaság. - Mondd, hogy nem dolgozol többé, hogy füttyülsz reá, hogy elégeted képeidet, csak hogy nekem örömet okozz. - Elégetem képeimet, nem dolgozom többé. - És mondd, hogy csak én létezem, hogy az egyedüli boldogság, ha úgy ölelsz, ahogy most ölelsz, hogy leköpöd a másikat, azt a lotyót, akit festettél. Köpj, köpj hát, hadd halljam! - Igen! köpök, csak te létezel.” Az asszony majd megfojtotta ölelésével, ő bírta le a férfit. Újból elindultak szédületes nyargalással a csillagokon keresztül, elragadtatásuk ismétlődött, háromszor úgy érezték, mintha a földről a legmagasabb égbe röpülnének. Mekkora boldogság! Hogyan is nem gondolt ő, a férfi, arra, hogy ebben a biztos boldogságban keressen gyógyulást? Az asszony még odaadja magát és ő meg van mentve, boldogan fog élni, úgy-e? hiszen ez a mámor vár reá.

Már nappalodni kezdett, midőn Christine boldogan aludt el Claude karjai között. Egyik combjával magához láncolta, lábát keresztülvetette az övéin, mintha biztosítani akarná magát, hogy nem fog többé megszökni előle, feje mint langyos párnán, a férfi mellén nyugodott, mosollyal ajkain, halkan lélekezett. Claude lehunyta szemeit, de halálos fáradtsága ellenére is újra kinyitotta őket és a sötétséget nézte. Az álom kerülte, zavaros gondolatok tompán rajzoltak kábulatában, minél inkább kihűlt és kibontakozott a kéjes mámból, amely minden izmát megrázta. Midőn derengeni kezdett és piszkos sárgaság, folyékony sárfolt jelentkezett

az ablakon, Claude megrázkódott, mintha a műterem mélyéből hangosan hívó szót hallott volna. Gondolatai mind visszatértek, tömegestül, kínzón, arcára rányomták bélyegüket, száját az emberi utálat kifejezésével vonták félre és arcát két keserű ránc aggastyáni megviselt ábrázattá varázsolta. Most a nő combja, mely rajta nyugodott, ólomsúllyal nehezedett reá, valóságos kinszenvedést okozott neki, mintha le nem vezeklett bűnökért malomkő zúzná szét térdeit és az asszony feje is, amely oldalán pihent, fojtogatta, óriási súllyal akadályozta szívverését. Mégis sokáig nem akarta megzavarni, pedig lassankint egész teste háborgott belé és valami ellenállhatatlan undor és gyűlölet ébredt benne. Kivált a felbomlott konty, a haj erős szaga ingerelte fel. Hirtelen másodszor, erősen, parancsolóan hította a hang a műterem mélyéből. És Claude elhatározta magát, mindennek vége volt, túlságosan szenvedett, nem élhetett tovább, hiszen minden hazudott és semmi jó sem volt az életben. Először is lecsúsztatva magáról Christine fejét, amelyen ott lebegett még a tétova mosoly, azután végtelen óvatos mozdulatokkal kiszabadította lábszárait az asszony combjának nyüge alól, lassankint letolva azt, mintha természetes mozgással az maga engedett volna. Végre eltörte a béklyót, szabad volt. Egy harmadik hívás siettette, átment a műterembe és így szólt:

- Igen, igen, megyek!

A nap nem világosodott ki, piszkos és szomorú volt, gyászos téli reggel. Egy óra múlva Christine fagyos borzongással ébredt fel. Még nem eszmélt. Miért van egyedül? Azután visszaemlékezett: férje szívéhez támasztott arccal, az ő tagjai körül font tagokkal aludt el. Hogyan kelhetett fel? hova mehetett? Hirtelen lerázta magáról zsibbadtságát, hevesen ugrott ki az ágyból és a műterembe rohant. Istenem! talán a másikhoz tért vissza? talán a másik ismét magához ragadta, holott ő azt hitte, hogy örökre meghódította?

Az első pillanatban mitsem látott, a sáros, hideg világításban üresnek tűnt fel előtte a műterem. Senkit sem látva már-már megnyugodott, ekkor azonban a képhez emelte fel szemét és rettenetes kiáltás tört ki tágra nyílt torkából:

- Claude, ó Claude!

Claude felakasztotta magát a nagy létrára, elhibázott művével szemközt. Egyszerűen elvette ama kötelek egyikét, amelyek a kép keretét a falhoz erősítették, felment a létra pallójára és a kötél végét odakötötte a tölgyfa-gerendához, amelyet valamikor odaszegezett, hogy megerősítse a létrát. Azután a magasból az ürességbe ugrott. Szörnyű látvány volt, ahogy ott lógott, ingben, mezítláb, fekete nyelvvel, üregeiből kitolult véres szemeivel, mozdulatlan merevsége által rémítően nagyítva, a kép felé fordult arccal, egész közel a nemi részén misztikus rózsával ékített nőhöz, mintha utolsó hörgésével neki lehelte volna ki lelkét, mintha merev szemgolyóival őt nézné még.

Christine még tartotta magát: a fájdalom, rémület és düh támogatta. Ezekről duzzadozott teste, míg torkából már csak folytonos üvöltés tört elő. Kitérte karjait a kép felé, ökölbe szorított kezekkel.

- Claude, ó Claude!... Visszavett téged, megölt, megölt, megölt a lotyó!

Lábai megcsuklottak, eldőlt és a padozatra vágódott le. A mérhetetlen kín minden vért elvont szívéből és ájultan, holtraváltan hevert a földön, akár egy fehér rongy, szánalmasan, megsemmisülve, szétzúzva a művészet kegyetlen uralma alatt. Fölötte a másik nő, a bálványkép szimbolikus ragyogásával sugárzott, a festészet diadalmaskodott, halhatatlanul és kiegyensúlyozva még tébolyában is.

A formaságok és az öngyilkosság által okozott késedelem miatt csak hétfőn volt a temetés és midőn Sandoz reggeli kilenc órákor megérkezett, vagy húsz embert látott a Rue Tourlaque járdáján. Nagy fájdalmában három nap óta futkosott, kénytelen volt mindent elintézni: először

is a Lariboisière-kórházba kellett szállíttatnia Christinet, akit haldokolva szedtek fel, azután eljárt az előljáráságon, a temetési vállalkozónál és a plébánián, mindent kifizetett és noha teljesen közönyös volt, engedett a szokásnak, ha már a papok vállalták a nyakán fekete gyűrűvel jelzett holttestet. A várakozók között még csak szomszédokat vett észre, akikhez néhány kíváncsi csatlakozott, az ablakokban pedig fejek jelentek meg, suttogva, a drámától felizgatva. Kétségkívül eljönnek majd a barátok is. Nem írhatott a családnak, mert nem tudta a lakás-címeket és félreállott, midőn két rokon érkezését látta, akiknek emlékezetét, amelyre Claude nem helyezett súlyt, kétségkívül az ujságokban megjelent három száraz sor frissítette fel: egy idős, gyanús, zsidóbarátságos unokatestvér és egy igen gazdag, kitüntetett unokaöccs, a párisi nagy áruházak egyikének tulajdonosa, elegáns, leereszkedő, a művészet iránt táplált megértő érdeklődéséről óhajtván tanúságot tenni. Az asszony azonnal felment, körüljárta a műtermet, megszimatozta a sivár szegénységet és lejtőt, a hiábavaló fáradság fölött való felháborodását fejezte ki kemény arca. Az unokaöccs viszont kihúzta magát, legelől haladt a halottaskocsi mögött és kedves, büszke kimértséggel vezette a menetet.

Éppen midőn elindultak, érkezett meg nagy sietve Bongrand, kezét szorította Sandozzal és mellette maradt. Midőn egy pillantással végignézett a menetben résztvevő tizenöt-húsz emberen, elkomorulva mormogott:

- A szegény ördög!... Hát csak mi ketten vagyunk itt?

Dubuche Cannesban volt gyermekeivel. Jory és Fagerolles nem jött el; amaz ki nem állhatta a halált, ez nagyon el volt foglalta. Csak Mahoudeau érte utol a menetet a Rue Lepic sarkán és előadta, hogy Gagnière bizonyára lekészt a vonatról.

A halottaskocsi lassan kapaszkodott fel a meredek úton, amely a Montmartre magaslata körül kanyarodik. Helyenkint a lejtős keresztutcák nyílásain át feltűnt a mélyben az óriási Páris, végtelenül, mint a tenger. Midőn a Saint-Pierre-templom elé értek és levették a koporsót a kocsiról, ez egy pillanatig uralkodott a nagy város fölött idefönn. Az égboltozat téliesen szürke volt, erős párázat szállongott a jeges szél szárnyán és a város még nagyobb, határtalan, tűnt fel a ködben, kitöltve a szemhatárt fenyegető árjával. A szegény halott, aki meg akarta hódítani és ezen törte ki nyakát, ő előtte vonult el koporsójának tölgyfafedele alatt, mint ama sárhullámok egyike, amelyeket hömpölygetett.

A templomból kijövet az unokatestvér eltűnt, úgyszintén Mahoudeau is. Az unokaöccs újra elfoglalta helyét a holttest mögött. Még hét ismeretlen rászánta magát és elindultak az új Saint-Oueni temető felé, amelyet a nép Cayenne nyugtalanító és gyászos nevével nevezett el. Tízen voltak.

- Gyerünk, bizonyára csak mi ketten leszünk, - ismételte Bongrand, aki megint Sandoz mellett ment.

Most a menet és élén a gyászkocsi, amelybe a pap és a ministránsfiú ült be, a magaslat másik oldalán ment lefelé, hegyiösvényekhez hasonló kanyargós és meredek utcákon át. A halottaskocsi lovai el-elcsúsztak a síkos kövezeten, a kerekek csikorgása volt hallható. A tíz ember, aki a kocsi után haladt, a tócsákat kerülgette és annyira el volt foglalta a nehéz lemenetellel, hogy még nem is beszélgetett. Midőn azonban a Rue du Ruisseau végén a clignancourti kapuhoz értek, e tágas térségek közepette, ahol a körboulevard, a körvasút és az erődítmények sáncái és árkai húzódtak, megkönnyebbülve lélekzettek fel, néhány szót váltottak és szababban kezdtek mozogni.

Sandoz és Bongrand lassankint a menet végére maradt vissza, mintha el akarták volna magukat szigetelni azoktól az emberektől, akiket nem ismertek. Midőn a halottaskocsi áthaladt a sorompón, a festő társa felé fordult.

- Hát a szegény asszonyka, mi lesz vele?

- Borzalmas helyzet! - felelt Sandoz. - Tegnap meglátogattam a kórházban. Agyvelő-gyulladás van. Az orvos azt hiszi, hogy meg fogják menteni, de tíz évvel megvénülve, erőtellenül fog felkelni... Tudja, hogy végül már a helyesírást is elfelejtette. Milyen lezüllés, szétmorzsolódás, az egykori kisasszony cselédsorba sülyedne alá! Igen, ha nem gondoskodunk róla tehetetlenségében, végül is edényeket fog valahol mosogatni.

- És természetesen egyetlen garasa sincs!

- Semmi. Azt hittem, hogy megtalálom a tanulmányokat, amelyeket természet után készített nagy képéhez, azokat a nagyszerű tanulmányokat, amelyeket azután oly rosszul értékesített. De hiába kutattam, mindent elajándékozott, meglopták. Semmi eladni való sem volt ott, egyetlen kép sem, csak az óriási festmény, amelyet magam pusztítottam el és égettem el, könnyű szívvel, biztosíthatom, mint ahogy bosszút áll az ember!

Egy pillanatra elhallgattak. A saint-oueni széles út egyenesen húzódott tova a végtelenbe és a lapos vidék közepette siralmasan bandukolt a gyászkiéret, szinte elenyészett benne, az országút hosszában, amelyet sártenger borított. Jobbról-balról palánkok szegélyezték és mögöttük rendezetlen telkek terültek el, a távolban csak gyárkémények látszottak és néhány fehér, elszigetelt, fonákul odaállított lécz. Áthaladtak a clignancourti mulatótéren: az út két oldalán bódék, cirkuszok, falovak, dideregve a téli elhagyatottságban, üres csapszékek, zöldre festett hinták, valami operett-major: *A pikardiai majorhoz*, sötét szomorúságban rongált kerítése mögött.

- Ó az ő régi festményei, - szólalt meg Bongrand, - azok, amelyek még a Quai de Bourbonon levő műtermében voltak, emlékszik még? Rendkívüli darabok! Mit? a Délvidékről hozott tájképek és a Boutinnél csinált aktok, egy leányka lábai, egy női has, ó ez a has!... Malgras apónál kell lennie, nagyszerű tanulmány, aminőt fiatal mestereink egyike sem lenne képes összehozni... Bizony, a szegény ördög nem volt tökfilkó. Egyszerűen nagy festő volt!

- Ha arra gondolok, - mondta Sandoz, - hogy az École des Beaux-Arts és a napi sajtó piszmogói lustasággal, tudatlansággal vádolták meg és egyik a másik után ismételte, hogy ő sohasem akarta megtanulni mesterségét!... Lusta, Istenem! ő, akit tízórai munka után a fáradtságtól elalélni láttam, ő, aki odaadta egész életét, ő, aki a munka örületében ölte meg magát!... És tudatlan, micsoda butaság! Ők sohasem fogják megérteni, hogy azt, amit hozunk, - ha abban a dicsőségben van részünk, hogy hozunk valamit - csak elferdíti az, amit tanulunk. Delacroix sem értette mesterségét, mert nem volt képes a szabatos vonalhoz ragaszkodni. Ó az együgyűek, a hígverű jó tanulók, akik képtelenek valami szabálytalanságra!

Szótlanul tett meg néhány lépést, azután megjegyezte:

- Hősies munkás, szenvedélyes megfigyelő, akinek koponyája tele volt tudással, csodálatosan tehetséges nagy festő temperamentumával... És semmit sem hagy maga után.

- Éppen semmit, egyetlen képet sem, - jelentette ki Bongrand, - csak tanulmányokat, vázlatokat, odavetett jegyzeteket ismerek tőle, - a művész podgyászát, aki nem képes a közönség elé kerülni... Valóban halott, teljesen halott az, akit most a földnek fogunk átadni!

De siettetni kellett lépteiket, mert beszélgetés közben elmaradtak és előttük a halottaskocsi bormérések és sírközületek között haladt el, majd a temetőbe vezető út végén jobbra befordult. Utolérték és a kis gyászkiérettel együtt átlépték a kaput. A karinges pap és a szenteltvíz-tartót vivő ministránsfiú kiszállt a gyászokocsiból és elől ment.

Nagy, lapos temető volt, még új keletű; zsinórral mérték ki a kültelki üres terepből és széles fasorokkal sakktáblaszerűen osztották be. Csak kevés síremlék szegélyezte a főutakat, vala-

mennyi sírhely - már igen számosak - a földdel volt egy szintben, csak nagyjából hevenyészve, mert csak öt évre adtak ki engedélyeket és a családok habozása, hogy jelentékenyebb költséget áldozzanak, az alapozás híján besüppedő sírkövek, a fák, amelyek nem jutottak hozzá, hogy kihajtsanak, mindez a múltó és kicsinyes gyász érezhető volt s a tágas sírkertet szegényessé, meztelenné, hideggé és tisztává tette, a kórházak és kaszárnyák melankóliájával árasztotta el. Sehol egy zugocska, mely romantikus hangulatot keltett, sehol egy lombos részlet, amely misztikus érzést lehelt, sehol egy nagy síremlék, amely büszkeségről és örökkévalóságról beszélt volna. Vonalzóval megrajzolt, számozott új temető volt, a demokratikus fővárosok temetője, amelyben mintegy hivatalos iratcsomó mélyén pihentek a halottak és ahol minden nap áradata kiszorította és helyettesítette az előző nap áradatát és valamennyi sorban vonult el mint valami ünnepi menetben, a rendőrség felügyelete alatt, hogy torlódás ne álljon elő.

- Teringettét! - mormogott Bongrand - ez éppen nem vidám hely.

- Miért? - szólt Sandoz, - kényelmes és levegős... És nézze csak, milyen színes, pedig nem süt a nap.

Csakugyan, e novemberi délelőtt szürke ege alatt, az északi szél átható fuvallatában az alacsony sírok, amelyeket gyöngyfüzerek és koszorúk borítottak, igen finom, elragadó gyengédségű színeket mutattak. Voltak egészen fehérek, voltak egészen feketék, a gyöngyök színéhez képest és ez az ellentét enyhén tünt fel a törpe fák halvány zöldjében. Ez öt évre bérelt sírhelyek fölött adták ki a családok kegyeletüket: valóságos zsúfolt pompa volt, amelyet a nemrég elmúlt Halottak napja újított meg. Csak az élő virágok, papirosból készült foglalatukban fonnyadtak már el. Néhány sárga örökzöld koszorú úgy ragyogott, mint az újonnan vésett arany. De legtöbb volt a gyöngy, a gyöngyök valóságos özöne, amely eltakarta a feliratukat, a sírköveket és környezetüket, gyöngyök szívalakban, füzerekben, medaillonokban, gyöngyök, amelyek üveg alá helyezett ábrázolásokat vettek körül, árvácskákat, egybefonódó kezeket, selyemcsokrokat, sőt még női fényképeket is, külvárosi sárga fényképeket, csunya és megható szegény arcokat, amelyek félszegen mosolyogtak.

És midőn a halottaskocsi a körtérre vezető úton haladt, Sandoz, akit a festői hatások megfigyelése ismét Claudera emlékeztetett, folytatta a beszélgetést.

- Olyan temető, amelyet ő megértett volna, hiszen rajongott a modernségért... Kétségkívül testi lénye szenvedést okozott neki és a génusz kórsága emésztette, három grammal több vagy kevesebb, ahogy mondani szokta, midőn azzal vádolta szüleit, hogy ily furcsa testet adtak neki. De a baj nemcsak őbenne rejlett, hanem egy egész korszak áldozata volt... Igen, nemzedékünk hasig merült a romantikába és még bennünket is áthatott. Hiába igyekeztünk megtisztalkodni, megfürödni a kíméletlen valóságban, a folt kitörölhetetlen és a világ minden lúgja sem veszi el szagát.

Bongrand mosolygott.

- Ó én fejem búbjáig alábuktam benne. Az volt művészetemnek tápláléka és én még csak bűnbánó sem vagyok. Ha ez okozza is végső tehetetlenségemet, bánom is én! Nem tagadhatom meg egész művészetem hitvallását... De az ön megjegyzése igen helyes: önök fiatalok a fellázadt fiúk. Így ő, meztelen nagy női alakjával a partok közepette, azzal a különös szimbolummal...

- Ó az a nő, - szakította félbe Sandoz, - ő fojtotta meg. Ha tudná, mennyire csüngött rajta! Sohasem voltam képes megszabadítani tőle... Így hát hogyan lehet valakinek tiszta látása, egyensúlyozott és szilárd agyveleje, ha hasonló agyrémek teremnek meg koponyájában?... Még az ön nemzedéke után is túlsok lírai érzés tapad a miénkre, semhogy egészséges műveket tegyen lehetővé. Egy, talán két nemzedékre lesz szükség, míg logikusan fognak festeni és írni,

a valóság emelkedett és tiszta egyszerűségében... Csak a valóság, a természet a lehetséges alap, a szükséges ellenőrzés, amelyen kívül az örület kezdődik -, és nem kell attól félni, hogy a mű lapossá válik, hiszen ott van a temperamentum, amely mindig magával fogja ragadni az alkotót. Eszébe juthat-e valakinek letagadni az egyéniséget, ujjunk önkénytelen érintését, amely elferdít, hiszen ez a mi egész szegényes alkotásunk!

Ekkor félrefordította fejét és hirtelen megszólalt:

- Nini! mi ég ott?... Hát örömtüzet égetnek itt?

A gyászmenet bekanyarodott a körtérre, ahol csontház volt, a közös sír, amely lassankint megtelt a sírokból kiemelt maradványokkal. A sírkő kerek gyepágy közepén állott és eltűnt a felhalmozott koszorúk alatt, amelyeket találmányra tettek le ott a kegyeletes rokonok, akiknek halottai már nem voltak helyükön. Midőn a halottaskocsi lassan begördült balra, a 2. számú harántútra, pattogás hallatszott és a járdát szegélyező kis platánok fölé sűrű füst emelkedett. Amint közeledtek, már messziről nagy rakás földes holmit vettek észre, amely kigyult. Végre megértették, mi az. Egy tágas négyszög szélén volt ez, amelyet párhuzamos, széles barázdákkal mélyen felástak, hogy kiszedjék onnan a koporsókat, mielőtt a földet más holttesteknek engedik át, mint ahogy a paraszt a vetés előtt megforgatja az ugart. A hosszú, üres gödrök tátongtak, a kövér földhalmok megszikkadtak a szabad ég alatt és ebben a sarokban a koporsók elkorhadt deszkáit égették el, óriási máglyát szétrepedt, összetört deszkákból, amelyeket megemésztett a föld, úgyhogy vöröses földes anyaggá omlottak szét. Nem vetettek lobbót, emberi sártól voltak nedvesek, tompa robajjal pattantak szét, de mind erősebben füstöltek. A nagy füstfellegeket, amelyek a fakó ég felé emelkedtek, a novemberi szél leverte, vörhenyes foszlányokra szaggatta szét; ezek azután ott szállongtak a fél temető alacsony sírhantjai fölött.

Sandoz és Bongrand szó nélkül nézett. Mikor azután elhagyták a tüzet, az író így szólt:

- Nem, ő nem volt annak az elvnek az embere, amelyet ő hozott. Azt akarom mondani, hogy nem volt elég határozott génusza, amellyel talpraállította volna és egy végleges műben érvényt szerzett volna neki... És hiszen látja, hogy körülötte, utána mennyire szétforgácsolódnak a kísérletek! Valamennyien vázlatoknál, sietős benyomásoknál állapodnak meg, úgy látszik, egyiküknek sincs olyan ereje, hogy a várva-várt mester legyen. Hát nem bosszantó-e, hogy a fénynek ez az új felfogása, a valóság iránt való rajongás, amely a tudományos kutatásig elmegy, az oly eredeti módon megindult fejlődés megakad, az ügyeskedők kezei közé kerül és nem jut el céljához, mert a szükséges ember nem született meg?... No, majd megszületik az az ember, semmi sem vész el, kell, hogy világosság legyen.

- Ki tudja? Nem mindig! - szólt Bongrand. - Az élet is koraszülötteket hoz a napvilágra... Tudja, én meghallgatom, de én kétségbeesett ember vagyok. Megdöglöm a szomorúságtól és érzem mindazt, ami megdöglik... Igen, korunknak rossz a levegője, ez a századvég, amelyet romok borítanak, felszaggatott emlékművekkel, százszor megfordított talajjal, a halálnak belőlük kiáradó bűzével! Hát érezhetjük-e jól magunkat ennek közepette? Az idegek felmondják a szolgálatot, fellép a súlyos idegbaj, a művészet összezavarodik: tolongás, anarchia, a végletekig hajtott egyéniség örülete... Sohasem veszecedtek annyit és sohasem láttak kevésbbé tisztán, mint azóta a nap óta, amióta mindent tudni vélnek.

Sandoz, aki elhalványodott, a távolban szélről hömpölygetett nagy vörhenyes füstfellegeket nézte.

- Végzetes volt, - gondolkodott halk hangon, - a tevékenységnek és a tudásba vetett büszkeségnek túlhajtása újra kétséget kellett előidéznie; ennek az évszázadnak végén, amely oly sok világosságot hozott, szükségképen az árnyak újabb özöne fenyeget... Igen, ez okozza nyomott lelkiállapotunkat. Túl sokat ígértek, túl sokat reméltek, mindennek meghódítását és megfejtését várták és a türelmetlenség békétlenkedik. Ugyan! hát nem haladunk gyorsabban?

a tudomány száz év alatt nem adta meg nekünk a föltétlen bizonyosságot, a tökéletes boldogságot? Akkor minek folytatni, hiszen úgysem tudhatunk sohasem mindent és kenyerünk csak oly keserű marad? A század csődje ez, a pesszimizmus gyötri belsónket, a miszticizmus köde ülepszik az agyakra, mert hiába üztük el a remeket a kutatás nagy fénysugaraival, a természet-fölötti elem újból kezdi az ellenségeskedést, a legendák szelleme fellázad és vissza akar hódítani minket elfáradás és csüggedés okozta pihenésünk közben... Igaz! nem állítok semmit, magam is szét vagyok tépve. Úgy vélem azonban, hogy a régi vallási hevületnek ez az utolsó vonaglása előrelátható volt. Mi nem vagyunk vég, hanem átmenet, valami másnak a kezdete... Lecsillapít, jót tesz nekem az a hit, hogy az értelem és a tudomány szilárd alapja felé haladunk...

Mély megindulás érzett meg hangján és megjegyezte még:

- Hacsak csupa örülségből bele nem bukfencezünk a sötétbe és nem megyünk el valamennyien, az ideáltól megfojtva, mint az a régi pajtás, aki ott alszik a maga négy deszkája között.

A halottaskocsi elhagyta a 2. számú harántutat és jobbra tért be a 3. számú mellékútba. A festő szó nélkül és csak egy pillantással mutatott reá a sírok egy négyszögére, amely mellett a menet elhaladt.

Gyermekek temetője volt ez, kizárólag gyermekek sírjaival, amelyek a végtelenségig sorakoztak szép rendben, szűk ösvényekkel szabályosan elválasztva egymástól, mint a halálnak valami gyermeki városa. Egészen apró fehér keresztek voltak ott, egészen apró fehér kerítések, amelyek majdnem teljesen eltűntek a földre helyezett fehér és kék koszorúk virágözönében. Úgy látszott, mintha a békességnek ez a mezeje, amely oly gyengéd színű volt a tejnek kékségével, a földbe helyezett gyermekségből nyerte volna virágait. A keresztekre fel volt írva az életkor: két év, tizenhat hónap, öt hónap. Egy szegény kis kereszt, kerítés nélkül, kidőlt és ferdén állott az egyik fasorban; felírata egyszerűen ez volt: *Eugénie, három napos*. Még nem is lenni és máris itt aludni, elkülönítve, mint a gyermekek, akiket a családok ünnepélyes estéken a macskaasztalhoz ültetnek ebédre!

Végre azonban a halottaskocsi az út közepén megállott. Midőn Sandoz észrevette a megásott sírt a szomszéd négyszög sarkán, a kicsinyek temetőjével szemközt, gyengéden mormogott:

- Ó öreg Claudeom, te nagy gyermekszív, jó helyen leszel mellettük.

A temetkezési vállalat emberei leeresztették a koporsót. A pap rosszkedvűen várakozott a szélben és ott voltak a sírásók is kapáikkal. Három szomszéd útközben elmaradt, a tízből már csak hét lett. Az unokaöccs, aki a borzasztó idő ellenére a templomtól fogva kezében tartotta kalapját, közeledett. Mindannyian levették kalapjukat és éppen meg akarták kezdeni az imákat, midőn metsző fütty arra készítette őket, hogy felemeljék fejüket.

A 3. számú mellékút végén, e még üres hely közelében egy vonat robogott a körvasút magas töltésén, amely a temető fölé kiemelkedett. A töltés lejtője fűvel volt benőve és mértani vonalak emelkedtek ki az ég szürke háttere előtt, táviróoszlopok, amelyeket vékony huzalok kötöttek össze, a pályafelvigyázó őrhelye, egy jelzőkorong, az egyetlen vörösen csillogó folt. Midőn a vonat mennydörgő robajjal arra robogott, határozottan, akár kínai árnyképekben, meg lehetett különböztetni a vasúti kocsik éles körvonalait, sőt még az utasokat is, akik az ablakok világos kivágásaiban ültek. A pálya ismét szabaddá vált, egyszerű fekete vonal, amely elmetszette a szemhatárt, míg a távolból szünet nélkül hangzottak fel más füttyök, panaszosan, mérges élességgel, rekedt szenvedéssel, kétségbeeséstől elfojtva. Azután bűgó kűrtszó hallatszott, hosszan, gyászosan.

- *Revertitur in terram suam unde erat...* - olvasta a pap, aki kinyitotta könyvét és sietett.

De már nem lehetett hallani, fújva érkezett egy nagy mozdony és éppen a szertartás fölött mozgott ide-oda. Hatalmas, kövér hangja volt, torokból jövő füttye, valami óriási melankoliával. Hol eltávozott, hol visszatért, lihegve, nehéz szörnyeteg testével. Hirtelen viharos lehellyel eresztette ki a gőzt magából.

- *Requiescat in pace*, - mondta a pap.

- *Amen*, - válaszolt a ministránsfiú.

De a süvöltő, siketítő kitörés mindent elnyelt és sortüzek állandó heveességével folytatódott.

Bongrand kétségbeesve fordult a mozdony felé. Ez elhallgatott, mire megkönnyebbültek. Könnyek gyűltek Sandoz szeméibe, akit már megindítottak a barátja holtteste mögött az ajkairól önkénytelenül elröppent szavak, mintha csak egykori mámoros beszélgetéseik egyike ismétlődött volna és most úgy tűnt fel előtte, mintha ifjúságát temetnék el: lényének egy része volt, a legjobbik, az ábrándok és lelkesedések része, amelyet a sírásók felemeltek, hogy a gödör mélyébe bocsássák le. De e rettenetes pillanatban még egy baleset fokozta annak fájdalmas voltát. Az előző napokon annyit esett és a föld oly lágy lett, hogy hirtelen omlás következett be. A sírásók egyikének bele kellett ugrania a gödörbe, hogy azt kapájának lassú, ritmikus mozgásával kiürítse. Nem akart véget érni, örökké tartott, miközben a pap türelmetlenkedett, a négy szomszéd pedig, aki - senki sem tudta miért - kitartott mindvégig, érdeklődött. És odafönn a töltésen a mozdony újra kezdte mozdulatait, hátrafelé ment, minden kerékfordulatnál üvöltött, kazánja nyitva volt és parázsosóval tüzesítette meg a komor napot.

Végre a sírgödör kiürült, lebocsájtották a koporsót és kézzel-kézre járt a szenteltvízhintő. Vége volt. Az unokaöccs kifogástalan és kedves modorával képviselte a gyászoló családot és kezét szorított mindezekkel az emberekkel, akiket sohasem látott, rokonának emlékére, akinek tegnap még nevét sem tudta.

- De hiszen nagyon helyes ez a rőfös, - szólt Bongrand, könnyeit lenyelve.

Sandoz zokogva válaszolt:

- Nagyon helyes.

Mindnyájan elmentek, a pap és ministránsfiú karingei eltűntek a zöld fák között, a szomszédok elszéledve sétálgattak, a sírfeliratokat olvasgatták.

És Sandoz, aki rászánta magát, hogy elhagyja a félig megtöltött sírgödöröt, megszólalt:

- Csak mi maradunk, akik ismertük... Több semmi, még egy név sem.

- Ő boldog; - szólt Bongrand, - a földben, ahol alszik, nincs munkában levő képe... Akár eltávozni, akár, mint mi, azon erőlködni, hogy tökéletlen gyermekeknek adjunk életet, akiknek mindig hiányzik valamelyik darabja, hol lábuk, hol fejük és akik nem élnek meg.

- Igen, valóban hijával kell lenni a büszkeségnek, belenyugodni a majdnembe és kifogni az életben... Én, aki végig kidolgozom könyveimet, megvetem magam, mert igyekezetem ellenére is tökéletleneknek és hazugoknak érzem őket.

Sápadt arccal mentek el, lassan, egymás mellett a fehér gyermeksírok hosszában. A regényíró akkor munkásságának és hírnevének tetőpontján volt, a festő már hanyatlott, de dicsőséggel volt elborítva.

- Legalább volt egy, aki következetes és bátor volt, - folytatta Sandoz. - Bevallotta tehetetlenségét és megölte magát.

- Ez igaz, - mondta Bongrand. - Ha nem féltünk annyira bőrünket, valamennyien úgy tennénk, mint ő... Úgy-e?

- Bizony úgy. Mivel úgysem tudunk semmit sem teremteni és nem vagyunk egyebek gyenge másolóknál, akár mindjárt szétzúzhatnók fejünket.

Ismét a régi, elkorhadt koporsók halmához értek. Most már javában égtek, sisteregtek, ropogtak, de most sem lehetett lángokat látni, csak a füst lett erősebb, az éles, sűrű füst, amelyet megforgatott a szél és amely az egész temető fölé gyászos felhőt borított.

- Teringettét! Tizenegy óra! - szólt Bongrand, órájára nézve.

- Haza kell mennem.

Sandoz meglepetten kiáltott fel.

- Ugyan! Már tizenegy óra!

Szemeit, amelyeket még elhomályosítottak a könnyek, a kétségbeesés hosszú pillantásával legeltette körül az alacsony sírhantokon, a gyöngyöktől virágos, oly szabályos és rideg térségen. Azután így szólt:

- Gyerünk dolgozni.

- & -